

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOBACIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA
UNIVERSITETI**

Nazarov N.A., Tog'ayev Sh.X.

MILLIY G'OYA VA MILLATLARARO MUNOSABATLAR

O'quv qo'llanma

**Toshkent – 2023
«Zebo Prints»**

UO'K:
KBK

Nazarov N.A., Tog'ayev Sh.X. / Milliy g'oya va millatlararo munosabatlar / O'quv-qo'llanma. Toshkent.: , «Zebo Prints», 2023. – 304 bet

Mas'ul muharrir:
F.f.d., professor Q.N.Nazarov

Mualliflar: f.f.d., prof. N.A.Nazarov, f.f.n., dots. Sh.Tog'ayev

Taqrizchilar:
Falsafa fanlari doktori B.Omonov
Tarix fanlari nomzodi, dotsent O.Nosirov

Mazkur o'quv qo'llanma yoshlarda jamiyat taraqqiyotining g'oyaviy asoslarini teran idrok etib, nafaqat o'z huquq va manfaatlarini anglashni, ayni paytda barcha fuqarolar oldidagi mas'uliyatni, inson sha'ni, qadru qiymati, huquq va erkinliklari hamda manfaatlarini oliy qadriyat sifatida tan olish va e'tirof etish madaniyatini oshirishga qaratilgan. Unda ko'p millatli jamiyatimizda millatlararo munosabatlarning ilmiy-amaliy masalalari va rivojlanish xususiyatlari, bu boradagi dolzarb muammo va vazifalar mohiyati yoritilgan.

Qo'llanma O'zbekiston Respublikasida faoliyat olib borayotgan qator oliy o'quv yurtlaridagi Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi ta'lim yo'nalishi o'quv rejasiga kiritilgan "Milliy g'oya va millatlararo munosabatlar" fanini chuqur o'rganishga mo'ljallangan bo'lib, undan barcha talabalar, professor-o'qituvchilar, tadqiqotchilar hamda soha mutaxassislari o'z faoliyatlarida foydalanishlari mumkin.

O'quv qo'llanma O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2023-yil "29" sentyabrdagi 438-sonli buyrug'iga asosan nashrga tavsiya etilgan.

ISBN

© Nazarov N.A. va b., 2023
©«Zebo Prints», 2023

KIRISH

O'zbekiston o'z milliy mustaqilligini qo'lga kiritgach, bu yerda yashayotgan xalq o'z oldiga ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot barpo etish kabi ezgu maqsadlarni qo'ydi. Ana shu maqsadni amalga oshirish, yurtimizda demokratik tamoyillarga asoslangan yangi jamiyatni barpo etish dolzarb vazifaga aylandi. Buning uchun esa bizga yot va begona g'oyalar tajovuziga qarshi tura oladigan, har tomonlama barkamol insonlarni tarbiyalash, bu yo'lda g'oyaviy, mafkuraviy bo'shliq bo'lishiga yo'l qo'ymaslik, mamlakatimizning yuksak taraqqiyotini ta'minlashga qaratilgan milliy istiqloq mafkurasini shakllantirish taqozo etildi.

Mustaqillikning ilk yillaridanoq O'zbekiston xalqi o'z milliy g'oyasi negizlariga tayangan holda rivojlanish yo'lini tanladi. Milliy g'oya yoshlarda vatanparvarlik xususiyatlarini yuksaltirish bilan bir qatorda, millatlararo munosabatlarning optimal rivojini ta'minlaydigan asosiy omil sifatida ham muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: «Bugungi kunda mamlakatimizda 130 dan ortiq millat va elat vakillari bir oila farzandlaridek ahil va inoq yashamoqda. Ular umumiy uyimiz - jonajon O'zbekistonimiz ravnaqi yo'lida birlashib, barcha soha va tarmoqlarda fidokorona mehnat qilmoqda, rivojlangan bozor iqtisodiyoti va kuchli fuqarolik jamiyatiga asoslangan huquqiy demokratik davlat qurishga munosib hissa qo'shmoqda.

Bag'rikenglik va insonparvarlik madaniyatini rivojlantirish, millatlararo va fuqarolararo hamjihatlik va totuvlikni mustahkamlash, yosh avlodni shu asosda, Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash davlatimiz siyosatining muhim ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan.

Bizning Konstitutsiyamiz va qonunlarimizda, millati, tili va dinidan qat'i nazar, barcha fuqarolar teng huquq va erkinliklarga ega

ekani mustahkamlab qo'yilgan»¹. Demak, istiqlool sharofati tufayli yurtimizda millatlararo munosabatlar sohasida erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yosh avlodni Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash bilan bir qatorda milliy va diniy bag'rikenglik xislatlarini yanada rivojlantirish mamlakatimiz taraqqiyot strategiyasidagi g'oyat muhim vazifalardandir.

Ma'lumki, millatlararo totuvlik g'oyasi — umumbashariy qadriyat bo'lib, turli xalqlar birgalikda istiqomat qiladigan mintaq va davlatlar milliy taraqqiyotini belgilaydi, shu joydagi tinchlik va barqororlikning kafolati bo'lib xizmat qiladi. Bu g'oya bir jamiyatda yashab yagona maqsad yo'lida mehnat qilayotgan turli millat va elatlarga mansub kishilar o'rtasidagi o'zaro hurmat, do'stlik va hamjihatlikning ma'naviy asosidir; dinlararo bag'rikenglik g'oyasi — xilma-xil diniy e'tiqodga ega bo'lgan kishilarning bir makon, bir Vatanda, olijanob g'oya va niyatlar yo'lida hamkor va hamjihat bo'lib yashashni anglatadi.

Sog'lom milliylik barq urgan joyda umumbashariy fazilatlarning qadriga yetish ham ortadi, millatlar o'rtasidagi do'stona munosabatlar ham kamol topadi.

Milliy an'analar va qadriyatlar rivoji shunday bir dialektik prinsipga asoslanganki, kimki o'z xalqi milliy qadriyatini boshqa millat qadriyatlariga teskari qo'ymagan holda va, aksincha, boshqa millat ma'naviyatini chuqur his qilish darajasiga o'sib chiqsa va o'z milliy qadriyatini bema'lol va beminnat namoyish etish imkoniyatiga ega bo'lsa, milliy munosabatlarda do'stona iqtisodiy va ma'naviy muloqotdan o'zga niyat bo'lmasa, ana shunda turli millatlarning ma'naviyatini ifodalovchi umumbashariy qadriyatlar o'sib boraveradi.

Markaziy Osiyo mintaqasida tarixan shakllanib, o'z tili va madaniyatiga ega turkiy etnik birliklarni tashkil etuvchi millatlarning mustaqil turmush tarzi va madaniyati g'oyat terandir. Bunday

¹ Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2022. –Б. 306.

teranlikning mohiyati shundaki, Markaziy Osiyo xalqlari shunday bir jannatmakon muhitda qaror topganki, ularning osmoni bir, dini bir, yulduzu oy, quyoshu sayyoralari bir, “Vatan” deb kindik qoni to‘kilgan maskanlar bir-biriga tutashib ketgan. Ana shunday jannatmonand mintaqada yashayotgan har bir kishi ushbu umumiy uyimiz tinchligi, barqarorligi va kelajagi uchun oddiy insoniy mas’uliyatni his etib, shu ezgu maqsad yo‘lida kamarbasta bo‘lishi, mintaqamiz, jumladan mustaqil O‘zbekistonimizning ham gullab yashnashiga zamin hozirlaydi. Bu esa baxt va farovonlikning asosiy garovidir.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev olib borayotgan insonparvar siyosat xalqlarimiz qalbida chuqur o‘rin egallabgina qolmay, jahon xalqlarining ham diqqat-markazida ekanligi bizda yuksak quvonch va iftixor tuyg‘ularini uyg‘otadi.

**1-Mavzu: «Milliy g'oya va millatlararo munosabatlar»
fanining predmeti, maqsadi va vazifalari**

Reja:

1. «Milliy g'oya va millatlararo munosabatlar» fanining maqsadi va vazifalari.

2. Ijtimoiy va etnik birliklar, ularning shakllanish omillari.

3. Millatlararo munosabatlar ayni vaqtda davlatlararo munosabatlar ekanligi.

4. «Milliy g'oya va millatlararo munosabatlar» fanining maqsadi va vazifalari.

Hozir jahondagi mavjud 200 dan ziyod mamlakatlarda uch mingdan ortiq millat, elat va qabilalar yashaydilar. Ular besh yarim mingdan ortiq tillarda so'zlashadilar. Bu tillarning aksariyati o'z yozuviga ega emas. Milliy jarayonlarning eng xarakterli tomoni shundaki, insoniyat aql-zakovati yuksalgan sayin o'zaro «assimilyatsiyalashish» tomon emas, balki o'zlarining «men»ligini namoyish qilish, tasdiqlash sari jadal sur'atlar bilan harakat qilmoqda. Hali jahonda mavjud birorta millat, yoki elatlar, ular eng kam sonli bo'lishlaridan qat'iy nazar, ixtiyoriy ravishda boshqa millatlar bilan ko'shib ketgan emas, aksincha, ayrim millatlar qashshoqlikning og'ir kulfatlarini o'z boshlaridan kechirishga majbur bo'lsalar-da ozodlik, erkinlik kabi qadriyatlaridan voz kechmaganlar. Ular ozod, mustaqil yashab, o'z urf-odat, an'ana va qadriyatlarini muqaddas bilib, e'zozlab kelganlar.

Milliy munosabatlar deganda, turli millat va elatlarning iqtisodiy-siyosiy va madaniy-ma'rifiy sohalarda sodir bo'ladigan o'zaro ichki va tashqi aloqalari majmuini tushunmoq kerak.

Bunday aloqalar, ko'p millatlar yashaydigan bir mamlakat ichki hayotida yoxud turli mamlakatlarda yashaydigan millatlar o'rtasida amalga oshadi. Alohida millatlar o'rtasida amalga oshadigan aloqalar millatlararo munosabatlarni tashkil qiladi. Bugungi kunda jahonda

aholisining tarkibi faqat birgina millatdan tarkib topgan mamlakatni yoki davlatni topish qiyin. Xuddi shuning uchun ham mamlakatlar, davlatlar o'rtasida amalga oshiriladigan turli sohalardagi aloqalarda ularda yashayotgan millatlarning do'stona munosabatlari har qanday davlat taraqqiyotini ta'minlovchi muhim omil hisoblanadi. Ana shu omil qanchalik mustahkam bo'lsa, davlatlar o'rtasida olib boriladigan turli sohalardagi aloqalar ham shu darajada mustahkam bo'ladi va har ikki tomon kutayotgan natijalarni beradi.

Ko'p millatli mamlakatlarda milliy munosabatlarni uyg'unlashtirish shu mamlakatda barqarorlik va taraqqiyotning kafolati, uning istiqbolini ta'minlovchi asosiy jihatdir. Chunki har qanday davlatda milliy nizolar va ziddiyatlar o'sha davlatda barqarorlikning barbod bo'lishiga va oxir-oqibatda yemirilishiga olib keladi. Shuning uchun, har qanday mamlakatda, jumladan mustaqil O'zbekistonda ham milliy munosabatni uyg'unlashtirib borish, davlat siyosatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaraladi. Sobiq SHO'rolar tuzumining fojeasi shunda ediki, o'z manfaatlarini milliy manfaatlardan umtun qo'yish hisobiga amalga oshirib keldi. YA'ni, milliy omilning kuchi, qudratini nazar-pisand qilmadilar va sinfiy manfaatlarini ilgari surish orqali o'z hukmronligini abadiylashtirmokchi bo'ldilar. Ular zo'ravonlik bilan turli millatlarni yaqinlashtirish orqali «yagona sovet xalqi»ni shakllantirish va keyingi bosqichda butun yer yuzida ulug' millatlarni vujudga keltirib, boshqa millatlarni gegemon millat tarkibiga singdirib yuborishni maqsad qilgan edilar. Ularning tabiiylikdan sun'iylik sari boshlovchi bunday hatti-harakatlari sobiq sovetlar tizimini yemirdi. Albatta, bu jarayonda zo'ravonlikka asoslangan nazariya va uning o'zga millat va elatlar manfaatlarini hisobga olmasdan amalga oshirishga bo'lgan urinishlar sovetlar tizimi halokatini tezlashtirdi.¹

Ayni paytda o'z ijtimoiy-falsafiy mohiyatiga ko'ra, "milliy munosabatlar" tushunchasi bir millatga mansub kishilar hayotidagi

¹ Қаранг: Маънавият: асосий тушунчалар изоҳли луғати. -Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2009. –Б. 399.

ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy-madaniy jarayonlardagi o'ziga xos aloqadorlik va munosabatlarni ham ifodalaydi. Bu munosabatlar: 1) bir millat yoki milliylik doirasida amal qiluvchi o'ziga xos etnik xarakter kasb etgan munosabatlar bo'lib, ular alohida shaxslar, turli ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi munosabatlarda; 2) muayyan millat yoki etnik birlikga mansub kishilarning borliqdagi narsa, hodisa, jarayonlarga nisbatan o'ziga xos yondoshuv va munosabatlarida namoyon bo'ladi.

Milliy totuvlikka e'tibor qaratish taraqqiyotni ta'minlashdagi bosh omil sifatida muhim. "Mamlakatimizda etnik o'ziga xoslikni rivojlantirish va millatlararo munosabatlarni yanada uyg'unlashtirishda 137 ta milliy madaniy markaz yetakchi rol o'ynamoqda. Ular o'zlarining o'ziga xos madaniyati, tili, xalq hunarmandligini rivojlantirib, turli madaniyatlarning bir-birini o'zaro boyitishga, har birimizda ko'p millatli yagona oila tuyg'usini mustahkamlashda salmoqli hissa qo'shmoqda"¹. Ushbu madaniy markazlar o'z madaniyatining ijobiy qirralarini targ'ib etish bilan bir qatorda, O'zbekiston jamiyatida milliy totuvlikning ta'minlanishida ham yetakchi omil bo'lib xizmat qilmoqda.

2022 yilning oxiriga kelib mamlakatimiz aholisining umumiy soni o'ttiz olti millionga yetdi. O'zbekistonda 130 dan ortiq millat va elat vakillari, shu jumladan, o'zbeklar (80,0%), qoraqalpoqlar (2,2%), tojiklar (4,9%), ruslar (3,8%), qozoqlar (3,6%), tatarlar (1,0%), qirg'izlar (0,9%), koreyslar (0,6%), ukrainlar (0,3%) va boshqa millat vakillari (2,7%) istiqomat qilayotgan ekan, ularning faoliyatini yagona maqsad sari yo'naltirish ham mamlakatimizda millatlararo munosabatlar sohasida milliy g'oyaning konseptual ahamiyatini ko'rsatadi.

Jamiyat hayotini demokratiyalashtirish, gumanistik tafakkurni chuqurlashtirish sharoitida, axloqiy qiyofani saqlagan holda, barcha millatlar va elatlarning o'ziga xosligi-yu, manfaat, qiziqishlariga doimo jiddiy e'tibor qaratib, xalqlar do'stligini mustahkamlash, yoshlarni baynalminallik va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash yo'llarini qidirmoq bugungi jadal taraqqiyot sharoitida o'ta muhim.

¹ Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни катъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Том 1. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2018. –Б. 297.

Barcha millat vakillariga hurmat bilan karash, millatparvarlik, milliy mentalitetga hurmatda bo'lishi insonning komilligini belgilab beruvchi xususiyatlardan hisoblanadi. Bu boradagi nazariy va amaliy masalalarni o'rganish "Milliy g'oya va millatlararo munosabatlar" fanining predmeti, maqsadi va vazifalarida muhim o'rin tutadi.

Milliy g'oya va millatlararo munosabatlar fanining o'z maqsad va vazifalari bordir. Bu fanning asosiy maqsadi milliy g'oya va millatlararo munosabatlarning o'zaro aloqadorliklari mohiyatini ilmiy yoritish orqali talaba-yoshlarda milliy g'oya asosida millat, millatlararo munosabatlarning jamiyat hayoti va taraqqiyoti jarayonida qanday o'rin tutayotganligi to'g'risida haqqoniy bilim va tasavvurlarini yuksaltirishdir. Har bir inson ko'pmillatli polietnik davlatlarda barcha millatlar manfaatiga mos keladigan milliy siyosat zarurligini anglashi va his qilishi kerak. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda barcha millatlarning milliy qadriyatlari tiklanayotganligini, bugungi kundagi jadal taraqqiyot siyosati turli millatlar manfaati uchun xizmat qilayotganini barcha fuqarolar ongiga singdirib borish ham fanning asosiy maqsadlarini tashkil etadi.

Ayni paytda milliy mafkuramizning asosiy g'oyalaridan biri bo'lgan millatlararo totuvlik g'oyasining jamiyatdagi o'rni qanday ekanligini yoritib berish ham bu fan maqsadlari sirasiga kiradi.

«Milliy g'oya va millatlararo munosabatlar» fanining vazifalari quyidagilardan iborat:

- talaba-yoshlarda milliy g'oyaning millatlararo munosabatlardagi o'rni, roli va ahamiyati hamda ular o'rtasidagi aloqadorliklar to'g'risida ilmiy bilim-tasavvurlar hosil qilish;

- har bir millat vakilida milliy g'urur va iftixorni shakllantirish;

- millatlararo munosabatlarning takomillashib borishi jamiyat taqdiriga katta ta'sir ko'rsatishi muqarrar ekanligini anglatish;

- millatchilik, milliy ziddiyatlar – tinchlik va barqarorlikka asosiy tahdidlardan biri ekanligini tushuntirish;

-har bir insonda boshqa millatlarga nisbatan ishonch, o'zaro hurmat tuyg'usini shakllantirish;

- Yangi O'zbekistonda millatlararo munosabatlar siyosatining mazmun-mohiyatini ilmiy yoritish orqali yoshlar tafakkurini yuksaltirish.

Ushbu jihatlar yoshlar ongida milliy g'oya asosida millatlararo munosabatlarni takomillashtirib borishni ta'minlaydiki, ko'p millatli mamlakatlarda har qanday taraqqiyotning asosida ushbu omil yotadi.

2.Ijtimoiy va etnik birliklar, ularning shakllanish omillari.

Ijtimoiy birlik (urug') – bir ota-onadan tarqalgan qon-qarindoshlarning uyushuvi natijasida shakllangan jamoa. Urug'chilik insoniyat tarixining qadimgi davriga xos bo'lib, yashash uchun kurash va tashqi dushmanlardan saqlanish maqsadida kishilarning qarindoshchilik asosida birlashuvi natijasida paydo bo'lgan. Urug'larga ular orasidan chiqqan, qondoshlari davrasida hurmat va obru-e'tiborga ega bo'lgan oqsoqollar boshchilik qilgan. Etnik tarixdan ma'lumki, o'zbeklar 92 ta yirik urug'lar hosilasidan iborat, chunonchi: qo'ng'iro't, mang'it, laqay, ming, barlos, jaloyir, nayman, qurama, qipchok, va b.lar. Har bir kishi uchun o'z ajdodlari kimlar ekanligini bilish maqsadida qaysi urug'dan ekanligini aniqlash ayb emas, qolaversa bu etnik birliklarning o'ziga xos jihatlarini o'rganib, ular faoliyatini umummilliy manfaat sari yo'naltirish milliy taraqqiyotni ta'minlovchi bosh omildir. Lekin, urug'chilikka mukkasidan berilib, faqat o'z urug'i manfaatini ko'zlab, boshqalarni kamsitish, atrofiga o'z yaqinlarini to'plab, asosiy urg'uni qarindosh-urug'chilikka berib, atrofdagilarni mensimaslik taraqqiyotimizga zid hodisa sifatida millat birligiga xavf tug'diradi.

1-chizma

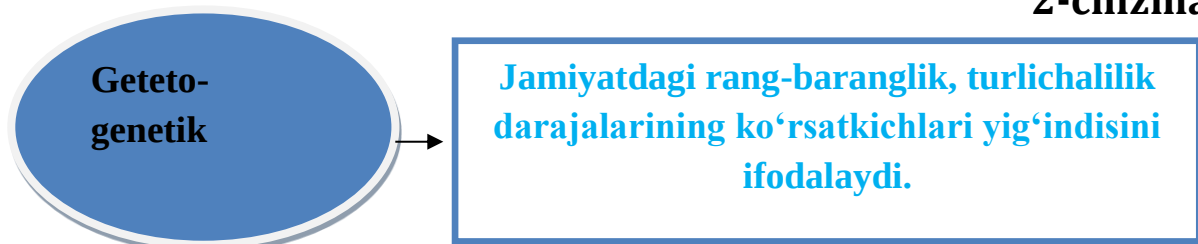

Real amal qiluvchi kishilar yig'indisi bo'lib, ular jamiyat hayoti bilan bog'langan qandaydir umumiy belgilar bilan xarakterlanadi.

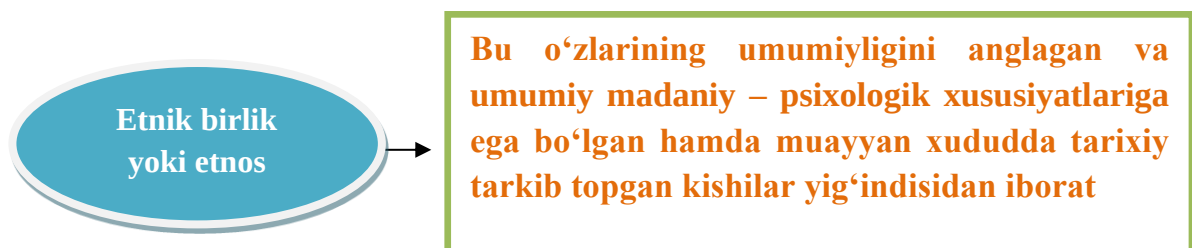
Etnik birlik – kishilarning til, hudud, iqtisodiy va madaniy jihatdan tarixan tarkib topgan birligi. Etnik birlikka ko‘p jihatdan bir-biriga yaqin urug‘ va etnik jamoalar birlashadi. Etnik birlik millat shakllanishining uchinchi bosqichi, belgisi. Kadimda kishilarning etnik birlik bo‘lib, bir hududda yashashlari ular orasida umumiy manfaatdorlik, qon-qarindoshlik his-tuyg‘ularini kuchaytirgan. Etnik birliklar, kuchli qabilalarning kuchsiz qabilalarni o‘ziga buysundirishi va ular bilan aralashib ketishi natijasida ham shakllangan. Etnik birlik o‘z qiyofasini saqlab kolishi, rivojlanib millat darajasiga ko‘tarilishi uchun o‘ziga tegishli bo‘lgan hududga ega bo‘lmog‘i lozim.

Millat tushunchasi etnik guruh etnik birlik tushunchalari bilan chambarchas bog‘liq va ajralmasdir. Etnik birlik - ma‘lum bir ijtimoiy tizimda yuzaga kelgan etnik uyushma aniq va xalqqa nisbat ishlatiladigan atamadir. Etnik birliklar madaniyat va qadriyatlari yaqin bo‘lgan urug‘lar birligidan hosil bo‘lishi etnogenezda ko‘p kuzatiladigan hodisa. Lekin, madaniyat va qadriyatlari farq qiladigan geterogen guruhlar ham obyektiv va subyektiv sabablar tufayli bir etnik birlikni tashkil etib, madaniyat va qadriyatlarining ijobiy tomonlarini bir-biriga singdirib borishlari ham mumkin. Buni biz 2-chizma va 3-chizmalar orqali ham ko‘rishimiz mumkin.

2-chizma

3-chizma

Etnik birliklarning tarixiy hududdan boshqa joyga turli sabablar bilan borib qolib, o'sha yerda muqim yashab qolgan jamoalari ko'pincha milliy guruhlariga birlashgan bo'ladilar. Ular muayyan mamlakat uchun yoki ma'lum davlatning ayrim mintaqasi uchun mahalliy bo'lmagan millat va elatning kichik bir bo'lagidir. Milliy guruhlar siyosiy sabablar tufayli ham shakllanishi mumkin. Davlatlar o'rtasidagi chegaralarning o'zgarishi natijasida u yoki bu xalqning ma'lum bir bo'lagi o'z o'zagidan ajralib qolishi mumkin. Masalan, Rossiya bilan Xitoy o'rtasidagi shartnoma (1860 yil) asosida chegaralar o'rnatilishi natijasida qozoqlar va qirg'izlarning bir qismi Xitoy hududida qolib ketgan. Rossiya va Britaniya o'rtasidagi kelishuv (1895 yil) asosida Afg'oniston chegaralari belgilanib, o'zbek, tojik, turkmanlar yashaydigan hududning bir qismi bugungi Afg'oniston tarkibida qolib ketgan. Milliy guruhlarini o'z tarixiy hududlardan ko'chib kelgan yoki ko'chirib kelgan etnik jamoalar ham tashkil etishi mumkin. O'zbekistonda ham mahalliy millatga mansub bo'lmagan milliy guruhlar mavjud bo'lib, har bir ijtimoiy-tarixiy davrning o'ziga xos xususiyatlari natijasida kelib o'rnashib qolganlar.

Bundan tashqari deyarli ko'pchilik davlatlarda bir-biri bilan kuchsiz aloqada bo'lgan bir necha ming yoki bir necha yuz kishidan iborat o'zgalardan farqli tilda so'zlashadigan kishilarning kam sonli birlashmalari ham mavjud. Ular etnik guruhlar deyiladi. Masalan O'zbekistonda 258 dan ortiq ingushlar, 140 dan ortiq gagauzlar va shu kabi etnik guruhlar ham mavjud.

Taniqli adib Chingiz Aytmatov "o'z tarixini, o'zligini bilmagan xalq manqurtga aylanadi", degan edi. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, xalqimizning milliy o'zligini anglashga bo'lgan intilishi o'sdi. Natijada, ajdodlar merosiga munosabat, milliy tuyg'u, millat sha'ni kabi masalalar kishilar tafakkuridan o'rin ola boshladi. Millatimiz vakillariga xos bo'lgan qadriyatlar e'tirofi milliy o'zlikni anglash bilan bog'liq bo'lib, bu hech qachon boshqa millat va xalqlar g'ururini kamsitish hisobiga emas, balki ularning har birining

noyoblighi, o'z o'rni, obro'-e'tiborini joy-joyiga qo'yish orqali amalga oshishi lozimligi doimo milliy tafakkurga singdirilib kelindi.

O'zbekiston ko'p millatli polietnik davlat bo'lganligi uchun ham milliy munosabatlarni to'g'ri tashkil etish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri bo'lib qolmoqda.

Bugungi kunda mamlakatimizda istiqomat qilayotgan barcha etnik guruhlar, elatlar, millatlarning bir-birlari bilan munosabatlari yaxshilanib bormoqda. Mamlakatning ko'p millatli xalqi – "O'zbekiston – umumiy uyimiz", shiori ostida mamlakatimiz kelajagining buyukligini ta'minlab kelmoqda. Bunday umummilliy, jipslashtiruvchi maqsad ijtimoiy hamfikirlikning, davlat va jamiyatni rivojlantirish strategiyasining asosi bo'lib qoldi. Bugun, respublika mustaqilligi va suverenitetining chorak asrlik davridan keyin ham jamiyatni jipslashtirishga qodir bo'lgan milliy g'oyalar hamda vazifalarning ahamiyati juda katta bo'lib, jamiyatning polietnik mohiyatini belgilashi bilan bir qatorda milliy taraqqiyotning optimal rivojini ham ta'minlab boradi.

3. Millatlararo munosabatlar ayni vaqtda davlatlararo munosabatlar ekanligi.

Ijtimoiy taraqqiyotning mahsuli bo'lgan va uzoq vaqtlar davomida shakllanib kelgan millatlar bir-birlari bilan o'zining turmush tarzi, tarixi, madaniyati, urf-odatlar, marosimlari va boshqa xususiyatlari bilan farq qilib kelgan.

Bir millatning boshqa millatlarga xos bo'lgan xususiyatlarini hurmat qilishi ularga yaxshi munosabatda bo'lishlari tinchlik totuvlikning negizi bo'lib kelganligi hech kimga sir emas. Boshqa xalqlar singari o'zbek xalqi ham doimo barcha millat vakillarini hurmat qilib millatlarga xos bo'lgan xususiyatlarni e'zozlab kelgan. Millatlar o'rtasidagi bunday munosabatlar mintaqamiz taraqqiyotiga katta ta'sir ko'rsatib kelgan. Turli millatlar o'rtasidagi hamjihatlik,

uyg'unlik, do'stona munosabatlar ijtimoiy taraqqiyotning jadallashtirish omillaridan biridir.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ma'naviy hayotida katta o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Bu o'zgarishlarda yurtimizda istiqomat qilayotgan barcha millat vakillari faol ishtirok etib kelmoqda. Mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab barcha millat vakillarining ongi va qalbiga – shu aziz Vatan barchamizniki, degan konseptual tamoyilni singdirish orqali ularni bunyodkorlik va yaratuvchilik ishiga safarbar etish davlatimiz olib borayotgan siyosatda alohida o'rin tutib bormoqda. Bugungi kunda Respublikamizda jadal taraqqiyot sari odimlar tashlanib, yaqin o'tmishda qo'shni davlatlar bilan munosabatlarimizda yuzaga kelgan bo'shliqlar to'ldirilmoqda. O'zbekiston Prezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan mintaqamiz xalqlari o'zaro tinch-totuv, do'st va yaxshi qo'shnichilik ruhida yashash lozimligi g'oyasi ilgari surilmoqda. Bu o'rinda mamlakatimiz rahbari: “Biz – qozoqlar, qirg'izlar, turkmanlar, tojiklar va o'zbeklar, go'zal Markaziy Osiyoda istiqomat qilayotgan barcha millat va elatlar vakillari birgalikda tinch-totuv, do'st-inoq bo'lib yashashimiz taqdirning o'zi tomonidan belgilab berilgandir”¹, - degan edilar.

Sovet tuzumi olib borgan milliy siyosatdagi xatoliklar ko'plab millatlarning mintalitetiga zarar keltirdi. Oqibatda XX asrning oxirida sobiq sovet davlati hududida milliy mojarolarning yuzaga kelishi ko'zga tashlandi. Boltiq bo'yi, Dnestr bo'yi respublikalari, Sumgait, Olma-Ota, Tog'li Qorabog', Xo'jayli (Ozarboyjon) voqealari milliy zaminda ro'y bergan mudhish hodisalar sifatida millatlararo munosabatlar inqirozini namoyon etdi.

Sovet davlati hukmronligining so'ngi yillarida ro'y bergan eng murakkab ahvol, bu – sovet davlati milliy siyosatida yuzaga kelgan qaltis vaziyat bo'ldi. Aslida Sovet tuzumi mavjud bo'lgan vaqt davomida hukmronlik qilgan kommunistik ideologiya sharoitida

¹ Мирзиёев Ш. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. Том 2. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2018. – Б. 356.

millatlararo munosabatlar borasida adolat, erkinlik, teng huquqlilikka asoslangan barqarorlik mavjud bo'lmay, ma'muriy buyruqbozlik yo'li bilan tashkil etilgan sotsialistik respublikalar ittifoqining birligi sun'iy qoliplar ustiga qurilgan edi. Shu bois, formatsiyalashgan jamiyatlar g'oyasini ilgari suruvchi sobiq tuzum sharoitida kommunizm jamiyatida barcha millatlar qo'shilib ketadi, degan soxta shiorni mutlaq haqiqatga aylantirib olgan siyosiy ma'muriyat faoliyatida millatlararo munosabatlar borasida shovinistik ruh yaqqol namoyon edi.

Mustaqillikning ilk yillarida Markaziy Osiyo mintaqasi ham milliy mojarolar kuchayishi ehtimoli ustun bo'lgan mintaqalardan biriga aylandi. Qo'shni Tojikiston va Qirg'iziston o'rtasidagi qurolli mojarolar salbiy illat sifatida Markaziy Osiyodagi umumiy taraqqiyotga ta'sir etadi.

Bugungi kunda millatlararo munosabatlar ayni vaqtda davlatlararo munosabatlarni ham ifoda etadi. O'zbekistonning barcha millat vakillariga shu bilan birga o'ziga qo'shni bo'lgan davlat fuqarolariga nisbatan olib borilayotgan do'stona munosabati Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi aloqalarni yaxshilashga xizmat qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi barcha millat vakillari uchun o'z milliy xususiyatlarini yuksaltirish kafolatlarini yaratib bermoqda. Bu haqida Konstitutsiyamizning 1-bobi 4-moddasida shunday deyiladi: "O'zbekiston Respublikasi o'z hududida istiqomat qiluvchi barcha millat va elatlarning tillari, urf-odatlar va an'analarini hurmat qilinishini ta'minlaydi, ularning rivojlanishi uchun sharoit yaratadi". Ushbu siyosiy-huquqiy asosdan kelib chiqqan holda Mamlakatni yuksaltirishda uni taraqqiy etgan mamlakatlar safiga olib chiqishda ko'p millatli davlatlarda istiqomat

qiluvchi barcha ijtimoiy etnik guruhlarning manfaatlarini e'tiborga olish zarurdir.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda istiqomat qilayotgan barcha millat vakillari o'rtasida o'zaro ishonch, bir-birini hurmat qilish, jamiyatni yuksaltirish yo'lida ahillik va totuvlikni yuzaga keltirish asosiy vazifalardan qilib qo'yilmoqda. Jamiyat hayotini yuksaltirishda barcha millatlarning milliy manfaatlarini e'tiborga olish ham zarur. Tarixiy voqealar shuni isbotlab berdiki milliy manfaatlarga e'tiborsizlik ularni jamiyat hayotidagi o'rnini seza olmaslik jamiyat taraqqiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan zaminlarni yuzaga keltiradi.

Sovet tuzumi davrida bir millat manfaatining boshqa ko'plab millat manfaatlardan ustun qo'yilishi turli millatlar o'rtasidagi kelishmovchiliklarning yuzaga kelishiga hamda millatlarga xos bo'lgan xususiyatlarning barham topib borishiga sababchi bo'ladi. Ana shunday voqealar ta'sirida uzoq yillar mobaynida jamiyatda hukm surib kelgan imperiyachilik siyosati ijtimoiy hayotda salbiy chandiqlarni keltirib chiqardi. Tarixning shunday saboqlaridan xulosa chiqargan holda, sobiq tuzum sharoitida yetkazilgan zararni bartaraf etish borasida bugungi kunda O'zbekistonda barcha millatlarning manfaatlariga mos keladigan o'ziga xos bo'lgan milliy siyosat olib borilayotganligi quvonarlidir.

Turli millat vakillari o'rtasidagi ijobiy aloqalar ko'p millatlar yashaydigan har bir mamlakat ichki hayotida katta ahamiyatga ega. Bugungi kunda jahonda aholisining tarkibi faqat birgina millatdan tashkil topgan mamlakatni yoki davlatni topish amri mahol. Shuning uchun ham mamlakatlar, davlatlar o'rtasida amalga oshiriladigan turli sohalardagi aloqalarda ularda yashayotgan etnoslar orasidagi ijobiy munosabathar qanday davlat taraqqiyotining muhim omili hisoblanadi. Ana shu omil qanchalik mustahkam bo'lsa davlatlar o'rtasida olib boriladigan turli sohalardagi aloqalar ham shu darajada mustahkam bo'ladi. Har qanday mamlakatlarda millatlararo

munosabatlarni uyg'unlashtirib borish ushbu mamlakatlardagi barqarorlik va taraqqiyot uchun zamin bo'lib keladi. Rossiyadagi ijtimoiy tengsizlik, ayrim mojarolar mushohadani talab etadi: «Bugungi kunda rus jamiyati ikki yuzli Yanusga o'xshaydi. Bir tomondan, uni juda ijobiy baholash mumkin: bu possotsialistik makonda juda katta, resurslarga yetarli darajada ega bo'lgan jamiyat, insoniyat sivilizatsiyasi evolyutsiyasining e'tiborli subyekti. Ammo ayni paytda uning inqirozli holati va turg'un dinamikasi kishini chuqur tashvishga soladi... Fuqarolik jamiyatining rivojlanmaganligi, fuqaroning bir qator asosiy huquqlarining amalga oshirilmagani, shuningdek, sivilizatsion o'lchovlarga mos kelmaydigan ijtimoiy tengsizliklar mavjud. Bu bizga uni minimal himoyalangan, zaif ijtimoiy davlat sifatida baholash imkonini berib, bu jamiyatning zarur konsolidatsiyasini ta'minlashga qodir bo'lmagan, ijtimoiy davlatchilik ko'rsatkichlaridan olis bo'lgan birlik sifatida tasavvur etish imkonini beradi»¹. Albatta, fuqarolik jamiyati asoslarini rivojlantira borish, inson manfaatlari, huquq va erkinliklarini yetakchi o'ringa qo'yish bugungi umuminsoniy taraqqiyotni ta'minlab borishda muhimdir. Bunda milliy kelishmovchiliklarning yuzaga chiqishiga imkon bermaslik lozim.

Milliy nizolar va ziddiyatlar esa barqarorlikning barbod bo'lishiga va yemirilishiga olib keladi. Yugoslaviyadagi olib borilgan milliy siyosatni misol tariqasida keltirsa bo'ladi. Ushbu mamlakatda bir millat manfaatining boshqa ko'plab millatlar manfaatidan ustun qo'yilishi milliy nizolarning kuchayishiga va oxir-oqibatda ushbu davlatning mayda etnik davlatlarga bo'linib ketishiga sababchi bo'ldi.

Bolgariyada esa tarixan turli millatlar manfaatini e'tiborga olinmaganligi ushbu davlatda ham o'tgan asrning oxirlarida milliy zamindagi ziddiyatlarning namoyon bo'lishiga olib keldi. Bunday

¹ Лапин Н.И. Сложность становления новой России. Антропосоциокультурный подход /Институт философии РАН, Центр изучения социокультурных изменений. – М.: Весь Мир, 2021. – С. 11.

misollar millatlararo munosabatlarni jamiyat taqdiriga ta'sir ko'rsatadigan asosiy omillardan biri ekanligini ko'rsatib o'tadi.

Mustaqil O'zbekistonning taraqqiy etishida millatlararo munosabatlarning o'rni katta ekanligi hamda taraqqiyotimizga tahdid solayotgan asosiy xavf xatardan biri millatlararo kelishmovchiliklar va milliy ziddiyatlar ekanligi O'zbekistonning birinchi Prezidenti I.Karimovning «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» asarida keng yoritib berilgan bo'lib, unda shunday deyiladi: «Ichki siyosiy ahvolning barqarorligi, milliy xavfsizlik va ijtimoiy – iqtisodiy rivojlanish dinamikasi ko'p millatli davlatda yashayotgan boshqa millatlar vakillarining siyosiy xayrixoxligiga bevosita bog'liq bo'ladi»¹.

Mustaqillik O'zbekistonda istiqomat qilayotgan barcha millatlar uchun millat sifatida saqlanib qolish hamda boshqa millatlar bilan munosabatlarni yuksaltirish imkonlarini yaratib berdi. Millatlararo munosabatlarning takomillashib borishi hamkorlikning rivojlanishiga milliy, mintaqaviy, umuminsoniy hamda umumbashariy muammolarning hal etilishida o'z rolini oshirib bordi. Millatlararo munosabatlarning jamiyat hayoti va taraqqiyotidagi o'rni qanday ekanligi har bir fuqaroning ongi va ruhiyatiga singdirib borilishi jamiyat a'zolarining, avvalambor yoshlarning ijtimoiy faollashishiga va jamiyatdagi o'zgarishlarda faol qatnashishlariga olib keladi.

Tayanch tushunchalar:

Millatlararo munosabatlar, milliy munosabatlarning xususiyati, ijtimoiy-etnik birlik, etnik guruh, hamjihatlik, mentalitet, milliy g'urur, davlatlararo munosabatlar.

¹ Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари тараққиёт кафолатлари. – Тошкент: «Ўзбекистон», 1998. –Б. 470.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Millatlararo munosabatlarning mohiyati nimadan iborat?
2. Etnik birliklar va ularning bir-biridan farqi?
3. Ko'p millatli davlat deganda nimani tushunasiz?
4. Millatlararo munosabatlar va ularning davlatlarlararo munosabatlarga ta'siri qanday?

2- Mavzu: O'zbekistonda millatlar xilma xilligining obyektiv va subyektiv omillari

Reja:

1. Millat, uning shakllanish va xilma-xilligi.
2. O'zbeklarning millat sifatida shakllanishini ijtimoiy-tarixiy ildizlari.
3. Mustaqillik yillarida millatlararo munosabatlarning rivojlanib borishi.

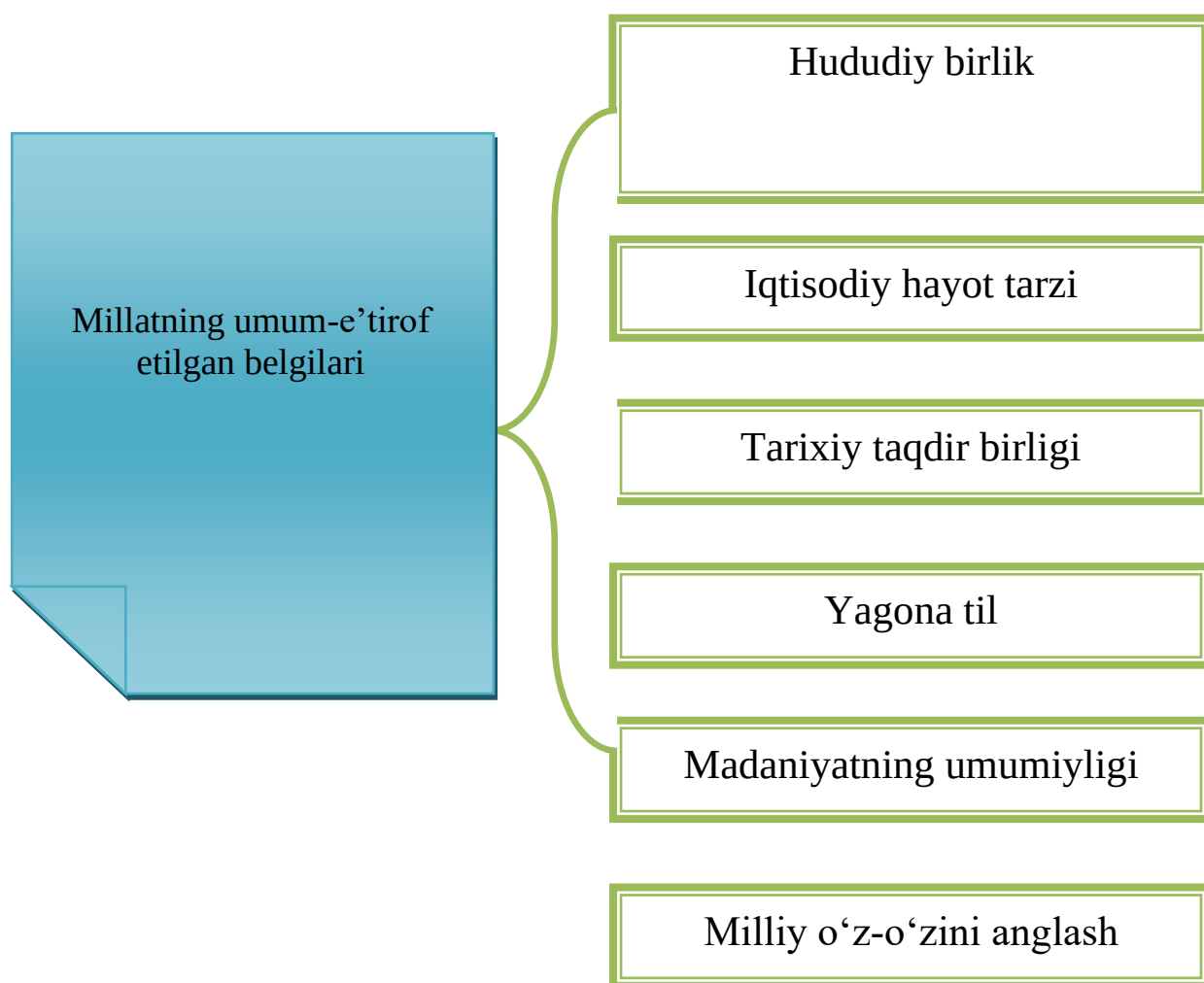
1. Millat, uning shakllanishi va xilma xilligi.

Millat – til, ma'naviyat, milliy o'zlikning anglash, ruhiyati, urf – odatlar, an'analar va qadriyatlar yagonaligi asosida muayyan hududda yashovchi ijtimoiy aloqalar bilan bog'langan mustaqil subyekt sifatida o'ziga xos moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratuvchi kishilarning etnik birligidir. Millat ma'lum hududda barqaror yashab tarixiy taraqqiyot davomida rivojlanib, kishilarning ma'naviy-ruhiy salohiyat, yagonaligi asosida shakllanadi. Millat insoniyat dunyoga kelishi va taraqqiyotning mahsulidir. Millatning shakllanishi va rivojlanishida moddiy omillar muhim ahamiyatga ega bo'ladi, ammo ular millat abadiyligini ta'minlashning oxirgi imkoniyati emas. Ular millat taraqqiyoti uchun zaruriy shart hisoblanadi. Millatning abadiyligi, uning barqarorligini ta'minlashning asosiy omili uning ichki ma'naviyat-ruhiy salohiyatidir.

Millatning ichki ruhiy salohiyati, yaratuvchanlik qobiliyati, matonati, tinimsiz mehnati, tarbirkorligi va o'ziga xosligini rivojlantirish asosida hozirgi umuminsoniy taraqqiyot yuzaga kelgan. Har bir millat umume'tirof etilgan belgilariga ko'ra farqlanadi. Buni biz 3-chizma orqali ham ko'rishimiz mumkin.

Millat uzoq davom etgan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va etno-ma'daniy jarayonda, aniq hududiy doirada til va o'zlikni anglash birligi asosida shakllangan xalq etnik tarixining yuksak cho'qqisi, o'ziga xos milliy ong va mintalitet zaminida tarkib topgan birlik shakli sifatida o'rganilib kelinmoqda. Bugungi kunda mutaxassis olimlarning fikriga ko'ra yer yuzida 3000 ga yaqin millat bo'lib, insoniyatning o'rta hisob bilan 96 % ni birlashtiradi, qolgan 4% ni ellat va qabilalardir¹.

3-chizma

¹ Фалсафа: комуний луѓат. –Тошкент: «Шарк», 2004. –Б. 261.

Millatlarning har biri bir necha 10 mingdan bir necha yuz milliongacha bo'lishi mumkin.

Millat - kishilarning tarixiy birligi sifatida uzoq vaqtlar davomida shakllanib, o'ziga xos bo'lgan milliy mintalitetini boyitib keldi. Demak, millat umumiy turmush, til, hudud birligi, madaniyat va ruhiyat uyg'unligini o'zida mujassam etuvchi birlik demakdir.

Yer yuzida uch mingga yaqin millat mavjud ekan, ular yashab turgan odamlarning 96 %ini birlashtiradilar. 4 % kishilar esa elat va qabilalar ko'rinishida yashab kelmoqdalar. Har bir millatning soni bir necha 10 mingdan bir necha yuz minggacha boradi. Millatlarni soni bo'yicha 5 guruhga ajratish mavjud:

Buyuk millatlar – bular 1 mlrd.dan oshiqroq bo'lgan hindlar va xitoyliklar hamda ruslar singari millatlar bo'lib 100 mln.dan 200 – 300 mln.gacha aholiga ega.

Katta millatlar – 50 mln.dan 100 mln.gacha. Bularga inglizlar, fransuzlar, ispanlar, nemislar, turklar va boshqalar.

Yirik millatlar – 10 mln.dan 50 mln.gacha – o'zbeklar, portugallar, polyaklar, efioplar va boshqalar.

O'rta millatlar, ular 1 mln.dan 10 mln.gacha bo'lishi mumkin.

Kichik millatlar bir necha 10 mingdan 1 mln.gacha.

Jahondagi 27 millat yer yuzi aholisining 75 % ni tashkil etadi.

Millat o'z atrofidagi boshqa millatlar bilan hamjihatlikda yuksalib boradi. U doimo o'z manfaatlarini o'zgalarning manfaatlari bilan muvofiqlashtirib boradi.

Jamiyat hayoti va tarqiqiyotida barcha millatlar o'rtasidagi yaxshi munosabatlar hamda o'zaro hamjihatlik doimo katta rol o'ynab kelgan.

Millatlar o'rtasidagi kelishmovchilik jamiyat hayotida beqarorlikka va tanazulga olib kelishini insoniyat tarixi bir necha bor isbotlab berdi. Ko'pmillatli polietnik davlatlarda milliy siyosat borasida barcha millatlar manfaatini ko'zlagan holda siyosat yurgizish zarur ekanini tarixiy zaruriyatga aylanadi.

Millatning ravnaqida milliy mintalitetning ahamiyati doimo katta bo'lib kelgan. Milliy mintalitet har bir millatning ayrim vakiliga yoki butun boshli ijtimoiy guruhga xos bo'lgan aqliy qobiliyat darajasi, ma'naviy salohiyatidir.

Jamiyat, millat yoki shaxsning mintaliteti o'ziga xos bo'lgan tarixiy an'analari, urf-odatlarini, diniy e'tiqodlarni qamrab oladi. Har bir millatning mintaliteti uning tarixi, yashab turgan shart-sharoiti, ijtimoiy faolligi, ajdodlar tomonidan qoldirilgan milliy meros, milliy birligi, milliy manfaatlari va shu singari omillar bilan bog'liqdir.

Millatlararo munosabatlar jamiyat hayoti va taraqqiyotining asosiy omillaridan biri. Milliy munosabatlarni takomillashtirish borasidagi har bir qilingan ish, har bir qo'yilgan qadam jamiyat taraqqiyotiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

O'zbekiston bu yerda yashayotgan har bir inson uchun aziz Vatandir, millatidan qat'iy nazar ularning vatanparvarligi, fidoyligi shu yurtning taraqqiy etishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov o'zining «O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li» nomli asarida jamiyat hayoti va taraqqiyotida millatlararo munosabatlarning roli haqida shunday deydi: «O'zbekistonning milliy-madaniy jihatdan g'oyat rang-barangligi milliy o'zligini anglash va ma'naviy qayta tiklanishning kuchayib borishi bilan uzviy birlikda jamiyatni yangilash, uni ochiq jamiyatga aylantirish uchun qudratli omil bo'lib xizmat qiladi va respublikani jahon hamjamiyatiga qo'shilishi uchun qulay sharoitlarni vujudga keltiradi»¹.

Bugungi kunda taraqqiy etgan ko'p millatli barcha mamlakatlar, o'zlarining hozirgi taraqqiyot darajasiga yetishlari uchun millatlararo munosabatlarni takomillashtirishga asosiy e'tibor berganlar.

Mustaqillik mamlakatimiz uchun taraqqiy etish, dunyoga tanilish imkonlarini ochib berdi. O'zbekistonda ozod va obod Vatanni

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. —Тошкент: «Ўзбекистон», 1998. — Б. 13.

yaratishda, jamiyat hayotini erkinlashtirishda va farovonlashtirishda, ijtimoiy hayotni demokratiyalashtirishda millatlararo munosabatlarni takomillashtirib borish tarixiy zaruriyatga aylandi. Chunki turli millat vakillaridan iborat bo'lgan O'zbekiston fuqarolarining qalbi va ongiga bunyodkorlik, vatanparvarlik tuyg'ularini singdirish orqaligina jamiyatimiz hayotini yuksaltirishimiz mumkin.

2. O'zbeklarning millat sifatida shakllanishining ijtimoiy-tarixiy ildizlari

O'zbeklar dunyoda mavjud bo'lgan millatlarning ichida o'ziga xos bo'lgan urf-datlari, an'analari, rasm-rusumlari, odatlari qolaversa o'z mintalitetiga ega bo'lgan millatdir. Ushbu millat vakillari uzoq vaqtlar davomida ikki daryo oralig'ida yashab kelgan urug'-qabilalar, elatlar va xalqlarning vorislari sifatida ijtimoiy ehtiyojlar tufayli asta-sekinlik bilan shakllanib kelganlar.

Ushbu millat asrlar mobaynida millat bo'lib, shakllanish jarayonida ko'plab qiyinchiliklarni bosib o'tganlar. O'zbeklar millat sifatida shakllanish jarayonida ushbu mintaqada yashab kelayotgan xalqar va elatlar bilan, urug'dosh qabilalar bilan o'z munosabatlarini yaxshilab borganlar. Neolit davriga doir Kaltaminor, Chinkeldi topilmalari, Markaziy Farg'ona, Ustyurt, Jayhun va boshqa joylardan topilgan yodgorliklar turli qabilalar bir-birlariga ta'sir o'tkazib kelganidan dalolat beradi. Bu yerdagi qabilalar, elatlar Oltoy, Ural, Kaspiy bo'yi va O'rtayer dengizi havzalarida yashagan qabilalar bilan aloqada bo'lganlar. Antropolog olimlarning fikricha, hozirgi O'zbekiston hududiga shimoliy-g'arbiy tomonidan – Yevropadan, janubdan janubiy Yevropoid tiplari kelib, ular aholi miqdori va salmog'iga ta'sir eta boshlaganlar. Binobarin, o'zbeklarning elat, millat bo'lib shakllanishida yevropoid tipdagi odamlar va qabilalarning ham o'rni katta bo'lgan. Bunda hududimizning Buyuk

Ipak Yo'li chorrahasida joylashib, madaniyatlarning o'zaro hamjihatlikda bo'lishi va qorishib borishi muhim o'rin tutgan.

Markaziy Osiyo mintaqasi iqlimining qulayligi, qulay geografik hududida joylashgan, dexqonchilik va chorvachilikning rivoji uchun qulay imkoniyatlarining mavjudligi mintaqada moddiy ishlab chiqarishning rivojlanishiga, aholining o'sishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Jamiyat taraqqiyotining ilgarilab borishi jarayonida turli xil elatlarning o'zaro birikib ketishlari oqibatida yangi elatlar, kishilarning tarixiy birliklari paydo bo'la boshladi.

Miloddan avvalgi birinchi ming yilliklar o'rtalariga kelib aralash-quralash qabilalardan iborat tiplar paydo bo'lgani arxeologik topilmalardan ma'lum. Umuman, dunyoda faqat o'z tor qobig'ida shakllangan millat mavjud emas, Markaziy Osiyo xalqlari ham bundan mustasno emas.

Sharq va G'arb mamlakatlari olimlari tomonidan yaratilgan manbalarga tayanib qadimgi davrlardan oq bu yerdarda davlatlar paydo bo'lgan, deyish mumkin. Urug'-qabilalar, elatlar o'rtasida iqtisodiy, savdo-sotiq va madaniy aloqalarning rivojlanishi hamda davlatlarning paydo bo'lishi natijasida yozma nutqqa ehtiyoj paydo bo'ldi. Mana shu ehtiyoj tufayli ming yillar ilgari mintaqamizda oromiy yozuvlar deb atalgan yozuvlar paydo bo'lgan va u mintaqamizda katta madaniy inqilobga sabab bo'ldi. Bu hol qabilalar, qabila ittifoqlari va elatlarning birlashuvi jarayonini yanada tezlashtirdi. Urug'-qabilalarning yo ixtiyoriy, yoki majburiy (urushlar orqali) birlashib, elatlarning vujudga kelishi ularning ma'naviy-ruhiy jihatidan ham yakdil bo'lishlarini taqozo etadi. Ana shu ehtiyojlar va buni qondirishdan manfaatdorlik ko'pxudolikka asoslangan turmush tarzidan yakkayu yagona xudo mavjudligiga va shu yagona yaratuvchiga sig'inishga asoslangan g'oya asosida yangicha madaniy hayotga o'tishni hayotiy zarurat etib qo'yadi. Asrlar davomida xalq og'zaki ijodining mahsuli bo'lgan ko'p e'tiqodiy qarashlar (gimn, duo) larni to'plash va ularga ijodiy yondashish tufayli miloddan oldingi

taxminan VI-VII asrlarda Zardusht tomonidan «Hayot yo'riqnomasi» deb atalgan "Avesto" kitobi yaratildi. O'sha davr saltanati egalarining qo'llab-quvvatlashi natijasida ko'p xudolarga sig'inish va otashparastlik dinlari o'rniga turli qabilalar va elatlarni birlashtira oladigan va yagona xudo – Axuramazda borligi, u shu olamni yaratgani va odamlarni to'g'ri yo'ldan borishliklari uchun vahiy jo'natgani haqidagi g'oyalar diniy mafkura orqali va albatta davlat ta'sirida birlashgan elatlar maslagiga aylantiriladi. "Avesto"ning yuzaga kelishi yakka xudolikka asoslangan yakka xudolik va xudochilikka (vahdoniyat)ga asoslangan, ilgariroq shakllangan boshqa dinlardan mukammalroq bo'lgan Islom dini vujudga keldi. Yakka xudochilikka asoslangan dinlar katta-katta hududlarda yashaydigan, turli-tuman tilda gapiradigan, tafakkur va turmush tarzi xilma-xil bo'lgan elatlar va xalqlarning g'oyaviy jihatdan birlashishini tezlashtirdi. Iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy ehtiyojlar tufayli o'z-o'zidan shakllangan jahon dinlari elatlar va xalqlarning yagona bir hududda millat bo'lib yashashlari uchun qulay ma'naviy-ruhiy muhitni vujudga keltira boshladi.

Tarixchi olimlar o'zbek millatini ifodalovchi "o'zbek" atamasi X asrlarda ishlatilganligini aytib kelishmoqda. Ko'plab olimlar singari venger olimi G.Vamberi ham ushbu millat tarixi bilan bog'liq jihatlarni, uning kelib chiqishini o'rganishga katta e'tibor beradi. O'zbek millatini anglatuvchi «o'zbek» degan so'z ancha keyin turkiylashgan va vengerlar Yevropaga kelmasdan oldinroq ham ishlatilgan. XI-XII – asrlarda bu so'z shaxs va qabila nomi sifatida ma'lum bo'lib, buni ayrim manbalarda ko'rish mumkin¹.

Ko'plab tarixchi olimlar, shu jumladan o'zbek tarixchisi B.Axmedov milliy tarixni tadqiq etib, ushbu millat nomi ataluvchi xalq hozirgi O'zbekistonning joylashgan joyidan shimolda yashaganliklari va turli nomlar bilan atalgan turk-mo'g'ul qabilalari umumiy «o'zbek» degan nom bilan atalgan, deb hisoblaydilar.

¹ Ахмедов Б. Тарихдан сабоқлар. – Тошкент: «Ўқитувчи», 1994, 416-417 бетлар.

Biz xalqimiz, millatimiz tarixini o'rganar ekanmiz, ko'plab tarixiy manbalarda dashtliklardan iborat bo'lgan sharqiy yerlarni "mamlakati o'zbekiya", ya'ni o'zbek mamlakati deb atalib kelganligini ko'rsak bo'ladi.

Ushbu hududlarda o'z davlatini tashkil etib, ularni boshqarib kelgan ko'plab xonlarni o'zbeklar yashaydigan hududlar hukmdorlari deb atab kelganlar.

Markaziy Osiyoda yashab kelayotgan millatlarning, shu jumladan o'zbek millatining kelib chiqishini o'rganib kelgan tarixchi olim B.Axmedov qipchoq dashtlarida yashab kelgan o'zbeklarni, o'z turmush tarzlari bilan bir-birlariga yaqin bo'lgan uch toifaga bo'lib o'rgangan.

Birinchi toifaga, chorvachilik bilan shug'ullanib ko'chib yurgan o'zbeklar, ya'ni Shayboniylar; ikkinchi va uchinchi toifaga mansublarni Qipchoq dashti o'zbeklarini qozoqlar va mang'itlar deb hisoblaydi. Shayboniylar hukmronlik qilgan yerlar katta hudadlarni o'z ichiga olgan.

O'zbek millatiga xos bo'lgan kishilar haqida gapirilar ekan, ularni mustaqil fikrlay oladigan, o'z qadrini biladigan insonlar, deb hisoblaydilar.

Turli qabilalardan iborat bo'lgan holda janglarda qahramonlik ko'rsatganlarni ham "asl bek", ya'ni "o'zbek" deb atash rasm bo'lgan. Arablar bu yerlarni bosib olgach, islom diniga kirgan turk qabilalari ham shu nom bilan atalgan. Ayniqsa, Shayboniyxon yurishlarida O'zbek nomi mashhur bo'lgan. Asta-sekin bu nom etnik ma'noni anglata boshladi.

Demak, o'zbek millatining shakllanishi uzoq tarixga ega, uning ildizlari qadim-qadimlarga borib taqaladi. Hozirgi O'zbekiston hududida tarixan yashagan barcha urug'lar, qabilalar, xalqlar o'zbek millatining ajdodlari hisoblanadi, ularning tili, madaniyatiga doir hamma sifatlar o'zbek millati tabiati(mentalitet)da u yoki bu tarzda gavdalanadi.

Bozor iqtisodi munosabatlari sharoitida sobiq elatlar va xalqlarning millat bo'lib yashashga bo'lgan ehtiyoji tobora oshib boradi. Chunki, bu munosabatlar millat bo'lib uyushgan xalqlar, elatlarga o'z mustaqilligi uchun kurashib, jahon hamjamiyatida o'z munosib o'rniga ega bo'lishi, ayni chog'da milliy taraqqiyot va farovonlikka erishish mumkinligini tarixiy tajriba ko'rsatyapti. Shuning uchun ham XX asr butun dunyo bo'yicha milliy-ozodlik harakatlari avj olgan va mustamlakachilik tartibotlari asosan barham topgan davr bo'ldi.

Millat – kishilar tarixiy birligi shakllaridan biridir, bugungi kunda millatlar, ellatlar va etnik birliklar tarixiy birligini o'rganish bilish shug'ullanuvchi olimlar va maxsus fanlar mavjud. Milliy etnik birlik sifatida o'ziga xos bo'lgan, ularni boshqa millatlardan farqlantirib turadigan belgilarga ega bo'lishi kerak. Har bir millatga xos bo'lgan belgilar asrlar mobaynida shakllanib keladi va u har bir avlod tomonidan avaylab-asraladi, boyitib kelinadi.

Millatlarni millat sifatida saqlanib qolishining moddiy va ma'naviy zaminlari mavjud bo'lib, moddiy zaminlar katta ahamiyatga ega bo'lishi bilan bir qatorda millat taraqqiyoti uchun zaruriy shart hisoblanadi.

Millatning doimiyligini, uning millat sifatida saqlanib qolishining eng asosiy omili uning ichki ma'naviy, madaniy ruhiy salohiyatidir. Har bir millatga xos bo'lgan xarakter ijtimoiy-siyosiy tuzumlar ta'sirida asta-sekin o'zgarib boradi.

Millatlarga xos bo'lgan belgilar to'g'risida turli fikrlar bor. Hududiy birlik, iqtisodiy xo'jalik yuritish birligi, yagona adabiy tilga, umumiy madaniyat, turmush tarzi, an'anaga aylangan urf-odatlar, ruhiy yaqinlik, o'ziga xos milliy tabiat (mentalitet)ga va tarixan shakllangan milliy qadriyatlarga ega bo'lgan kishilarning etno-ijtimoiy barqaror birlashmasiga millat deyiladi. Albatta millatning bu belgilarga to'laqonli ega bo'lishi uchun hozirgi davrda u milliy davlatga ega bo'lishi lozim.

Har bir millat o'zi yashab kelayotgan davlatning ijtimoiy-siyosiy manbai hisoblanadi. Millatning uyushganligi, uning tarqoqligi yoki parokandaligi, ularning hatti-harakatlari davlatning ichki va tashqi munosabatlari mavqeini, obro'sini qanday bo'lishini belgilab beradi.

Millat bir xil tilda gaplashadigan odamlarning oddiy jamoasi emas. Millat bu tarixiy, ma'naviy, ruhiy, insoniy, siyosiy, ijtimoiy jihatlarni o'zida mujassamlashtirgan birlikdir. Millatning ravnaqi va millat sifatida saqlanib qolishida milliy xarakterning ahamiyati ustun. Milliy xarakter aynan shu milliy fe'l-atvordir.

O'zbeklar titul millat sifatida endilikda ana shu belgilarining barchasiga ega. Ular O'zbekistonda yashayotgan boshqa millat va elatlar vakillari ham o'z milliy qadriyatlar asosida hayot kechirishlari uchun zarur shart-sharoit yaratib berishni o'z burchlari hisoblaydilar. Milliy g'oya mamlakatimizda yashab kelayotgan barcha millat va elatlarning manfaatlarini o'zida ifoda etib, ularni jiplashtirishga xizmat qiladi.

3. Mustaqillik yillarida millatlararo munosabatlarning rivojlanib borishi.

O'zbekistonning o'z mustaqilligini mustahkamlab, jadal taraqqiyot sari qadam tashlayotganligi milliy manfaatlarini umummintaqaviy, umuminsoniy manfaatlar bilan birga uyg'unlashtirib olib borishga imkon yaratayotganligi, ushbu omilga davlat siyosati darajasida e'tibor qaratilayotganligi quvonarlidir. Mintaqaviy taraqqiyot yo'lida olib borilayotgan bunday siyosat jahon hamjamiyati tomonidan qo'llab-quvvatlanayotganligi mamlakat rahbari tomonidan olib borayotgan siyosatning xalqchilligidan dalolatdir.

Mustaqillik – millatning o'z ijtimoiy-tarixiy qadriyatlarini tiklash yo'lidagi faoliyati, o'z taqdirini erkin belgilash imkoniyatlarini qo'lga kiritish uchun harakati natijasida eski tuzum bilan yangiyaa dunyoqarash o'rtasidagi qarama-qarshiliklar hosilasi sifatida

maydonga keldi. Mana shunday murakkab ijtimoiy-siyosiy vaziyatda mustaqillikka erishgan O'zbekiston rahbariyati tomonidan mamlakatdagi ahvolni barqarorlashtirishga, ijtimoiy adolatni tiklashga, O'zbekistonda yashab kelayotgan barcha millatlar va ellatlarning haq-huquqlari va manfaatlari qonuniy jihatdan himoya ostiga olindi.

Respublika jamoatchiligi tomonidan o'zbek tiliga davlat tili maqomini berish masalasi ko'tarilib, aholi tomonidan keng muhokama qilish uchun ijtimoiy asos yaratila bordi. Sobiq sovetlar tizimining oxirgi yillarida O'zbekistonning sobiq rahbariyati bu masalaga avvallari millatchilik, mahalliychilik deb qaradi, keyinchalik o'zbek va rus tilini teng mavqega ko'tarishga urindi, shu yo'sinda ikki tillilik haqidagi qonun loyihasini o'tkazishga harakat qilindi. Oshkoralik va demokratik to'lqinlar natijasida hokimiyatga kelgan Respublikaning yangi rahbari jamoatchilik fikrini inobatga oldi, masalani bosqich bilan hal qilish yo'lini tanladi. O'zbekiston SSR Oliy Kengashining 1989 yil 21 oktabrda bo'lgan o'n birinchi sessiyasida "O'zbekiston SSRning davlat tili haqida" Qonun qabul qilindi. Qonunda O'zbekistonning davlat tili o'zbek tilidir, o'zbek tili respublikaning siyosiy-ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotining barcha sohalarida to'liq amal qiladi, deb belgilab qo'yildi. 1990 yil 19 fevralda «O'zbekiston SSRning davlat tili haqida»gi qonunni amalga oshirish davlat dasturi qabul qilindi. Qonun va davlat dasturiga binoan mehnat jamoalari, o'quv yurtlari, korxonalar va davlat muassasalarida ish yuritish rus tilidan o'zbek tiliga o'tkazila boshlandi. Bu qonunning qabul qilinishi va uning amalga oshirila boshlanishi respublika ijtimoiy hayotida katta tarixiy voqea bo'lib, mustaqillik sari tashlangan muhim qadam bo'ldi.

Millatlararo munosabatlarni barqarorlashtirishning yangi konsepsiyalari ishlab chiqildi. Dinga munosabat o'zgartirilib, islom dinining ma'naviy, ma'rifiy va tarbiyaviy g'oyalaridan keng foydalanish choralari ko'rildi.

1991 yilning 31 dekabrda davlat mustaqilligining e'lon qilinishi, 1 sentabrni umumxalq bayrami sifatida nishonlanishi qo'lga kiritilgan milliy istiqlol fuqarolarning mus'uliyati bilan bir qatorda ularning davlat oldidagi haq-huquklarini ham ifodalay boshladiki, bu demokratik taraqqiyot va qonun ustuvor bo'lgan jamiyatda muhim. Demak, mustaqillik bois, davlat tom ma'noda xalq irodasini ifodalay boshladi. Odamlarning davlatga bo'lgan munosabatida o'zaro ishonch va muhabbati orta bordi. YA'ni, O'zbekistonda davlat va millat birligi xalqning:

- ayrim sinflar, tabaqalarning emas, balki umumxalq manfaatlarini sobit turib himoya qiluvchi;

- ijtimoiy an'analarga sodiq;

- ijtimoiy adolat himoyachisi;

- mamlakat osoyishtaligi, siyosiy barqarorlikni ta'minlovchi;

- millatni ichki va tashqi taqdid hamda tajovuzlardan qo'riqlovchi;

- har bir fuqaroning xaq-huquqi, erkinliklarini himoya qiluvchi o'z davlatiga egaligida namoyon bo'lmoqda.

Ba'zi hollarda milliy manfaatlar g'oyaviy-siyosiy mazmuniga ko'ra bir-biridan farq qilishi mumkin. Shuning uchun ham ko'p millatli davlatimiz xalqlari manfaatini to'la-to'kis aks ettiruvchi orzu niyatlarini, sog'lom, milliy manfaatlarini doimiy e'tiborda tutib, ular manfaatlarini ta'minlashning optimal yo'llarini izlamog'imiz lozim. Lekin, bir tomonlama, egoistik xarakterdagi, mamlakatda fuqaroviy birlikni mustahkamlashga xizmat qilmaydigan o'ta shaxsiy, tor manfaatlar atrofida o'ralib qolish ham to'g'ri emas. Bir millat manfaatlari boshqa millat va elatlar manfaatlaridan ajratilmagan holda o'rganilishi lozim.

Tayanch tushunchalar:

Millat, etnik tarix, mentalitet, tarixiy birlik, umumiyqisodiy turmush, etnik birlik, ruhiyat uyg'unligi, etnik uyushmalar, tarixiy an'analar, urf-odatlar, diniy e'tiqod, mustaqillik va millatlararo munosabatlar.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Millat va uning shakllanish omillari.
2. Milliy mentalitetning yuzaga kelish zaminlari.
3. Milliy ruhiyat tushunchasi va uning mohiyati.
4. Etnik birlik va uning o'ziga xos xususiyatlari.
5. XX asr oxiridagi o'zgarishlar va ularning milliy munosabatlarga ta'siri.
6. Mustaqillik va millatlararo munosabatga bo'lgan e'tibor.

3-Mavzu: Millatlararo munosabatlarning jamiyat taraqqiyotiga ta'siri

Reja:

1. Jamiyat taraqqiyotida millatlararo munosabatlarga yondashuv.
2. Milliy ruhiyat va millatlararo munosabatlar.
3. Millatlararo munosabatlarning fuqaroviy yaxlitlikni ta'minlashga ta'siri.

1. Jamiyat taraqqiyotida millatlararo munosabatlarga yondashuv.

Jamiyatda millatlararo munosabatlar rivojlanishini o'rganib, uning yo'nalishini to'g'ri belgilash hamda etnik masalalarga ilmiy, gumanistik asoslarda yondashish, bu bir tomondan ushbu jamiyatda

istiqomat qiluvchi barcha millat va elatlar haqida nazariy-konseptual g'oyalarning amaliy ijrosini ta'minlasa, ikkinchi tomondan jamiyatda mavjud millat va elatlar faoliyatining yo'nalishini davlat siyosati bilan muvofiqlashtiradi. Ma'lumki, insoniyat ibtidosida kichik etnik guruhlar paydo bo'lib, bu guruhlar orasidagi o'zaro ijtimoiy munosabat hamda guruhlararo ziddiyatlarning vujudga kelishi ushbu muammoga xos masalaga alohida e'tibor berishni talab etgan. Shu jihatdan ham mutafakkir ulamolarimizning tuzgan hadislarida, klassik allomalarimiz g'oyalarida, an'anaviy diniy va dunyoviy adabiyotlarda ushbu muammoga alohida o'rin berilgan. Shu jihatdan ham bugungi milliy mustaqillik sharoitida etnik guruhlar faoliyatini jamiyatda umumijtimoiy manfaatlar ravnaqiga xizmat qildirish yo'l va usullarini ilgari surish jamiyat taraqqiyotida muhim.

Mustaqil, demokratik jamiyatning istiqboli umuminsoniy, milliy va etnik manfaatlarining mushtarakligini ta'minlash bilan bevosita bog'liq. Bu tabiiyki, millatlararo munosabatlar rivojlanishining tarixiy, siyosiy va falsafiy jihatlariga e'tibor qaratishni talab etadi. Shu jihatdan ham jamiyatda millatlararo munosabatlar rivojlanishining etnik guruhlar misolidagi tahlili jamiyatda etnik barqarorlikni ta'minlash singari ijtimoiy ahamiyatga molik. Millat-etnos, etnik guruh-elat tushunchalari ijtimoiy fanlar tizimiga aloqador tushunchalardir. Ijtimoiy hayotda ushbu muammoni o'rganishda masalaning ijtimoiy, falsafiy, umuman, ilmiy-nazariy jihatlar muayyan e'tiborni talab etadi. Shu jihatdan jamiyatda millatlararo munosabatlarning optimal rivoji ijtimoiy-madaniy taraqqiyot mazmuni, jamiyat a'zolari ongidagi o'zgarishlarni ijobiylashtirish bilan e'tiborli.

Jamiyatda millatlararo munosabatlar rivoji muayyan taraqqiyot bosqichlarining ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy hamda ma'naviy tuzilishiga o'ziga xos tarzda ta'sir etib, jamiyat ijtimoiy taraqqiyotining rivojiga xizmat qilsa, bunda u progressiv mazmun kasb etadi. Agar etnik jarayonlar jamiyatda boshboshdoqlikka sabab

bo'lib, ijtimoiy-siyosiy taraqqiyot rivojiga to'sqinlik qilsa, ushbu holatda u salbiy mohiyat kasb etgan bo'ladi. Shu jihatdan ham jamiyatda millatlararo munosabatlarni muvofiqlashtirib, ijtimoiy-siyosiy hamda madaniy taraqqiyot rivoji uchun safarbar etish muhim. Shuningdek, millatlararo munosabatlar o'zlikni anglash bilan bir qatorda, umuminsoniy xislatlarni tarkib toptirib, rivojlantirishi yangilikning vujudga kelishidan iborat jarayon sifatida qarash imkonini beradi. Madaniy meros va tarixiy-etnik an'analar ijobiy qirralarining millatlararo munosabatlar rivojida tadbiq etilishi jarayonning ijobiy mohiyatini ta'minlash bilan bog'liq.

Jamiyatda millatlararo munosabatlarning barqarorligi etnoslar orasidagi o'zaro bog'liqlik hamda dialektik yaxlitlik natijasidir. Ushbu jarayonning davomiyligi ijtimoiy subyekt va jamiyat a'zolarining ushbu yaxlitlik mezoniga asoslanadigan milliy va davlatlararo hamjihatlik ijtimoiy taraqqiyotning rivojiga xizmat qiladi. Jamiyat ijtimoiy-siyosiy taraqqiyotida bir bosqichdan ikkinchi bosqichga o'tish jarayonida etnik guruhlar orasida nisbiy beqarorlik ko'zga tashlanadi. Etnos vakillari tafakkurida eskicha dunyoqarashning yangicha dunyoqarash bilan almashish jarayoni boshlanadi. Buni mustaqillikning ilk yillarida Markaziy Osiyo mintaqasining ayrim respublikalarida yuz bergan nizolarda kuzatish mumkin. Bunday nizoli jarayonning ehtimoli eski tuzumdan yangi tuzumga o'tayotgan ko'plab siyosiy birliklarda kuzatiladi. Lekin, bu jarayonning ijobiy yoki aksincha salbiy yakuni o'tish davrida jamiyatning ma'naviy va siyosiy salohiyatiga bog'liq.

Har qanday demokratik jamiyatning istiqboli jamiyatda umuminsoniy, milliy va etnik manfaatlarning uyg'unlashuvi jamiyatda mavjud bo'lgan millatlararo munosabatlarning ijobiy, oqilona yechimiga hamda jamiyat taraqqiyoti uchun tanlangan yo'l, amalga oshirilajak iqtisodiy islohotlar, mavjud ijtimoiy muammolar yechimida qo'llanilayotgan metod va usullarga ko'p jihatdan bog'liq bo'ladi.

2. Milliy ruhiyat va millatlararo munosabatlar.

Milliy mustaqillik sharofati bois ijtimoiy hayotning barcha sohalarini sobiq hukmron mafkura asoratlaridan tozalab isloh qilish hamda milliy qadriyatlarimiz doirasida yangilash uchun, ma'naviyatning totalitar tuzum sharoitida ta'qiqlangan qudratli qatlamlari ochilib, xalqimiz ijtimoiy taraqqiyotining ruhiy omili sifatida muhim ahamiyat kasb etdi. Shu bilan bir qatorda xalq ruhiyatida ma'naviy merosga muhabbat, vatanparvarlik, milliy iftixor, o'zga etnik va konfessial qatlamlarga nisbatan bag'rikenglik(tolerantlik) hamda ochiqko'ngillik tamoyillari asosida munosabatda bo'lish xislatlarini rivojlantirdi. Birinchi Prezident I.A.Karimov ta'biri bilan aytganda: "O'zbek xalqi ruhining tiklanishi, millat ma'naviy-axloqiy ideallarining shakllanishi chuqur milliylik bilan umuminsoniylik chambarchas bog'liq bo'lgan hodisadir. O'zbekistonda yashayotgan xalqlar, o'ziga xoslikni yo'qotmagan holda, umumiy ruhiyatga, xulq-atvor falsafasiga ega bo'lmoqdalar. Bu esa mustaqillik yillari mobaynida millatlararo totuvlik manbai bo'lib kelgan yagona ma'naviy-ruhiy negizni vujudga keltirdi"¹.

Ijtimoiy-siyosiy taraqqiyotda etnoslarning dunyoqarashida xususiylik bilan bir qatorda umumiy jihatlarni ham shakllantiruvchi, muayyan etnik guruhga, millatga, yaxlit fuqaroviy birlikka mansublikni ta'minlab, rivojlantiruvchi omillar, xususiyat va andozalar ham mavjudki, bular etnik xususiylik bilan bir qatorda kishilar dunyoqarashida umumiylik jihatlarning ustunlik darajada namoyon bo'lishini ta'minlaydi. Ushbu omillar va xususiyatlar shaxs yoki etnosning ijtimoiy hayotida pozitiv mavqe kasb etib, siyosiy ongning rivojida, etnos dunyoqarashida baynalmilallik jihatlarning ustuvor ahamiyatga ega bo'lishida ham zaruriy manba bo'lib xizmat qiladi.

Ijtimoiy hayotda kishilar ongida milliy o'zlikning shakllanishi hamda milliy-fuqarolik dunyoqarashining tarkib topishida bir necha

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. // Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т. 6. – Тошкент: «Ўзбекистон», 1998. –Б. 129.

omillar tabiiy ravishda ta'sir etadi. Bularning ta'siri tufayli inson o'zligini anglab, o'zi yashab turgan hududdagi milliy davlatchilikka, tevarak atrofdagi qo'shni xalq va millatlarga munosabatini ifodalaydiki, ushbu jihatlar milliy ruhni ta'minlovchi omillardir.

Jamiyatda millatlararo munosabatlar jarayonlariga ta'sir etuvchi omillar kishilarda fuqarolik dunyoqarashining shakllanishi va millatlararo munosabatlar rivojiga ham tabiiy ravishda ta'sir etadi.

Jamiyat taraqqiyoti millatlararo munosabatlar rivoji bilan uzviy bog'liq ekan, har-bir etnosga xos xarakterli xususiyatlar alohida diqqat-e'tiborni talab etib, ushbu xususiyatlar umumsivilizatsion yaxlitlikni ta'minlash uchun yo'naltirishni, insoniyat taraqqiyotining ijobiy rivojini ta'minlashga safarbar etishni talab qiladi.

3. Millatlararo munosabatlarning fuqaroviy yaxlitlikni ta'minlashga ta'siri

Ma'lumki, milliy mustaqillik sharoitida yuz berayotgan demokratik o'zgarishlar, kishilar ongida ham o'z ifodasini topmoqda, fuqarolarning siyosiy ongini o'stirib, siyosiy madaniyatning rivojini ta'minlamoqda. Bugungi fuqarolik jamiyati sharoitidagi yangilanishlar va jamiyatni modernizatsiya etish inson ongida ham o'z ifodasini topmoqda, natijada eski stereotiplar o'zgarib, jamiyat a'zolarining qadru qiymati siyosiy-madaniy jihatdan ustunligini ta'minlamoqda. Ushbu jihat mamlakat Prezidentining «Xalq davlat idoralari uchun emas, balki davlat idoralari xalq uchun», degan konseptual g'oyalarida o'zining yaqqol ifodasini topmoqda. YA'ni, ilgari totalitar tuzum sharoitida aholi ongida hukmron bo'lgan soxta stereotiplar o'rnini milliy xususiyatlar egallab, jamiyatning milliy-madaniy rivojini ta'minlab, fuqarolik jamiyati poydevorini mustahkamlamoqda.

Hozirgi davrda tabiiy ravishda barcha O'zbekiston aholisi hayotida ijtimoiy qadriyatlar, shuningdek, milliy o'zlikni anglashning rivojlanish jarayonlari yuz bermoqda. Bu jarayon barcha

O'zbekistonda yashayotgan etnik guruhlariga mavqe, maqsad va yo'nalishning yaxlitligini, ya'ni mushtarakligini ko'rsatib, xalq ongida yagona fuqaroviy mentalitetning shakllanishi uchun muhim turtki bo'lib, xalqning vatanparvarlik hissini rivojlantirmoqda.

Demak, millatlararo munosabatlarning jamiyat taraqqiyotiga ta'sirini qarab chiqib, aytish mumkinki, ijtimoiy hayotda etnoslarning tarixiy shakllanish jarayoniga ijobiy munosabatda bo'lish, o'z etnik guruhini o'zga etnik guruhlar bilan umumiy jihatlari va o'ziga xos etnospetsifik xususiyatlarini chuqur idrok etib, o'z etnik guruhining o'zga etnoslar doirasidagi o'rni, mavqei, manfaat va g'oyalari hamda milliy-tarixiy qadriyatlariga ijobiy munosabatda bo'lishni taqozo etadi. Zero, jamiyat taraqqiyoti millatlar va elatlarning yagona maqsad sari umumiy faoliyati bilan chambarchas bog'liq ekan, bu umumiylikni ta'minlab, barcha etnoslar faoliyatini muayyan maqsad sari yo'naltirish ijtimoiy taraqqiyotni ta'minlash omilidir.

Ijtimoiy hayotda millatlararo munosabatlar jamiyat rivojini belgilar ekan, bunga istiqbolsiz jarayon sifatida panja ortidan qarash zararli oqibatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Chunki, ko'p millatli jamiyat rivoji barcha ijtimoiy-milliy qatlamlarning manfaatlari uyg'unlikda olib qaralishini taqozo etadi.

Jamiyatda millatlararo munosabatlarning pozitiv rivojini ta'minlash uchun vaziyatni o'rganib, mavjud muammo va kamchiliklarni aniqlab, ushbu muammolar yechimiga oid to'g'ri yo'nalishlarni ko'rsatish nafaqat milliy davlatchilik, balki Markaziy Osiyo mintaqasida ham millatlararo hamkorlik rivojining ta'minlanishida o'ziga xos ahamiyatga ega. Bu borada dastlab ijtimoiy zaminda ko'rinish berayotgan kichik-kichik muammolar o'z vaqtida e'tibor qaratilib o'z ijobiy yechimini topmas ekan, asta-sekinlik bilan milliy nizo va ziddiyat sifatida namoyon bo'lishi yaqin o'tmish tajribalaridan bizga ma'lum. Shu jihatlarga e'tibor qaratib, ko'rinish berish ehtimoli mavjud bo'lgan muammolarni bartaraf etish yo'llarini

ko'rsatish mintaqa xalqlari orasida hamjihatlikni targ'ib etishda yetakchi omildir.

Ijtimoiy taraqqiyotda ziddiyatli holatlarning oldini olish o'zaro umumiylikni ta'minlashda muhim. Yaqin o'tmishda qo'shni respublikalarda sodir bo'lgan nizoli vaz'iyatlar bunga misoldir. YA'ni, mustaqillikning ibtidosida Tojikiston misolida mavjud muammolarning to'planishi ziddiyatli mohiyat kasb etib, ijtimoiy maydonda etnosiyosiy xarakterdagi qarama-qarshilik sifatida namoyon bo'lib, siyosiy hokimiyatning falajlanishiga olib keldi. Bunda siyosiy vaziyatning normallashtirishidan manfaatdor davlatlar, xususan yon qo'shni - O'zbekistonning sa'y-harakatlari natijasida Tojikistondagi vaziyat izga tusha boshladi. Tojikiston tajribasidan olinadigan asosiy saboq shundan iboratki, mintaq xalqlari demokratik tamoyillarga asoslangan dunyoviy davlat asoslarini mustahkamlashdan manfaatdordirlar. O'zga tuzum, o'zgacha boshqaruv shakllarini atrofda majburan tiqishtirish yoki bu maqsadni amalga oshirish uchun ma'lum to'dalarni tayyorlash - mintaq xalqlarining manfaati bilan bir qatorda, mustaqillik yillarida rivojlangan mentalitetining ijobiy qirralariga ham ziddir. Ana shu jihatni unutmasligimiz lozim. Yoki, Qirg'izistonning O'sh va O'zgan viloyatlarida 1990 va 2010 yillar uchinchi kuch qutqusi asosida milliy zaminda yuz bergan boshboshdoqliklar, yoki 2022 yilning sentabrida Qirg'iziston va Tojikiston chegarachilari orasidagi qurolli nizo barchamizni ogohlikka da'vat etib, hech qanday ta'sirlarga berilmaslik mas'uliyatini yuklaydi. Shu bois, har bir jamiyatda aholini birlashtiruvchi milliy g'oya bo'lishi lozimligi va bu g'oya fuqaroviy yaxlitning ta'minlanishiga xizmat qilmog'i lozim.

O'zbekiston misolida bu jarayonlar pozitiv mohiyatga ega bo'lib, millatlararo totuvlik g'oyasi milliy g'oyaning tarkibiy qismi sifatida ilgari surilgan ekan, ushbu jihat e'tiborlidir. Muhimi, O'zbekistonda yashayotgan har-bir xalq etnik o'ziga xoslikni o'zida mujassam etgan holda, umumiy fuqaroviy birlikni ta'minlash sari intilmoqdalarki, bu

mustaqillik yillari mobaynidagi va shu yillardagi mamlakat xalqlarining qo'lga kiritgan eng noyob boyligi, mamlakat ijtimoiy taraqqiyotining uzluksiz harakatini ta'minlovchi asosiy manba – millatlararo totuvlikdir.

Tayanch tushunchalar:

Jamiyat taraqqiyoti, millatlararo munosabatlar, ijtimoiy hayot, milliy masalani o'rganish, demokratik taraqqiyot, Markaziy Osiyo mintaqasi, fuqaroviy yaxlitlik, ma'naviy meros, vatanparvarlik.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Jamiyat taraqqiyotida millatlararo munosabatlarning o'rni qanday?
2. Ijtimoiy hayotda milliy masala nima sababdan o'rganiladi?
3. Demokratik taraqqiyotni ta'minlashda etnoslarning roli nimalardan iborat bo'lmog'i lozim?
4. Qaysi omillar fuqaroviy yaxlitlikni ta'minlashga ta'sir qiladi?

4-Mavzu: Milliy manfaatlar va ularni ifodalaydigan ichki-tashqi siyosat

Reja:

1. Milliy manfaatlar, ularning jamiyat hayotiga ta'siri.
2. Qaramlik yillarida milliy manfaatlardagi adolatsizlik va uning salbiy oqibatlari.
3. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda milliy manfaatlarga berilayotgan e'tibor.
4. Milliy manfaatlarga mos keladigan O'zbekistonning ichki va tashqi siyosati.

1. Milliy manfaatlar ularning jamiyat hayotiga ta'siri.

Milliy manfaat – millat, xalq hayotini belgilaydigan, uning faoliyatini ma'lum maqsadlarga yetaklaydigan ijtimoiy munosabatlar, milliy ehtiyojlar, tafakkur darajasi, ma'naviy salohiyati, ruhiyati, an'ana va qadriyatlari tizimidir.

Jamiyatni hayoti va yuksalishida, mustaqillikni mustahkamlashda millatlararo munosabatlarning takomillashib borishda milliy manfaatlarning o'rni katta.

O'zbekistonning o'z mustaqilligini qo'lga kiritishi tufayli milliy manfaatlarini ta'minlashni asosiy maqsad qilib qo'ygan ichki va tashqi siyosatini keng rivojlantirish imkonlarini yaratib beradi. Mamlakat ravnaqi, xalq farovonligini ko'zlab olib boriladigan bunday siyosat barcha tomonidan maqullanishi va qo'llab quvatlanishi tabiiy hol edi.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston olib borayotgan ichki va tashqi siyosat haqida gapirar ekan I.A.Karimov shunday deydi. «O'zbekistonning davlat mustaqilligini qo'lga kiritganligi va u xalqaro miqiyosda tan olinganligi shuni bildiradiki, bundan buyon respublika mustaqil ichki va tashqi siyosatini olib boradi, hech kimning vositachiligisiz o'zaro manfaatli munosabatlarni o'rnatadi. Respublikani haqiqatan ham, uning milliy manfaatlaridan kelib chiqqan holda, xalqning azaliy turmush tarzi, an'analari, urf-odatlari va ko'nikmalarini, mavjud beqiyos tabiiy boyliklarni har tomonlama hisobga olib, yuksaltirish amalda mumkin bo'lib qoladi»¹.

Milliy manfaat – millat, xalq hayotini belgilaydigan, uning faoliyatini ma'lum maqsadlarga yetaklaydigan ijtimoiy munosabatlar, milliy ehtiyojlar, tafakkur darajasi, ma'naviy salohiyati, ruhiyati, an'ana va qadriyatlari tizimidir. Milliy manfaatlar ehtiyojlarni qondiruvchi sharoit va qadriyatlar bilan birga, ularni yaratish, ta'minlashni belgilovchi ijtimoiy tizimga, munosabatlar va tamoyillarga asoslangan bo'ladi. Ular ma'lum millat va xalqqa

¹ Каримов И. Ўзбекистон буюк келажак сари. –Тошкент: «Ўзбекистон» 1998. –Б. 8-9.

mansub alohida kishilar yoki biror bir davlat fuqarosi bo'lgan odamlarning shaxsiy manfaatlari bilan bog'langan bo'lib milliy manfaatlarni ham o'zida aks ettiradi.

Milliy manfaatlar turli millatlar o'rtasidagi turli xil faoliyatdagi kurash, raqobat yoki hamkorlik asosida yotadi. Uning maqsadi, vazifasi, ta'sirchanlik kuchi ham ana shunda.

Milliy manfaatlar umuminsoniy manfaatlar bilan bog'liq bo'lib, ularning o'zaro bog'liqligida umumbashariy qadriyatlarning o'z o'rnini bor.

Milliy manfaatlar milliy ehtiyojlarni qondirishdan manfaatdorlik bilan butun dunyodagi, insoniyat taraqqiyoti yo'lidagi maqsadlar orasidagi bevosita aloqani mustahkamlashga yordam beradi.

Milliy manfaatlar milliy qadriyatlarni tiklash, milliy qiziqishlar bilan bog'liq. Milliy manfaat teran ijtimoiy-psixologik hodisa bo'lib, millatlarning iqtisodiy, ijtimoiy siyosiy ma'naviy hayotini har tomonlama qamrab oladi. Mana shunday qarashdagi milliy manfaatlar va ishlar boshqa millat vakillari manfaatlariga zid bo'lmasligi kerak.

Milliy manfaatlarni ekstremist, millatchilik, shovinistik, buyuk davlatchilik dardiga muhtalo bo'lgan kimsalar emas, balki mehnatkashlar ommasi ifoda etadi. Millatlar va milliy manfaatlar va milliy his tuyg'ular mavjud ekan milliy munosabatlar ham kun sayin e'tibor berishini talab qiladigan masalalar, umummilliy munosabatlarni hisobga olgan holda o'z vaqtida hal etib borishni taqozo etadi.

2.Qaramlik yillarida milliy manfaatlardagi adolatsizlik va uning salbiy oqibatlari.

Tarixga nazar tashlar ekanmiz milliy manfaatlarga e'tiborsizlik yoki bo'lmasa bir millat manfaatining boshqa ko'plab millatlar manfaatlaridan ustun qo'yishlik qanday oqibatlarga olib kelishi mumkinligini ko'rib o'tsak bo'ladi.

Chor Rossiya keyinchalik Sovet tuzumi olib borgan mustamlakachilik siyosati, totalitar tuzum mafkurasi hukmronligi davrida ko'plab millatlarning shu jumladan o'zbek xalqiga xos bo'lgan qadriyatlar poymol etildi, millat manfaatlari inobatga olinmadi. Istilo etilgan xalqlar hayotiga zo'rlik bilan singdirilgan sotsialistik turmush tarzi millatlarning o'zligidan mahrum bo'lishga, ijtimoiy-iqtisodiy hayotda nohaqliklarning yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. Milliy o'lkalar va xalqlar o'zlarini milliy xususiyatlarini yo'qotib borishlari bilan birga markazning xom ashyo bazasiga aylantirildi.

Totalitar tuzum tomonidan «Yangi sovet xalqi» singari soxta mafkuraviy shiorlar xalqning ongi va qalbiga singdirilar edi. Sovet mamlakati boshqarilishining barcha mezonlari shovinistik munosabat, buyuk davlatchilik g'oyalari mazkur davr milliy siyosatining asosiy tamoyillari qatoridan joy olgan edi.

Sovet tuzumining sobiq mamlakat miqyosida yashayotgan xalqlarning milliy manfaatlarini e'tiborga olmasdan olib borgan siyosati XX asr oxirlariga kelib butun mamlakatda milliy manfaatlarni himoya qilib chiqishiga, o'zlikni anglashga bo'lgan harakatlarning kuchayishiga, milliy qadriyatlarni tiklashga bo'lgan intilishlariga turtki bo'ldi.

Respublikada kadrlarni tanlash, joy-joyiga qo'yish va tarbiyalash masalalarida milliy manfaatlar ustuvorligi ta'minlanib borildi. Markazdan yuborilgan «kadrlar to'dasi» o'z mavqeini yo'qotdi. Anishchev, Ogaryok, Satin va boshqa «kazo-kazolar» respublikadan chiqib ketishdi. Mahalliy kadrlar rahbarlik lavozimlariga ko'tarildi. Kadrlar siyosatidagi jiddiy ijobiy o'zgarish shundan iborat bo'ldiki, endi O'zbekistonda partiya, sovet, davlat, huquqni himoya qilish organlarining boshliqlarini Moskva orqali hal qilish, Moskva belgilagan xodimlarni ko'tarish amaliyotiga chek qo'yildi, bu masalalarni hal qilishni respublika rahbariyati o'z qo'liga oldi. Kadrlarni bunday tanlash vaziyatni teran anglagan rahbarning jasorati ifodalab, siyosiy ahamiyatga ega edi, ya'ni, O'zbekistonning

davlat mustaqilligini qo'lga kiritish tomon yo'l tutishi siyosiy mutelikdan qutulish tomon tashlangan qadam bo'ldi. O'zbekistonda adolatni tiklash chora-tadbirlari ko'rildi, «o'zbek ishi», «paxta ishi» kabi soxta amaliyotlarga barham berildi. Bu bilan bog'liq ishlar qayta ko'rildi, aybsiz qamalgan o'n minglab kishilar oqlandi, o'z oilasiga qaytarildi, adolat tiklandi.

Viloyatlar, tumanlar ma'muriy-iqtisodiy hududlari qaytadan ko'rib chiqildi.

3. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda milliy manfaatlarga berilayotgan e'tibor.

Ma'lumki, SSSR parchalanib, kommunistik mafkura inqirozga yuz tutgandan keyin sobiq sovet hududida juda keskin va tahlikali vaziyat yuzaga keldi. Bu esa boshboshdoqlikning oldini olish, huquq-tartibotni saqlash va aholining eng zarur, birinchi galda, oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojini ta'minlash bo'yicha zudlik bilan tegishli choralar ko'rishni talab etdi.

Dastlabki yillardayoq biz uchun yangilik bo'lgan bozor iqtisodiyotining asoslari yaratildi, bozor infratuzilmasi institutlarini tashkil etish va raqobat muhitini shakllantirish orqali bozor munosabatlarining mexanizmi ishga tushirildi.

Ijtimoiy nuqtai nazardan boshlang'ich bosqichda, iqtisodiyotni va butun jamiyatni isloh qilishning eng murakkab o'tish davri kuchli ijtimoiy siyosat yuritish va aholini himoya qilishning o'xshashi bo'lmagan, samarali mexanizmi ishlab chiqilib, muvaffaqiyatli amalga oshirildi. Ko'makka muhtoj oilalarga moddiy yordam berishda asosan o'zini o'zi boshqarishning noyob tuzilmasi bo'lmish mahalla instituti imkoniyatlaridan foydalanish o'zini to'la oqladi.

Bu davrda amalga oshirgan ishlarimiz qatorida mamlakatimizning mudofaa qobiliyatini mustahkamlash, uning barqarorligi va xavfsizligini ta'minlashda Quroli Kuchlarimizning shakllantirilishi g'oyat muhim ahamiyat kasb etadi.

Sobiq SSSR parchalanganidan keyin yuzaga kelgan sharoitda qurolli kuchlarda boshqaruv, intizom va tartib amalda yo'qotilgan, mamlakat xavfsizligiga ichki va tashqi tahdidlar kundan-kunga kuchayib borayotgan bir vaziyatda Mudofaa vazirligini, uning organlari va joylardagi qo'mondonlik tuzilmalarini shakllantirish o'z vaqtida qabul qilingan yakkayu yagona to'g'ri qaror bo'ldi.

O'z-o'zidan ayonki yangi davlat barpo etishda milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalangan, mamlakatimizni modernizatsiya qilish va zamonaviy demokratik jamiyat qurish yo'lidagi murakkab va keng ko'lamli vazifalarni hal etishga qodir bo'lgan yangi avlod kadrlarini tayyorlash masalasi muhim prinsipial va hal qiluvchi ahamiyatga ega. Yurtimizda o'z Vatanining taqdiri, uning buguni va kelajagi uchun ma'suliyatni chuqur his etadigan, mustaqil va yangicha fikrlaydigan kadrlarga ehtiyojni qondirish vazifasi biz mustaqillikka erishgan birinchi kunlardanoq o'ta muhim va hal qiluvchi masalaga aylangan edi.

Bu borada ayniqsa yurtimizda millatlararo va dinlararo tinchlik-totuvlikni mustahkamlash, ma'naviy va axloqiy tarbiyani kuchaytirish, tarixiy ildizlarimizga, milliy o'zligimizga qaytish, aholining siyosiy ongi va huquqiy madaniyatini oshirishga doir aniq maqsadga yo'naltirilgan ishlarimiz muhim ahamiyat kasb etganini ta'kidlash joiz.

“Mustaqillik yillarida mamlakatimizda millatlararo munosabatlar rivojida yangi bosqich boshlandi. Bag'rikenglik va insonparvarlik madaniyatini rivojlantirish, millatlararo va fuqarolararo hamjihatlik va totuvlikni mustahkamlash, yosh avlodni shu asosda, Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash O'zbekistonda davlat siyosatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biri etib belgilandi. Bularning barchasi hayotda o'zining to'liq ifodasini topdi”¹. Prezidentimiz ta'kidlaganidek, davlat siyosati darajasida olib borilgan millatlararo munosabatlar g'oyasida bugungi kunda

¹ Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимишни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1 том. –Тошкент: «Ўзбекистон», 2017. - Б. 295.

xalqimizga azaldan xos bo'lgan hamjihatlik, bag'rikenglik, mehr-oqibat, mehmondo'stlik va saxovat kabi insoniy fazilatlar yanada yorqin namoyon bo'lmoqda. Bunday ma'naviy muhit odamlarning ruhi va kayfiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Bugun yurtimizda yangi hayot barpo etar ekanmiz, bir masalaga alohida e'tibor berish lozim. Ya'ni, kommunistik mafkura axloq normalaridan voz kechganidan so'ng jamiyatda paydo bo'lgan g'oyaviy bo'shliqdan foydalanib, chetdan biz uchun mutlaqo yot bo'lgan, ma'naviy va axloqiy tubanlik illatlarini o'z ichiga olgan "ommaviy madaniyat" yopirilib kirib kelishi ehtmolining ustunligi barchamizga ayon bo'lishi kerak.

Bunday uzoqni ko'zlaydigan, aniq maqsadlarga ega bo'lgan turli xuruj va g'arazli intilishlar, xalqaro markazlar tomonidan katta kuch va mablag' sarflanayotgan harakatlar va bu kabi xavf-xatarlar bizga qanday zararli oqibatlar olib kelishidan ogoh bo'lishimiz darkor. Tarixan qisqa vaqt ichida sovet davridagi eski ma'muriy-buyruqbozlik tizimiga barham berildi, milliy davlatchilikni shakllantirishning puxta huquqiy asoslari yaratildi, davlat hokimiyatining tarmoqlari tashkil etildi, ijtimoiy va fuqarolik institutlari faoliyati yo'lga qo'yildi, iqtisodiyotni erkin bozor munosabatlariga o'tkazish jarayoni amalga oshirildi.

Eng muhimi, aholining ongu tafakkurida tub o'zgarishlar ro'y berdi, ularning uzoq yillar mobaynida kommunistik va sovet mafkurasi tamoyillari asosida shakllantirilgan fikrlash tarzi va dunyoqarashi, bir so'z bilan aytganda, odamlarning o'zi o'zgardi.

Bugun yangicha fikrlaydigan, o'z kelajagini jamiyatda demokratik qadriyatlarni mustahkamlash bilan, mamlakatimizning kelajagini jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvi bilan bog'liq holda ko'radigan yangi avlod vakillari hayotga kirib kelmoqda. Bu esa mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tub siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy o'zgarishlarni ortga qaytarib bo'lmasligi, islohotlar muqarrarligining ishonchli kafolatidir.

Muxtasar aytganda, Vatanimiz va xalqimiz tarixida muhim o‘rin tutgan ushbu davrda tom ma’noda tub o‘zgarishlar amalga oshirildi, xalqaro munosabatlarning teng huquqli subyektiga aylangan, jahon hamjamiyatida o‘zining munosib va mustahkam o‘rniga ega bo‘lgan – O‘zbekiston deb atalgan yangi demokratik davlat barpo etildi. Bugun ana shu mustahkam poydevor asosida mamlakatimizni jadal isloh etish va modernizatsiya qilishning yangi davri – milliy taraqqiyotimizning keyingi mantiqiy bosqichi izchil davom etmoqda.

Demokratik tamoyil qoidalariga asoslangan, millati, irqi, ijtimoiy ahvoli, dini, tili siyosiy e’tiqodlaridan qat’iy nazar fuqarolarning huquq va erkinliklari kafolatlandi. Millatlararo munosabatlar sohasida turfa etnoslar manfaatlariga hamohang tarzda o‘zaro to‘g‘ri munosabatda bo‘lish ularning ehtiyojlarini qanoatlantirish va milliy zaminda ixtiloflar chiqaradigan har qanday urinishlarga xotima beradigan sharoitlarni yaratib berishdek ulkan ishlar amalga oshirildi.

Jamiyat hayotida umummilliy manfaat birligining ahamiyati katta. Har bir kishining hatti harakatlari doimo ma’lum manfaatni amalga oshirishga yo’naltirilgandir. Fransuzlar–Fransiyada, ingilizlar – Angliyada, o‘zbeklar – O‘zbekistonda o‘z davlatchiligi, tili ma’naviyati, tarixi, istiqbolli, milliy davlatning gullab-yashnashidan manfaatdor.

Milliy g‘oya va millatlararo munosabatlar milliy manfaatlar bilan hamohang. Milliy manfaat deganda faqatgina o‘zbek millati manfaatlari emas, balki milliy g‘oya singari, bu tushuncha ham mamlakat fuqarolari manfaatini ifodalovchi tushuncha ekanligini esdan chiqarmasligimiz lozim. Milliy manfaat-millat, xalq hayotini belgilaydigan, uning faoliyatini ma’lum maqsadlarga yetaklaydigan ijtimoiy munosabatlar, milliy ehtiyojlar, tafakkur darajasi, ma’naviy salohiyati, ruhiyati, an’ana va qadriyatlar tizimidir. Milliy manfaatlar ehtiyojlarni qondiruvchi sharoit va qadriyatlar bilan birga ularni yaratish, ta’minlashni belgilovchi ijtimoiy tizimga, munosabatlar va

tamoyillarga asoslangan bo'ladi. Ular ma'lum millat va xalqqa mansub alohida kishilar yoki biror bir davlat fuqarosi bo'lgan odamlarning shaxsiy manfaatlari bilan bog'langan bo'lib milliy manfaatlarni ham o'zida aks ettiradi.

Milliy manfaatlar turli millatlar o'rtasidagi turli xil faoliyatdagi intilishlar, raqobat yoki hamkorlikda namoyon bo'ladi. Uning maqsadi, vazifasi, ta'sirchanlik kuchi ham ana shunda. Milliy manfaatlar umuminsoniy manfaatlar bilan bog'liq bo'lib, ularning o'zaro uyg'unlashuvi umumbashariy qadriyatlarni yetakchi o'ringa chiqaradi. Milliy manfaatlar milliy ehtiyojlarni qondirishdan manfaatdorlik bilan butun dunyodagi, insoniyat taraqqiyoti yo'lidagi maqsadlar orasidagi bevosita aloqani mustahkamlashga yordam beradi.

Milliy manfaatlar milliy qadriyatlarni tiklash, milliy qiziqishlar bilan bog'liq. Milliy manfaat teran ijtimoiy-psixologik hodisa bo'lib, millatlarning iqtisodiy, ijtimoiy siyosiy ma'naviy hayotini har tomonlama qamrab oladi. Milliy manfaatlarning insonparvarlik mohiyati bir tomondan muayyan millatga xos bo'lgan qadriyatlar majmuini ifodalasa, ikkinchi tomondan millatga xos atributlarni umuminsoniy xususiyatlar bilan uyg'unlikda olib qaraydi. Demak, milliy manfaat bag'rikenglik tamoyili bilan bog'liq.

Insoniyatning ajralmas qismi millatlar hamda umuminsoniy manfaatlarning muhim bo'lagi milliy manfaatlar va milliy his tuyg'ular mavjud ekan milliy munosabatlar ham kun sayin e'tibor berishini talab qiladigan masalalar qatorida bo'lib, umummilliy munosabatlarni hisobga olgan holda o'z vaqtida hal etib borish talab etiladi.

Tarixga nazar tashlar ekanmiz milliy manfaatlarga e'tiborsizlik yoki bo'lmasa bir millat manfaatining boshqa ko'plab millatlar manfaatlaridan ustun qo'yishlik salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkinligini kuzatish mumkin. Chor Rossiya keyinchalik sovetlar tuzimi olib borgan mustamlakachilik siyosati davrida ko'plab

millatlarning, shu jumladan o'zbek xalqiga xos bo'lgan qadriyatlarga e'tibor berilmadi, millat manfaatlari inobatga olinmadi. Istilo etilgan xalqlar hayotiga zo'rlik bilan singdirishga urinilgan yot madaniyat va mafkura millatlarning o'zligidan mahrum bo'lishga, ijtimoiy-iqtisodiy xayotda nohaqliklarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Milliy o'lkalar va xalqlar o'zlarining milliy xususiyatlarini yo'qotib borishlari bilan birga markazning xom ashyo bazasiga aylantirila bordi.

Totalitar tuzum tomonidan «yangi sovet xalqi» singari soxta mafkuraviy shiorlar xalqning ongi va qalbiga singdirishga harakat qilinar edi. Sobiq totalitar tuzumning milliy manfaatlarni e'tiborga olmasdan yurgizgan siyosati XX asr oxirlariga kelib butun mamlakatda milliy manfaatlarni himoya qilib chiqilishini, o'zlikni anglashga bo'lgan harakatlarning kuchayishini, milliy qadriyatlarni tiklashga bo'lgan intilishlarni keltirib chiqardi.

Mana shunday murakkab ijtimoiy-siyosiy vaziyatda qo'lga kiritilgan mustaqillik bois, mamlakatdagi ahvolni barqarorlashtirishga, ijtimoiy adolatni tiklashga, O'zbekistonda yashab kelayotgan barcha millatlar va ellatlarning haq-huquqlari va manfaatlari qonuniy jihatdan himoya qilish mamlakatimiz xalqini jipslashtiruvchi omil sifatida kun tartibidan joy oldi.

Bugungi yuksalayotgan O'zbekiston sharoitida demokratik tamoyillarga asoslangan, millati, irqi, ijtimoiy ahvoli, dini, tili siyosiy e'tiqodlaridan qa'tiy nazar fuqarolarning huquq va erkinliklarini ifodalagan holda mamlakatimizda taraqqiyotning o'ziga xos yo'li belgilanib, ushbu yo'ldan ildam qadam tashlab borayotgan mamlakatimizda davlat siyosati har bir millat manfaatlarini uyg'unlashtirgan holda olib borishga yo'naltirilganligi bilan e'tiborli. Millat va elatlar manfaatlariga to'g'ri munosabatda bo'lish ularning istak va ehtiyojlarini qanoatlantirish va milliy zaminda ixtiloflar keltirib chiqaruvchi har qanday salbiy omillarning oldini olish

taraqqiyotimizning ijobiy yo‘nalishidan manfaatdor bo‘lgan kishilar zimmasidagi buyuk mas‘uliyat sifatida diqqatni tortadi.

Jamiyat hayotida umummilliy manfaatning ahamiyati juda katta. Ijtimoiy hayotda har bir kishining hatti harakati doimo ma‘lum manfaatni amalga oshirishga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Fransuzlar Fransiyada, inglizlar – Angliyada, o‘zbeklar – O‘zbekistonda o‘z davlatchiligi, tili, ma‘naviyati, tarixi, istiqboli, milliy davlatning gullab-yashnashidan manfaatdor bo‘lib, ushbu milliy birliklarda yashayotgan boshqa millat va elatlarni ham shu yurt taraqqiyoti uchun faoliyat olib borishga yo‘naltirishga mas‘uliyatli hamdir. Odamlarga millat va davlat birligi g‘oyasini, bu birlikning davlat va jamiyat qurilishidagi ahamiyatini aniq va yorqin talqin qilib berish lozim.

“Bizning eng asosiy yutug‘imiz – deydi, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev – ko‘p millatli xalqimizning vujudga kelayotgan qiyinchilik va sinovlarni yengishga qodirligi, zamonaviy dunyoqarashi, siyosiy ongi va ijtimoiy faolligi yuksalib borayotgan, atrofimizdagi voqealarga beparvo bo‘lmasdan, aksincha daxldorlik tuyg‘usi bilan yashayotganidir”¹.

4. Milliy manfaatlarga mos keladigan O‘zbekistonning ichki va tashqi siyosati

Milliy manfaatlarni nazar-pisand qilmaslik, ularni cheklab qo‘yish xunuk ijtimoiy-siyosiy oqibatlarga olib kelish mumkin. Bunga yaqin o‘tmishda Tog‘li Qarabog‘, Kavkazorti, Dnest bo‘yi respublikalari, Afg‘oniston hamda qo‘shni Tojikiston va Qirg‘izistonda hamda boshqa joylarda ro‘y bergan ko‘ngilsiz voqealar misol bo‘la oladi.

Bu voqealar milliy qadriyatlar negizida turgan muammolarni oqilona hal etish lozimligini yana bir bor tasdiqladi. Millatchilik va

¹ Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1 том. –Тошкент: «Ўзбекистон», 2017. –Б.46.

tajovuzkor millatchilik kayfiyatlari qo'zg'atilishiga aslo yo'l qo'yib bo'lmasligini ko'rsatdi.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston milliy manfaatlari mos keladigan o'zining ichki va tashqi siyosatini olib bormoqda. Polietnik davlat hisoblangan O'zbekistonimiz taraqqiyotining poydevorlaridan biri umummilliy manfaatlar hisoblanadi.

Umummilliy manfaatlar va ularni bir xilda qondirish sobiq Ittifoq hududida, barcha mavjud milliy davlat chegaralari doirasida cheklanib qolmasligi kerak. Turli hududlarda yashab kelayotgan xalqlar millatidan qat'iy nazar, hamma joylarda va hamma vaqt o'zlarining rang-barang milliy ehtiyojlarini qondira olishlari darkor, ularning barchalarini milliy manfaatlari odilona himoya qilinishi lozim.

Milliy manfaatlarga mos keladigan ichki siyosatning muhim tomonlarini quyidagilar tashkil etadi.

-O'zbekistonda istiqomat qilayotgan barcha kishilarning millatidan, yashash joyidan qat'iy nazar teng huquqligi.

Mustaqillik Sovet tuzumi davrida milliy munosabatlar borasida yuzaga kelib qolgan adolatsizliklarga barham berish, barcha millatlar haq-huquqlarini tenglashtirish imkonlarini yaratib berdi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik g'oyasining ijtimoiy-siyosiy ahamiyatiga yuqori baho bergan holda, "Bizning Konstitutsiyamiz va qonunlarimizda, millati, tili va dinidan qat'iy nazar, barcha fuqarolarimiz teng huquq va erkinliklarga ega ekani kafolatlab qo'yilgan. Ularga o'z milliy madaniyati, an'ana va urf odatlarini saqlash, har tomonlama rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlar yaratilgan.

Biz bugun amalga oshirayotgan Harakatlar strategiyasining beshinchi ustuvor yo'nalishida ham millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlash bo'yicha eng muhim vazifalar belgilab

berilgan”¹, degan fikrni bildirib, millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglik g‘oyasiga katta e‘tibor qaratadi.

O‘zbekiston Respublikasi qonunlarida millatidan qat’i-nazar barcha kishilar O‘zbekiston fuqarosi ekanligi ta’kidlanadi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining VI bobi 21-moddasida shunday deyiladi: «O‘zbekiston Respublikasining butun hududida yagona fuqarolik o‘rnatiladi.

O‘zbekiston Respublikasining fuqaroligi, unga har qanday asoslarda ega bo‘lganligidan qa’tiy nazar, hamma uchun tengdir.

Qoraqalpog‘iston Respublikasining fuqarosi ayni vaqtda O‘zbekiston Respublikasining fuqarosi hisoblanadi

Fuqarolikka ega bo‘lish va uni yo‘qotish asoslari hamda tartibi qonun bilan belgilanadi».

- xalqlarning o‘z taqdirini o‘zi belgilashi, milliy qadr-qimmatini qaror toptirish

- O‘z milliy tili, madaniyati, urf-odatlarini rivojlantirish

Mustaqillikning birinchi yillaridan boshlab yurtimizda istiqomat qilayotgan barcha millatlar va elatlarga o‘z tili madaniyati, urf-odatlarini saqlab qolish hamda rivojlantirish imkoniyatlari yaratib berildi.

O‘zbekistonda yashovchi millat vakillarining milliy-madaniy ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiluvchi milliy-madaniy markazlar faoliyatini yanada kuchaytirishga katta e‘tibor berib kelinmoqda.

Bu madaniy markazlar har-bir millatga xos bo‘lgan milliy madaniyat, til, urf-odatlarni o‘rganish, saqlab qolish va rivojlanishidan manfaatdor bo‘lgan O‘zbekiston fuqarolarining o‘zaro totuvligini ta‘minlab birlashtirib kelmoqda.

Milliy madaniyatning millatlararo totuvlikni ta‘minlab borishdagi o‘rni qo‘yidagilardir:

- kam sonli millat vakillarining manfaatlari va qiziqishlarini himoya qilish

¹ Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев асарлари ва маърузаларидан олинган фикрлар. –Тошкент: Yoshlar nashriyot uyi, 2019. –Б. 137.

– millat ajratishga, milliy ekstremizmga qarshi kurashni kuchaytirish.

Milliy madaniy markazlarning millatlararo totuvlikni ta'minlashdagi harakatlarini e'tirof etgan holda, ularning bu boradagi faoliyatlariga Prezidentimiz yuqori baho beradi. "Bugungi kunda mamlakatimizda 130 dan ortiq millat va elat vakillarining tinch-totuv hayot kechirayotgani – istiqlol davrida erishgan eng muhim yutuqlarimizdan biridir. Millatlararo totuvlikni ta'minlashda mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan 138 ta milliy madaniy markazning o'rni beqiyos"¹.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston milliy manfaatlar ustuvorligi va teng huquqli hamkorlikka asoslangan tashqi siyosat olib bormoqda. Davlatimizning o'z mustaqilligini qo'lga kiritishi, ko'plab xalqaro tashkilotlarga a'zo bo'lishi milliy manfaatlarimizga mos keladigan tashqi siyosat yurgizish imkonlarini ochib berdi.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston o'zining milliy manfaatlari bilan mamlakatimizda istiqomat qilayotgan barcha millat va elatlarning manfaatlarini uyg'unlashtirgan holda ichki siyosat, shuningdek, Markaziy Osiyo xalqlari manfaatlarini e'tiborga olgan holda tashqi siyosat olib bormoqda va bu borada ulkan yutuqlarga erishmoqda. O'zbekiston shunday prinsiplarga amal qilgan holda tashqi siyosat olib bormoqdaki, bu uning xalqaro obro'sini oshirish bilan birga yurtimizni dunyoga tanitmoqda.

O'zbekistonning tashqi siyosat borasidagi siyosiy, iqtisodiy, madaniy, ijtimoiy va boshqa sohalardagi aloqalari yurtimiz hayotining yaxshilanishiga zamin yaratib, fuqarolarda ertangi kunimizga ishonch ruhining o'sishini ta'minlamoqda.

Umummilliy manfaatlar mazmuni va mohiyati milliy qadriyatlariga qaraganda keng va chuqurroqdir. Bundan ko'rinib turibdiki, umummilliy manfaatlar milliy manfaatlardan farqli o'laroq

¹ «Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари» миллий юксалиш сари. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев асарлари ва маърузаларидан олинган фикрлар. –Тошкент: Ёшлар нашриёт уйи, 2019, –Б. 135.

alohida yoki bir guruhdagi kishilarni emas, balki mamlakatimizdagi barcha mavjud millat, elat va xalqlarning maqsad va intilishlarning yaxlitligi, umumiyligini ifodalaydi.

Umummilliy manfaatlar butun holda namoyon bo'lsa, milliy manfaatlar ana shu butunning shaklida namoyon bo'ladi. Umumiylikni alohidadan, alohidalikni umumiylikdan ajratib bo'lmagandek, milliy manfaatlarni ham umummilliy manfaatlardan ayri tasavvur qilib bo'lmaydi. Bu O'zbekiston davlat siyosatining asosiy mazmunini tashkil etadi.

Milliy va umummilliy manfaatlar bir-biri bilan uzviy bog'liq. Shuning uchun ularni bir-biridan ajratib bo'lmaganidek, milliy manfaatlarni ham umummilliy manfaatlardan ajratib qarash mumkin emas.

Tayanch tushunchalar:

Milliy manfaat, mustamlakachilik sharoitida milliy manfaatlarga munosabat, ijtimoiy manfaatlar, shaxsiy manfaatlar, davlat va jamiyat manfaatlari, ijtimoiy adolatsizlik, ichki siyosat, tashqi siyosat, mustaqillik va milliy manfaatlarga munosabat.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Milliy manfaatlar va ularning jamiyat hayotida tutgan o'rni qanday?
2. Mustamlakachilik sharoitida milliy manfaatlarga bo'lgan munosabat qanday?
3. Ijtimoiy va shaxsiy manfaatlar, ularning o'zaro aloqadorligi nimalardan iborat?
4. Ijtimoiy adolatsizlik va uning salbiy oqibatlari nimalardan iborat.
5. Milliy manfaatlarga mos keladigan ichki va tashqi siyosatimiz mohiyati qanday?
6. Mustaqillik va milliy manfaatlarga bo'lgan e'tiborning ortishi nimalarda namoyon bo'lmoqda?

5-Mavzu. Millatchilik va milliy ziddiyatlar ularning salbiy oqibatlari

Reja:

- 1. Millatlararo munosabatlar sohasidagi ziddiyatlar va ularning ijtimoiy taraqqiyotga ta'siri.**
- 2. Millatchilik, uni keltirib chiqaradigan sabablar.**
- 3. Sobiq sovet tuzumi, totalitar mafkurasining turli millatlarga nisbatin olib borilgan adolatsiz siyosati.**
- 4. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda millatchilikning oldini olish borasida milliy g'oya va mafkura asosida olib borilgan ishlar.**

1. Millatlararo munosabatlar sohasidagi ziddiyatlar va ularning ijtimoiy taraqqiyotga tasiri.

Milliy munosabatlar ijtimoiy munosabatlarning ajralmas qismidir. Shuning uchun ham milliy va millatlararo munosabatlarda ijtimoiy hayotimizning barcha sohalarida ro'y bergan o'zgarishlar, qiyinchiliklar, ziddiyatlar o'z aksini topmay qolmaydi. Har qanday rivojlanishga ham ziddiyatlar xos bo'ladi, ular millatlararo munosabatlar sohasida ham muqarrardir. Eng muhimi ularning doimo yuzaga kelib turadigan jihatlari va qirralarni ko'ra bilish, hayot o'rtaga qo'yayotgan savollarga o'z vaqtida to'g'ri javob topib berishdan iborat.

Ma'lumki, sobiq sovet tizimi qat'iy markazlashtirilgan, hukmron ideologiyaga bo'ysundirilgan siyosatdonlar qarichi asosida rejalashtirish va xuddi shu yo'l bilan taqsimlash siyosati asosida boshqarilar edi. Bu esa respublikamiz iqtisodiyotini asosan xomashyo tayyorlashga yo'naltirilishiga, iqtisodiyotga, ekologiya va aholi genofondiga halokatli ta'sir o'tkazadigan paxta yakkahokimligining misli ko'rilmagan darajaga yetishiga olib kelgandi.

Strategik ahamiyatga ega bo'lgan tabiiy, mineral xom-ashyo va mehnat resurslariga, insoniy salohiyatga ega bo'lishiga qaramay, respublikamiz sobiq Ittifoqda aholi turmush darajasi, ijtimoiy va gumanitar sohalar rivoji bo'yicha oxirgi o'rinlarda qolaverar edi. Ayniqsa, oxirgi yillarda aholini oddiy ehtiyoj mollari va oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash ham o'ta og'ir masalalardan biriga aylanib qolgan edi. Eng dahshatlisi - ocharchilikning vujudga kelish ehtimoli tobora aniq va ravshan tus ola boshladi. Bundan tashqari, ittifoqning buyuk imperiyachilik siyosati hosilasi sifatida korrupsiya, jinoyatchilik, ma'naviy tanazzul, millatlararo ziddiyatlar, ijtimoiy yemirilish kabi holatlar halokatli tarzda keng yoyilib bormoqda edi.

Mustaqillikka qadar nashr etilgan ilmiy ishlarda sobiq rahbarlarning balandparvoz nutqlarida milliy munosabatlarda hech qanday muommo yo'qligi, bo'lishi ham mumkin emasligi xaqida zo'r berib gapirildi, bu sohada yutuqlar bir yoqlama, faqat yaxshi tomondangina bayon etildi va bo'rttirildi, real haqiqat buzib kursatildi

Sovet davlatida milliy masala uzil-kesil hal qilinganligi haqida barcha xalqlar ixtiyoriy ravishda yagona teng huquqli oilaga birlashganligi, milliy madaniyatlar va tillar rivoji o'zining yuqori cho'qqisiga ko'tarilganligi haqida bong urib kelingan bo'lsada, buning zamirida ham payqab olish qiyin bo'lmagan murakkab va ziddiyatli maqsadlar yotgan edi. ittifoqdosh deb nomlangan respublikalarda ishlab chiqaruvchi kuchlarning bir tomonlama rivojlantirilib, ularni markazga qaramligini kuchaytirish yagona ittifoq xalq xo'jaligi majmuiga bog'lab qo'yish va respublikalarning iqtisodiy manfaatlari jihatdan bir-biriga butunlay qaram qilib qo'yish ana shunday maqsadlardan biri edi.

Ayni paytda siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy taraqqiyot jilovlarini o'z qo'liga olgan markaz siyosatida kam sonli hisoblangan millatlar manfaatlariga nisbatan e'tibor pasaygan, davlat siyosatida millatlarning qo'shib ketishi haqidagi g'oyalar ustunlik qilganligi

sababli kam sonli xalqlar, guruhlar, ittifoqdosh respublikalar huquq va manfaatlarini himoya qiluvchi tashkilotlar asta-sekin barham topa boshladi. Kam sonli hisoblangan millatlarning tili va dini bir xalqlar bilan qo'shib ketishi rejasi «Sotsialistik millatlarning gullab yashnashiga va bir-birlari bilan yaqinlashuviga izchillik bilan harakat qilinishi» natijasida sun'iy ravishda millatlarning milliy qadriyatlariga zimdan hujum boshlangan, ular o'rniga biror millatga taaluqli bo'lmagan yagona sun'iy madaniyatni vujudga keltirishga kirishilgandi. Kishilarning yangi birligi «Sovet xalqi»ning vujudga keltirilishi esa bu jarayonlarning muhim belgisi bo'lib, sobiq mamlakat fuqarolarining yangi tarixiy birligi sifatida «yagona sovet xalqi»ni shakllantirish g'oyasi ilgari surilgan edi.

Va bunday yagona birlikning shakllanganligi partiyaning qator se'zdlarida belgilab berilar edi. «Bizda, -degan edi KPSS MK bosh kotibi L.I.Brejnev 1974 yil 14 iyunda qilgan ma'ruzasida, - odamlarning yangi tarixiy birligi sovet xalqi tarkib topdi. Buning ma'nosi shuki, sovet kishilari xulq-atvori, xarakteri, dunyoqarashining sotsial va milliy tafovutlarga tobe bo'lmagan umumiy belgilari tobora ko'proq saqlanadigan bo'lib qoldi»¹. Kommunistik ideologlar va siyosatchilar bu konsepsiyani ilgari surar ekanlar aftidan, odamlarda milliy o'zlikni anglash tuyg'usining o'sish jarayonini ataylab tajovuzkor, siyosiy urg'u berilgan millatchilik bilan almashtirib qo'ygan edilar.

Buning oqibati o'laroq XX asrning 80 yillarida milliy respublikalarning huquqlari butunlay cheklana boshladi.

Umumtaraqqiyotning barcha sohalarida mavjud bo'lgan ziddiyatlar haqida, millatlararo munosbatlarda, madaniyat sohasida, aholini oziq-ovqat, uy-joy, tibbiy xizmat bilan ta'minlash, milliy kadrlarni o'stirish kabi sohalaridagi muommolar etiborga olinmadi, kerakli chora-tadbirlar ko'rilmadi. Buning natijasida ko'p yillar davomida yuzaga kelgan muommolar yig'ilib-yig'ilib ijtimoiy

¹ Каранг: «Ўзбекистон коммунисти» журналы. 1974 йил, 6-сон, 9 бет.

ziddiyatlarni keskinlashtirdi va sobik tuzumning yemirilishiga olib keldi.

Jamiyat hayoti va taraqqiyotiga, tinchlik va barqarorlikka tahdid solib, millatlararo ziddiyatlarni keltirib chiqaradigan omillarga quyidagilarni kiritib o'tsak bo'ladi.

Ayrim yirik davlatlar va ko'p sonli xalqlarning o'z atrofidagi mamlakatlar bilan o'z munosabatlarini ustunlik va mumtozlik nuqtai nazaridan amalga oshirishga intilishlari, ya'ni shovinizmdir. Ushbu tushuncha fransuz imperatori Napoleon armiyasida xizmat qilgan. N.Shoven nomi bilan bog'liq. N. Shoven bosqinchilik siyosatining muxlislaridan hisoblanib, u boshqa millatlarni mensimaslikni va o'z millatining ularga nisbatan ustunligini asoslashga qaratilgan g'oyalar tarafdori edi. O'z mohiyatiga ko'ra shovinizm millatchilikning o'ziga xos shakli bo'lib, boshqa millatlarning jahon tarixida tutgan o'rni, kishilik jamiyati rivojini ta'minlashdagi mavqei, ma'naviy-madaniy hayotining o'ziga xos tomonlarini mensimaslikda o'z aksini topadi¹. Bugungi kunda u o'zining o'ta ketgan millatchiligi, milliy ustunlikni targ'ib etishi, o'z millati manfaatlarini boshqa millatlar manfaatlariga qarama-qarshi qo'yishi, milliy nifoqlarni keltirib chiqarishi, boshqa millatlarni kamsitishi, ularga nisbatan nafrat hissini uyg'otish kabi xususiyatlari bilan namoyon bo'lmoqda.

Shovinizm va millatchilikning xavf xatari bugungi kunda ham mavjud bo'lib, ularning oldi olinmasa salbiy, hatto fojiali oqibatlarga olib kelishi mumkinligini doimo esda saqlashimiz lozim. O'zbekistonning birinchi Prezidenti bu borada hozirgi sharoitda shovinistik taxdidlarning tazyiqini boshdan kechirib turgan mamlakatlar va xalqlar o'z xavfsizligi hamda suverentetini ta'minlash maqsadida buyuk davlatchilikka qarshi choralar izlashga majbur bo'layotganligi masalalarida o'zining qator asarlarida to'xtalib, bunday oqibatlar butun xalqaro munosabatlar tizimi yanada sog'lomlashishiga emas, aksincha, dunyo miqyosida jahonning kuch

¹ Каранг: Фалсафа комусий луғат. –Тошкент: “Шарқ” 2004. –Б. 453.

markazlari o'rtasidagi munosabatlarda, ziddiyatlarning zo'rayishiga olib kelishi mumkinligi to'g'risida aytib o'tgan edi.

Shovinizmning ashaddiylashgan ko'rinishlaridan biri buyuk davlatchilik shovinizmi bo'lib, u muayyan davlatda yetakchi mavqeni egallagan millatdagi hukmron kuchlarining millatchilik siyosatidir. Bunday siyosat buyuk millatlar tomonidan boshqa xalqlarni asoratga solish, ularni iqtisodiy, siyosiy va madaniy jihatdan kamsitishga qaratilgan.

O'zbekiston qaramlik yillarida shovinizm va buyuk davlatchilik shovinizmi g'oyalarning azob uqubatlarini o'z boshidan kechirdi. Mustamlakachilar o'zlari bosib olgan joylar aholisini o'z milliy manfaatlarini va milliy o'zligini anglashini chegaralash uchun barcha chora- tadbirlarni qo'llaydilar. Sovet tuzumi o'z manfaatlarini yo'lida asrlar mobaynida ahil va totuv yashab kelgan, turmush tarzlari bir-biriga yaqin bo'lgan Markaziy Osiyo xalqlarini "mustaqillik" va "erkinlik" berish bahonasida bir-biridan uzoqlashtiradilar va Turkistonni parchalab tashladilar. Mustamlakachilar o'z maqsadlarini amalga oshirish yo'lida iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy va madaniy choralardan foydalanadilar.

2. Millatchilik, uni keltirib chiqaradigan sabablar.

Mustaqillikni qo'lga kiritgan har-bir ko'p millatli mamlakatlarda uni mustahkamlash va milliy taraqqiyotni ta'minlash ko'p jihatdan millatlararo munosabatlar sohasida sodir bo'layotgan turli jarayonlarga real baho berish, ularda yuzaga kelgan yoki kelishi mumkin bo'lgan salbiy holatlarning oldini olish qobiliyatiga, milliy rivojlanishiing progressiv va qarshi tura oladigan kuchlarni belgilay olishiga bog'liq bo'ladi. Milliy munosabatlar sohasidagi achchiq tajriba shuni ko'rsatadiki, yutuqlarni hadeb maqtashga berilib ketish, ayniqsa Sobiq Sovet hokimiyati yillarida milliy masalani hal etish sohasida erishilgan muvaffaqiyatlarni ko'kka ko'tarib maqtayverish bu sohadagi nafaqat mavjud muammolarni, xuddi shuningdek, sobiq

SSSRda totalitar sotsialistik jamiyatni qurish yillarida yangi muammolarning ham yuzaga kelishiga sabab bo'lgan edi. Bu muammolar tuzum zo'ravonligi, millatni «rivojlantirish» borasida olib borilgan makkorona siyosat oqibatida yuzaga qalqib chiqmagan bo'lsada, jamiyat ichida ziddiyatlar yashirin tarzda kuchayib boraverdi.

Shu bois, mustaqillikning ilk yillari millatlarning bir-biriga qarama-qarshi bo'lishiga sabab bo'luvchi ruhiyatning paydo bo'lishi va uning kuchayib borishiga yordam bergan ildizlarni chuqur tahlil qilish har qanday ko'p millatli mamlakat uchun suv bilan havodek zarur. Shuning uchun ham davlatlararo munosabatlarda va ko'p millatli ayrim olingan mamlakat doirasida ham u yoki bu millatning manfaatlariga zid keluvchi hatti-harakatlari yoxud turli salbiy omillar yuzaga kelishining oldini olishga xizmat qiluvchi konsepsiyalarni nazariy jihatdan ishlab chiqish dolzarb vazifa sifatida o'zining ahamiyatini saqlab kelmokda.

Bu masalaning dolzarbligi sobiq totalitar sovet tuzumining barbod bo'lishi, uning o'rnida sobiq ittifoqosh respublikalarning mustaqil davlat sifatida vujudga kelgan bugungi kunida yanada oshib bormoqda. Chunki bugun ham sobiq ittifoqni qo'msab, qanday bo'lmasin uni tiklash niyatidan qaytmayotgan alamzadalar borligi hech kim uchun yangilik emas. Ular bugungi mustaqil davlatlarda yashayotgan o'z millatdoshlari omilini ishga solish muttahamlik yo'lidan borishdek niyatlaridan qaytmayotirlar. Ana shu yo'lda ularning ayrimlari sho'rolar davlatining millatlarni o'ziga itoat qildirishning eski uslublarini yangi vujudga kelgan vaziyatda ham qo'llashga shay bulib turibdilar. Agar ular sho'rolar davrida sobiq ittifoqdosh respublikalardagi millatlarning o'z manfaatlarini himoya qilishlarini millatchilik deb, ularni nazariy va jismonan yo'l qilishgan bo'lsalar, bugun ular mustaqil davlatlarda rusiyzabon xalqlarning huquqlari poymol etilmoqda, shovinizm kuchaymoqda, degan bo'htonlarni uyushtirish yo'li bilan mustaqil davlatlardagi mavjud

barqarorlikka ta'sir etib, yana ularning "katta og'alari"ga borib, yordam so'rashlarini istashmoqda. Bunday niyatlarning zamirida esa yana sobiq ittifoqni tiklash va ulardagi millatlarni o'zlariga qaram qilish kabi qabih maqsadlar turganligi ham yo'q emas.

Shu ma'noda ham «millatchilik» va «shovinizm» kabi tushunchalarning mohiyati nima, uning ildizlari qayerda va ulardan foydalanish millatlar hayotida qanday rol o'ynaydi kabi masalalarning mohiyat-mazmunini tushunib yetishimiz zarur bo'ladi. Bu o'z navbatida millatlararo munosabatlarda vujudga kelishi mumkin bo'lgan noxush jarayonlarning oldini olish imkonini beradi.

Millatchilik salbiy illat bo'lib, avvalo boshqa millat kishilari manfaatlarini, ehtiyojlariga bepisand qarashda, xudbinlarcha munosabatlarda namoyon bo'ladi. Shuningdek, millatchilik o'z millati manfaatlarini, ehtiyojlarini boshqa millat manfaatlarini, ehtiyojlarini kamsitish evaziga qondirishjan iboratdir.

Millatchilik chinakam milliy g'ururni shakllantirmaydi. Milliy g'ururni millatchilik bilan tenglashtirish millatlararo munosabatlar madaniyatiga g'ov bo'ladi. Milliy g'urur bir millatga xos bo'lgan xususiyatlarning rivojlanishiga, ularning kelajak hayotini yuksaltirishga qaratilgan intilish bo'lsa, millatchilik boshqa millatlar, elatlar manfaatlarini, ehtiyojlarini nazar-pisand qilmaslik, ularni huquq va erkinliklarini chegaralashga qaratilgan faoliyat, harakatdir.

Millatchilik turli shakllarda namoyon bo'ladi. U bir hududda yashayotgan millatlarning yoki bir davlatda istiqomat qilayotgan millatlar o'rtasida, muayyan imperiya sharoitida bir millatning ikkinchisi yoki boshqalaridan ustunligi tarzida ro'y berishi ham mumkin. Sobiq ittifoq davrida keyingi holatni ko'rish mumkin edi.

«Millatchilik» tushunchasi va uning paydo bo'lish sabablari sobiq sovet davrida juda mukammal o'rganilib va tahlil etib kelingan edi. Bu masala ham milliy rivojlanish bilan bog'liq bo'lgan boshqa masalalarga o'xshab sobiq markaz olimlarining monopoliyasiga aylanib, faqat ularning g'oyalari oxirgi haqiqat sifatida milliy

respublikalar tomonidan qabul qilinib kelingan edi. Shu ma'noda ham «millatchilik» tushunchasi va uning shakllanishini o'rganish buyicha o'z davrining yirik mutaxassislari fikrlarini keltirish maqsadga muvofiqdir.

Rossiyalik olim E.A. Bagramov millatchilik tushunchasiga ta'rif berib, shunday yozadi: «Millatchilik, bu bir millat boshqa millatdan afzal ko'riladigan psixologiya va ideologiya, dunyoqarash va siyosat bo'lib, o'z millatini ulug'lash, milliy nizolarni avj oldirish, ekspluatatorlar sinfi manfaatlarini aks ettiruvchi illatdir».

M.S. Junusov: «Millatchilik bu - faqat milliy munosabatlar sohasidagi burjuaziya ideologiyasi va siyosatigina bo'lib qolmay, balki uning millatlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar sohasini belgilab beradigan sotsial-psixologik ko'rsatmasi hamdir», deb yozgan bo'lsa, S.T. Kaltaxchyan «Millatchilik - bir millatni boshqasidan afzal ko'rish ruhiyati (psixologiyasi) va mafkurasini, dunyoqarashi va siyosatidir, o'z millatini ulug'lash, milliy nizoni va irqiy adovatni avj oldirish» deb ko'rsatadi. M.V. Iordan burjua millatchiligiga quyidagicha ta'rif beradi: «Burjua millatchiligi bu – ijtimoiy kuchlarni sinfiy belgilar buyicha ajratadigan shunday bir milliy mavjudlik siyosatiki, u ushbu kuchlarni milliy belgilarga karab ajratish siyosati bilan mustahkam bog'liq bo'ladi».

A. Tursunov: «Millatchilik - ko'p qirrali va ko'p qiyofali hodisadir. Biroq konkret tarzda har qancha rang-barang ko'rinishda namoyon bo'lishiga qaramasdan, baribir u muayyan bir mantiqiy belgiga ega. Bu belgi milliy alohidalikni da'vo qilish va shundan kelib chiqqan holda mazkur millatni boshqa millatlardan ustun qilib, ularga qarshi qo'yishdir» deb hisoblaydi.

Shunday qilib, turli mualliflarning yuqorida keltirilgan fikrlarini jamlab ularni quyidagi yunalishlar buyicha shartli ravishda guruhlariga ajratib chiqish mumkin: birinchidan, millatchilik mafkura, psixologiya, dunyoqarash, siyosat sifatida qarab chiqiladi (E.A. Bagramov, S.T. Kaltaxchyan va A.I. Xmara); ikkinchidan,

millatchilikning yuqorida ko'rsatib o'tilgan ta'rifiga yana ijtimoiy-psixologik ko'rsatkichi ham qo'shiladi (M.S. Junusov), uchinchidan, kuchlarni sinfiy belgilarga qarab ajratib milliy mahdudlik belgisi ko'rsatib o'tiladi (M.V. Iordan), to'rtinchidan, milliy alohidalik, ustunlik da'vo qilinadi (A. Tursunov).

3. Sobiq sovet tuzumi sharoitida turli millatlarga nisbatan olib borilgan siyosat.

Mustaqillikning qadriga yetish, hayotimizda bo'layotgan ijobiy o'zgarishlar, ozod yurtimizdagi millatlararo munosabatlarning xarakterini anglash uchun nafaqat xalqaro maydonda kuzatilayotgan tendensiyalar, balki o'tmishimizga ham murojaat qilishimiz, uni bugungi kun natijalari, yurtimizda kechayotgan jarayonlar bilan solishtirish zarur.

Yaqin o'tmishda amalga oshirilgan milliy siyosat va uning oqibatlari to'g'risida ko'p yozilgan va gapirilgan. Ammo bugungi kunda turli millatga mansub fuqarolarimiz hayotida sodir bo'layotgan ma'naviy uyg'onish va madaniy yuksalish jarayonini to'g'ri va chuqur tushunish uchun ana shu davr milliy siyosatining ayrim jihatlariga to'xtalish lozim bo'ladi. Eng avvalo, federativ tuzilishga ega bo'lgan sotsialistik mamlakatlarning parchalanib ketishi, unitar xarakterga ega bo'lsada, ayrim davlatlarning etnik keskinliklar bo'hronida qolishi millatlar va elatlarning haq-huquqlarining poymol etilishi bilan bog'liqligini ta'kidlash zarur.

Masalan, milliy tillarda ta'lim olish, madaniyatlarni rivojlantirish uchun sharoit yaratish kabi milliy hayot va o'zlikni saqlab qolish bilan bog'liq bo'lgan, umum e'tirof etilgan qoidalar sovet Konstitutsiyasida ham belgilab qo'yilgan edi. Ammo bu deklaratsiya edi, xolos. Amaliyot esa "millatlarning yaqin kelajakda qo'shib ketishi" haqidagi nazariyaga bo'ysundirilgan edi. Ana shu g'oya ta'siri ostida milliy til, madaniyatlarga bepisandlik bilan qarash hukmronlik qildi, "millatchilikka" qarshi ayovsiz kurash olib borildi. Ushbu xulosaning

tasdig'i sifatida quyidagi misolni keltirish mumkin: "sovet davrida milliy masala na amaliy va nazariy jihatdan 1923-1987 yillar oralig'ida, ya'ni 64 yil davomida biron marta ham yo davlat hokimiyati tomonidan, yoki kommunistik partiya tomonidan muhokama qilingani yo'q"¹.

Ammo hujjatlarni o'rganish, buning aksi o'laroq, «millatchilik» bilan bog'liq masalalar KPSS qarorlari, rezolyutsiyalarida doimiy ravishda tilga olib kelinganini ko'rsatadi. Ularning mazmun-mohiyatidan kelib chiqib, shartli ravishda 3 ta davrni taqqoslash mumkin. 1925-1943 yillar oralig'ini qamrab olgan birinchi davrda ruhoniylar, boylar, quloqlar, mayda burjua unsurlari, ziyolilarning «millatchilik» yo'lidagi harakatlariga qarshi kurash 11 ta qaror va rezolyutsiyada tilga olingan. Masalan, "O'zbekiston partiya tashkiloti faoliyati haqida"gi VKP(b) Markaziy Komitetining 1929 yil 25 maydagi qarorida savdogarlar, boylar, ruhoniylar va ularga yordam berayotgan millatchi ziyolilarning sotsializm qurilishiga "quturib" qarshilik ko'rsatayotgani ta'kidlanib, millatchilik mafkurasi, buyuk o'zbekchilik shovinizmiga qarshi kurash dolzarb bo'lib turgani qayd etiladi².

Bu davrda qabul qilingan qarorlar amaliy hayotda o'zining mudhish aks sadosini topdi. Masalan, 1937-1938 yillarda yirik "millatchi" guruhlarining fosh etilib, qatog'on qilinishi bunga misol bo'la oladi. Akmal Ikromov va Fayzulla Xo'jayev boshchiligidagi "Burjua – millatchilik aksilinqilobiy tashkiloti markazi", Abdurauf Qoriyev rahbarligidagi "Musulmon ruhoniylarning millatchi-isyonchilar tashkiloti", I.Ortiqov rahbarligidagi "Yoshlarning aksilinqilobiy burjua-millatchilik tashkiloti"ning "fosh etilishi" buning dalilidir³.

¹ Хоназаров Қ. Миллатимиз қачон шаклланган? // Миллатлараро ҳамжиҳатлик – барқарорлик омили. – Тошкент: 1999. –Б. 79.

² В.И.Ленин. КПСС о борьбе с национализмом (документы и материалы). – М.: Политиздат, 1985. –С. 217-218.

³ Ўзбекистоннинг янги тарихи. К.2. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. –Тошкент: Шарқ, 2000. – Б. 323.

Mutaxassislarning fikricha, 1933 yildan boshlangan o'qituvchilar o'rtasidagi repressiyalar ham ana shunday uydirmalar ostida olib borildi. Xususan, ular o'zbek xalqini ilg'or rus madaniyatidan ajratib qo'yishga urinish, yoshlarni millatchilik og'usi bilan zaharlashda aybladilar. Ularga, bir tomondan, rus tilining o'zbek sinflarida o'qitilishiga to'sqinlik qilish va shu yo'l bilan rus adabiyotini birinchi manbalar orqali o'rganishga imkon bermaslik, ikkinchi tomondan, rus klassiklari asarlarining o'zbek tiliga tarjima qilinishini paysalga solishdek ayblar qo'yildi¹. Shunga o'xshash ayblar bilan 1936-1940 yillar orasida respublikamiz bo'yicha 5758 davlat va jamoat arbobi, olim, yozuvchi, jurnalist va o'qituvchilar qamoqqa olinib, 4811 tasi otib tashlandi².

Milliy respublikalarda «millatchilikka» qarshi kurashning ikkinchi davri 1943-1947 yillarni o'z ichiga oladi. Bu davrda asosan fashistlar bosqinidan ozod qilingan mintaqalarda natsistlar bilan hamkorlik qilganlarni fosh etish bayrog'i ostida «millatchi» unsurlarga qarshi kurashni kuchaytirish partiya tashkilotlari oldiga asosiy vazifa qilib qo'yildi. Bu VKP(b) Markaziy Komitetining ana shunday mazmundagi 2 ta qaror va 2 ta murojaatida o'z ifodasini topdi. Uchinchi davr 1947 va undan keyingi yillarni qamrab oladi. Umuman olganda, bu davrda feodal-patriarxal o'tmishni ideallashtirish, tarixni yoritishda «millatchilik» og'ishlariga yo'l qo'yish, mahalliychilik elementlariga, milliy mahdudlikka qarshi kurashish, reaksiya an'analar va urf-odatlarini ulug'lashga yo'l qo'ymaslik, bunday hodisalarni baholashda sinfiy yondashuvni ta'minlash zarurligi uqtirib kelindi.

Bunday da'vat, masalan, KPSS Markaziy Komitetining 1963 yil 9 apreldagi "Toshkent shahar partiya komitetining rahbar kadrlar bilan olib borayotgan g'oyaviy-tarbiyaviy ishlari haqida"gi va 1972 yil 8 avgustdagi "Toshkent shahar partiya komitetida rahbar

¹ Хасанов Б. Репрессии против интеллигенции Узбекистана в 20-30-е годы и их последствия. // Ўзбекистон тарихи, 2000, №1.-2. –Б. 106.

² Узоқов Х. Ўзбекистонда мустақиллик учун кураш тарихи (1900-1940 йиллар). Тарих фан. докт. дисс. автореф. – Т.:1996. 40 - бет.

kadrlarning markscha-lenincha o'quvlari va iqtisodiy ta'limi haqida"gi qarorlarida ham o'z ifodasini topdi. Xususan, ularda mahalliychilik, milliy kalondimog'lik va mahdudlik, reaksion an'analar va marosimlarni maqtashdek «millatchilik» ko'rinishlariga qarshi ayovsiz kurashish, ayrim shaxslar va hodisalarni baholashda sinfiylik pozitsiyasidan chekinayotgan ziyolilarga prinsipial baho berish zarurligi uqtiriladi¹. Mazkur davrda «millatchilik» ko'rinishlarining oldini olishga qaratilgan ko'rsatmalar KPSS Markaziy Komitetining 17 ta qarori, rezolyutsiyasida o'z ifodasini topdi.

Natijada M.Shayxzoda "Jaloliddin", Oybek "Alisher Navoiy", I.Mo'minov "Amir Temurning O'rta Osiyo tarixida tutgan o'rni va roli" asarlarida o'tmishni, tarixiy shaxslarni ideallashtirishda ayblandilar. Umuman olganda, KPSS Markaziy Komiteti 1926-1982 yillar orasida qabul qilgan va «millatchilikka» qarshi kurash u yoki bu darajada aks etgan jami 32 ta hujjatning 14 tasi umumittifoq miqyosida, 18 tasi esa konkret milliy respublikalar, shundan 14 tasi esa bevosita noslavyan jumhuriyatlaridagi ahvolga bag'ishlanib qabul qilinganini ta'kidlash zarur².

«Millatchilikka» qarshi kurash ba'zan telbanamo shakllarda ham namoyon bo'ldi. "1986 yili Chirchiqdagi o'zbek va rus tilida o'qitiladigan maktabda bo'lib o'tgan voqea hanuz yodimdan chiqmaydi, – deb yozadi A. Rahimberdiyev. – Rus sinfi tomidan chakka o'tgani uchun maktab direktori Rahim Sulaymonov shahar partiya komitetida millatchilikda ayblandi"³.

Ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning ziddiyatlashuvi va hodisalarning keskinlashuvi "qayta qurish" yillarida ham o'z ta'sir ko'lamini kengaytirib keldi. Natijada respublikada jamiyat yaxlitligini parchalaydigan egasizlik holati fuqarolar o'rtasida parokandalik muhitini yuzaga keltirdi, millatlararo ziddiyatlar, ba'zan

¹ В.И.Ленин, КПСС о борьбе с национализмом (документы и материалы).-М.:Политиздат, 1985. -С. 231, 240.

² Ўша манба.

³ Раҳимбердиев А. Турфа миллат, мақсад ягона. // Миллий ғоя-бизнинг ғоя. –Тошкент: 2001. –Б. 101.

to'qnashuvlar, ayniqsa, davlat boshqaruvida qonunsizlik, boshbodoqlik holatlari vujudga keladi.

Jamiyat taraqqiyotining qaysi bir davriga qaramaylik ularning barchasida milliy va millatlararo munosabatlar o'zga xos o'ringa ega bo'lganligini ko'rsak bo'ladi. XXI asr boshlariga kelib, o'z mustaqilligini qo'lga kiritgan sobiq itifoq tarkibidagi respublikalar jahon hamjamiyatida o'z o'rnini topishga harakat qilib kelmoqdalar, lekin bugungi kunda ham tengsizlik g'oyasi va siyosatiga barham berilgani yo'q, ular hatto ayrim hududlarda kuchayib bormoqda. Bunday hol har bir davlatdan o'z taraqqiyotini ta'minlash uchun milliy va millatlararo munosabatlarga ehtiyotlik bilan yondashib, hushyorlik bilan ziddiyatlarni bartaraf etish yo'llarini qidirishga undaydi.

Jamiyat hayoti va taraqqiyotiga, tinchlik va barqarorlikka tahdid soluvchi millatlararo ziddiyatlarning keltirib chiqaradigan omillarga shovinizm, buyuk millatchilik va buyuk davlatchilik shovinizmlarini kiritib o'tsak bo'ladi.

Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, shovinizmning ashadiylashgan ko'rinishlaridan biri buyuk davlatchilik shovinizmdir, u muayyan davlatda yetakchi mavqeni egallagan millatdagi hukmron kuchlarining millatchilik siyosatidir. Bunday siyosat buyuk millatlar tomonidan boshqa xalqlarni asoratga solish, ularni iqtisodiy, siyosiy va madaniy jihatdan kamsitishga qaratilgan. O'zbekiston qaramlik yillarida shovinizm va buyuk davlatchilik shovinizmini, g'oyalarning azob uqubatlarini o'z boshidan kechirdi. Shuni eslatib o'tish joizki, milliy siyosatdagi buzilishlarning katta qismi shaxsga sig'inish davrida yuz berdi. Butun-butun xalqlar, elat va millatlar qatag'on qilindi. 1943-1945 yillarda Shimolli Kavkaz va Qrim aholisi – qalmiqlar, chechenlar, ingushlar, qarachoylar, qrim tatarlari va boshqalar zo'rovonlik yuli bilan o'z yurtlaridan Sharqqa tomon majburiy ko'chirildi. Ko'chirilgan xalqlarning umumiy soni taxminan 3 million kishini tashkil qildi. Majburiy ravishda o'z hududlaridan

badarg'a qilingan xalqlarga nisbatan asossiz cheklashlar joriy etildi, ularning barcha haq-huquqlari erkinliklari kamsitildi.

50-60 yillarda milliy munosabatlar sohasidagi salbiy holatlar ko'paygandan ko'payib boraverdi. Milliy munosabatlardagi muomalardagi, kamchiliklar va kiyinchiliklar xususida sukut saqlandi, keng jamoatchilikdan bor haqiqat atayin yashirildi, yutuqlar keragidan ortiqcha maqtaldi. Millatlar va elatlarning iqtisodiy, siyosiy va manaviy manfaatlari etiborga olinmadi.

Insoniyat tarixi shuni isbotlab berdiki shovinizm avtoritar tuzumlar o'rnatilishi va mustahkamlashini rag'batlantiradi, shafqatsiz diktaturaga olib boradi. Chunki, bosib olingan, mustamlakachilik sharoitida yashayotgan va qaram xalqlargina emas, balki bir qismi muqarrar ravishda bunday siyosiy yo'lga qarshi chiqadigan o'z aholisini ham boshqacha sharoitda itoatkorlikda saqlab turish mumkin bo'lmaydi.

Turkiston chor Rossiyasi mustamlakasiga aylantirilgan dastlabki vaqtlardan oq to mustaqillikka erishgunimizga qadar Markaziy Osiyo xalqlarining millatparvar ziyolilari, atoqli davlat arboblari, millat, xalq manfaati yo'lida fidoyilik qilib kelayotgan ma'rifatparvarlarni, milliy kadrlarni qatag'on qilishdan mustamlakachilik tartiblarini mustahkam saqlab turishni eng makkorona tarix sinovidan o'tgan yo'llaridan biri sifatida foydalanildi. Qatag'onchilik siyosati milliy kadrlarni qiyratishga xalqlarning milliy ongi, milliy o'zligini anglab yetish va milliy g'ururini o'sishiga yo'l bermaslikka qaratilgan davlat siyosati edi¹.

Mustamlakachilik yillarida olib borilgan qatag'on siyosati shovinistik maqsadlar bilan mustahkamlangan, butun bir millatlarni badnom etishga qadr-qimmatini yerga urishga qaratilgan edi. Mustamlakachilik tuzumining millatlararo munosabatlar borasida olib borgan siyosati oqibatida paydo bo'lgan barcha xato va kamchiliklarni milliy yoki mintaqaviy hodisa sifatida o'rganib kelindi.

¹ Туленов Ж, Фафуров З. «Мустақиллик ва миллий тикланиш». –Тошкент: «Ўзбекистон», 1996. –Б. 56.

Millatlararo munosabatlar borasidagi bunday xato va kamchiliklar keyinchalik ayrim mintaqalarda millatlararo munosabatlar borasida qator ziddiyatlarning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi.

Yigirmanchi asrning 70-80-yillarida mamlakat iqtisodiyotida ro'y bergan tanglik, ijtimoiy, manaviy va axloqiy sohalaridagi buzilishlar, poraxo'rlik, tanish-bilishchilik, vazifasini suiistemol qilishlar, qo'shib yozishlar va boshqa salbiy hodisalar milliy va millatlararo munosabatlarning holatiga keskin ta'sir ko'rsatdi. Ana shu salbiy hodisalarning hammasi har xil millatchilik kayfiyatlarining namoyon bo'lishi, millatlararo nizolar vujudga kelishi uchun negiz yaratdi.

Mustaqillik tufayli jamiyatimizning barcha sohalarida sodir bo'layotgan tub sifat o'zgarishlar millatlar va millatlararo munosabatlarni takomillashtirilishiga qulay shart-sharoitlar vujudga keltirdi. Ayni vaqtda shulardan to'liq foydalangan holda milliy va millatlararo munosabatlar sohasidagi barcha mavjud kamchiliklarni bartaraf etish ustida muntazam ravishda ko'pgina ijobiy ishlar qilinmoqda.

4. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda millatchilikning oldini olish borasida olib borilayotgan ishlar.

Mustaqillikni mustahkamlash faqatgina harbiy salohiyat va qudratga bog'liq bo'lmasdan mamlakat ichidagi ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlarning barqarorligi bilan ham bog'liq. Bui borada I.Karimov: "Ichki siyosiy ahvolning barqarorligi, milliy xavfsizlik va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi dinamikasi ko'p millatli davlatda yashayotgan boshqa millatlar vakillarining siyosiy hayrixohligiga bevosita bog'liq bo'ladi"¹, - degan edi. O'zbekistonning asosiy aholisi – o'zbeklar, respublikaning tub aholilari qoraqalpoqlar, tojiklar, qozoqlar, qirg'izlar, turkmanlarni tashkil etadi. Respublikada ulardan tashqari tatarlar, qrim tatarlari, ozarboyjonlar, boshqirdlar,

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. –Тошкент: «Ўзбекистон», 1998. –Б. 470.

uyg'urlar, belaruslar, shuningdek, polyaklar, chexlar, slavyanlar, bolgarlar istiqomat qiladi. Shuningdek, O'zbekistonda forslar, pushtunlar, balujlar, koreyslar, armanlar, yahudiylar va boshqalar ham yashaydi. Ularning turli-tuman ehtiyojlarini qondirish uchun respublikamizda qator chora-tadbirlar qilinmoqda. Ona tilida ta'lim olish borasidagi ehtiyojlari to'laroq qondirilmoqda. Mustaqillik yillarida yurtimizda millatlararo munosabatlarni yaxshilash va takomillashtirish maqsadida ko'plab millat vakillari o'z ona tilida ta'lim olish imkoniga ega bo'ladilar. Bugungi kunda qaysi millat vakillari qayerda zich va ko'pchilik bo'lib yashayotgan bo'lsalar o'z ona tilida ta'lim beriladigan maktablarda bilim olmoqdalar. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda o'zbek, qozoq, rus, tojik, koreys va boshqa millatlar tillarida ta'lim beriladigan maktablar soni ortib bormoqda. Ko'plab oliy o'quv yurtlarida, shu jumladan Nizomiy nomli Toshkent davlat pedagogika universitetida o'zbek, rus, qozoq va koreys tillarida ta'lim berib kelinmoqda. Kadrlarni tayyorlash va joy-joyiga qo'yish, madaniyat va ma'naviy boyliklarini taqsimlash masalalarda ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslanmoqda. Milliy tillarda ro'znomalar, kitoblar, darsliklar, o'quv qo'llanmalari va boshqa adabiyotlar nashr etilmokda. Ko'pchilik millatlarning ehtiyojlarini hisobga olib televidion ko'rsatuv va radio eshittirishlar kengaytirilmokda, milliy madaniyat markazlari ochilmoqda. Boshqa millatlarning vakillari davlat va jamoat ishlariga jalb qilinmoqda.

Mustaqillikni qo'lga kiritgach, Markaziy Osiyo davlatlarida amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy islohotlarning mazmuni va sur'atlaridagi ko'zga tashlanadigan ayrim farqlar millatlar va elatlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga salbiy ta'sir kursatishi mumkin.

Mintaqamizda barqarorlikni, tinchlik va osoyishtalikni saqlab turish uchun milliy siyosat yurgizishda quydagilarni esdan chiqarmaslik kerak:

- tarkib topgan davlat chegaralarini, ularning daxlsizligini tan olish;

- Mustakillik tufayli xalqlar milliy o'zligini anglashning rivojlanishi tabiiy-tadrijiy jarayon ekanligini unutmasdan, bu jarayonning pozitiv rivojini ta'minlay borish;

- mintaqada yashayotgan xalqlarning o'zaro yaqinligi millatlararo munosablarda ijobiy ta'sir ko'rsatishini inobatga olish;

- respublikamizda ilgari surilgan "Markaziy Osiyo-umumiy uyimiz" konseptual g'oyasining ijtimoiy-madaniy hayotdagi mohiyatini jonlantirish;

- Markaziy Osiyo mintaqasida olib borilayotgan milliy-etnik siyosat o'zining yunalishi va mazmuniga ko'ra insonparvar, konstruktiv jarayon ekanligini nazarda tutish;

- Mintaqadagi integratsiyalashuv jarayonlari ham barcha xalqlar va butun ko'p millatli aholining davlat va milliy manfaatlarning eng maqbul darajada uyg'unlashtirishga asoslangan holda rivojlanishini etiborga olish.

Etnik guruhlar, millatlararo munosabatlar masalasida yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklar salbiy oqibatlarni keltirib chiqarganligini va bu nimalarda namoyon bulayotganligini bilish, milliy masalada kelajakda bunday vaziyatlar takrorlanishiga yul qo'ymaslik uchun ularni keltirib chiqargan va keskinlashtirib yuborgan sabablarni chuqur va atroflicha idrok qilish milliy siyosat yuritishda katta ahamiyat kasb etadi.

Jamiyat hayotida barqarorlikka salbiy ta'sir etuvchi asosiy taxdidlardan biri millatchilikdir. Insoniyat tarixi millatchilik qanday salbiy oqibatlarga olib kelish mumkinligini allaqachon isbotlab berdi. Ko'p millatli davlatlarda barcha millatlarga teng huquqli asosda e'tibor berilmaslik millatchilik holatlarining paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Millatchilik ijtimoiy voqe'lik va unda kechayotgan jarayonlar millat tarixiy taraqqiyotning bosh subyekti, milliy munosabatlar va ijtimoiy munosabatlarning asosiy turi degan nuqtai nazardan kelib

chiqib baholana boshlangan makon va zamonda shakllanadi. Sobiq ittifoq davrida millatparvarlik, milliylik millatchilik sifatida baholangan edi.

XX asr oxirlariga kelib millatchilik, tajovuzkor shovinizm, millatparastlik davlatlar, mintaqalar uchun asosiy xavf-xatarlardan biriga aylandi. Ular millatlarning tengligini inkor etishga, o'z millatini boshqa millatlardan ustun qo'yishga, o'z millatiga sajda qilishga, o'z millatiga xos bo'lgan nuqsonlarni va kamchiliklardan ko'z yumushga, ya'ni sezmaslikka harakat qilmoqdalar.

Bugungi kunda ayrim mamlakatlarda millatchilik harakatlarining kuchayib borayotganligi odamlarni tashvishga solmoqda.

Millatlararo ziddiyatlar, boshqa millatlarga nisbatan zo'ravonlik hatti-harakatlarini ko'p millatli Rossiya davlatida ham ko'rish mumkin:

- 2006 yilning 29 avgustga o'tar kechasi Kondopoge shahrida(Kareliya) «Chayka» restoronida rus va chechen millatlariga mansub fuqarolar o'rtasida kelib chiqqan majaro oqibatida 3 kishi xalok bo'ldi, 9 kishi yarador bo'ldi;

- 2006 yil 30 oktabrdan 31 oktabrga o'tar kechasi Saratov shahrida 17 yoshdan 20 yoshgacha bo'lgan 6 nafar neonatsist 4 nafar odamning o'limiga sababchi bo'ldi. Ularga yoqmagan narsa halok bo'lganlardan birini oti ruscha ekanligi edi;

- 2006 y 29 noyabrda Omsk shahrida Qozog'istondan kelib haydovchi bo'lib ishlayotgan fuqaroning olti joyiga pichoq urib o'ldirildi. 19 yoshli pedagogika kolleji talabasi «Rus bo'lmaganlarga bu yerda joy yo'q, ularni o'ldirish kerak» degan gaplarni baqirib aytib, jinoyat joyidan yashirindi;

- 2007 yilning yanvarida Moskva shahrida millatchilar Ozarbayjon fuqarosiga hujum qilib, uni qattiq kaltakladilar. Jabrlanuvchi olgan jarohatlari natijasida Moskva kasolxonalaridan birida vafot etdi;

-2007 yilning 7 oktabrda Pavlovsk shahrida 4 nafar noma'lum kimsa qurilishda ishlayotgan Tojikiston respublikasi fuqarosiga hujum qilib uni jarohatlaydilar;

- 2011 yilda Rossiyaning Yekaterinburg viloyatida mahalliy aholi va Kavkazliklar orasida otishma sodir bo'lib, voqea Ozarbayjon fuqarosi vafoti bilan tugaydi;

-2013 yil Qozog'istonda jurnalist styuardessa qozoq tilida so'zlamaganligi uchun uning yuziga tupuradi, so'ngra xuddi shunday holat Atirau-Astana reysida ham sodir bo'ladi;

- 2017 yilda Rossiya hududida milliy zaminda 71 jinoyatchilik sodir bo'lib, shulardan oltitasi o'lim bilan yakunlangan;

- 2019 yilning 1 yanvarida Qozog'istonning Qarag'anda shahridagi «Drevniy mir» restoranida qozoqlar va armanlar o'rtasida milliy zaminda nizo sodir bo'lib, bir kishining o'limi bilan tugaydi;

- 2022 yilning sentabr oyida Qirg'iziston-Tojikiston chegara hududidagi qurolli mojaro tufayli har ikki tomondan yuzga yaqin kishilarning halok bo'lishi;

- 2022 yilning yanvar oyida Olma-Ota shahridagi norozilik namoyishlari ortidagi o'nlab o'lim voqealari shular jumlasidandir.

Albatta, millatchilik asosida jinoyat sodir etganlar jazoga tortilayapti, lekin, yuqoridagi ayanchli misollar milliy masalaning juda ham nozik ekanligi, unga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishni taqozo etadi.

Millatchilik xilma-xil mazmun va shaklda namoyon bo'lishi mumkin. Xususan, katta yoki kichik millatlarning millatchilikni boshqa millatlarni assimilyatsiya qilishga qaratilgan yoki milliy mahdudlikka yo'naltirilgan millatchilikdan farqlash lozim. Shuningdek, milliy kelishmovchiliklar va nizolar kelib chiqishga sabab bo'luvchi tajovuzkor millatchilik bilan bir qatorda undan ham xavfliroq bo'lgan yashirin, noziklashgan millatchilik ham mavjud.

Umuman olganda millatchilik bir tomondan, boshqa millatlar bilan turli sohalardagi ayirboshlash jarayonidan mahrum qilib,

millatning ma'naviy qashshoqlashuviga sabab bo'lsa, ikkinchi tomondan, o'zaro kelishmovchiliklar uchun zamin yaratadi. Millatchilik tuyg'ulari butun millatni qamrab olgan va davlat strukturalari tomonidan bunday kayfiyat qo'llab-quvvatlangan paytda esa u millatlararo munosabatlarning tarang holda saqlanib qolishiga sababchi bo'ladi.

Mamlakatimizda barqarorlik, tinchlikni saqlab, ijtimoiy-iqtisodiy tarraqqiyotni jadallashtirishda millat va elatlar o'rtasidagi do'stlikni kuchaytirish, ularning hamkorligini mustahkamlash katta ahamiyat kasb etadi. Birinchi Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan Millatlararo totuvlik g'oyasini Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev yanada rivojlantirib, unga davlatimiz siyosatining asosiy diqqat markazidagi vazifa sifatida qarab kelmoqda. Buni biz quyidagi fikrdan bilishimiz mumkin: "Jamiyatimizda hukm surayotgan o'zaro do'stlik va hamjihatlikni yanada rivojlantirish, qaysi millat, din va e'tiqodga mansubligidan qat'iy nazar, barcha fuqarolar uchun teng huquqlarni ta'minlash e'tiborimiz markazida bo'ladi. Ularning o'rtasiga nifoq soladigan ekstremistik va radikal g'oyalarni tarqatishga O'zbekistonda mutlaqo yo'l qo'yilmaydi"¹. Millatlararo hamdo'stlik va sobitqadamlikni rivojlantirishning bir qator omillari bo'lib, shulardan biri millatlararo muloqot bo'lib, u turli millatlarga xos bo'lgan kishilar o'rtasidagi munosabatlar jarayonida namoyon bo'ladi.

Inson voyaga yetib ijtimoiy jihatdan faollashib borar ekan, o'z millatining shakllanib borishi jarayonida to'plab kelingan ma'naviy qadriyatlar, milliy xulq-odob, insonlar bilan mutlaq madaniyatini o'zlashtirib boradi.

Millatlararo muloqotlarni madaniyatli va o'zaro hurmat asosida tashkil etib, olib borilishi millatlararo munosabatlar rivojiga katta

¹ Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1 том. –Тошкент: : «Ўзбекистон», 2017. –Б.138.

ta'sir ko'rsatadi. Millatlararo muloqotni rivojlantirib borish, turli millat vakillariga hurmat bilan qarash, ular bilan bahamjihat yashash milliy g'oyamizning umumbashariy tamoyillaridan hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda mavjud bo'lgan har bir milliy madaniyatdagi yutuqlar, uning ijobiy, foydali tomonlarini doimiy ravishda o'rganish, ulardan keng va atroflicha foydalanish milliy madaniyatlarni o'zaro boyitishning, kishilarni baynalmilal ruhda tarbiyalashning zarur yo'llaridan hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida barcha etnik guruhlar va millatlar o'rtasida shu hududda yashaydigan har qanday odamga o'zini erkin va teng huquqli deb his qilish uchun barcha imkoniyatlar yaratilib berilgan. Ularning fuqarolik, shaxsiy, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy huquqlari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida, "Fuqarolar saylov huquqlarning kafolatlari to'g'risida"gi qonunda O'zbekiston Respublikasining hamma fuqarolari "ijtimoiy kelib chiqish, ijtimoiy va mulkiy mavqei, irqiy va milliy mansubligi, jinsi, malumoti, tili, dinga munosabati, mashg'ulotining turi va xususiyatidan qati nazar" saylash va saylanish huqukiga ega, deyilgan. Shuningdek, O'zbekiston hududida yashaydigan etnik ozchilikning huquqlarini himoya qilish ham alohida ko'rsatib o'tilgan. Konstitutsiyada yozilganidek, "O'zbekiston Respublikasi o'z hududida, uning tashqarisida ham o'z fuqarolarini huquqiy himoya qilish va ularga homiylik ko'rsatishni kafolatlaydi». Shuni alohida qayd etish lozimki, jamiyatimizda kundan-kunga mustahkamlanib borayotgan milliy hamjihatlik, milliy birdamlik nafaqat respublikamiz tub aholisi o'zbeklar, qoraqalpoqlar bilan boshqa millatlar o'rtasida, balki O'zbekistonda yashayotgan boshqa millatlarning vakillari orsida ham etnik madaniy asaslarda jipslashish jarayonlari faol yuz bermoqda.

Millatlararo totuvlikni ta'minlab, har bir millat vakili ongi va qalbiga «Shu aziz Vatan barchamizniki» degan tamoyilni singdirish orqali ularni Ozod va obod Vatan qurish yo'liga safarbar etishda

milliy madaniy markazlarning faoliyatini takomillashtirishning ham ahamiyati katta.

Respublikamizda hozirgigi kunda yuzdan ortiq milliy-madaniy markazlar faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Ular ko'p millatli O'zbekistonning jamiyatni siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma'naviy jihatdan qayta qurish jarayonida ijobiy rol o'ynayotganligi quvonarlidir.

Millatlararo tinchlik, totuvlikni taminlashda o'zbek millatining boshqa suveren davlatlarda xususan, O'rta Osiyo mamlakatlarida yashayotgan o'z etnik qardoshlari bilan yaqin munosabatda bo'lishi katta ahamiyat kasb etadi.

Markaziy Osiyo mintaqasida yashab kelayotgan barcha xalqlar asrlar mobaynida bir-birlarini qo'llab-quvvatlagan holda bir-birlariga ko'mak berishib, tinch va totuv yashab kelganlar. Sobiq sovet tuzumi davrida olib borilgan siyosat oqibatida asrlar mobaynida mintaqada tinchlik, totuvlik, o'zaro hamkorlikni ta'minlab kelgan omillarga barham berila boshladi.

Mustaqilligimizning dastlabki yillaridanoq mamlakatimiz o'ziga qo'shni bo'lgan davlatlar, qardosh xalqlar bilan munosabatlarni yanada barqarorlashtirish, qardoshlik rishtalarini yanada mustahkamlashga katta e'tibor bermoqdalar. Bugungi kunda qo'shni davlatlar bilan asrlar mobaynida bir-birlarini qo'llab-quvvatlab kelgan qardosh xalqlar bilan birga barcha sohalarda hamkorlikni kuchaytirish O'zbekiston olib borayotgan tashqi siyosatda yetakchi o'rinni egallamoqda.

Markaziy Osiyoda yashab kelayotgan xalqlar o'rtasidagi tarixiy, ma'naviy, madaniy va diniy birlik o'zining uzoq tarixiga ega. Mintaqa xalqlarining azaliy birligi, bir-birlariga intilib yashashlari, bir-birlariga yordam qo'lini cho'zishlari ular hayotining asosiy qismlaridan birini tashkil etadi. Mintaqamizda yashab kelayotgan millat va elat vakillarining bir-birlariga yaqinliklari qarindosh-urug'chilik rishtalari bilan mustahkamlanib bormoqda. Mintaqa

davlatlarida yashab kelayotgan xalqlar asrlar mobaynida o'zaro munosabatlarni yaxshilab, bir-birlarining quvonchli va qayg'uli kunlarida o'zaro qo'llab-quvatlab, yelkadosh bo'lib kelganlar.

1966 yil Toshkent shahrida davomli zilzilalarning sodir bo'lishi shaharga katta zarar keltirdi. Birinchi kunlardan yordamga yetib kelganlar, ko'mak qo'lini cho'zganlar mana shu qardosh xalqlar bo'ladi. Ular vayron bo'lgan joylarni tiklashda jabr ko'rganlarga yordam berishda jonbozlik ko'rsatdilar. Yordamga muhtojlarga yordam ko'rsatish xalqlarimiz uchun asrlar davomida meros bo'lib kelgan va xalqimiz hayotini ajralmas qismiga aylangan.

Mustaqillikning ilk yillarida Tojikiston respublikasida sodir bo'lgan notinchliklar nafaqat tojik xalqining, shu jumladan qardosh xalqlarni ham tashvishga soldi. Notinchliklar natijasida aziyat chekkanlarga birinchilardan bo'lib yordam qo'lini cho'zgan o'zbek xalqi bo'ldi, o'z yurtidagi majarolardan jabr ko'rib qochishga majbur bo'lgan kishilarga o'zbeklar o'z uylaridan joy berdilar, ularni oziq-ovqat, kiyim-kechak, turar joy bilan ta'minladilar. O'zbekiston rahbariyati mojarolarni tinchlik yo'li bilan, munozaralar orqali hal etilishi uchun o'z hissasini qo'shdi.

Bugungi kunda «Markaziy Osiyo – umumiy uyimiz» shiori ilgari surilgan ekan, mintaqa xalqlari, O'zbekistonda yashab kelayotgan barcha millat vakillari o'rtasida yaxshi munosibatlarni kuchaytirib borish zamon talabiga aylandi. I. Karimov o'z vaqtida ushbu tarixiy zaruriyat haqida gapirar ekan shunday degan edi: «Tasavvur qilinki, ota yurtimiz Turkiston – katta bir uy, buyuk bir ro'zg'or, buyuk bir oila. Bu oila farzandlari qanchalik yaqin va ahil bo'lsa, ro'zg'or ham shunchalik obod va to'kin bo'ladi»¹.

O'zbekiston ko'pmillatli davlat bo'lish bilan birga, o'zbeklar, yana ko'plab millat vakillarining ham qo'shni davlatlarda yashab kelayotganligi Markaziy Osiyo mintaqasining polietnik xarakterini belgilab bermoqda. Bu jihat Turkiston xalqlarining ko'p asrlik tarixi,

¹ Каримов И.А. Туркистон умумий уйимиз. –Тошкент: «Ўзбекистон», 1995. –Б. 16.

boy madaniyati, rang-barang urf-odat va ananalari bir-biri bilan chambarchas bog'lanib ketganligidan dalolat.

Asrlar mobaynida shakllanib kelgan bunday bog'liqliklarni yanada kuchaytirish millatlararo munosabatlarini optimallashtirishda, uni yanada mustahkamlashda mintaqamizda yashab kelayotgan barcha xalqlar, millatlar, turli elat vakillarini yaqinlashtirishda o'z millati ravnaqi, uning kelajagini o'ylagan har bir insonning burchidir.

Markaziy Osiyoda yashab kelayotgan barcha millat vakillari og'a-
ini xalqlardir. O'rta Osiyo xalqlari turmush tarziga, hayotiga nazar tashlar ekanmiz, ularni tili, dili, dini, madaniyati va ma'naviyati mushtarak ekanligini ko'ramiz. Ushbu xalqlar o'rtasidagi do'stlik va ahillik doimo qadrlanib kelingan va u ushbu xalqlarning katta boyligi, ularning qudrati va sha'n-shavkatining manbai bo'lib kelgan. Markaziy Osiyoda yashab kelayotgan barcha xalqlarning asosiy vazifalaridan biri tarix sinovlaridan o'tib toblangan mana shu qardoshlik rishtalarini yanada takomillashtirish va unga bugungi kun talablaridan kelib chiqib yangicha mohiyat bag'ishlashdan iborat.

Barcha millatlar va xalqlar o'rtasida totuvlik va ahillik poydor ekan, har bir millatning taqdiri va kelajagini o'ylab hamkorlik kuchayib borar ekan, mana shunday zaminlar asosida mustahkamlanib borgan yurtning tinchligini hech kim buza olmaydi. Har bir millatning taqdiri va kelajagi, atrofdagi boshqa millatlarning taqdiri va kelajagiga katta ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ham mintaqada tinchlik va totuvlikni barqarorlashtirish, barcha xalqlar o'rtasida milliy ahillik va totuvlikni mustahkamlash har bir inson uchun muqaddas burch bo'lib qolmog'i lozim.

Hayotning o'zi bugungi kunda har bir insondan milliy munosabatlar borasida aql-zakovat bilan faoliyat olib borishni talab etmoqda.

O'rta Osiyo xalqlari o'rtasidagi ahillik va totuvlikning kuchayib borishi mintaqamizni milliy mojarolardan xoli bo'lgan hududga

aylanishida katta rol o'ynaydi. Ajdodlarimiz tomonidan tinchlik va totuvlik yo'lidagi olib borgan ishlari biz uchun namuna bo'lishi kerak.

Mustaqillik tufayli ko'plab millat vakillari o'z ona-tillarida ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Bugungi kunda O'zbekistonda o'zbek va rus tillarida ta'lim beriladigan maktablar bilan birga qozoq, koreys, tojik, qirg'iz, turkman tillarida o'qitiladigan maktablar faoliyat ko'rsatib kelmoqda. O'zbekistondagi ko'plab oliy o'quv yurtlarida ham bir qator millatlar o'z ona tilida ta'lim olmoqdalar.

Ular tarixiy Turkistonni o'zlarining muqaddas vatani deb bilganlar. Shuning uchun ham respublikamizning birinchi Prezidenti I.A.Karimovning «Turkiston – umumiy uyimiz» g'oyasi mintaqamizda istiqomat qiluvchi milliy-etnik birliklarning yanada mustahkamlanib, mintaqamizda barqarorlikni, tinchlikni saqlab qolishda qo'l kelmoqda. Bugungi kunda «Turkiston-umumiy uyimiz» g'oyasi "Markaziy Osiyo – umumiy uyimiz" g'oyasi sifatida transformatsiyalashib, mintaqaviy taraqqiyotning sifatii bosqichiga yo'naltirilgan ekan, u Markaziy Osiyoda tinchlik va barqarorlikni ta'minlanishida asosiy omil bo'lib, ushbu mintaqada yashayotgan xalqlar o'rtasidagi munosabatlarni yanada ijobiylashishga xizmat qiladi. Millatlararo munosabatlar jarayonida milliy va mintaqaviy xavfsizlikka putur yetkazishi mumkin bo'lgan har qanday vaziyatlarning oldini olish uchun qo'yidagi jihatlarga amal qilishimiz kerak:

1. Davlatnig etnik siyosati shaxs huquqlarini himoya qilish ustuvor bo'lishiga asoslanishi darkor, shuningdek, milliy ozchiliknig huquqlari ham doimo diqqat-e'tiborda bo'lmog'i lozim.

2. Davlatning etnik siyosatidagi bosh yo'l millatlararo ziddiyatlarni amaliy tarzda hal qiladigan usullarga asoslanishi kerak.

3. Jamiyatimizning bozor munosabatlariga asoslangan iqtisodiy taraqqiyoti respublikamizda yashayotgan barcha millatlarning manfaatlariga mos bo'lmog'i lozim. Bu borada, millatlararo

hamdo'stlik, tinchlik, totuvlik – mustaqillik tufaylik qo'lga kiritigan eng katta yutug'imizdir.

Tayanch tushunchalar:

Millatchilik, soxta millatparvarlik, milliy nizo, beqarorlik, milliy ixtilof, tajovuzkor millatchilik, millatchilikning siyosiy tusi, mintaqaviy xavfsizlik.

Mavzuni mustahkamlovchi savollar:

1. Millatchilik va uning kelib chiqish sabablari nimalardan iborat?
2. Millatchilikning salbiy oqibatlari nimalarga olib kelishi mumkin?
3. Tinchlik va barqarorlikka erishish omillari nimalardan iborat?
4. Millatchilik va tajovuzkor millatchilik tushunchalarini aytib bering?
5. Millatchilikning siyosiy tusda paydo bo'lishi va uning salbiy oqibatlari nimalarda namoyon bo'ladi?
6. Millatlararo munosabatlarni yaxshilashni qonuniy asoslari haqida so'zlab bering.

6-mavzu: Milliy o'zlikni anglash va milliy g'ururning o'sishi demokratik o'zgarishlarning qonuniy natijasi

Reja:

1. Milliy o'zlikni anglash, uning mohiyati.
 2. Huquqiy savodxonlik - ma'naviy yetuklik mezon.
 3. Demokratiyaning ma'naviy-ma'rifiy jihatlari.
- O'zbekistonda jamiyat hayotini demokratiyalashtirish borasida amalga oshirilayotgan ishlar.**

1. Milliy o'zlikni anglash, uning mohiyati.

O'zini o'zi chuqur anglab yetgan, ko'zi ochilgan, aqli raso, g'oyaviy-siyosiy jihatdan uyg'ongan va jipslashgan xalq va millatni,

o'tmishda bo'lganidek, mustamlakachilik kishanlarida ushlab turish, tili, madaniyati, qadriyatlarini oyoq osti qilish, boyliklarini talab ketish, huquqlarini paymol etish, davlat mustaqilligidan judo qilish aslo mumkin emas.

O'z-o'zini anglash bu xalqning, millatning o'tmish tarixiy taraqqiyot yo'lini, ota-bobolari, nasl-nasabi, avlodu-ajdodlarining kim bo'lganligi va ularning jahon ilm-fani va madaniyati taraqqiyotiga qo'shgan buyuk hissalarini bilib olishidir.

Milliy o'zlikni anglash – millat yashayotgan Vatanning porloq istiqbolini ta'minlash uchun qanday imkoniyatlar va qulayliklarga ega ekanligini chuqur anglab yetish, ular bilan cheksiz faxrlanish, mavjud imkoniyatlarni yuzaga chiqarish, real voqelikka aylantirish uchun o'zini safarbar etish, barcha imkoniyatlari, kuch g'ayratini ishga solish demakdir. Millat mavjud bo'lishi uchun til, hudud va ma'naviyat asosiy sharti bo'lgani kabi milliy o'zlikni anglash ham asosiy zaruriy shart hisoblanadi. O'zlikni anglash o'z mohiyatiga ko'ra millat va elatlar uchun xos bo'lgan ma'naviyat xususiyatlarini ifoda etib, o'z funksiyasiga ko'ra milliy manfaatlarni himoya qiladi.

Shunday qilib, har bir millat va elatning o'zini real mavjud subyekt, muayyan moddiy va ma'naviy boyliklarini ifodalovchi etnik birlik, til, urf-odatlar, an'analar, qadriyatlarga mansubligini, manfaatlar va ehtiyojlar umumiylikni tushunib yetishga milliy o'zlikni anglash, - deb ataladi. Milliy o'zlikni anglash millat birligining mustahkamligini, millat manfaatlarining, shaxs, mahalliychilik manfaatlaridan ustun turishini anglash darajasi bilan bog'liqdir.

Milliy o'zlikni anglash real hayotda millat sha'ni, qadr-qimmatini, obro'-e'tibori paymol etilganda yoki millatning manfaatlariga nisbatan ikkinchi bir tomondan zo'ravonlik harakatlari boshlanib ketgan holatlarda yanada kuchli va yaqqol namoyon bo'ladi. Bunday holatda, millatning barcha vaqillari qaysi lavozimda xizmat qilishi, qaysi darajada boy yoki kambag'al bo'lishidan qat'iy nazar o'zaro birlashib ketadilar va millatning manfaatlarini himoya qiladilar.

Milliy o'zlikni anglash millatning tili, urf-odatlari, an'analari, qadriyatlari, hudud yagonaligi, ma'naviyatdagi o'ziga xosligidan iborat belgilari kabi millatning mustaqil belgisi hisoblanadi. Milliy o'zlikni anglash millatning mustaqil belgisi ekanligi – milliy manfaatlar, ehtiyojlar umumiyligini himoya qilish va milliy taraqqiyotga erishish va uning jahon taraqqiyotidagi o'rnini mustahkamlash zaruriyatini anglash bilan belgilanadi.

Milliy o'zlikni anglash omilining qudrati quyidagi sharoitlarda ko'proq namoyon bo'ladi:

Birinchidan, agar milliy o'zlikni anglash rivojlangan bo'lsa, yuqorida qayd etganimizdek, millatning manfaatlariga, ayniqsa sha'ni, qadr qimmat, obro'-e'tibori, g'ururi poymol etilishiga qaratilgan harakatlar yuzaga kelgan sharoitlarda, millatning barcha vaqillari birlashib ketadilar, hatto millatning ichida o'zaro muxolafatda bo'lgan tomonlar ham millatning sha'ni, g'ururi, obro'-e'tiborini himoya qilish manfaati yo'lida birlashadilar.

Ikkinchidan, milliy o'zlikni anglash ruhiy, his-hayajon, ehtiros omilidir. Mazkur holat tashqaridan qaraganda sezilmaydi. Uni millatning hatti-harakatlarida, intilishlarida va maqsadlarini amalga oshirishlaridagi salohiyati orqali bilib olish mumkin bo'ladi.

Ruhiy his-hayajon va ehtirolarning «portlashi» millatning xarakteri, xususiyatlari, milliy g'oyalarni yaratuvchi, uning taraqqiyotida oldingi safda turuvchi ziyolilarning salohiyatiga bog'liq.

Uchinchidan, milliy o'zlikni anglash omili faqat milliy manfaatlarni himoya qilish bilan cheklanmaydi, balki milliy taraqqiyot jarayonida, uning oldida yuzaga keladigan ichki muammolarni hal qilish hamda millatni birlashtiruvchi va harakatga keltiruvchi vazifani ham bajaradi. Bu muammolar mamlakatda iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy sohalarda sodir bo'lishi mumkin.

To'rtinchidan, milliy o'zlikni anglash millatning muhim belgisi sifatida, faqat uning manfaatlarini ifodalab yoki himoya qilish bilan cheklanmaydi, balki shular bilan birga uning abadiyligini ta'minlab turuvchi mustahkam qo'rg'on hamdir.

Siyosiy ma'naviyati, milliy ongi rivojlangan, milliy jihatdan o'zini o'zi anglab yetgan xalq, millat mustaqillikning buyuk kuchiga aylanadi. Millatning, xalqning kuch qudrati uning soni bilan o'lchanmaydi, balki siyosiy yetukligi, milliy ongning o'sganligi, milliy g'ururi, milliy hissiyoti, milliy tuyg'uning qay darajadaliigi, o'z-o'zini anglab yetganligi, milliy uyushganligi bilan belgilanadi. Bunga yana Boltiqbo'yi respublikalari va boshqalarni misol qilib ko'rsatsa bo'ladi. Shunday qilib, milliy o'zlikni anglash millatning eng muhim belgisi, uning rivojlanishi va kelajagini ta'minlovchi omili hisoblanadi. Mustaqillikni qo'lga kiritish o'zbek xalqi hayotida milliy o'zlikni anglash yo'lidagi buyuk inqilob hisoblanadi. Chunki chorizm tomonidan bu o'lkaning bosib olinishi oqibatida Turkiston xalqlarining ma'naviyati, ma'rifatiga yetkazilgan katta zararlar va Rossiyada amalga oshirilgan Oktabr to'ntarishidan keyin o'rnatilgan SHo'rolar hukumati tomonidan davom ettirilgan zo'ravonlik siyosati xalqimizning g'ururini poymol etishga, uning jahon sivilizatsiyasida tutgan o'rniga salbiy ta'sir ko'rsatgan edi. SHo'rolar davrida o'zbek millati nomi faqat sobiq SSSR hujjatlarida qayd etilsada, u xalqaro hayotda mustaqil subyekt sifatida tan olinmay kelingan edi.

Mustaqillik uchun kurash, garchand chorizmning mustamlakachilik siyosati davridan boshlangan bo'lsa ham, u SHo'rolar tuzumi davrida yanada keskin tus oldi. Ammo o'zbek xalqining ko'zga ko'ringan millatparvar farzandlarining izchillik bilan bosqichma-bosqich qirib yuborilishi milliy o'zlikni anglash jarayonining ommaviy ravishda yuksalish imkonini bermagan edi. O'tgan asrning 80-yillarga kelib SSSR iqtisodiyotidagi inqiroz, uning siyosatda xalqaro jandarmga aylanishga intilishi, ma'naviyat va ma'rifatdagi qashshoqlashuvi bu tuzumning millatlarni taraqqiy

ettirishga noqobilligini yana bir bor tasdiqlagan edi. Bu jarayon sobiq SSSR tarkibiga kirgan millatlarning mustaqillikka intilishini, o'zlikni anglashning zimdan o'sib borishini tezlashtirib yubordi. XX asrning 80-yillarning oxiri 90-yillarning boshlarida millatlararo munosabatlarda turli nizolar hamda fojialarning kelib chiqishi milliy o'zlikni anglashning yashirin qudrati yuzaga qalqib chiqqanligini bildirar edi. Bu qudratli jarayon oqibatida «metindek mustahkam» bo'lgan qudratli SSSR davlati va butun jahon sotsializm tizimi halokatga uchradi. Sobiq xalqlar turmasi o'rnida mustaqil davlatlar vujudga kelib, millatlarning o'zligini anglashga intilishi kuchayib ketdi. Ana shu murakkab kurash jarayonini o'z boshidan kechirgan o'zbek xalqi mustaqillikni qo'lga kiritganidan so'ng, o'zining mustaqil millat maqomini tiklash uchun dadil harakat qildi. Xususan, mustaqillik yillari bosib o'tilgan tarixan qisqa davr mobaynida iqtisodiy va ijtimoiy sohalarda katta ishlarni amalga oshirdi. Bu yillarda millatimizning o'zligini anglashi jadal rivojlanib bordi. Bunda milliy o'zlikni anglash jarayonining yuksalib borish xususiyatlari quyidagilarda namoyon bo'ldi:

Birinchidan, sobiq tuzum sharoitida ma'naviy-ma'rifiy sohalarda bu tuzumni madh etuvchi ishlar zo'ravonlik va makkorlik bilan qaysi shaklda va usulda amalga oshirilmasin, millatimizning dunyoqarashini butunlay o'zgartira olmadi. Xalqimiz har qanday sharoitda ham o'zligiga qaytish kayfiyati va ruhiyati bilan yashab keldi. Chunki sho'rolar tuzumi bermoqchi bo'lgan ma'naviyat va ma'rifat, uni shakllantirish milliy madaniyatlar rivojlanishining obyektiv qonunlariga asoslanmay, balki subyektiv kuchning, ya'ni kommunistik mafkuraning zo'ravonligiga tayangan edi. Bundan tashqari, sobiq tuzum bermoqchi bo'lgan ma'naviyat va ma'rifat milliy madaniyatlarning o'zaro ta'siri va shu asosda boyishiga emas, balki rus millati madaniyati va ma'rifatini boshqa millatlarga singdirishga qaratilgan edi.

Sobiq sovet jamiyati madaniyatining modeli nazariy jihatdan asoslangan bo'lsa ham, ammo u amalda mavhum tushuncha edi (mazmunan sotsialistik, shaklan milliy). Mohiyat jihatdan esa o'zbek xalqi ajdodlari tomonidann asrlar davomida yaratilgan va bugungi avlodlarga meros bo'lib o'tgan ma'naviyat va ma'rifatga mutlaqo zid edi. Mustaqillikka erishishimiz bilan bunday holatlarga barham berildi.

Ikkinchidan, mustaqillikning dastlabki bosqichlarida milliy o'zlikni anglashning xarakterli xususiyati shunda bo'ldiki, milliy qadriyatlardan ko'ra diniy qadriyatlarni ko'tarish ustuvorlikni tashkil qildi. Buning obyektiv sababi bor edi. Xususan, o'zbek xalqi ma'naviyati va ma'rifati rivojlanishining sho'rolar tuzumi o'rnatilgungacha bo'lgan davri islom ma'naviyat va ma'rifati bilan chambarchas bog'langan bo'lib, u millatimiz ongi va ruhiyatining muhim qismini tashqil qilib kelgan. Xuddi shuning uchun ham bolsheviklar islomga qarshi kurash yo'li bilan millatni ham yo'q qilish mumkin, deb hisoblaganlar va shu siyosatni izchillik bilan amalga oshirishga intilganlar. Ularning bu harakatlari bejiz emas edi. Chunki I.A. Karimov ta'kidlaganidek, «Tarixdan ma'lumki, bir xalqni o'ziga tobe qilishni istagan kuchlar, avalo uni o'zligidan, tarixidan, madaniyatidan judo qilishga intiladi»¹. Mustaqillikni qo'lga kiritgandan keyin tarixiy xotirani va diniy qadriyatlarni tiklash milliy tiklanishining, o'zlikni anglashning muhim omili sifatida ustivor bo'lib keldi. U milliy birlikni mustahkamlashda va milliy taraqqiyotni yangi bosqichga ko'tarishda amaliy ahamiyat kasb etdi.

Uchinchidan, milliy o'zlikni anglash jadal suratlar bilan o'sib ketishiga qaramasdan, O'zbekistonda millatlararo va fuqarolararo nizolarning bo'lmaganligi, ularning oldi olinganligi o'zbek millati uchun vazminlik, bag'rikenglik va boshqa millat vakillariga nisbatan hurmat kabilar xos bo'lgan xususiyatlardan sanaladi. Aslida, 1990 yillarda sobiq SSSR tizimida bo'lgan sobiq ittifoqdosh

¹ Каримов И.А. Миллий истиклол мафкуриси – халқ этикоди ва буюк келажакка ишончдир. –Тошкент: «Ўзбекистон», 2000. –Б. 11.

respublikalarda bo'lgani kabi parokandalik, taraqqiyot yo'lining noaniqligi O'zbekistonda ham bo'lgan edi. Ammo o'zbek xalqining o'ziga xos teran aql-zakovati, bosiqlik, vazminlik xususiyatlari, uning rahbari Islom Karimovning vaziyatni to'g'ri anglab, shunga mos ravishda siyosat olib borishi parokandalik yo'liga to'siq qo'ydi.

To'rtinchidan, o'zbeklar o'z atrofida yashayotgan boshqa millat va elat vakillariga nisbatan do'stlik, birodarlik, hamkorlik, o'zbek xalqiga xos mehr-oqibat tuyg'ularini saqlab qola olganligi milliy o'zlikni anglashdagi yana bir xususiyat hisoblanadi. Vaholanki, mustaqillikka erishgan ayrim respublikalarda mustaqillik sharofati oldida dovdorab, o'z atroflarida yashayotgan, yaqindagina qardoshimiz deb yurgan millat vaqillariga hurmatsizlik bilan qarash yuz berganligi sir emas. O'zbekistonda bunday hol yuz bermaganligi, xalqimizning yuksak ma'naviyatini ko'rsatadi.

Mustaqil O'zbekistonning yuksalishi, o'zbek millati gullab-yashnashining tarafdori bo'lgan har bir O'zbekistonlik fuqaro millatlararo totuvlik, do'stlik qoidalariga sodiq bo'lishi kerak. Chunki, mustaqil davlatimizning kelajagi birinchi navbatda, o'zbek xalqining milliy o'zligini qanchalik anglab yetganligiga hamda mamlakatimiz hududida o'zbeklar va boshqa millat, xalq vaqillari bilan yonma-yon istiqomat qilib turgan har bir kishining millati, dini, tili va e'tiqodlaridan qat'i nazar, bir-birining ko'nglini ola bilishiga, ular o'rtasida do'stona munosabatlarning o'rnatilishiga bog'liq. Hozir O'zbekistonda 136 millat va elat vaqillari tinch, farovon hayot kechirmoqda. Ular o'zbeklar bilan bir qatorda bunyodkorlik ishlari bilan shug'ullanmoqdalar. Mamlakatimizda har bir millatning tili, madaniyati, urf-odatlarini va rasm-rusumlarini tiklash, tarixiy vatani bilan aloqa va munosabatlarni bog'lashga, milliy his-tuyg'ularning namoyon bo'lishiga keng yo'l ochib berilgan. Bu esa mamlakatimiz barqaror rivojlanishining kafolatidir.

Xullas, milliy o'zlikni anglashni o'stirish yo'lida mustaqillikni mustahkamlashga fidoyi bo'la oladigan, jonkuyar, – Islom Karimov

so'zlari bilan aytganda, «Biz fidoyi vatanparvarlarni tarbiyalashimiz», «Elim deb, yurtim deb yashovchi, shuo'lda hatto jonini ham ayamaydigan», «o'zidan so'ng ozod va obod Vatan qoldiradigan» farzandlarni tarbiyalashimiz zamon va mustaqillik talabi. Bunga yurtimizda yashayotgan har bir kishi millatidan qat'i nazar mas'ul bo'lmog'i lozim. Yoshlarimiz tafakkurida o'zligini unutmaslik, ota-bobolarning muqaddas qadriyatlarini asrab-avaylash va hurmat qilish fazilatini qaror toptirish, ularning, men o'zbek farzandiman, deb, g'urur va iftixor bilan yashashiga erishish ma'naviy tarbiya ishimizning markazida turmog'i lozim¹.

Bu vazifani muvaffaqiyatli hal etishimiz, taraqqiyotimizning muhim sharti, millatimizning jahon sivilizatsiyasidagi munosib o'rnini tiklashning va azaldan uning ma'naviyati yuksak bo'lganligini tasdiqlaydigan omillar hisoblanadi.

2. Huquqiy savodxonlik - ma'naviy yetuklik mezonlari.

Har qanday mustaqil davlatda xalqning erkin yashashi, farovon turmush qurishi, xohish-irodasining amalga oshirilishi, ezgu maqsad niyatlari huquqiy jihatdan kafolatlanishi lozim.

Shu kafolat vatan taraqqiyotini, davlat mustaqilligini, xalqning jipsligini, millatlararo do'stlik va hamjihatlikni, mustaqillikning barqarorligini ta'minlashga shart-sharoit yaratadi. Yuqorida aytilgan kafolat respublikamiz Konstitutsiyasida o'z ifodasini topgan. Oldimizga qo'ygan yuksak maqsadlarga erishish uchun bugungi O'zbekistonga erkin va ravon fikrlay oladigan, uning hayotida faol ishtirok eta biladigan, o'z so'zini aytishga qodir, o'z vazifa va burchlarini to'g'ri anglab yetgan fuqarolar zarur. Bunday fuqaroni tarbiyalash zamon, taraqqiyotimiz talabi. Bunga qanday erishish mumkin?

Demokratik huquqiy davlatning bunyodkorlari huquqiy madaniyati, tarbiyasini to'g'ri yo'lga qo'yish bilan maqsadimizga

¹ Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. –Тошкент: «Ўзбекистон», 2000. –Б. 11.

erisha olamiz. Mamlakatimizning har bir fuqarosi, Siz kabi yoshlar qomusimiz va boshqa qonunlarni o'rganib olishlari zarur. Konstitutsiyani bilmagan, puxta o'rganmagan kishi o'z haq-huquqlarini bilmaydi.

Shunday ekan, tabiiy ravishda huquqiy madaniyat nima, degan savol tug'iladi. Huquqiy madaniyat bu qonunni tushunish, bilish, hayotga tadbiq etish, ijrosini ta'minlash va har bir shaxsning, fuqaroning ijtimoiy hayotda faol ishtiroki va bunday faollikni boshqalardan ham talab qilish jarayonidir. Huquqiy madaniyatni, avvalo, insonning ichki dunyosi, ichki madaniyati, umuminsoniy an'analarga va huquqiy bilimlarga bo'lgan munosabatlari belgilaydi. Shaxsning ichki madaniyati uning tashqi odobini ko'rsatadi. Huquqiy madaniyat egasi bo'lgan kishi jamiyat talablari va qoidalariga hurmat bilan qaraydi, jamiyatni boshqarishda o'zining huquqiy malaka va bilimlarini ishga solib faol qatnashadi.

Ko'pincha kishilar huquq, qonun, burch, adolat kabi atamalarni, ba'zan tasodifan qonunbuzarlik qilib qonun oldida javobgarlik holatiga tushib qolganlaridagina eslaydilar. Nega qonunga ro'para bo'lding, deb so'ralganda «Bunday bo'lishidan xabarim yo'q edi» -deb ko'zini miltillatib, advokatdan najot kutib turadilar. Shuni yaxshi anglashimiz kerakki, qonunni bilmaslik hech qachon aybni yengillashtirmaydi. Biz qonunga mensimaslik bilan qarasak, uni o'rganmasak, hurmat qilmasak shunday noqulay ahvolga tushib qolamiz. Qonunni bilish, hurmat qilish jinoyatdan, jinoiy olamdan yiroq yurishning birdan-bir yo'lidir. Qonunga hurmat inson madaniyati va ma'naviyati bo'lib qolganda, bunday jamiyatni boshqarish ham, adolatni qaror toptirish ham oson bo'ladi.

Mana shuning uchun ham huquqiy savodxonlikni yuqori darajaga ko'tarish tarbiya borasidagi asosiy ishlarimizdan biri bo'lib qolmog'i kerak. Huquqiy madaniyatni, savodxonlikni rivojlantirmay turib qonunni mensimaydigan buzg'unchilar, o'g'ri va yulg'ichlar, tovlamachilar, laganbardorlar, axloq-odobsizliklar, jinoyat va

qotilliklar kabi salbiy holatlarning oldini olish, tugatish anchayin mushkul ish. Bunday qonunbuzarlardan avvalo odamlarni, jamiyatni himoya qilish zarur. Islom Karimov so'zlari bilan aytganda: «...davlat davlatligini qilmoqchi bo'lsa, fuqaroni o'z panohiga olishi zarur...

Boshqacha aytganda, davlat har bir fuqarosini himoya etishi, unga huquqiy yordam berishi kerak. Qonun oldida barcha barobar. Mamlakat qonunlariga jami fuqaro - yoshidan, millatidan, irqi, dinidan qat'i nazar – barcha barobar bo'ysunmog'i farz». Yana Islom Karimov so'zlari bilan aytganda, qonun qog'ozda kelib ketsa, jamiyat aslo ravnaq topmaydi, qonun amalda bo'lishi lozim.

Yuqoridagilarni bajarish, fuqarolar huquqlarini himoya qilish adolatli davlatning ma'naviy va ma'rifiy vazifasi. Bizning vazifamiz esa fuqarolar manfaatini ko'zlovchi qonunlarga to'liq rioya etishdan iborat.

Huquqiy ta'lim va tarbiyani amalga oshirishda huquqni muhofaza qiluvchi idoralarning yuridik xizmatlari xodimlarini jalb qilishda izchillik yetishmasligi, yoshlarning huquqiy bilimi va huquqiy madaniyatini yanada takomillashtirish maqsadida o'tkazilayotgan tadbirlarning barchasi ham talab darajasida emasligi, ayrim ta'lim muassasalarida huquqiy ta'lim va tarbiyaga oid adabiyotlarning yetishmasligi, huquqiy fanlardan dars beradigan o'qituvchi kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish borasidagi ishlarni yanada jonlantirish lozimligini taqozo etadi.

Yuksak huquqiy madaniyat demokratik jamiyat poydevoridir. U jamiyatdagi turli xil hayotiy jarayonlarga faol ta'sir ko'rsatuvchi, fuqarolarning, barcha ijtimoiy guruhlarining jipslashuviga ko'maklashuvchi, jamiyatning yaxlitligi hamda tartibli hayotini ta'minlovchi va mustahkamlovchi omildir. Qonunni hurmat qilish huquqiy jamiyatning, siyosiy va huquqiy tizimlar samarali faoliyat ko'rsatishining asosiy talablaridan biri hisoblanadi¹.

¹ Гофуров З. Маънавий юксалиш ва ҳуқуқий баркамоллик. –Тошкент: Молия институти, 2007. –Б. 46.

Jamiyat va davlat taraqqiyotining hozirgi holati huquqiy munosabatlar barcha ishtirokchilarining huquqiy madaniyatini, huquqiy savodxonligini har tomonlama oshirishni talab qilmoqda. Huquqiy madaniyat huquqiy bilim, huquqiy e'tiqod va izchil amaliy faoliyat majmui sifatida jamiyat va davlat oldida turgan vazifalarning muvaffaqiyatli hal etilishini ta'minlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 1997 yil 29 avgustdagi qarori bilan tasdiqlangan "Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish Milliy dasturi"ning qabul qilinishi aholining barcha qatlamlarida huquqiy savodxonlikka erishish, huquqiy madaniyatni shakllantirishning keng qamrovli muntazam tizimini yaratdi. Mustabid tuzum davrida qonun haqida yuzaki tushunchaga ega xalq bugun qonun ijodkorligi tamoyiliga tayanib, yangi qonunlar qabul qilinishida bevosita ishtirok etmoqda. O'z fikri, taklif-mulohazalarini erkin bildirib, bu jarayonda faol qatnashmoqda. Zero, milliy dasturda: "Inson huquqlari – insonparvar demokratik huquqiy ongning o'zagidir. Huquqiy ong darajasi – bu odamlarning huquqlardan shunchaki xabardorligi, qonunlarni bilishigina emas. Bu, eng avvalo, qonunlarga rioya etish va ularni bajarishga tayyorlik, qonunga itoatkorlik, huquqni va odil sudlovni hurmat qilishdir", - deyiladi. Qonunchilik tizimini takomillashtirish bilan bir qatorda qonunlarning hayotga tatbiq etilishiga, ularga qat'iy hamda og'ishmay rioya qilinishiga erishish zarur. Hech bir davlat organi, mansabdor shaxs va fuqaro qonunga bo'ysunmay, majburiyatdan ozod qilinishi mumkin emas.

3. Demokratiyaning ma'naviy-ma'rifiy jihatlar.

O'zbekistonda jamiyat hayotini demokratiyalashtirish borasida amalga oshirilayotgan ishlar.

Demokratiya - «Xalq hokimiyati» demakdir. Demokratiya kishilik tarixida insonning ongli hayoti boshlangan davrdan boshlab, uning erk-irodasini, xohish istagini belgilaydigan mezon bo'lib kelmoqda.

Insoniyat jamiyati taraqqiyotining har bir yangi davrida demokratiya ham yangidan-yangi mazmun, mohiyat va shakl kasb eta borgan. Demokratiya jamiyat taraqqiyoti, uning siyosiy, huquqiy va ma'naviy jihatlarini, aholi umumiy dunyoqarashini o'zida aks ettiradi.

Demokratiya tushunchasi negizida aholining ozodlik, hurriyatga erishishi, erkin yashashi, haqiqat va adolat singari mazmun yotadi. Buyuk bobomiz Amir Temurning «Kuch adolatda» degan so'zi negizida huquqiy demokratik davlatning ham, fuqarolik jamiyatining ham ayrim belgilari, g'oyat insonparvarlik mazmuni va insonning yashash huquqi, uning barcha erkinliklari mujassamlashgan. Yuqorida aytilgan fikrlar hozirgi zamon demokratik harakatlar ilg'or tajribasining o'q ildizini, bosh yo'nalishini tashkil etadi.

Bundan shunday xulosa chiqarish mumkinki, qadimiy sharq davlatchiligida inson erki, haq-huquqlari ko'p jihatdan himoya qilingan, hamda o'z davrining talab va ehtiyojlaridan kelib chiqib, inson ozodligi va hatti-harakatlari erkinligi ta'min etilgan edi. Bular ayni demokratik jamiyatining muhim va asosiy belgilaridan hisoblanadi.

Endi biz butunlay yangi tarixiy sharoitda yashayapmiz. Bunday sharoitda demokratiyani shunchaki «Ozodlik», «Erkinlik», «Xalq hokimiyati» sifatida sodda ravishda tushunmasligimiz kerak. Demokratiyaning har bir elementi yangicha chuqur mazmun bilan boyib borayapti. Chunonchi, demokratiyaning madaniyati, ma'rifati odamlar o'rtasidagi munosabatlardan tortib dunyoviy muammolarni hal etishgacha bo'lgan nizo, murosas va yakdillik, uning iqtisod, siyosat va fikrlar xilma-xilligi sharoitidagi vazifalarini ham qamrab olmoqda. Odamlar ongi va tafakkuri kengaygani sari, ularning demokratiyaga munosabatlari ham o'zgarmoqda.

Totalitar tuzumdan erkin fuqarolik tuzumiga o'tilayotgan bir sharoitda demokratiyani anglash, uning mohiyatini tushunish va mas'uliyatini zimmaga olish ancha qiyin ish. Eng avvalo, odam yangicha sharoit mazmun-mohiyatini anglashi, unga o'z-o'zini

tayyorlab borishi, erkin yashash va erkin fikrlash ko'nikmasini hosil qilishi darkor. Har bir fuqaro ma'naviy-ruhiy jihatdan unga tayyor bo'lishi lozim. Qotib qolgan tushunchalar qobig'ini sindirish, fikrsizlik va tanballik, boqimandalik ruhiyatidan holos bo'lish oson emas. Biz hozir ana shunday murakkab jarayonni boshdan kechirmoqdamiz. Demokratiya bir yo'la qurilgan bino yoki doimiy bir xil tarzda o'zgarmay turadigan buyum emas, balki u doimiy harakatdagi jonli hodisadir. Ayni paytda u jamiyat taraqqiyoti va mavjud siyosiy rejim ta'sirida o'zini-o'zi to'ldirib, boyitib, yangi tarixiy sharoitlarda yangicha mazmun kasb etib boruvchi tarixiy voqelikdir. Qisqasi demokratiya tajribaga asoslangan va doimo mazmunan boyib, shaklan takomillashib, mohiyatan chuqurlashib boradigan doimiy va uzluksiz harakatdagi faoliyatdir.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng huquqiy demokratik davlat barpo etish va fuqarolik jamiyatini vujudga keltirishni oliy maqsad qilib qo'ydi. Unga erishishning yagona yo'li esa demokratiyani chuqurlashtirishdir.

Shuni aytish kerakki, demokratik jamiyatni barpo etishning tamoyillari, dunyo tan olgan, e'tirof etgan, barcha uchun umumiy bo'lgan o'z yo'riqlari mavjud. Bularga qo'yidagilar kiradi: Bevosita fuqaroning o'z xohish-irodasini erkin ifodalash huquqiga egaligi, ozchilikning ko'pchilikka buysunishi, barcha fuqarolarning millati, elati, ijtimoiy kelib chiqishi va diniy e'tiqodidan qat'i nazar teng huquqliligi, davlat va jamiyat boshqaruvida qonun ustivorligi, saylash va saylanish huquqi va boshqalar. Bular deyarli barcha mamlakatlar, shu jumladan O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida ham qat'iy belgilab qo'yilgan demokratiyaning tartib qoidalaridir.

Demokratiyani hayotga joriy qilishda mamlakat xalqining milliy ehtiyojlari, turmush tarzi, axloqiy mezonlaridan kelib chiqib yondashish kerak bo'ladi. Ana shu nuqtai nazardan kelib chiqadigan bo'lsak, hamma xalqlar uchun demokratiyani birday joriy qilishning bir xil qolipi bo'lishi mumkin emas. Mana shundan demokratiyaning

g'arb va sharqonaligi haqidagi qarashlar yuzaga kelib chiqqan. Bu haqda Islom Karimov «Sharqda demokratik jarayonlarning qadimdan shakllangan o'ziga xos va o'ziga mos xususiyatlari bor. Buni aslo nazardan qochirib bo'lmaydi. YA'ni Sharqda demokratik jarayonlar uzviy ravishda asta-sekin taraqqiy topadi. Bu sohada inqilobiy o'zgarishlar yasashga urinishlar g'oyat noxush, hatto fojiali natijalarga olib keladi. Inqilobni g'arb olimlari ham «Ijtimoiy taraqqiyotning ibtidoiy va yovvoyi shakli» deb aytganlar. Tabiiyki bunday yo'l bizga aslo to'g'ri kelmaydi»¹, - deganda demokratiyani joriy etishning bosqichma-bosqich, asta-sekinlik bilan, odamlar ongi va qalbi orqali amalga oshirish kabi o'zbekona tamoyillari mavjudligini ko'rsatadi.

O'zbekiston mustaqilikka erishgan dastlabki kunlarda Turkiya, Germaniya, Fransiya, Angliya kabi mamlakatlar bizga o'z taraqqiyot dasturlari va modellarini tavsiya etdilar. To'g'ri bu mamlakatlarda demokratiyaning ibratli va o'rganishga arzirli tajribalari mavjud.

Islom Karimov bu takliflarga o'zining aniq munosabatini bildirdi. Bu masalaga har bir millatning turmush tarzi, ruhiyatidan kelib chiqib yondashish zarurligini aytdi. Tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, demokratik jarayonlarni chetdan nusxa olib ko'r-ko'rona ko'chirish aslo samara bermaydi. Bunday yo'l chalkash va xatarli oqibatlarga olib kelishi mumkin. Bundan kelib chiqadigan xulosa shuki, g'arb demokratiyasini to'g'ridan-to'g'ri sharq mamlakatlarida joriy etish mumkin emas. Unga taqlid qilish kutilmagan fojialarga olib kelishi mumkin. Erkinlikka ortiqcha yo'l berish davlat va boshqaruv aparatining bo'shashib ketishi, hokimiyat jilovining o'z xohishiga qo'yilishi ming-minglab xonadonlar boshiga og'ir kulfatlar keltirishi bilan yakunlanishini ko'rsatuvchi misollar ko'p.

G'arb demokratiyasida ochiqdan-ochiq munosabat, keskin inqilobiy harakat ustunlik qiladi. Sharq demokratiyasida esa aksincha

¹ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. — Тошкент: «Ўзбекистон», 1995. —Б. 10-11.

andishalilik, bosiqlik; G'arbda ota-onasini sensirash, Sharqda o'zidan kattalarga, oqsoqolga hurmat bilan qarash, bosiqlik bilan ish tutish an'analari mavjud.

Ba'zi odamlar O'zbekistonda huquqiy demokratik jamiyatni shakllantirish faqat qog'ozda, shunchaki og'zaki gap, amalda fuqarolarning barcha imkoniyatlari cheklanayotir, deb da'vo qilmoqdalar. Bu gapni aytganlar nuqul O'zbekistonni Amerika, Germaniya, Fransiya, Angliya va boshqa bir qator mamlakatlardagi ahvol bilan solishtirishga urunadilar. Bu o'rinda bir narsaga e'tibor berishimiz talab etiladi. Yuqorida qayd etilgan mamlakatlarda inson huquqlari, davlat va fuqaro o'rtasidagi munosabatlar borasida to'plangan tajribalar, amalga oshirilgan ishlar ikki yuz yil va undan ham ortiq yillar mobaynida, og'ir kurash va sinov yo'llaridan o'tish orqali vujudga kelgan. Mustaqil O'zbekistonda tarixan qisqa vaqt mobaynida, kechagi kundan bugungi kunga o'tgan kunning o'zida G'arb davlatlaridagidek keng miqyosli tadbirni amalga oshirishni talab qilish aqlga sig'maydigan holat. Odamlar dunyoqarashi, fikrlash tarzi va onglilik darajasini bir kun yo bir yilda o'zgartirish sira mumkin emas.

Shaxsning faqat o'zini o'ylashi, barcha tashabbuslar ostida o'z manfaati turishi, shaxsiy g'amxo'rlik, o'zi uchun yashash, o'zgani o'ylamaslik, barcha umumiy manfaatlardan o'z manfaatlarini ustun qo'yish kabi kayfiyati – demokratiyaning chuqurlashishiga to'sqinlik qiladi. Boz ustiga asrlar davomida xalq turmushiga aylangan qadriyatlarga ham ziddir.

Endi demokratiyani qanday tushunish kerakligini bayon etish vaqti yetdi. Demokratiya - ongli fikrlash, har qanday ehtirolardan xoli, aql-idrokka tayangan munosabat. Demokratiya - yuksak ma'naviyat va ichki madaniyatni oshkor etish imkoniyati; demokratiyani anglash shaxsning barcha uchun birday zarur bo'lgan qonunlarga to'la rioya etishi; aniq tartib-intizomlarga tayanib yashash salohiyati; demokratiya bizga inson haq-huquqlarini himoya

qiladigan, umumxalq va umumdavlat manfaatlarini himoya qiladigan barchaning qonunlarga bo'ysunib yashashini o'rgatadi va talab etadi. Aksincha bo'lgan jamiyatda boshboshdoqlik, parokandalik avj oladi va oqibatda bunday jamiyat halokatga uchraydi. Shuning uchun ham birinchi Prezidentimiz mamlakatimizning siyosiy va davlat qurilishi sohasidagi xususiyatlarini ko'rsatib berar ekan, «siyosiy hayotning barcha sohalarini erkinlashtirish, jamiyatda demokratiya, fikr va vijdon erkinligi tamoyillarini, gumanizm g'oyalari va umuminsoniy qadriyatlarni qaror toptirish»¹ni muhim vazifa sifatida belgilab berdi.

Mustaqillik tufayli erkinlik, demokratiya nimaligini va o'zligimizni kashf etdik. To ma'naviy kamolotga yetmaguncha, to hatti-harakatlarimiz, munosabatlarimiz aqlu idrok va umumiy manfaat doirasi bilan chegaralanmaguncha demokratiyani mazmuni ham ko'lami ham kutganimiz darajasida bo'lmaydi. Bu bevosita fuqarolar ongi, dunyoqarashini tubdan o'zgartirish, yaqin o'tmishdan qolgan loqaydlik va boqimandalik kayfiyatlarini yo'qotish, shu asosda davlatimiz, vatanimiz istiqboli uchun kuyinish tuyg'ularini kuchaytirish kabi murakkab va uzoq muddatli jarayon bilan bog'liq. Ana shundan kelib chiqib, Islom Karimov «...demokratiya o'z-o'zidan vujudga kelmaydi. Demokratiyaga tinimsiz aqliy va jismoniy mehnat qilib, ter to'kib, hayotning achchiq-chuchugini obdon tortib, keyin, aytish mumkinki, hatto fojiali tajribalarni ham boshdan o'tkazib, og'ir sinov va kurashlarga mardona bardosh beribgina erishish mumkin»², -degan edi. Demak, ana shu murakkab jarayonlarga har birimiz alohida tayyorgarlik ko'rishimiz, o'zimizni demokratiyaga tayyorlab borishimiz, ichki bir ma'naviy qudrat bilan o'zimizni tarbiyalab borishimiz kerak.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, tarixda tom ma'nodagi demokratik tamoyillarga va uning elementlariga to'la rioya qilgan davlatlar mavjud bo'lmagan. Demokratiya sof, universal model

¹ Каримов И.А. Миллий истиқлол мафқураси — халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. —Тошкент: «Ўзбекистон», 2000. —Б. 13-14.

² Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. — Тошкент: «Ўзбекистон», 1996. —Б. 10-11.

sifatida hech qachon mavjud bo'lmagan va bo'lishi ham mumkin emas. Chunki, demokratiyani bunday tushunish uning ichki mohiyati va mantig'iga ziddir. Buyuk yunon faylasufi Aristotel ta'kidlaganidek: "Sof demokratiya bu axlokratiyadir, o'z navbatida, axlokratiya esa jamiyatni halokatga olib boruvchi yo'ldir". Shu nuqtai nazardan qaraganda, Islom Karimov tomonidan: "Demokratiya asli erkinlik degani bo'lsa, erkinlikni qanday qilib zo'ravonlik bilan joriy etish mumkin?"¹ – degan mantiqan izchil qo'yilgan savolning o'zida masalaning yechimi mavjud.

Demokratiya haqida gap ketar ekan, taraqqiyot amaliyotida sinalgan bu tuzum jamiyat va inson ehtiyojlarini qondirishning eng maqbul usuli bo'lishi bilan birga, ma'lum kamchiliklarga ham ega. Xususan, amerikalik olim S.Xantington bu tuzumga shunday baho beradi: "Ko'pincha xalqlarning o'z taqdirini o'zi belgilashini yoqlab gapirilgan gaplar quloqqa chalinib turadi. Buning ma'nosi, har bir guruh o'zi xohlagan yo'ldan borishi mumkin, deganidir. Ammo bu, bosh-boshdoqlikning kuchayishi, jamiyat va davlatning parchalanib ketishiga olib kelishi mumkin. Boz ustiga, demokratiya bunday muammolarni hal etishga unchalik moslashmagan. Demokratiyalash va demokratiyaning amal qilish jarayoni jamiyatning etnik, diniy va boshqa guruhlari o'rtasidagi munosabatlarni murakkablashtirib yuborishi mumkin".²

Demokratiya ham mavjud muammolarni to'liq hal etish imkoniyatiga qodir bo'lgan jarayon emas. Mutlaq demokratiyaning bo'lishi ham aslo mumkin emas. Chunki, mutlaq erkinlik ham jamiyat barqarorligiga, shaxs qadr-qimmatiga salbiy ta'sir o'tkazishi mumkin.

Darhaqiqat, demokratiya mavjud jarayonlarni izga solib turadigan universal vosita emas, shuning barobarida insoniyat shaxs va jamiyat, shaxs va davlat o'rtasidagi munosabatlarning mukammalroq tizimini ham kashf eta olgani yo'q. Binobarin,

¹ Каримов И.А. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари – олий кадрят. –Тошкент: «Ўзбекистон», 2006. –Б. 13.

² Хантингтон С. Неуправляемость демократии? Демократия 1990-х, специальный выпуск журнала «Глобальные проблемы переходного периода», 1993, стр. 16.

yangittan mustaqillikka erishgan yoki demokratiya yo'liga o'tayotgan mamlakatlar uchun taraqqiyotning yagona konsepsiyasi yoki andozasining o'zi yo'q. Demak mintaqalardagi jarayonlarga baho berishda G'arb mezonlaridan emas, ularga ijodiy yondashgan holda mavjud muammolar va sharoitlarning o'zidan kelib chiqish kerak bo'ladi¹.

Bugun hech kimga sir emaski, G'arb ilgari surayotgan "ilg'or demokratiya" umuminsoniy qadriyatlar bilan ham murosa qila olmayapti, ba'zi paytlarda hatto uni inkor qilmoqda. Ayniqsa, bu masala tabiiy resurslar va geopolitik manfaatlar to'qnashganda yanada ochiq namoyon bo'lmoqda. Qolaversa, bugun hech kimga yangilik emaski, adolatli, deb e'tirof etilgan G'arb demokratik jamiyati o'z uyida ham o'z kuchini yo'qotmoqda, aks holda, NATO kuchlarining suveren Yugoslaviyaga yurishi, keyin esa, mustaqil Iroqning vayron qilinishi va nihoyat Afg'onistondagi tinch aholining qurbon qilinishiga yo'l qo'ymagan yoki Livandagi minglab tinch insonlarning halok bo'lishini oldini olgan bo'lardi.

AQSH tomonidan asosan demokratiya "eksport" qilinayotgan mintqa davlatlari – Iroq, Gruziya, Qirg'iziston, Ukraina, Belorussiya, O'zbekiston (mash'um "Andijon voqealari") davlatlari AQSH manfaatlarini qondirish mumkin bo'lgan yuqoridagi sifatlarga ega ekanligini hisobga olsak, demokratiyani "eksport" qilishdan maqsad inson huquqlarini himoya qilish emas, balki, bu fenomendan niqob sifatida foydalanib mazkur davlatlar potensialidan milliy manfaatlar uchun foydalanish ekanligini ko'rish mumkin. Qolaversa, demokratiya "eksportlari" inqilobiy tarzda davlat tuzumini o'zgartirish doimo salbiy oqibatlariga, beqarorlikka olib kelishi muqarrarligini juda yaxshi bilishadi. (Sotsializmni inqilobiy usulda "taxtga kelganini" g'arb davlatlari doimo qoralagan). Ammo, nimagadir ular o'zlari qoralagan (g'arb davlatlarida bu usul tanqid qilingan minglab ilmiy asarlar yozilgan) bu usulni yangitdan

¹ Низом Ф. Янгилашиш анъанаси. –Тошкент: "Маънавият", 1998. –Б. 42.

shakllanayotgan davlatlarga nisbatan tadbiq etishmoqda. Albatta, bu yerda maqsad inson huquqlarini kafolatlash haqida emas, balki, o'z milliy manfaatlariga javob izlash haqida bormoqda.

Yuqoridagi misollar va G'arb davlatlarning boshqa mamlakatlarga nisbatan qo'llayotgan jazo va sanksiyalarning avj olishi, beixtiyor dunyodagi hukmron mafkura bo'lmish demokratiyaga nisbatan shubha tuyg'ularini keltirib chiqarmoqda. Rivojlanib kelayotgan davlatlar G'arb davlatlarining hatti-harakatlarini to'g'ridan-to'g'ri tahdid sifatida qabul qilmoqda. Masalan, 2006 yil sentabrda Kubada bo'lib o'tgan rivojlanayotgan davlatlarning "Qo'shilmaslik harakati" sammitida ham AQSH boshchiligidagi G'arbning ikki tomonlama siyosati tanqid qilindi.

Masalaga yanada yaqinroq yondashadigan bo'lsak, biz xohlaymizmi yoki yo'qmi, bizning ko'z oldimizga global miqyosda keng front gavdalanmoqda. Bu frontning bir tomonida G'arb o'zining "mutlaq ozodlik va demokratiya" mafkurasi bilan va unga qarama-qarshi ikkinchi tarafda asta-sekin ittifoqqa uyushayotgan davlatlar. Aynan o'sha ikkinchi tarafdagi davlatlar o'z falsafasi, tarixi, hayot-tarzi va dunyoqarashidan kelib chiqqan holda demokratiya haqida yangicha qarashlar va tushunchalar bilan g'arbiy demokratiya mutlaq bo'la olmasligi izhor qilmoqdalar.

Natijada, g'arbiy mutlaq demokratiyaning muqobil shakli sifatida "suveren demokratiya" tezisi ilgari surilmoqda. Amaliy siyosatshunoslik nuqtai nazaridan, bu tezisning asosiy g'oyasi quyidagicha: har bir davlat G'arb tavsiya etayotgan "mutlaq demokratiya" doktrinasini rad etgan holda, o'z tanlagan demokratik taraqqiyot yo'lini himoya qilishga haqqi bor.

Tahqirlangan davlatlar ta'biricha, AQSH va g'arb asl demokratik qadriyatlarni atribut sifatida ishlatmoqda va hatto geopolitik siyosatining eng asosiy instrumenti sifatida foydalanmoqda. Ularning nazarida, demokratiya shiori ostida dunyodagi eng muhim tabiiy zahiralarga yo'l ochish mumkin.

Ana shunday murakkab jarayonlar Markaziy Osiyoda ham sodir bo'lmog'da. Bugun Markaziy Osiyo haqiqiy "jang frontiga" aylandi va hamon demokratik va geopolitik bosim ostidagi "yengil to'qnashuv" davom etmoqda.

Gruziya, Ukraina va Qirg'izistondagi muvaffaqiyatli "rangli inqiloblardan" so'ng G'arbning "mutlaq demokratiya" g'oyasi O'zbekiston, Qozog'iston, Ozarbayjon va Belarusiyada mag'lubiyatga uchradi.

Nega aynan Markaziy Osiyo? Keling faqatgina bir misolni keltiraylik. Ma'lumotlarga qaraganda, 2015 yilga borib, Kaspiy dengizi havzasidan kuniga 4 million berrel neft olinishi mumkin ekan, ya'ni, bugun Quvayt va Iroq birgalikda berayotgan neft hajmidan ham ko'p.

G'arb o'z manfaatlariga erishish uchun aksariyat hollarda nodavlat tashkilotlardan keng foydalanadi. Masalan, Qirg'izistonda 7 mingga yaqin nodavlat tashkilotlari mavjud. 2006 yilda AQSH chet elda demokratiyani qo'llab-quvvatlash loyihasi uchun 3 mlrd. dollar, keyinchalik yana qo'shimcha ravishda 4.6 mlrd. dollar pul ajratgan. Faqatgina Qirg'izistonning o'zi uchun 30 ga yaqin turli xildagi xalqaro tashkilotlar mavjud va 200 dan ortiq loyihalar amalga oshirilmoqda. Bu tashkilotlarning eng ko'zga ko'ringanlari – AQSH xalqaro taraqqiyot agentligi (USAID), Milliy demokratik institut (NDI), "Soros-Kirgizstan" fondi, "Fridom Xaus", "Kaunterpart Konsorsium", "Tinchlik Korpusi". O'zini jahon miqyosida inson huquqlari himoyachisi sifatida ko'rsatishga harakat qilayotgan AQSH bu yo'lda (aslida milliy manfaatlarni qondirish uchun) inson huquqlari uning uchun amalda ahamiyatsiz ekanligini ko'rsatdi. "Jorj Bush ma'muriyatining na ittifoqchilari va na BMT ni ogohlantirmay Iroqqa bostirib kirgani; u yerda ommaviy qirg'in qurollari bor, deb jahon jamoatchiligini chalg'itgani; harbiy asirlarni xalqaro huquq meyorlariga xilof ravishda qiynoqqa solgan hamda ularni Kubadagi Guantanamo harbiy bazasi va Yevropadagi ba'zi qamoqxonalariga

tashlangandan so'ng yetakchi ommaviy axborot vositalarida ma'lum cheklovlar joriy etgani; terrorizmga qarshi kurash bahonasida fuqarolarning shaxsiy hayotiga daxl qilib, ularning telefonda so'zlashuvlarini noqonuniy eshitib, internetdagi yozishmalarini o'qiy boshlagani"¹ asl maqsad inson huquqlarini himoya qilish emasligini ko'rsatadi.

Masalani oydinlashtirish uchun quyidagi savolni qo'yaylik: nima uchun demokratiyani "ulashish" siyosati Afrika qit'asining qoloq davlatlariga yoki Okeaniyadagi xalqaro munosabatlarda deyarli ko'zga ko'rinmaydigan mitti davlatlarga nisbatan qo'llanilmaydi. Bu davlatlarda ham demokratiya "taqchilligi" mavjudku? Bu savolga lo'ndagina qilib shunday javob berish mumkin: bu davlatlar demokratiya "homiylari" manfaatlariga unchalik ham javob bermaydi.

Bugungi kunda Markaziy Osiyo davlatlari barqaroro taraqqiyotning eng samarali yo'llarini hayotga tadbqiq etish va keskin ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlarsiz rivojlanish yo'llarini qidirmoqda. Ammo, mana shunday davrda G'arb tomonidan talab qilinayotgan chora-tadbirlar va mahalliy shart-sharoitlar bilan to'la mos kelmaydigan G'arb talqinidagi demokratik islohotlar hamisha ham Markaziy Osiyo davlatlarining milliy manfaatlariga va tamoyillariga mos kelavermaydi. Ba'zi holatlarda, G'arbning "mutlaq demokratiya" g'oyasi Markaziy Osiyo davlatlarining an'anaviy hayot-tarzi, falsafiy diniy va ijtimoiy qarashlariga zid keladi.

Hammaga ma'lum, G'arb davlatlaridagi demokratik jamiyat qurilishi jarayoni bir necha yuz yillar davomida rivojlandi. AQSH da XIX asr o'rtalaridan, Angliyada XVIII asr, Fransiyada XVIII asrlardan boshlandi va shubhasizki ular bosib o'tgan yo'l hamisha to'g'ri va bir maromda bo'lmagan, ma'lum vaqtlarda, ularda qiyinchiliklar va xatolar mavjud bo'lgan.

¹Низом Ф. Манфаат ва ҳолислик // "Тафаккур". 2009. №3. 19–Б.

Shuni ham e'tirof etish lozimki, demokratiya insoniyat sivilizatsiyasining fenomeni sifatida vujudga kelgan. Biroq, hatto eng boy demokratik tajriba biron bir davlat yoki xalqaro munosabatlar subyektiga umumlashgan va mutloq demokratik tuzumni boshqalar ustidan o'rnatish huquqini bermaydi.

G'arbdagi siyosatchilar, strateglar va "yangi tartib" arxitektorlari juda yaxshi bilishadi, hech qanday sof demokratik namuna mavjud emas, negaki, demokratiya bu doimiy rivojlanish va o'zgarishni talab etuvchi ijtimoiy-tashkiliy jarayon. Bu jarayon davlatlarning milliy xususiyati, manfaati va siyosiy madaniyat saviyasini inobatga olishi darkor.

Tayanch tushunchalar:

O'z-o'zini anglash, milliy o'zlikni anglash, millatlararo totuvlik, demokratiya, huquqiy madaniyat, huquqiy savodxonlik, demokratiyaning siyosiy, huquqiy, ma'naviy jihatlar, «Sharqona demokratiya», «G'arbona demokratiya», huquqiy demokratik davlat, demokratik jamiyat, demokratiya – erkinlik, tenglik, mehnat, adolat.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Milliy o'zlikni anglashning mohiyatini izohlang.
2. Millat va milliy o'zlikni anglash munosabatlarini qanday tushunasiz?
3. Milliy o'zlikni anglashni mustaqillik uchun kurashning muhim omili deb hisoblaysizmi?
4. Hozirgi davrda O'zbekistonda qancha millat va elat vaqillari istiqomat qiladi?
5. O'zbekistonda millatlararo munosabatni izohlang?
6. Huquqiy madaniyat, huquqiy savodxonlik jamiyatimizga nima uchun zarur?
7. Huquqiy savodxonlik va madaniyatni qanday tushunasiz?

8. Demokratiya tushunchasining mazmuni va mohiyatini izohlang.

9. Sharq va G'arb demokratiyasining mushtarak tomonlari va farqlarini tushuntirib bering.

10. Mustaqil O'zbekistonda demokratik jarayonlarning qaror topishi haqidagi fikringiz.

11. Demokratiya va ma'naviyat o'rtasidagi munosabat nimalarda o'z ifodasini topgan?

7-Mavzu: Mustaqillik yillarida millatlararo munosabatlarni yaxshilashga bo'lgan e'tiborning ortib borishi

Reja:

1. Ko'p millatli jamiyatda ijtimoiy-siyosiy barqarorlikka erishish zaruriyati

2. Barqarorlik, tinchlik, totuvlik – davlatchilikning poydevori sifatida

3. Milliy mentalitetda yaxshi qo'shnichilik va o'zaro munosabatlarga bo'lgan e'tibor

1. Ko'p millatli jamiyatda ijtimoiy-siyosiy barqarorlikka erishish zaruriyati.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tinchlik va barqarorlikni ta'minlashda millatlararo hamjihatlik g'oyasining o'rni katta ekanligiga alohida e'tibor qaratadi. "Barchamizga yaxshi ayon, bugungi shiddatli zamon, dunyodagi ayovsiz raqobat muhiti bizdan juda katta mas'uliyat va safarbarlik bilan ishlashni, hamma sohada yangicha yondashuvlarni talab etmoqda.

Mana shunday keskin sharoitda biz yurtimizda tinchlik va osoyishtalik, fuqarolar va millatlar o'rtasida hamjihatlik muhitini ko'z qorachig'idek asrashimiz zarur. Ayniqsa, farzandlarimizning qalbi va ongini yovuz xavf-xatarlardan himoya qilishga eng dolzarb vazifa,

deb qarashimiz kerak”¹. Darhaqiqat, ko‘p millatli davlatlar siyosatida millatlararo totuvlik, fuqarolararo hamjihatlik ta‘minlanmas ekan, o‘sha mamlakatda ijtimoiy-siyosiy beqarorlik yuz berishi mumkinligini barchamiz yaxshi bilamiz.

Ko‘p millatlilik sabablari tahlil qilinsa, ikki xil holat kuzatiladi. Avvalo, bir mamlakat hududida qo‘shni davlat(lar)ning asosiy xalq(lar)ining vakillari istiqomat qilishi oqibatida qaror topgan ko‘p millatlilikni farqlash lozim. Masalan, O‘zbekistonda bizga qo‘shni, o‘z mustaqil davlatlariga ega bo‘lgan qirg‘iz, qozoq, tojik, turkman xalqlari vakillari yashashadi. 2006 yil 1 yanvar holatiga bo‘lgan ma‘lumotlarga ko‘ra respublikamizda 1 million 288 ming tojik, 899 ming qozoq, 235 ming qirg‘iz va 158 ming turkman millatiga mansub fuqarolar yashaydi. Ayni paytda, Qirg‘iziston, Qozog‘iston, Tojikiston, Turkmanistonning O‘zbekiston bilan chegaradosh rayonlarida o‘zbeklar yashaydigan katta hududlar mavjud. Xususan, Qozog‘istonda 400 mingdan, Qirg‘izistonda 700 mingdan, Tojikistonda 1 milliondan ortiq o‘zbek yashaydi.

Bunday ko‘p millatlilik dunyoning aksariyat mamlakatlarida tarqalgan bo‘lib, uni tabiiy-tarixiy ko‘p millatlilik, deyish mumkin.

U tabiiy ravishda kechgan va vaqt nuqtai nazaridan nisbatan uzoq davom etgan jarayonlarning hosilasi hisoblanadi. Bunday ko‘p millatlilik unga tortilgan xalqlarning yonma-yon hayot kechirishi, asrlar davomida hamkor va hamnafas bo‘lib kelishi, turli tabiiy va ijtimoiy qiyinchiliklar, tashqi bosqinlarga qarshi birgalikda kurashishi bilan bog‘liq umumiy tarix, madaniyat, urf-odatlar, turmush tarzi va mentalitetdagi mushtarak jihatlarning ko‘pligi bilan xarakterlanadi.

Ikkinchi turdagi ko‘p millatlilikni shartli ravishda ijtimoiy-siyosiy ko‘p millatlilik, deb atash mumkin. U turli ijtimoiy omillar, shuningdek, bir xalqning ikkinchisi ustidan hukmronligini ta‘minlash, u yoki bu millatning miqdoriy ustuvorligiga barham berish niyatida

¹Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-том. –Тошкент: «Ўзбекистон», 2017. –Б.349.

jamiyatning etnik tarkibini ataylab murakkablashtirishdek ongli, aniq maqsadlarni ko'zlab olib boriladigan siyosat natijasida bir-biridan tili, madaniyati, urf-odatleri, turmush tarzi bilan farqlanuvchi xalqlarning muayyan hududda birgalikda yashay boshlashi tufayli yuzaga keladi.

Bunday hol dunyoning barcha mintaqalarida kuzatiladi. Chor Rossiyasi bosqinidan so'ng va undan keyingi davrlarda yurtimizga ham rus, ukrain, belorus va boshqa xalqlar vakillari ko'plab ko'chib keltirildi. Zero, bosib olingan hududlarda hukmronlikni ta'minlash uchun Rossiyaning markaziy gubernyalaridan ortiqcha aholini ko'chirish asosiy maqsadlardan biri qilib belgilangan edi. Xususan, mutaxassislar fikricha, Birinchi jahon urushi davrida Turkiston o'lkasiga Polsha, Boltiqbo'yi mintaqasidan 70 mingga yaqin kishi ko'chirib kelindi. 1916 yilda boshlangan reevakuatsiyadan keyin ham polyak, latish, eston va boshqa millatlar vakillaridan iborat 7-8 ming kishi yurtimizda doimiy asosda yashab qoldi.¹

Oktabr to'ntarishidan keyingi davrda ham mohiyatan shunday siyosat davom ettirildi. Bunda ko'p millatlilik darajasining yuqori sur'atlarda o'sishiga turli omillar ta'sir ko'rsatdi. "Masalan, SSSR XKSning "Yangi zavodlarni malakali ishchi kuchi bilan ta'minlash rejasi haqida" gi qaroriga binoan xalq xo'jaligining asosiy tarmoqlariga davlat tashkilotlari yo'li boshqa respublikalardan har yili 20 mingdan 40 minggacha odam jo'natib turildi"².

1930-1940 yillarda 60 dan ortiq xalqlarning, shu jumladan ulardan 15 tasining to'liq deportatsiya qilinishi sodir bo'ldi. Xususan, respublikamizga koreyslar, qrim tatarlari, nemislar kabi bir qator xalqlar vakillari majburiy tarzda ko'chirildi. Masalan, tadqiqotchi P.Polyan 1937 yilda Uzoq Sharq janubidan asosan Qozog'iston, qisman O'zbekistonga jami 9 ming xitoy, 1940 yilda G'arbiy Ukraina va Belorussiyadan shu ikki respublikaga jami 61 ming polyak, 1944

¹ Ата-Мирзаев О., Гентшке В., Муртазаева Р. Узбекистан многонациональный: историко-демографический аспект. –Тошкент: 1998. – С. 50-51.

² Правовое государство – независимость, нация, экономика, идеология, политика. Том 1. –Тошкент: Адолат, 1994.- С. 113.

yilda Qrim ASSRdan faqat O'zbekistonning o'ziga 182 ming qrim tatarlari, 42 ming grek, bolgar, arman va boshqa millat vakillari, Gruziyadan esa asosan O'zbekiston, shuningdek, Qozog'iston va Qirg'izistonga jami 92 ming mesxeti turklari ommaviy deportatsiya qilinganini qayd etadi¹. Oqibatda mamlakatimizda ijtimoiy-siyosiy ko'p millatlilik chuqurlashib bordi.

Respublikamiz aholisining milliy tarkibi 1941-1945 yillardagi urush davrida yanada o'zgardi. O'zbekiston frontoldi hududidan evakuatsiya qilingan 1 milliondan ortiq kishini qabul qildi, ularga yordam, mehr– muruvvat ko'rsatdi.²

1966 yildagi Toshkent zilzilasi oqibatlarini tugatish uchun sho'ro davlatining turli burchaklaridan kelgan ko'plab kishilarning respublikamizda doimiy yashab qolishi ham mazkur jarayonning chuqurlashuviga o'z hissasini qo'shdi.

Asosan, yuqoridagiga o'xshash sabablarga ko'ra sobiq sovet respublikalari – bugungi kunda mustaqil davlatlarning nisbatan barqarorlashgan ko'p millatliliigi shakllanib, obyektiv reallikka aylandi.

Bugungi kunda bunday jarayon dunyoning turli nuqtalarida moddiy qashshoqlik, iqtisodiy qiyinchiliklar, millatlararo nizolar, fuqarolar urushidan qochishga intilish kabi omillar ta'sirida sodir bo'lmoqda va iqtisodiy jihatdan yuksak taraqqiy qilgan mamlakatlarda chuqurlashib bormoqda. "Ochiq jamiyat" prinsiplari hukmronligi, o'zgacha qadriyat, an'ana, urf-odatlar, turmush tarzining himoya qilinishi, tegishli huquqiy, demokratik mexanizmlarning shakllangani ham bunday davlatlarni hayot kechirish uchun ma'qul makon sifatida chiqishiga zamin yaratmoqda.

Migratsiya jarayonida mavjud iqtisodiy aloqalarning xarakteri, kuchliligi va emigrantlar hayoti, mehnati uchun muayyan huquqiy kafolatlarning mavjudligi ham ko'proq "jozibador" omil sifatida

¹ Павел Полян. Не по своей воле. История и география принудительных миграций в СССР. – М.: Мемориал, 2001. – С. 245-248

² Шермухамедов С.Ш. На языке единства. –Тошкент: «Ўзбекистон», 1991. – С .65.

chiqmoqda. Shu bilan birga, lisoniy yaqinlik omili ham muhim rol o'ynamoqda. Boshqacha aytganda, Yer yuzining turli chekkalaridagi koloniyalarida o'z tillari va madaniyatini singdirishga harakat qilgan va bu yo'lda muayyan muvaffaqiyatlarga erishgan davlatlar asosiy emigratsiya obyektiga aylanmoqda.

Mazkur jarayonlar mohiyatidan kelib chiqib, bundan buyon ham mamlakatlarning ko'p millatliligi saqlanib qoladi, deyishimiz mumkin. Bunga migratsiya jarayonlari bilan bir qatorda davlatlarning o'z vatandoshlarini ular yashab turgan mamlakatlarda muqim qolishiga yo'naltirilgan siyosati ham sabab bo'lmoqda. Xorijiy davlatlarning chet ellardagi vatandoshlar bilan ishlash tizimi va tajribasini o'rganish shunday xulosa chiqarish imkonini beradi.

Milliy munosabatlar turli millat va elatlarning iqtisodiy-siyosiy, ijtimoiy va madaniy-ma'rifiy sohalarda sodir bo'ladigan o'zaro aloqalar doirasida amalga oshadi. Bugungi kunda jahonda aholining tarkibi faqat birgina millatdan tarkib topgan mamlakatni yoki davlatni topish qiyin. Xuddi shuning uchun ham mamlakatlar, davlatlar o'rtasida oshiriladigan turli sohalardagi aloqalarda, ularda yashayotgan millatlarning do'stona munosabatlari har qanday davlat taraqqiyotining muhim omili hisoblanadi. Ana shu omil qanchalik mustahkam bo'lsa, davlatlar o'rtasida olib boriladigan turli xil aloqalar ham shunchalik mustahkam bo'ladi va har ikki tomon kutayotgan natijani beradi. Ko'p millatli mamlakatlarda milliy munosabatni uyg'unlashtirish shu mamlakatda barqarorlik va taraqqiyotning kafolati, uning istiqbolini ta'minlovchi asosiy omildir. Chunki har qanday davlatda milliy nizolar va ziddiyatlar o'sha davlatda barqarorlikning barbod bo'lishiga va oxir-oqibatda yemirilishiga olib keladi. Insoniyat tarixiga nazar tashlar ekanmiz milliy nizolar davlatlar, mintaqalar, xalqlar qolaversa insoniyat uchun asosiy tahdidlardan biri bo'lib kelganligini ko'ramiz. Ayrim siyosiy kuchlar va davlatlar o'z manfaatlari yo'lida mana shunday nizolardan foydalanishga harakat qilib kelganlar.

XX asrda Bolqonda, Kavkazda va Markaziy Osiyo mintaqasida ko'plab begunoh odamlarning o'limiga sabab bo'lgan bu joylarda beqarorlikni yuzaga keltirgan milliy mojarolar o'z-o'zidan paydo bo'lgani yo'q, bu nizolarning poydevori olib borilgan milliy siyosatdagi xatolar natijasida asta-sekin shakllanib kelgan. Qolaversa, bunday nizolarni kuchayishidan manfaatdor bo'lgan kuchlar ularni kuchaytirish imkonlarini yaratib berdilar.

Millatlararo ziddiyatlar kuchayib borgani sayin har bir xalq, davlatning o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishish yo'lidagi to'siqlar ortib boraveradi. Ayrim davlatlarning milliy ziddiyatlarini kuchaytirishga bo'lgan intilishi bugungi kunda ham barham topgani yo'q. Markaziy Osiyoda ham bunday harakatlar xavfi borligi to'g'risida gapirib I.Karimov shunday deydi «..Markaziy Osiyoning bir xalqning boshqasiga qarama-qarshi qo'yish, milliy ustunlik mavjudligi to'g'risidagi afsonalarni tarqatish yo'lidagi har qanday urinishlarning oldini olish lozim. Holbuki, ham mintaqadagi, ham chet eldagi ba'zi ma'suliyatsiz, kaltabin va kibru havoga berilgan siyosiy arboblarning ana shunday harakatlarni sodir etmoqdalar. Bunday urinishlar qanday bahonalar bilan niqoblanmasin, ular nafaqat mintaqadagi fuqarolar tinchligini va mintaqalararo totuvlikni jiddiy buzishgagina xizmat qiladi, xolos»¹.

Bizning xalqimiz mana shunday xavf-xatarlarni o'z boshidan kechirgan xalqlardir. Ajdodlarimiz o'zaro ishonch, yaxshi qo'shnichilik, bir-birlarini qo'lab-quvvatlash singari qadriyatlari millatlararo nizolarning oldini olish uchun zamin bo'lib xizmat qilib kelmoqda.

Shuning uchun ham, har qanday mamlakatda, jumladan mustaqil O'zbekistonda ham milliy munosabatlarni uyg'unlashtirib borish, davlat siyosatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaraladi. Sobiq SHO'rolar tuzumining fojeasi shundan iborat edi-ki, o'z manfaatlarini milliy manfaat hisobiga amalga oshirib keldi. Ya'ni,

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. —Тошкент: «Ўзбекистон», 1998. —Б. 477.

milliy omilning kuchi, qudratini nazar-pisand qilmadilar va sinfiy manfaatlarni qondirish orqali o'z hukmronligini abadiylashtirmoqchi bo'ldilar. Ular zo'ravonlik bilan turli millatlarni "yaqinlashtirish" orqali "yagona sovet xalqi"ni vujudga keltirish va keyingi bosqichda butun yer yuzida bir yoki ayrim bir "yuksak" millatlarni shakllantirish haqida ularning hukmronligini tashkil etishni maqsad qilgan edilar.

Sovet davlatida milliy masala uzil-kesil hal qilinganligi haqida, barcha xalqlar ixtiyoriy ravishda yagona teng huquqli oilaga birlashgani, milliy madaniyatlar va tillar rivoji o'zining yuqori cho'qqisiga ko'tarilganligi haqida bong urib kelingan bo'lsada, buning zaminida ham payqab olish qiyin bo'lmagan murakkab ziddiyatli maqsadlar yotgan edi.

O'zbekistonning o'z mustaqilligini qo'lga kiritib, o'z taraqqiyot yo'lidan og'ishmay borayotgani, kishilar hayoti va turmush tarzida, ongi va qalbida o'sish va o'zgarishlarni ko'rib, bunday kunlarga osonlik bilan yetmaganligimizni bilamiz.

O'zbekiston fuqarolari o'zligini anglab, jahonda hech bir xalqdan kam emasligini, iste'dod va tafakkuri bilan isbotlamoqdalar. Yurtimizning ko'p millatli xalqi ongida "O'zbekiston yagona Vatan" degan g'oya asosida haqiqiy vatandoshlik tuyg'usini shakllantirish bu boradagi ishlarning muhim yo'nalishiga aylandi.

2. Barqarorlik, tinchlik-totuvlik – davlatchilikning poydevori sifatida

Barqarorlik - 1) jamiyat hayotining osoyishtaligi; 2) ijtimoiy tuzum elementlarining uyg'unligi; 3) jamiyatdagi ijtimoiy birliklar (millat, din, qatlam va boshq) vakillarining hamkorligi va hamjihatligidan iboratdir.

Barqarorlik insoniyat tarixida yaratuvchanlik, bunyodkorlik faoliyatlari uchun asos bo'lgan. Qadimgi zamonning mashhur faylasufi Konfutsiy: «Farovonlik – maqsad, islohotlar – unga erishish

yo'li, barqarorlik esa shart-sharoitdir», – deb bejiz aytmagan. Ana shu sababdan ham jamiyat hayotida barqarorlikka intilib kelingan, beqarorlik, boshboshdoqlik bo'lmasligi uchun harakat qilingan.

Ijtimoiy barqarorlikni bir necha jihatdan talqin qilish mumkin: jamiyatdagi tinch-totuvlik va uni mustahkamlash uchun shart-sharoitning mavjudligi; ijtimoiy qatlamlar, kuchlar va siyosiy partiyalar o'rtasidagi hamjihatlik vaziyati; davlat, jamoat tashkilotlari, fuqarolar o'rtasidagi ijtimoiy kelishuv holatining muttasil davom etishi va boshqalar.

Ba'zi mutaxassislar haqiqiy va soxta barqarorlik holati bor ekanligini e'tirof qiladilar. Masalan, G'arb olimlari R.Darendorf va A.Kozer haqiqiy barqarorlik yo'q, har qanday barqarorlik beqarorlikning arafasi yoki muayyan beqarorlikdan keyingi holati, jamiyatning yangi beqarorlik oldidan tin olish davridir, degan fikrni ilgari surganlar.

Bundan farqli tarzda T.Parsons «ijtimoiy tizimning barqarorligi qoidalari»ni ishlab chiqishga harakat qilgan. Uning fikricha, har qanday barqaror jamiyatning ijtimoiy tuzilishini tashkil etadigan elementlar faoliyati o'zaro uyg'un bo'lishi shart. Ana shu uyg'unlik doimiy barqarorlik omilidir. Bunda davlatning vazifasi jamiyatning eng kichik bo'g'inlari, jamoalar, tashkilotlar, idoralar orasidagi mutanosiblikni saqlash va mustahkamlashdan iborat. Agar davlat ana shuning uddasidan chiqsa, u jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlaydigan boshqaruvchi (regulyator) vazifasini ado etadi. Bu esa o'z navbatida, davlatning muayyan islohotlarni amalga oshirishi uchun imkon yaratadi. T.Parsonsning bu qarashlari ko'pgina G'arb mamlakatlari mutaxassislari tomonidan e'tirof qilingan.

O'zbekiston mustaqillikka erishganidan keyin ijtimoiy barqarorlikka erishish va uni mustahkamlashga katta e'tibor berildi. Bugungi kunda mamlakatimizda mustahkam barqarorlikka erishildi. Bu jamiyat taraqqiyotining, islohotlarni bosqichma-bosqich amalga oshirishning asosiy shartidir.

Ijtimoiy barqarorlik – jamiyatdagi tinch-totuvlik va uni mustahkamlash uchun shart-sharoitning mavjudligi, ijtimoiy qatlamlar, kuchlar va siyosiy partiyalar o'rtasidagi hamjihatlik vaziyati; davlat, jamoat tashkilotlari, fuqarolar o'rtasidagi ijtimoiy kelishuvning muttasil davom etishidir.

Demokratlashtirish pillapoyalaridan qadam-baqadam odimlab borilayotgani natijasida mamlakatimizda ijtimoiy-siyosiy barqarorlik, tinchlik-osoyishtalik, millatlararo hamda dinlararo hamkorlik, totuvlik ta'minlanmoqda, ko'pmillatlilik asoslari va baynalmillatlik prinsiplari rivoj topmoqda.

O'zbek xalqi tinchlikni o'z orzu-intilishlari, maqsad-muddaolari ro'yobga chiqishining sharti deb biladi. Shuning uchun ham doimo Yaratgandan tinchlik va omonlik tilaydi. Islom Karimov tinchlikning hozirgi va kelajak hayotimiz uchun ahamiyatini quyidagicha ta'riflaydi: "Biz - Sharq farzandlarimiz. Sharq mamlakatlarining qayeriga bormang, odamlar bir-biri bilan uchrashganda, avvalambor, «Assalomu alaykum» deyishadi. Ushbu kalom arabchadan olingan bo'lib, «Sizga tinchlik yor bo'lsin» degan ma'noni anglatadi. «Salom», ya'ni «tinchlik» so'zi Qur'oni karimda 40 marta uchraydi. Bu muqaddas kitobning oyatlaridan birida shunday deyiladi: «Mehribon Parvardigor tomonidan odamlarga olqish ma'nosida «tinchlik» so'zi aytilur".

Insoniyat tarixiga nazar tashlasak, bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan tinchlik va urush g'oyalari o'zaro kurashib kelganini ko'ramiz. Yer yuzida yashovchi kishilardan «Sen ona Vatanningni xonavayron qiladigan, avlodlaring hayotiga zomin bo'ladigan, cheksiz g'am-anduh keltiradigan urushni xohlaysanmi», deb so'ralsa, har bir sog'lom fikrli inson, millati, dini, irqi, iqtisodiy ahvoli, siyosiy mavqei, yoshi jinsidan qat'i nazar, «yo'q» deb javob berishi aniq. Biroq, insoniyat tarixida, keyingi besh ming yilda taxminan 15 mingdan ortiqroq katta-kichik urushlar bo'lgan ekan. Holbuki, bashariyat faqat tinchlik va

osoyishtalik barqaror bo'lgan taqdirdagina o'z oliy maqsadlariga erishadi, moddiy va ma'naviy yuksaklikka ko'tariladi.

Yurt tinchligi eng aziz ne'mat ekaniga butun jahon amin bo'lmoqda. Yurt tinchligi g'oyasi milliy g'oyamizning xalqni anashu maqsad yo'lida birlashtiruvchi asosiy tamoyillardan biriga aylandi. Tinchlikni asrab-avaylashning naqadar dolzarbligini 2001 yil 11 sentabrda AQSH ro'y bergan terrorchilik harakati, Qirg'iziston va Tojikiston chegira hududlaridagi 2022 yil sentabr oyidagi qurolli mojarolar, Rossiya va Ukraina davlatlari o'rtasidagi qurolli amaliyotlar yana bir bor ko'rsatdi.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgan dastlabki kunlardan oq yurt tinchligini saqlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. O'zbekiston dunyoda birinchi bo'lib Markaziy Osiyoni yadro qurolidan xoli maydonga aylantirish, xalqaro terrorchilikka qarshi kurash markazini tuzish va boshqa tinchliksevar takliflar bilan chiqdi. Chunki, islohotlarning natijalari aynan shu g'oyani amalga oshirishga bevosita bog'liq edi. Shuning uchun ham milliy istiqlool mafkurasida yurt tinchligini ta'minlaydigan shart-sharoitlarni yaratish masalasiga alohida e'tibor berilgan.

Yurt tinchligi - Vatan ozodligi va mustaqilligi bilan chambarchas bog'liq. Birovga qaram bo'lgan xalq hech qachon erkin va farovon yashay olmaydi. Shuning uchun ham mustaqillik va tinchlikni asrashimiz, mamlakatimizni tajovuzkor kuchlardan himoya qilishga doimo tayyor turishimiz lozim. Yuksak ma'naviyat, madaniyat, millatning g'oyaviy va mafkuraviy yetukligi – yurt tinchligini saqlashning muhim shartidir. Xalqimiz uchun azal-azaldan muqaddas bo'lgan bu g'oya jamiyatdagi turlicha fikr va qarashga ega bo'lgan barcha kuch va harakatlarni birlashtirishga, shu orqali milliy hamjihatlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Mamlakatimizdagi ijtimoiy hamkorlik, millatlararo totuvlik, diniy bag'rikenglik yurt tinchligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda. Bu esa mamlakatimizdagi ichki barqaror vaziyat, xorijiy mamlakatlar bilan

teng huquqli hamkorlik, hayotning barcha sohalarini erkinlashtirish, davlat va jamiyat boshqaruvini demokratiyalashtirish, siyosiy partiyalar manfaatidagi umumiylikdan iborat bo'lib, davlatning bosh islohotchilik vazifasini izchil bajarishi uchun imkoniyat yaratmoqda.

Jamiyatdagi barqarorlik va tinchlikni, millatlar va fuqarolararo totuvlikni, sarhadlarimiz daxlsizligini, mamlakatimiz hududiy yaxlitligini ta'minlash vazifasi ham yana bir ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Ana shu vazifalar bajarilgan taqdirdagina xalqimiz farovon turmushga, adolatli hayotga erishishi, mamlakatimiz jahon hamjamiyatida o'z munosib o'rni va nufuziga ega bo'lishi mumkinligiga alohida e'tibor qaratilgan. Bu vazifalarni bajarish uchun, eng avvalo, xalqimizni birlashtiruvchi, bunyodkorlik ishlariga safabar etuvchi milliy g'oyamizni fuqarolarimizning ongi va qalbiga singdirish, ularda ogohlik, dahldorlik, qonunga hurmat loqaydlikka qarshi murosasizlik tuyg'ularini qaror toptirish zarur. Yoshlar qalbida vatanparvarlik, mas'uliyat tuyg'usini yuksaltirishga qaratilgan yangi tizim haqida Yurtboshimiz shunday deydi: "Yoshlarda mas'uliyat tuyg'usini shakllantirish alohida muhim ahamiyatga ega.

O'rta maktabdan boshlab oliy o'quv yurtlarigacha qamrab oladigan uzluksiz harbiy ta'lim va vatanparvarlik tarbiyasi bo'yicha o'ziga xos noyob va yaxlit tizim yaratilmoqda"¹.

Shuningdek, qonunchilik sohasidagi kamchiliklarni bartaraf etish, qonunlarning mukammal bo'lishiga erishish, eng muhimi, mamlakatimizning har bir fuqarosi qonun asosida yashashni o'rganishi lozim bo'ladi.

3. Milliy mentalitetda yaxshi qo'shnichilik va o'zaro munosabatlariga bo'lgan e'tibor

Sovet tuzumining barcha millatlar manfaatlarini ko'zlamasdan, ayrim gegemonlikni da'vo qiluvchi millatlar manfaatlariga tayangan

¹ Мирзиёев Ш. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2 том. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2018, - Б. 162.

holda olib borgan siyosati milliy masalani asosiy masalalaridan biriga aylanishiga sabab bo'ldi. Milliy masala bilan birga barcha millatlar o'rtasida teng huquqlimunosibatlarning o'rnatilishi, barcha millat vakillari uchun o'z milliy qadriyatlarini tiklashlari uchun shart-sharoitlar yaratib berishni talab etadi.

Mamlakatimizda tinchlik va barqarorlikni ta'minlab berishning asosiy omillaridan biri umummilliy manfaat birligidir. Ko'pmillatli O'zbekistonda umummilliy manfaat, umummilliy maqsad, umummilliy harakatlarga katta e'tibor berilgandagina Vatanimizni kelajakda buyuk davlatga aylantirish mumkin. Barcha millatlarninig asosiy maqsadi orzu-umidlar Ozod va Obod Vatanni yaratish va unda baxtiyor yashash bo'lib qolmog'i lozim. Mana shu oliy maqsadga erishish uchun ko'p millionli va ko'pmillatli O'zbekiston xalqi bir yoqadan bosh chiqarib harakat qilmog'i lozim.

Milliy ahillik va totuvlikning yo'qligi yoki bo'lmasa mustahkam emasligi qanday oqibatlarga olib kelishi mumkinligini tarixni o'zi isbotlab berdi. Barcha millatlar manfaatlarini teng ko'rgan holda siyosat olib borish ertangi kunimizni poydevorlaridan hisoblanadi.

Millatlararo totuvlik, ahillik, inoqlik singari fazilatlar doimo tinchlik va barqarorlik garovi sifatida e'zozlidir. Mustaqillik tufayli ko'plab millat vakillari uchun o'z ona tillarida ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Bugungi kunda O'zbekistonda o'zbek va rus tillarida ta'lim beriladigan maktablar bilan birga qozoq, tojik, turkman, qig'iz tillarida o'qitiladigan maktablar faoliyat ko'rsatib kelmoqda. O'zbekistondagi ko'plab oliy o'quv yurtlarida ham bir qator millatlar o'z ona tilida ta'lim olmoqdalar.

Butun jahonda mavjud bo'lgan mamlakatlarda 3000 dan ortiq millat, elat va qabilalar yashaydilar. Ular besh yarim mingdan ortiq tillarda so'zlashadilar. Milliy jarayonlarning eng harakterli tomoni shundaki, insoniyat aql-zakovati yuksalgan sayin o'zaro "assimilyatsiyalashish" tomon emas, balki o'zlarining "MEN"ligini namoyish qilish, tasdiqlash sari jadal sur'atlar bilan harakat

qilmoqda. Hali jahonda mavjud birorta millat yoki elatlar, ular eng kam sonli bo'lishlaridan qat'iy nazar, ixtiyoriy ravishda boshqa millatlar bilan qo'shib ketgan emas, aksincha, ayrim millatlar qashshoqlikning og'ir kulfatlarini boshlaridan kechirishga majbur bo'lsalar-da, ozodlik, erkinlik kabi qadriyatlardan voz kechmaganlar. Ular ozod, mustaqil yashab, o'z urf-odatlarini, an'analari va qadriyatlarini muqaddas bilib, fidoiylilik ko'rsatib kelganlar.

Mustaqillik O'zbekistonda yashab kelgan barcha millat vakillari uchun o'z milliy mentalitetlarini yuksaltirish imkoniyatlarini ochib berdi. Sobiq Sovet tuzumining o'z mustamlakalarida, jumladan O'zbekistonda olib borgan milliy siyosati o'sha davrlardanoq o'zining salbiy oqibatlarini ko'rsata boshlagan edi. Jumladan o'sha paytlardayoq ko'plab millatlar o'z ona tillarini, urf-odatlarini, udumlarini yo'qota boshlagan edi.

Faqatgina sovet tuzumining barham topishi ko'plab millatlar uchun o'z qaddini tiklash imkoniyatlarini ochib berdi. Mustaqillikning birinchi kunlaridanoq yurtimizda barcha millatlarga bo'lgan munosabat yaxshi tomonlarga o'zgardi, har bir millatga xos bo'lgan urf-odatlar, udumlar hurmat qilina boshlandi, millat ajratishga bo'lgan harakatlarning oldi olina boshlandi.

Millatlararo totuvlik, ahillik va inoqlik umumbashariy qadriyat bo'lib, turli xil xalqlar birgalikda istiqomat qiladigan mintaq va davlatlar milliy taraqqiyotini belgilaydi, shu joyda tinchlik va barqarorlikning kafolati bo'lib xizmat qiladi.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda millatlararo munosabatlarning yaxshilanib borishining asosini quyidagilar tashkil etadi:

- millatlarning o'zaro teng huquqliligi;
- millatlararo hamkorlik;
- milliy-ma'naviy ma'rifiy taraqqiyot;
- milliy ma'naviy madaniy xususiyatlarni hisobga olish;
- turli xalqlar va millatlar madaniyatining rivojlanishi;

- barcha millatlar va ularning madaniyatiga hurmat bilan qarash;
- milliy va umumbashariy qadriyatlarning uyg'unligi;
- milliy o'z-o'zini anglashni kuchaytirish;
- milliy g'urur, milliy faxrni shakllantirish va h.k.

O'zbekiston singari polietnik mamlakatda do'stlik va o'zaro totuvlik turli millatlar manfaatlarini uyg'unlashtirish, ular orasida yaxlitlikni ta'minlash omili hisoblanadi. Har bir millatning istiqboli boshqa xalqlar va mamlakatlarning taraqqiyoti butun jahondagi vaz'iyat va imkoniyatlar bilan ham bog'liq.

Shu bilan birga mamlakat doirasida milliy manfaatlarni teng qondirish, ular rivojini ta'minlash murakkab masala ekanini anglamog'imiz lozim. Millatlararo totuvlik bir jamiyatda yashab, yagona maqsad yo'lida mehnat qilayotgan turli millat va elatlarga mansub kishilar o'rtasidagi o'zaro hurmat, do'stlik va hamjihatlikning ma'naviy asosidir.

Mustaqilligimizni ilk yillardanoq mamlakatimizda demokratik jamiyatning yaratishga fuqarolik jamiyati poydevorini mustahkamlashga katta e'tibor qaratib kelinganligi e'tiborli. Demokratik jamiyat qurishning eng asosiy tamoyillaridan biri boshqa millat vakillarini kamsitmaslik, ularga nisbatan tenglik munosabatida bo'lishdir.

Hududimizda ko'pchilikni tashkil etgan o'zbeklar va boshqa millat vakillarining o'zaro munosabatini mustahkamlash va ular hamkorligini siyosiylashgan mafkura deb emas, aksincha ma'naviy-ma'rifiy asoslarga qurish masalasi O'zbekiston hukumatining bugungi kunda olib borayotgan milliy siyosatining asosini tashkil etadi.

Mamlakatimizda millatchilik, shovinizm singari yovuz g'oyalarning kuchayishidan, ularning mavjudligidan manfaatdor bo'lgan ijtimoiy guruhlar, millat, elatlar mavjud emas. Biroq mazkur illatlarning o'zi saqlanib qolmoqda ekan, ularning oldini olish bugungi taraqqiyot sharoitida asosiy vazifalardan biridir.

Bugungi kunda O'zbekistonda millatlararo munosabatlarni mustahkamlash, ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni ta'minlash yo'lida mamlakatimiz tomonidan olib borilayotgan ishlar Respublikamizda vaziyatigagina bog'liq emas. Zotan O'rta Osiyo mintaqasidagi millatlararo totuvlik ayni vaqtda qo'shni mamlakatlar siyosatiga ham bog'liq.

O'zbekiston hukumatining bu borada olib borayotgan siyosati, millatlararo munosabatlarni barqarorlashtirish yo'lidagi harakatlari diqqatga sazovor. Mamlakatimiz rahbariyati mazkur vazifalarni bajarishda turli yo'llardan mohirlik bilan foydalanmoqda. Ayniqsa davlat rahbarlarining o'zaro uchrashuvlari, iqtisodiy, siyosiy, madaniy, ma'rifiy sohalardagi hamkorlik, bir-birlarining ichki ishlariga aralashmaslik, o'zaro ishonch, bir-birlarini hurmat qilish va shu singarilarning barchasi kelajakda O'rta Osiyo mintaqasida o'zaro yaqinlik, barqarorlik va millatlararo totuvlikni ta'minlash uchun keng imkoniyatlar yaratib beradi.

Millatlararo munosabatlarni yuksaltirish yo'lidagi qo'lga kiritilayotgan yutuqlarni yanada mustahkamlashda jamiyatimiz hayotida qonun ustuvorligini ta'minlab borishning ham ahamiyati katta. Ajdodlarimizning eng ajoyib fazilatlaridan biri odamlarning tili, turmush tarziga qarab ajratmaganligidir. Ajdodlarimiz asrlar mobaynida jamiyatning barcha a'zolariga bir xil munosabatda bo'lib kelganlar. Ajdodlarimizning mana shunday fazilatlari bugungi kunda avlodlar tomonidan amal qilinib rivojlantirilib kelinmoqda. Ko'p millatli mamlakatimizda turli xil millatlar va xalqlar o'rtasida totuvlik va hamjihatlikni saqlab qolishga, O'zbekistonning barcha fuqarolarini teng huquqliligini ta'minlab berishda va ular bilan bog'liq bo'lgan muammolarni hal etib berishda yordam beradigan amaldagi qonunchilikka amal qilib kelinmoqda.

Yurtimizda millatlararo munosabatlarni takomillashtirish ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni ta'minlash, teng huquqlilikni ta'minlab borish amaldagi qonunchilik bilan mustahkamlangandir.

Demokratik tamoyillar asosida ishlab chiqilgan, inson manfaatlari va huquqlarini himoya qilishni o'zining asosiy maqsadi qilib qo'ygan amaldagi Konstitutsiyamizning 8-moddasida: «O'zbekiston xalqini, millatidan qat'iy nazar, O'zbekiston Respublikasining fuqarolari tashkil etadi»- deb ta'kidlnadi. Konsitutsiyaning 4-moddasida esa «O'zbekiston Respublikasi o'z hududida istiqomat qiluvchi barcha millat va elatlarning tillari, urf-odatları va an'analarini hurmat qilishni ta'minlaydi, ularning rivojlanishi uchun shunday sharoit yaratdi», - deb qayd etilgan.

Millatlararo munosabatlarni takomillashtirib borish zamon talabi ekanligini Konstitutsiyamizda o'z ifodasini topishi va uni ta'minlab berish uchun qayta harakatlar qilinayotganligini O'zbekiston kelajagini poydevorini mustahkamlanib borishini ta'minlab boradi.

Mustaqillik yillarida mamlakatimiz rahbariyati milliy masalani oqilona, xalqaro tamoyillarga mos yo'llari bilan hal etishga, millatlararo munosabatlarni yanada uyg'unlashtirish chora tadbirlarini ko'rib kelmoqda. Chunonchi, millatlararo munosabatlar borasida amalga oshirilayotgan ishlar O'zbekiston rivojida qo'lga kiritilgan eng katta yutuqlardan biridir.

Millatlararo munosabatlarni takomillashtirishda milliy o'z-o'zini anglashning ham ahamiyati g'oyatda katta. O'zbekistonda tinchlik va barqarorlikni ta'minlab borishda, uni yuksaltirishda «shu aziz Vatan barchamizniki» degan tamoyilning ham ahamiyati muhim. Millatidan, jinsidan qat'iy nazar barcha fuqarolarning qalbiga Vatanparvarlik, mamlakatimizni yuksaltirish yo'lida fidoiylık tuyg'ularini singdirishda baynalminallik ruhida tarbiyaning, yurtimizda faoliyat ko'rsatib kelayotgan baynalminal madaniyat markazining ham ahamiyati kattadir.

Barcha fuqarolarda ushbu tuyg'ularni shakllantirmasdan turib ularda vatandoshlik hissiyotini shakllantirib bo'lmaydi. Jamiyat a'zolarini baynalminallik ruhida tarbiyalab borish millatchilik singari

xavfli illatni bartaraf etishning muhim omillardan hisoblanadi. Ko'p millatli fuqarolarimiz qalbida va yuragida vatanimiz kelajagi uchun qayg'urish hissiyotini shakllantirib uni kuchaytirishda Respublikamizda faoliyat ko'rsatib kelayotgan baynalminal madaniyat markazining o'ziga yarasha o'rni bor. Ushbu markaz Respublikamizda istiqomat qilib kelayotgan 130 dan ortiq millat va elat vakillarini ahil va inoq yashab kelishlarini ta'minlab kelmoqda.

Ozod va obod Vatan yaratish, jamiyatimiz hayotini yanada erkinlashtirish, farovon hayot barpo etish yo'lidagi kurashda milliy totuvlik mamlakatdagi ko'p millatli xalqning birligini ta'minlashda millatlararo munosabat madaniyati katta ahamiyatga ega. Millat o'ziga xos bo'lgan urf-odatlar, an'analar, qadriyatlarini shakllantirish zaminida davlat atrofida, ushbu jamiyatda istiqomat qilib kelayotgan barcha millat va elatlar bilan yakdil maqsad yo'lida birlashishi mumkin. Bunda milliy o'zlikni ta'minlashni madaniy tadbirlar rivojiga keng yo'l ochish orqali amalga oshirib bormoq lozim. Zero, milliy o'zlikni anglash moddiy kuch sifatida millat sha'ni, qadr-qimmat, obro'-e'tibori, or-nomusi poymol etilganda yoki millatning moddiy va ma'naviy manfaatlariga zid harakatlar yuzaga kelganda yanada yaqqolroq namoyon bo'lar ekan, biz milliy o'zlikni anglash orqali fuqaroviy birlikni ta'minlab borish yo'lidan bormog'imiz lozim.

Mustaqillik ayni paytda milliy munosabatlarga ham bevosita daxl etib bu sohadagi muammolar yechimini muvaffaqiyatli hal etish yo'llarini belgilab berganligi e'tiborlidir. O'zbekiston ko'p millatli mamlakat bo'lganligi bois ham milliy masalani to'g'ri, oqilona hal etish uning demokratik rivojlanish yo'lidan ilgarilab borishida muhim ahamiyat kasb etadi. Buning ustiga respublikada ijtimoiy-siyosiy vaziyat barqarorligi, fuqarolar totuvligi, bunyodkorlik va yaratuvchilik ishlarining maromi ko'p jihatdan milatlararo munosabatlarni to'g'ri tashkil etish, ularni aniq maqsadlar sari yo'naltirishga bog'liq. Mustaqil O'zbekiston hozirgi murakkab o'tish davrining barcha qiyinchiliklarini asta-sekin bartaraf etib, ilgarilab

borar ekan, bunda sobiq sovetlar tuzumidan meros bo'lib qolgan milliy munosabatlar masalasidagi ko'plab ziddiyatli, muammoli masalalarni hal etish yo'lidan bormoqda. Ma'lumki, mustabid sovet hokimiyatining milliy siyosati shu darajada bir yoqlama yo'nalishda olib borilganki, millatlarning o'ziga xoslik, milliylik jihatlari muttasil inkor etilib kelingan. Xususan, o'zbek xalqining ko'p asrlik asl ma'naviy qadriyatlari, islomiy diniy e'tiqodi, milliy udumlari, an'analari, marosimlarining cheklanib, tahqirlanib kelinganligi, ko'hna boy tarixi soxtalashtirilib, buzib talqin etilganligi, milliy tilining doimiy kamsitilganligi va shu singari salbiy holatlar buning yaqqol ifodasidir.

Xususan, 1924 yilda O'rta Osiyoda o'tkazilgan milliy-hududiy chegaralanishi va buning orqasida yagona Turkiston hududining bo'lib tashlanishi, bu yerda asrlar davomida birga yashab kelgan qon-qardosh xalqlarning bir-biridan ajratilishi hamda ular orasiga sun'iy to'siqlar tortilishi – bular sovetlar yuritgan shovinistik siyosatning klassik namunasi edi. Binobarin, 1924 yilda tashkil topgan O'zbekiston respublikasi qariyb 70 yil davomida hukmron Markazga qo'l-oyog'i bilan bog'lanib, uning izmida yashab keldi.

Ittifoqdosh respublikalar milliy manfaatlarining muttasil inkor etilishi, ularning suveren haq-huquqlarining poymol qilinishi, ularga taalluqli hamma narsaga ittifoq davlatining hukmronligi oxir-oqibatda bu qizil saltanatni tarixning kutilmagan sinov-sinoatlariga duchor etdi. SSSR so'nggi yillarida uning turli milliy hududlarida, jumladan, Boltiqbo'yi, Gruziya, Ozarbayjon, Qorabog', Qozog'iston, O'zbekiston singari joylarda voqe' bo'lgan qator yirik mojarolar, qon to'kishlar ko'p jihatdan milliy-etnik ziddiyatlarning kuchayib borishi negizida yuz berganligi tasodifiy emas. O'tgan asrning 80-yillar oxiri – 90 yillari boshida sodir etilgan Farg'ona, O'sh qonli voqealari, ularning mudhish oqibatlari ham ayni shu noto'g'ri, bir yoqlama yuritilgan siyosat natijasi bo'lgan edi. Bular pirovardida SSSR

qudratini tanazzulga yuz tuttirgan, uni parchalanishga olib kelgan asosiy sabablardan biri bo'lgan.

Binobarin, O'zbekiston o'z mustaqilligiga erishgach, millatlar o'rtasida totuvlikni mustahkamlash, barcha millat va elat vakillari uchun teng imkoniyatlar yaratish yo'lidan bormoqda. Milliy istiqlol arafasida O'zbekiston yangi rahbari tashabbusi bilan o'zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi (1989 yil 21 oktabr) va shundan e'tiboran uning iste'mol doirasining kengayishiga keng ufqlar ochilishi respublikamiz hayotida chinakam favqulodda ahamiyatga molik voqea bo'ldi. Yurt mustaqilligining qo'lga kiritilishi esa ona tilimiz mavqei va nufuzini yuksakka ko'tarib, uni jahon xalqlarining erkin milliy tillari qatoridan munosib o'rin egallashini ta'minladi. Ayni chog'da milliy tariximiz va u bilan uzviy bog'liq teran ma'naviy sarchashmalarimizning yuzaga chiqishi, tarixiy haqiqatning qaror topishi, o'zlikni anglash o'z navbatida o'zbek xalqining millat sifatidagi muhim, o'ziga xos xususiyatlarini chuqur o'rganish, uning ertangi porloq istiqbolini belgilashda muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Mustaqillikning dastlabki qadamlaridan boshlaboq respublikada istiqomat qiluvchi barcha millat va elat vakillarining milliy tili, madaniyati, adabiyoti, san'ati, urf-odatlar, rasm-rusmlari, an'analarini avaylab saqlash, ularni jonlantirish va yanada rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar ochildi. Mazkur elat va xalqlarning hayotiy masalalarini amalda hal etish va bu ishlarni yuksak darajada tashkillashtirish uchun milliy madaniy markazlari tuzilib, faoliyat ko'rsata boshladi. Hozirda yurtimizda yuzdan ziyod shunday markazlar mavjud bo'lib, ular bu borada to'laqonli ish yuritmoqdalar. Milliy madaniyat markazlari va ularga uyushgan madaniyat, adabiyot san'at va ilm-fan namoyandalari, faollar ishtirokida o'sha xalq va elatga xos milliy udumlar, marosimu bayramlar, qiziqarli mavzularga bag'ishlangan kechalar, uchrashuvlar, turli xil anjumanlar muntazam, an'anaviy tarzda o'tkazilib borilmoqda. Bu esa shu xalq, elat odamlari hayotining

jamiyatda to'la mazmunli kechishigagina samarali ta'sir ko'rsatib qolmay, ayni zamonda ularning ijtimoiy-siyosiy faoliyatining oshishiga, ma'naviy-madaniy hayot ne'matlaridan to'la bahramand bo'lishida ham muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Shuningdek, mavjud milliy-madaniy markazlar faoliyatini muvofiqlashtirish, ularning ibratga loyiq ish tajribalarini to'plash, umumlashtirish maqsadida Toshkentda Respublika Baynalmilal madaniyat markazlari faoliyati birlashtirilib, Prezidentimizning maxsus Farmoni asosida (2017 yil, 19-may) Respublikada Millatlararo munosabatlar va xorijiy davlatlar bilan do'stlik aloqalari Qo'mitasi tashkil etilib, o'z faoliyatini yanada jonlantirdi. Ushbu Qo'mita tarkibida O'zbekistonda faoliyat ko'rsatayotgan barcha Milliy madaniy markazlarning o'z milliy urf-odat, an'ana va etnik xususiyatlarini qayta tiklab, targ'ib etishini ta'minlash bilan bir qatorda, ular o'z funksional vazifalari doirasida faoliyatini o'zaro tinch-totuvlik, umuminsoniy qadriyatlarga mansublik tamoyillari asosida muvofiqlashtirib, mamlakatda etnoijtimoiy vaziyatning yanada barqaror mazmun kasb etishida asosiy rol o'ynamoqda.

Hozirda respublikamizning ko'pgina maktablarida va boshqa ta'lim tizimlarida o'qishlar rus, qozoq, tojik, qirg'iz, qoraqalpoq va boshqa tillarda tashkil etilgan. Ular uchun har yili yetarli miqdorda o'quv darsliklari, qo'llanmalar nashr etilib, o'quvchilarga yetkazib berilmoqda. Shuningdek, rus, tojik, qoraqalpoq va boshqa tillarda vaqtli matbuot nashrlari chop etilmoqda.

Turli tillarda radio, televideniye eshitirishlari va ko'rsatuvlari muntazam namoyish etib borilmoqda. O'zbek xalqining o'z davlat mustaqilligini qo'lga kiritishi, demokratik huquqiy davlat asoslarining yaratilishi, xalqimizning ijtimoiy hayotning barcha sohalarida o'zini to'la-to'kis namoyon etayotganligi, ko'p asrlik boy tarixi tilga kirganligi, milliy tilining yuksak mavqega ko'tarilgani, betakror ma'naviyati, buyuk ijodkorlik salohiyati e'tirof topgani –

bular uning to'la ma'noda millat sifatida shakllanib, yuksalib borayotganligiga asosli dalildir.

Tayanch tushunchalar:

Ijtimoiy siyosiy barqarorlik, totuvlik, milliy mansublik, diniy-siyosiy e'tiqod, yaxshi qo'shniçilik, o'zaro hurmat, keskin siyosiy kurash, milliy tiklanish.

Mustahkamlovchi savollar:

1. Ko'p millatli mamlakatlarda ijtimoiy-siyosiy barqarorlikning zarurligi nimalardan iborat?
2. Barqarorlik va totuvlik davlatchilikning poydevori haqida gapirib bering?
3. Milliy mansubligidan qat'iy nazar barcha kishilarning jipslashishi zarurligining sabablari nimada?
4. Milliy urf-odatlar, ularning millatlararo munosabatlarga ta'siri qanday?
5. "Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari" g'oyasining zaruriyatga aylanishining sababi nimalardan iborat?

8-Mavzu: Milliy g'oya va millatlararo totuvlik tamoyili

Reja:

1. Milliy g'oyaning jamiyat a'zolarini birlashtiruvchilik mohiyati.
2. Milliy g'oyani yoshlar ongiga singdirishda madaniy-ma'rifiy muassasalarning o'rni.
3. Milliy totuvlikni ta'minlashning g'oyaviy asoslari.

1. Milliy g'oyaning jamiyat a'zolarini birlashtiruvchilik mohiyati.

Tuman asrlardan buyon ajdodlarimizning asriy orzu-armonlarining ifodasi sifatida mustaqillik millat taqdirida buyuk o'zgarishlar yasab, eng buyuk erkinlik – tafakkur erkinligini in'om etganligi millatimiz vakillari taqdirida buyuk o'zgarish bo'ldi. Zero, har qanday erkinliklar dastavval tafakkur erkinliklariga bog'liq bo'lib, tafakkur jilovi o'zgalar qo'lida bo'lgan holatda o'zga erkinliklar to'g'risida orzu qilmasa ham bo'ladi. Insonning huquq va erkinliklari ibtidosida tafakkur erkinligi yotadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'biri bilan aytganda «Mamlakatimizda mustaqillik yillarida amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar milliy davlatchilik va suverenitetni mustahkamlash, xavfsizlik va huquq-tartibotni, davlatimiz chegaralari daxlsizligini, jamiyatda qonun ustuvorligini, inson huquq va erkinliklarini, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik muhitini ta'minlash uchun muhim poydevor bo'ldi, xalqimizning munosib hayot kechirishi, fuqarolarimizning bunyodkorlik salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlar yaratdi»¹. Haqiqatan ham mustaqillik bugungi milliy taraqqiyotimiz uchun asos bo'lib, O'zbekistonning jahon miqyosidagi ijtimoiy-siyosiy rivojida zaruriy omil bo'ldi. O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Karimov ta'kidlaganidek: «Biz o'z taqdirimizni o'z qo'limizga olib, azaliy qadriyatlarimizga suyanib, shu bilan birga, taraqqiy topgan davlatlar tajribasini hisobga olgan holda, mana shunday olijanob intilishlar bilan yashayotganimiz, xalqimiz asrlar davomida orziqib kutgan ozod, erkin va farovon hayotni barpo etayotganimiz, bu yo'lda erishayotgan yutuqlarimizni xalqaro hamjamiyat tan olgani – bunday imkoniyatlarning barchasini aynan mustaqillik berganini bugun hammamiz chuqur anglaymiz»².

¹ Шавкат Мирзиёев. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги Фармон // Халқ сўзи. 2017 йил 8 февраль. № 28.

² Ислон Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Тошкент: Маънавият, 2008. – Б. 3.

Harakatlar strategiyasida belgilangan konseptual vazifalar va Milliy g'oyaga e'tibor qaratgudek bo'lsak, ushbu hududda millatlarning tadrijiy takomiliga, ularning ijtimoiy hayotda tutgan o'rniga, turfa millatlar tafakkurida yagona fuqarolik mentalitetini yanada yuksaltirish masalalariga to'xtashga, millatlar faoliyatini millatlararo munosabatlarning ijobiy rivojini ta'minlashga yo'naltirishga, buning uchun esa – o'rganilayotgan masalaning ijtimoiy-tarixiy mohiyatiga e'tibor qaratishga to'g'ri keladi. Zero, ziyolilar faoliyati, asosan oliy o'quv yurtlarida saboq beruvchi ustozlar milliy taraqqiyotimizning g'oyaviy asoslarini amaldagi Harakatlar Strategiyasida belgilab berilgan vazifalar asosida yo'lga qo'yishlari yoshlar tafakkurining ijobiy mohiyatini ta'minlash borasida maqsadning amalga oshishida yetakchi omil bo'lib hisoblanadi.

Ma'lumki, g'oya har bir jamiyat ijtimoiy-siyosiy taraqqiyotini ta'minlovchi omil sifatida muhim ahamiyatga ega. Milliy taraqqiyotni ta'minlashda g'oyaviy omillar targ'ibi yetakchi o'rinni egallaydi. Zero, mustaqillikni mustahkamlashning muhim sharti – tafakkurdagi g'oyaning barqaror mohiyat kasb etishidir. Mustahkam fikr, asosli g'oya barqaror bo'lmagan tafakkur – o'zga g'oyalarga ergashuvchi manqurt misoli tuban mohiyat kasb etadi.

Haqiqatan ham insoniyat tarixiy taraqqiyotining sivilizatsiyalashgan davri biron-bir jamiyatning ezgu g'oyalar va mafkurasiz rivojlana olmasligini tasdiqlab kelmoqda.

O'zbekiston o'z milliy mustaqilligini qo'lga kiritgach mamlakatning birinchi Prezidenti Islom Karimov tashabbusi bilan o'zbek xalqi o'z oldiga ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot barpo etish kabi maqsadlarni qo'ydi. Ana shu maqsadni amalga oshirish, yurtimizda demokratik tamoyillarga asoslangan jamiyatni barpo etish ehtiyoji tug'ildi. Buning uchun bizga yot va begona g'oya tajovuziga qarshi tura oladigan, har tomonlama barkamol, komil insonlarni voyaga yetkazish, bu yo'lda g'oyaviy, mafkuraviy bo'shliq

bo'lishiga yo'l qo'ymaslik, mamlakatimizning yuksak taraqqiyotini ta'minlash uchun milliy istiqlool mafkurasini shakllantirishni taqozo etdi.

Mustaqillikning ilk yilidanoq O'zbekiston xalqi o'z milliy g'oyasi negizlariga tayangan holda rivojlanish yo'lini tanladi. Buning o'ziga xos sabablari mavjud bo'lib, ularni quyidagicha izohlash mumkin:

1. Mustaqillik tufayli mamlakatimiz xalqi o'ziga xos yo'lni tanlash huquqiga ega bo'ldi. Bu xalqimizning ma'naviy merosi, qadriyatlarini qayta tiklash imkoniyatini berdi.

2. Har qanday davlat, jamiyat, xalq maqsadsiz yashay olmaydi. U rivojlanish uchun ma'naviy asoslarni belgilab olishi zarur. Bu maqsad xalqning milliy-ma'naviy g'oyalarida aks etgan bo'lib, milliy istiqlool g'oyasini o'rganish zaruriyatga aylandi.

3. Yuqorida ta'kidlangan jihatlarining amaliy ifodasini ta'minlash uchun ham O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan Harakatlar strategiyasi qabul etildiki, ushbu dastur jamiyatning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy rivojlanishini kafolatlash bilan bir qatorda g'oyaviy yuksalishga ham zamin yaratib, milliy tafakkurning barqaror mohiyat kasb etishida muhimdir.

4. Kishilik jamiyati taraqqiyotida turli xil g'oyalar hukmronlik qilib kelgan bo'lib, g'oyaviy maqsadlar tufayli har xil salbiy oqibatlarni yuzaga keltirgan. Afsuski, insoniyatning bugungi taraqqiyoti sharoitida ham ezgu g'oyalar bilan bir qatorda yovuz g'oyalar ham o'z jirkanch basharasini namoyish etishga intiluvchi holatlar yo'q emas. Ana shu g'oya bilan g'oyaning, maqsad bilan maqsadning, fikr bilan fikrning farqini bilish uchun milliy g'oyani o'rganish lozim.

5. Shaxs, inson, ijtimoiy guruh, qatlam, xalq, millat, davlat maqsadi, orzu intilishi, qarashlari bir-biridan farq qilganidek, uning qanday maqsad va g'oya ekanligiga qarab baho beriladi.

6. Ayrim zararli g'oyalar ma'lum bir millat, xalqning maqsad, intilishlarini hisobga olmasdan o'z g'oyalarini «singdirishga»

urunadi, bunday yot yoki yovuz g'oyalardan ogoh bo'lish uchun milliy g'oyani o'rganish hayotiy zaruratga aylanmoqda.

7. Bugungi kunda dunyoda mafkuraviy kurash, inson ongi va qalbi uchun kurash ketayotgan ekan, ayrim yot g'oyalar yoshlarni o'ziga rom qilib o'z shaxsiy manfaat yo'lida foydalanishga harakat qilayotganliklari boisdan ham milliy g'oyani o'rganish zaruriyatga aylandi. «Kelajagi buyuk davlat»ni barpo etish milliy g'oyani singdirish orqali amalga oshiriladi.

2. Milliy g'oyani yoshlar ongiga singdirishda madaniy-ma'rifiy muassasalarning o'рни.

Madaniy-ma'rifiy muassasalar yoshlarni Milliy g'oya ruhida tarbiyalashda muhim o'rin tutadi. Ma'lumki, Milliy g'oya yoshlarda vatanparvarlik xususiyatlarining, shuningdek millatlararo munosabatlarning optimal rivojini ta'minlaydigan asosiy omil sifatidagi mavqeini ta'minlamoqda. Mamlakat Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: «Mustaqillik yillarida mamlakatimizda millatlararo munosabatlar rivojida yangi bosqich boshlandi. Bag'rikenglik va insonparvarlik madaniyatini rivojlantirish, millatlararo va fuqarolararo hamjihatlik va totuvlikni mustahkamlash, yosh avlodni shu asosda, Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash O'zbekistonda davlat siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri etib belgilandi»¹. Demak, yosh avlodni Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash ziyolilarimiz zimmasidagi asosiy vazifadir. Shuningdek, ijtimoiy-gumanitar fanlarda ajdodlarimizga xos bo'lgan mardlik, tantilik, olijanoblik, sadoqat va muhabbat xislatlarini aks ettirish yangilanayotgan tafakkur hamda fuqarolik jamiyati asoslari shakllanayotgan bugungi kunda har qachongidan ham muhimdir.

Buning uchun oliy o'quv yurtlarida yaratilayotgan ilmiy va badiiy asarlarda ajdodlarimizga xos bo'lgan mardlik, tantilik va

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Республика байналмилал маданият маркази ташкил этилганининг 25 йиллигига бағишланган учрашувдаги нутқи // Халқ сўзи. 2017 йил 25-январь. № 18.

vatanparvarlikni aks ettirish, an'anaviy oqila ayollarimiz obrazlarini badiiy asarlar orqali targ'ib etish, milliy qadriyatlarimiz targ'ibi, jumladan milliy kiyimlar namoyishida etnotarixiy taraqqiyot jarayonida ajdodlarimizning (ham yigitlarning, ham qizlarning) har bir tarixiy davrga xos bo'lgan (masalan, eramizdan oldin, Turk hoqonligi sharoitida, Xorazmshohlar hukmronligi sharoitida, Temuriylar hukmronligi va o'tgan asrlar sharoitida) kiyimlarini targ'ib etish milliy o'zligimizni anglab, ajdodlarimiz madaniy tarixini o'rganishda ham muhim ahamiyatga egaki, ushbu jihat Harakatlar strategiyasida belgilab berilgan dasturiy vazifalar hamda amaldagi Milliy g'oyaning ham tarkibiy qismlaridan biridir.

Ma'lumki, g'oya, ya'ni maqsad doimo amaliyotdan ilgari yuradi. Avval muayyan g'oya, jamiyat a'zolarining umumiy maqsadi sifatida ilgari surilib, so'ng ushbu maqsadni bajarish uchun amaliy faoliyat boshlanadi. Shu jihatdan ham kelajak taraqqiyotimizning konseptual asoslari belgilab berilgan milliy g'oya yoshlarimizning o'zlikni anglab ijtimoiy taraqqiyot va barqarorlikni ta'minlashi yo'lida muhim omil bo'lib xizmat qiladiki, ushbu ishlar targ'ibini amalga oshirishda madaniy-ma'rifiy muassasalar, xususan muzeylar muhim o'rin tutadi.

Bugungi kunda mamlakatimizda aholi o'rtasida targ'ibot va tashviqot ishlar bilan shug'ullanadigan O'zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi tizimida 87 ta muzey, jumladan, 18 ta tarixiy, 25 ta o'lkashunoslik, 10 ta badiiy, 16 ta memorial va 18 ta boshqa yo'nalishdagi muzeylar faoliyat ko'rsatib kelmoqdalar.¹

Muzeylar ma'naviy-ma'rifiy muassasalarning tarkibiy qismi sifatida jamiyatda o'ziga xos o'rin tutib, mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'naviy va iqtisodiy islohotlarni targ'ib etib, jamiyatimiz a'zolari, jumladan yoshlarning o'zligini anglab, ular faoliyatini umummilliy taraqqiyotni ta'minlashga safarbar etishida, shuningdek, fuqarolik jamiyati asoslarini mustahkamlashda muhim omildir. Milliy g'oyada belgilab

¹ Эргашев И., Жакбаров М., Назаров Н. ва бошқалар. Миллий истиқлол ғояси ва раҳбар фаолияти. –Тошкент: Академия, 2007. – Б. 47.

berilgan maqsadlarimiz targ'ibida yetakchi o'rinda turgan muzeylar ishiga ko'rsatilayotgan g'amxo'rliklarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, bu sohada ulkan ishlar amalga oshirilganligining guvohi bo'lamiz. O'tgan qisqa davr mobaynida Temuriylar tarixi davlat muzeyi, Qatag'on qurbonlari xotirasi muzeyi, Surxondaryo arxeologiya muzeylari yirik mablag'lar evaziga qurilib, foydalanishga topshirilganligi misolimizning dalilidir. Sobiq Lenin muzeyi mazmun-mohiyat jihatidan yangilanib, ijtimoiy-siyosiy asoslarda uning tematikasi milliy mustaqilligimiz talablariga moslashtirilib, O'zbekiston tarixi Davlat muzeyiga aylantirilganligi, qisqa davr ichida muhim ahamiyatga molik ishlar qilinganligiga misoldir. Nukus shahridagi I.Savitskiy nomidagi Qoraqalpog'iston Davlat san'at muzeyi bir-necha milliard so'm mablag' evaziga zamonaviy asoslarda yangidan qurilganligi muzeylar faoliyatiga alohida e'tibor berilayotganligining dalolatidir.

Zamonaviy san'at asarlarida xalqimizga xos bo'lgan xususiyatlarni aks ettirish fuqarolik jamiyati asoslari shakllanayotgan bugungi kunda har qachongidan ham muhimdir. «Chunki xalqning ruhiyati, kayfiyati, hissiy kechinmalari va faoliyat ko'rsatishga shayligi uning harakat dasturi bo'lgan umummilliy g'oyaga ishonchi bilan belgilanadi. Ana shunday ishonch jamiyat a'zolarida mustahkam e'tiqodni shakllantirib, ularni yanada jipslashtiradi, mamlakat fuqarolarining o'zaro totuv, do'st va inoq bo'lib yashashiga, o'z manfaatlarini Vatan manfaatlari bilan uyg'unlashtirishga chorlaydi»¹. Ana shunday uyg'unlashishni ta'minlash uchun targ'ibiy va tashviiqiy ishlardan samarali foydalanish lozimki, milliy san'at asarlari ushbu masala yechimida muhim omildir.

Bevosita ana shu jihatlar zamonaviy san'at asarlarida ham milliy g'oyaga xos bo'lgan jihatlarni singdirishni taqozo etadi, chunki milliy g'oya yoshlarda vatanparvarlik xususiyatlarining rivojini

¹ Ўзбекистон жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох қилиш йўлида. — Тошкент: Академия, 2005. — Б. 589.

ta'minlaydigan asosiy omil ekan, zamonaviy san'at inson go'zalligini ta'minlashi bilan bir qatorda insonni estetik tarbiyasida ham muhim ahamiyatga ega. Shunday ekan, zamonaviy san'at asarlarida xalqimizga xos bo'lgan xususiyatlarni aks ettirish fuqarolik jamiyati asoslari shakllanayotgan bugungi kunda har qachongidan ham muhim. Jumladan, milliy kiyimlar dizaynida etnotarixiy taraqqiyot jarayonida ajdodlarimizning an'anaviy xususiyatlari bilan bir qatorda zamonaviy jihatlarni ham mujassam etish muhimdirki, ushbu jihatlar milliy g'oyada belgilab berilgan qadriyatlarimiz rivojini ta'minlashda zaruriy ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, zamonaviy san'at asarlarida Milliy g'oyada belgilab berilgan konseptual jihatlarni aks ettirish, jamiyatimiz a'zolari, xususan yoshlar ongi va qalbida bunyodkor xislatlarning rivojida muhim o'rin tutadiki, ushbu jihatlar targ'ibi biz ziyolilarning zimmasidagi asosiy vazifadir.

Umuman olganda, yoshlar tarbiyasida Milliy g'oyaning konseptual asoslariga tayanish quyidagi jihatlarning ustuvor mavqe kasb etishini ta'minlaydi:

1. Ijtimoiy-siyosiy, madaniy hamda ma'naviy jarayonlarning tahlilida Harakatlar strategiyasi dasturiy vazifalaridan kelib chiqqan holda mamlakatimiz ijtimoiy hayotida tobora mustahkam o'rin tutayotgan Milliy g'oyaning bunyodkorlik maqsadi hamda milliylik va umuminsoniylikning uyg'unligiga asoslanganligiga tayanish zaruriy ahamiyatga ega;

2. Jamiyat taraqqiyotining g'oya va mafkuralar bilan uzviy aloqadorligi, bugungi globallashtirish sharoitida vayronkor g'oyalarning ham tahdidi ko'zga tashlanayotgan bir paytda, bunyodkor g'oyalar targ'ibining zaruriyligiga urg'u berish muhimki, ushbu jihatlar Harakatlar strategiyasida ham xavfsizlik hamda ilm-fan, adabiyot, san'at va sport sohalarini rivojlantirish lozimligi sifatida qayb etilgandir;¹

¹ Шавкат Мирзиёев. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги Фармон. // Халқ сўзи. 2017. 8 февраль. № 28.

3. Harakatlar strategiyasida ta'kidlanganidek, jamiyatda umumiy fuqaroviy birlik va totuvlikni, milliy va diniy bag'rikenglikni ta'minlashni targ'ib etishda Milliy g'oyada belgilab berilgan asoslarga tayanish ijobiy natija berishi shubhasiz;

4. Yoshlarda g'oyaviy immunitet rivojida, jamiyatda xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlashda, milliy mustaqillik asoslarini mustahkamlashda, qolaversa ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot qurishda Milliy g'oya asoslariga tayanish zaruriy omildir;

5. Milliy ma'naviy meros, qadriyatlar targ'ibida, yoshlarda o'zlikni anglashni rivojlantirishda, ularda milliy g'urur, or-nomus, vatanparvarlik va xalqparvarlik jihatlarining ustuvorligini ta'minlashda muhimki, ushbu jihat ham Harakatlar strategiyasidagi konseptual vazifalar sifatida e'tirof etilgandir.

O'zbekistonning birinchi Prezidenti I.A.Karimov tomonidan ilgari surilgan Milliy g'oya mustaqillikni mustahkamlab, O'zbekistonning jahon hamjamiyati tomonidan e'tirof etilishini ta'minlab kelayotganligi, mamlakat Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan «Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari» konsepsiyasida taraqqiyotning ushbu g'oyaviy asoslarini yanada mustahkamlab, O'zbekiston jamiyatining yanada progressiv mohiyatini ta'minlash vazifalarini belgilab berdi. Milliy g'oya asoslarini mustahkamlashga yo'naltirilgan ushbu strategik konsepsiya mamlakat aholisining umumfuqarolik mentalitetini o'stirib, umummilliy taraqqiyotni, demak, barcha millat va elatlarning boshini qovushtirib, fuqarolarning erkin va farovon hayotini ta'minlashda muhim o'rin tutmoqdaki, ushbu umumiylikning rivojiga hissa qo'shishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ham o'rni muhim bo'lib, umumjahon ilm-fani yutuqlarini milliy mentalitet va o'ziga xos xususiyatlarimizni hisobga olgan holda yoshlar ongiga singdirish zaruriy omildir.

3. Milliy totuvlikni ta'minlashning g'oyaviy asoslari.

G'oya har bir jamiyat ijtimoiy-siyosiy taraqqiyotini ta'minlovchi omil sifatida muhim ahamiyatga ega. O'zbekistonning birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta'biri bilan aytganda: «Bizning eng ulug' maqsadimiz, eng ulug' g'oyamiz shuki, O'zbekistonning bitta yo'li bor: mustaqillikni mustahkamlab, mamlakatimizni har tomonlama yuksaltirib, yorug' va erkin hayot sari olg'a yurish».¹ Demak, milliy taraqqiyotni ta'minlashda g'oyaviy omillar targ'ibi yetakchi o'rinni egallaydi.

Haqiqatan ham insoniyat tarixiy taraqqiyotining sivilizatsiyalashgan davri biron-bir jamiyatning ezgu g'oyalar va mafkurasiz rivojlana olmasligini tasdiqlab kelmoqda. Ajdodlarimiz o'z etnotarixiy taraqqiyot bosqichlarida jamiyat a'zolari tafakkuriga ezgulikka va bunyodkorlikka chorlovchi g'oyalarni singdirib kelganki, buni ma'naviy meroslar ham tasdiqlaydi. Eramizdan oldingi davrlarda ajdodlarimiz e'tiqod qilib kelgan Zardushtiylik dinining «Avesto» kitobidagi g'oyaviy konsepsiya – «Ezgu fikr, ezgu so'z va ezgu amal», misolimizning yorqin dalilidir. Undan so'ng ham ajdodlarimiz o'z etnotarixiy taraqqiyotini, demakki jamiyatda millatlar va elatlar orasidagi munosabatlarni g'oyalarsiz tasavvur eta olmay, o'z zamondoshlarini muayyan ezgu maqsad atrofida birlashib, kelajakka intilish lozimligini uqdirib kelgan. Buni qadimgi turkiy yozma yodgorliklari namunalari bo'lgan O'rxun-Yenisey yozma yodgorliklari, Kul-tegin va Bilka hoqon yodgorliklari misolida uchratishimiz mumkin. Ayniqsa, islom dini sharoitida ajdodlarimiz o'z tafakkur boyliklari, an'ana va urf-odatlaridagi ijobiy xislatlarning barisini ushbu tinchlikparvar din tarkibiga singdirib yubordiki, bugungi kunda biz e'tiqod qiladigan ma'rifiy islom o'zida ko'proq xalqchil jihatlarni mujassam etib, unda milliy mentalitetimizning ijobiy qirralari singdirilganligi bilan e'tiborlidir.

¹ Ислам Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Тошкент: Маънавият, 2008. – Б. 76.

Mustaqillikning ilk yilidanoq O'zbekiston xalqi o'z milliy g'oyasi negizlariga tayangan holda rivojlanish yo'lini tanladi.

O'zbekistonning birinchi Prezidenti Islom Karimov bu borada: «Oldimizga qo'ygan olijanob maqsad-muddaolarimizga yetish, eski mafkuraviy asoratlardan batamom xalos bo'lish, g'oyaviy bo'shliq paydo bo'lishiga yo'l qo'ymaslik, begona va yot g'oyalar xurujidan himoyalanih, bunday tajovuzlarga qarshi tura oladigan har tomonlama barkamol insonlarni voyaga yetkazish zarurati xalqimiz va jamiyatimiz manfaatlariga mos yangi mafkurani shakllantirishni taqozo etmoqda»,¹ - degan edilar.

Bevosita ana shu jihatlar milliy totuvlikni ta'minlashda Milliy g'oyaning o'rnini belgilashga ham aloqador bo'lib, Milliy g'oya yoshlarda, jamiyat a'zolariga nisbatan o'zaro hurmat, xalqparvarlik hamda vatanparvarlik xususiyatlarining rivojini ta'minlaydigan asosiy omil sifatidagi mavqeini ta'minlamoqda. Shuningdek, ajdodlarimizga xos bo'lgan mardlik, tantilik, olijanoblik, sadoqat va muhabbat xislatlarini aks ettirish fuqarolik jamiyati asoslari shakllanayotgan bugungi kunda har qachongidan ham muhimdir.

Jamiyatda milliy totuvlikni ta'minlashda Milliy g'oyaning konseptual asoslariga tayanish quyidagi jihatlarining ustuvor mavqe kasb etishiga asos yaratadi:

1. Ijtimoiy-siyosiy, madaniy hamda ma'naviy jarayonlarning tahlilida mamlakatimiz ijtimoiy hayotida tobora mustahkam o'rin tutayotgan Milliy g'oyaning bunyodkorlik maqsadi hamda milliylik va umuminsoniylikning uyg'unligiga asoslanganligiga tayanish zaruriy ahamiyatga ega;

2. Jamiyat taraqqiyotining g'oya va mafkuralar bilan uzviy aloqadorligi, bugungi globallashuv sharoitida vayronkor g'oyalarning ham tahdidi ko'zga tashlanayotgan bir paytda, bunyodkor g'oyalar targ'ibining zaruriyligiga urg'u berish muhim;

¹ Каримов И.А. Ватан равнаки учун ҳар биримиз масъулмиз. Т.9. –Тошкент: «Ўзбекистон», 2001. - Б. 220.

3. Jamiyatda umumiy fuqaroviy birlik va totuvlikni, milliy va diniy bag'rikenglikni ta'minlashni targ'ib etishda Milliy g'oyada belgilab berilgan asoslarga tayanish ijobiy natija berishi shubhasizdir;

4. Yoshlarda g'oyaviy immunitet rivojida, jamiyatda xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlashda, milliy mustaqillik asoslarini mustahkamlashda, qolaversa ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot qurishda Milliy g'oya asoslariga tayanish zaruriy omildir;

5. Milliy ma'naviy meros, qadriyatlar targ'ibida, yoshlarda o'zlikni anglashni rivojlantirishda, ularda milliy g'urur, or-nomus, vatanparvarlik va xalqparvarlik jihatlarining ustuvorligini ta'minlashda muhimdirki, milliy totuvlik bevosita ushbu omillar bilan bog'liq.

6. Jamiyatimiz a'zolari, xususan yoshlar kamolotini ta'minlashda Milliy g'oya muhim ahamiyatga ega bo'lib, ijtimoiy taraqqiyot bevosita ushbu omil bilan bog'liq. Mustaqillik yillarida milliy tafakkurdagi ijobiy o'zgarishlar g'oyaviy omillar bilan chambarchas bog'liqligi bevosita Milliy g'oyaning jamiyatni birlashtiruvchilik mohiyati va ahamiyatidadir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'biri bilan aytganda «Mamlakatimizda mustaqillik yillarida amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar milliy davlatchilik va suverenitetni mustahkamlash, xavfsizlik va huquq-tartibotni, davlatimiz chegaralari daxlsizligini, jamiyatda qonun ustuvorligini, inson huquq va erkinliklarini, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik muhitini ta'minlash uchun muhim poydevor bo'ldi, xalqimizning munosib hayot kechirishi, fuqarolarimizning bunyodkorlik salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlar yaratdi»¹. Darhaqiqat mustaqillik bugungi milliy taraqqiyotimiz uchun asos bo'lib, O'zbekistonning jahon miqyosidagi ijtimoiy-siyosiy rivojida muhim omil bo'ldi. Bunda Milliy g'oyaning asosiy g'oyalari – millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik

¹ Шавкат Мирзиёев. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги Фармон // Халқ сўзи. 2017 йил 8 февраль. № 28.

konsepliyalarining ijtimoiy hayotda amaliy ko‘rinishi taraqqiyotimizni ta’minlagan yetakchi pillapoyalaridan bo‘ldi, desak to‘g‘ri bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, Milliy g‘oya mustaqillikni mustahkamlab, O‘zbekiston aholisini yagona maqsad atrofida jipsligini ta’minlashda asosiy omil bo‘ldi. Ushbu g‘oya mamlakat aholisining umumfuqarolik mentalitetini o‘stirib, umummilliy taraqqiyotni, demak, barcha millat va elatlarning boshini qovushtirib, fuqarolarning erkin va farovon hayotini ta’minlashda muhim o‘rin tutmoqdaki, ushbu umumiylikning rivojiga hissa qo‘shishda hamda milliy totuvlikni ta’minlashning g‘oyaviy asoslariga e’tibor qaratib, milliy mentalitet va o‘ziga xos xususiyatlarimizni hisobga olgan holda yoshlar ongiga singdirish muhimdir.

Tayanch tushunchalar:

Milliy g‘oya, ta’lim va tarbiya, millatlararo totuvlik, madaniy va ma’rifiy muassasalar, meros, diniy bag‘rikenglik, yoshlar, o‘zlikni anglash, umumfuqarolik mentaliteti, xalqparvarlik, vatanparvarlik.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Milliy g‘oyaning bosh g‘oyasi va g‘oyalarining mazmun-mohiyati nimalardan iborat?
2. Ta’lim va tarbiyaning o‘zaro mushtarakligi to‘g‘risida so‘zlab bering.
3. Millatlararo totuvlik konsepsiyasi haqida so‘zlab bering.
4. Millatlararo totuvlikni ta’minlashda madaniy va ma’rifiy muassasalarning o‘rni qanday bo‘lishi lozim?
5. Yoshlarda o‘zlikni anglash rivojining umumfuqaroviy yaxlitlikni ta’minlashdagi o‘rni qanday bo‘lishi kerak?
6. Umumfuqaroviy mentalitet nima?
7. Xalqparvarlik va vatanparvarlikning g‘oyaviy asoslari nimalardan iborat?

9-mavzu: Millatlararo munosabatlarning tabiiy iqtisodiy omillari

Reja:

1. Millatlararo munosabatlarning rivojlanishi, uning tabiiy iqtisodiy taraqqiyotga bog'liqligi.

2. Millatlararo munosabatlarning tabiiy-iqtisodiy omillarini oshirib borish zaruriyati.

3. Tabiiy-iqtisodiy omilning samaradorligini oshirishda oqilona milliy siyosatning tutgan o'rni.

1. Millatlararo munosabatlarning rivojlanishi, uning tabiiy iqtisodiy taraqqiyotga bog'liqligi.

Milliy hayot, millatlararo munosabatlar haqida gap ketar ekan, o'z vaqtida ko'p gapirilgan milliy differensiatsiya va integratsiya jarayonlari hozirgi kunda ham o'ziga xos tarzda namoyon bo'layotganini ta'kidlash zarur. Mavjudligi bundan qariyb bir asr oldin ta'kidlangan ushbu jarayon yangi ming yillikda yanada yorqinroq namoyon bo'lmoqda.

Dunyoning turli nuqtalarida etnik o'z-o'zini anglashning o'sishi, milliy hayotning uyg'onishi sodir bo'lmoqda. Bunday uyg'onish jahon tarixining burilish nuqtalarida hamma vaqt yangi mustaqil davlatlarning paydo bo'lishiga zamin yaratgan. Jahon siyosiy xaritasidagi o'zgarishlarga tayanib, bu jarayonning bir necha to'qlinini ajratish mumkin.

Yangi mustaqil davlatlarning tarix sahniga chiqishining birinchi yirik to'qlini XIX asr boshlaridan asosan o'rtasigacha bo'lgan davrni qamrab oladi. Bu davrda o'z mustaqilligini qo'lga kiritgan 22 davlatning 16 tasi Amerika qit'asi davlatlariga to'g'ri keldi.

Birinchi jahon urushining oqibatlari bilan bog'liq ikkinchi to'qlin davrida jahon siyosiy xaritasida 15 ta, Ikkinchi jahon urushidan keyin boshlangan uchinchi to'qlinda (1944 – 1950 yy.) 17 ta yangi davlat paydo bo'ldi.

Mustaqillikka intilishning 1950 yillarning o'rtalaridan boshlangan to'rtinchi to'lgini 1960 yillarda o'zining yuqori cho'qqisiga ko'tarildi. Agar 1950-1960 yillar orasida 13 mamlakat o'z mustaqilligini qo'lga kiritgan bo'lsa, 1960 yillarda yana 43 davlat shunday maqomga ega bo'ldi. 1970-1980 yillarda davlatlarning mustaqillik uchun kurashi davom etib, dunyoning turli nuqtalarida yana 21 davlat o'z mustaqilligini qo'lga kiritdi¹. Bu jarayon 1990 yillarda yangidan davom etdi. Sobiq federativ mamlakatlar – Sovet Ittifoqi, Chexoslovakiya, Yugoslaviyaning parchalanib ketishi oqibatida ularning o'rnida 20 dan ortiq yangi, yosh mustaqil davlatlar paydo bo'lib, jahon hamjamiyatining to'laqonli a'zosiga aylandi.

Milliy differentsiatsiya jarayoni nafaqat federativ davlatlar o'rnida yangi mustaqil davlatlarning paydo bo'lishi shaklida, balki quyidagi ko'rinishlarda ham namoyon bo'lmoqda.

Tarixan millatlarning shakllanishi tabiiy-stixiyali tarzda – obyektiv iqtisodiy, lisoniy, madaniy aloqalar zahirida yuzaga kelgan. Ammo hozirgi davrda ichki milliy munosabatlarni kuchaytirish, mustahkamlashda onglilik, aniq maqsadni ko'zlab harakat qilishga intilish kuchayib bormoqda. Bunda o'zining davlat tuzilmalariga ega bo'lgan millatlar tajribasining ta'siri bor, albatta. Sharq mamlakatlaridagi chegaradosh mamlakatlarda yashayotgan kurdning hududiy birlashib, o'zlarining mustaqil davlatini qurishga intilayotgani buning dalilidir.

Ayni paytda, tarix sahnida yangi davlatlarning paydo bo'lishi ularga nom bergan millatlarning qo'shni mamlakatlarda uyushib yashayotgan elatdoshlari etnik ongining keskin darajada o'sishi, yashayotgan hududlarini o'z milliy davlatlari bilan birlashtirishga urinishni keltirib chiqarmoqda. Xususan, Kosovodagi harakatlar buning isbotidir.

Agar yuqoridagi ikki holat – millatlarning o'z mustaqil davlatini barpo etish va turli chegaradosh mamlakatlar hududida yashayotgan

¹ Мазкур рақамлар «Страны мира. Справочник». (М.: Республика, 1997) китобида келтирилган маълумотларга таянган ҳолда ҳисоблаб чиқилди.

xalqlarning o'zining mavjud milliy davlati bilan birlashishga urinishlari kuchayadigan bo'lsa, dunyoning yangidan – milliy asosda qayta bo'linishi sodir bo'ladi. Bugungi kunda Buyuk Britaniya, Daniya, Ispaniya, AQSH kabi qator davlatlar 40 dan ortiq hududlarga egalik qilib turgani inobatga olinsa,¹ buning uchun real asoslar mavjudligiga ishonch hosil qilish mumkin. Demak, jahon siyosiy xaritasida yangi davlatlarning paydo bo'lish jarayoni davom etadi.

Bunday bo'linish real hayotda sodir bo'ladimi yoki yo'qmi, bizningcha, "Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risida xalqaro Pakt" hamda "Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risida xalqaro Pakt"ning birinchi moddalarida mustahkamlab qo'yilgan "Barcha xalqlar o'z taqdirini o'zi belgilash huquqiga egadirlar. Ana shu huquq tufayli ular o'z siyosiy maqomlarini o'z erklari bilan belgilaydilar hamda o'zlarining iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy taraqqiyotlarini ta'minlaydilar"², - degan qoida bilan Yevropada xavfsizlik va hamkorlik kengashi Yakunlovchi aktidagi shakllangan chegaralarning daxlsizligi prinsipi o'rtasida yuzaga kelgan ziddiyatning qay yo'sinda hal qilinishiga ko'p darajada bog'liq bo'ladi.

Milliy hayotda kuzatilayotgan ikkinchi tendensiya bu integratsiya jarayonining chuqurlashib borayotganidir. Bunday holat dunyoning barcha mintaqalarida kuzatilmoqda. Ushbu jarayonlarni kuzatish kishida turli mintaqalar integratsiya yo'lida o'ziga xos "kim o'zdi" poygasiga kirishganga o'xshaydi, degan tasavvur uyg'otadi.

Shu o'rinda har biri o'ziga xos, betakror madaniyatga ega bo'lgan, rivojlanishda yuksak cho'qqilarga erishgan Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida yangi bosqichga ko'tarilgan siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy integratsiya jarayonlariga to'xtalish zarur. Uzoq tayyorgarlik, bahs-munozaralar, ba'zi hollarda esa, umumxalq referendumlari o'tkazilganidan so'ng davlat suverenitetining muhim belgilaridan biri bo'lmish milliy valyutalar o'rniga yagona pul birligi – "yevro" ni muomalaga kiritish haqida qaror qabul qilindi. Hozirda

¹ «Страны мира. Справочник». – М.: Республика, 1997.

² Инсон ҳуқуқлари тўғрисида халқаро билль. –Тошкент: Адолат, 1992. –Б. 18-19, 33-34.

Yevropa Ittifoqi 20 dan ortiq davlatni birlashtirib turgani ham mazkur jarayonning nechog'li chuqurligini ko'rsatib turibdi.

Janubiy-sharqiy Osiyo davlatlari assotsiatsiyasi (ASEAN), Lotin Amerikasi iqtisodiy sistemasi kabi tashkilotlarning yuzaga kelishi va ular olib borayotgan faoliyat mintaqaviy hamkorlikning ko'lamli xarakter kasb etib borayotganidan yana bir nishonadir.

Tahlil bunday jarayonlar Afrikada ham ildiz ota boshlaganini ko'rsatadi. 2002 yilning 9 iyulida Durban (JAR) shahrida yig'ilgan 52 ta Afrika davlatlari rahbarlari qariyb 40 yil faoliyat ko'rsatgan Afrika birligi tashkiloti o'rnida Afrika Ittifoqi deb atalgan yangi tashkilotni tuzganliklarini e'lon qildilar. Ushbu sammitda Panafrika parlamentini, yagona valyuta jamg'armasini, markaziy bankni (Afrika rivojlanish bankini) tuzish haqida qaror qabul qilindi. Barcha mamlakatlar uchun yagona valyutani joriy qilish istiqboldagi vazifa sifatida belgilandi.

Mintaqaviy integratsiya rivojlanishi mantiqidan kelib chiqib, bir holatni qayd etish lozim. Yaqingacha umumjahon ahamiyatiga molik muammolar asosan o'ta yirik davlatlar xohish-istagi, manfaatlaridan kelib chiqib hal qilinardi. Qisman hozir ham shunday. Ammo uzog'i bilan XXI asrning o'rtalariga kelib insoniyatning taqdiriga daxldor masalalar chuqur integratsiyalashgan bir nechta mintaqada hal qilinsa ajab emas.

Shunday istiqboldan kelib chiqilsa, YevroOsiyo Iqtisodiy Hamkorligi tashkilotiga asos solingani uzoqni mo'ljallab qilinganiga ishonch hosil qilish mumkin. Bunday hamkorlik mamlakatlarimizning iqtisodiy, moliyaviy, tabiiy, intellektual, madaniy-ma'rifiy salohiyatini xalqlarimizning farovonligini ta'minlashga xizmat qildirishga yo'l ochadi. Mintaqa iqtisodiyoti uchun zarur bo'lgan turli dasturlarni amalga oshirish, xalqaro tashkilotlarning investitsiyalarini jalb etish, ulardan oqilona foydalanishni tashkil etishga sharoit yaratadi. Bularning barchasi YevroOsiyo Iqtisodiy Hamkorligining jahon sahnida yuzaga

kelayotgan mintaqaviy integratsiya qutblarida munosib o'rinni egallashiga imkon beradi.

Yuqoridagi tahlildan ko'rinib turibdiki, milliy differensiatsiya va integratsiya jarayonlari shiddatli tarzda kechmoqda va mohiyatan bir-biriga zid bo'lgan bu ikki tendensiya yonma-yon, bir vaqtda sodir bo'lmoqda.

Milliy davlat mustaqilligi har bir qaram, mustamlaka xalqning asosiy maqsadlaridan, orzu-umidlaridan biridir. Milliy mustaqillikni istamagan unga intilmagan xalqning millatning o'zi yo'q.

Mustaqillik tufayli ko'plab millat vakillari uchun o'z ona tillarida ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Bugungi kunda O'zbekistonda o'zbek va rus tillarida o'qitiladigan maktablar faoliyat ko'rsatib kelmoqda.

O'zbekistondagi ko'plab oliy o'quv yurtlarida ham bir qator millatlar o'z ona tilida ta'lim olmoqdalar.

Har bir qaram xalqning o'z mustaqilligini qo'lga kiritishi, shu xalq xayotida muhim tarixiy jarayon hisoblanadi. Mustamlaka xalqlarning o'z mustaqilligini targ'ib etuvchi g'oyalarning ahamiyati kattadir.

2. Millatlararo munosabatlarning tabiiy-iqtisodiy omillarini oshirib borish zaruriyati.

Milliy davlat mustaqilligiga erishish insoniyat tarixida mustamlakachilik, qaramlikni o'z boshidan kechirgan xalqlar uchun asosiy orzu-maqsadlardan bo'lib kelgan. Milliy davlat mustaqilligi har bir xalqni bosqinchilar tayziqidan, nazoratidan xoli bo'lishni, erkinlikka erishishni, o'z taraqqiyot yo'lini tanlab olishni, boshqa mamlakatlarga siyosiy, iqtisodiy hamda ma'naviy tomondan tobe va qaram bo'lmasligini belgilab beradi.

Har bir qaram xalqning o'z mustaqilligini qo'lga kiritishi, shu xalq xayotida muhim tarixiy jarayon hisoblanadi. Mustamlaka xalqlarning o'z mustaqilliklarini targ'ib etuvchi g'oyalarning ahamiyati kattadir.

Tarixga nazar tashlar ekanmiz Amir Temur, Maxatma Gandi, Mustafo Kamol Otaturk singari kishilarning ozodlikni targ'ib etuvchi g'oyalari, mustamlaka xalqlarning o'z ozodligini qo'lga kiritishda, milliy davlatlarni tashkil topishida katta rol o'ynaganligini ko'rib o'tsak bo'ladi.

Mustaqillikka undovchi g'oya mustamlakachilik asoratida bo'lgan millat va xalqlarni, ularga mansub bo'lgan ilg'or kishilarni ozodlikka, o'z erkini qo'lga kiritishga undaydi. Mana shu ta'sir asosida ular ezgulik va ozodlik uchun kurashga otlanadilar. Bu borada zamon, davr va hududning o'zgarishi voqealar jarayonini o'zgartirmaydi, ya'ni jamiyat taraqqiyotining har bir davrida mustaqillikka undovchi g'oya asosan bir xil tamoyillarga tayangan faoliyat uchun ma'naviy omil bo'lgan. Mustaqillikka undovchi g'oya asosidagi kurash nihoyasida istiqloлга erishilgandan so'ng, bu g'oya ushbu mustaqillikni mustahkamlash, avaylab-asrash yo'lidagi ma'naviy omilga aylanadi.

Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlari ham asrlar mobaynida juda ko'plab bosqinlarni o'z boshlaridan kechirganlar. Bosqinchilar ushbu mintaq xalqlarini umrbod o'zlarining mustamlakalariga aylantirishga intilib keldilar.

Ajdodlarimizni ozodlikka, milliy mustaqillikka undovchi g'oyalari bosqinchilarning orzularidan, niyatlaridan ustun keldi.

XX asr nihoyasida Chor Rossiyasi boshlagan, keyinchalik Sovet tuzumi davom ettirgan qaramlikka aylantirish, millatlarga barham berish siyosatiga chek qo'yildi.

O'z mustaqilligini qo'lga kiritgan dunyoning turli mamlakatlari singari Mamlakatimiz mustaqilligining bugungi bosh strategik maqsadi ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot, bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin demokratik jamiyat barpo etishdir. Bunda quyidagi bir qator sohalarda tub islohotlar amalga oshirilmoqda.

- iqtisodiy sohada barcha soha va tarmoqlarda erkinlashtirish jarayonini izchillik bilan amalga oshirish va olib borilayotgan islohotlarni yanada chuqurlashtirish, izlanishlar yo'lidagi mavjud to'siqlarni bartaraf etish o'zgarishlarning asosiy yo'nalishidir.

- siyosiy sohada jamiyat hayotini demokratiyalashtirish jarayonini yanada chuqurlashtirish, uning izchilligi va samaradorligin oshirish-mamlakatimizda amalga oshirilayotgan bu boradagi islohotlarning eng asosiy yo'nalishlaridir.

Jamiyatning siyosiy hayotini yuksaltirishni demokratik o'zgarishlarsiz tasavvur etib bulmaydi. Demokratiyaning asosiy xususiyati shundan iboratki, tenglik tamoyillarini asoslab beradigan siyosiy tuzumdur. Demokratiya mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlarda barcha fuqarolarning teng huquqli asosda qatnashishlarini kafolatlab beradi.

O'zbekistonning uzoq vaqtlar davomida sobiq sovet tizimining xom ashyo bazasi bo'lib kelganligi, mustaqillik qo'lga kiritilgandan so'ng o'z natijalarini ko'rsata boshladi. Mustaqillikni mustahkamlash uchun iqtisodiy sohada islohotlarni o'tkazish zaruriyatga aylangan edi. Faqatgina mustaqillikning qo'lga kiritilishi natijasida barcha millatlarning milliy manfaatlariga mos keladigan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni o'tkazish imkoniyati tug'ildi. Bosqinchilik va qaramlikni o'z boshidan kechirgan har bir xalq uchun, mustaqillikni qo'lga kiritgan ilk kunlaridanok murakkab bo'lgan ijtimoiy va iqtisodiy vazifalarni hal etishni talab etdi.

- ijtimoiy sohada jamiyat hayotining barcha sohalarida tub o'zgarishlar amalga oshirilayotgan, bozor munosabatlari ustuvor bo'lib borayotgan hozirgi sharoitda kuchli ijtimoiy siyosat yuritish asosiy tamoyillardan biri bo'lib qolaveradi.

Jamiyatning barcha a'zolarining manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan kuchli ijtimoiy siyosat oldimizda qo'ygan maqsadlarimizga olib boriladigan ishonchli kafolatdir.

Barcha millat vakillari tinch-totuv yashaydigan jamiyatga qiyinchiliklarsiz, ijtimoiy ziddiyatlarsiz silliqgina o'tib bo'lmaydi. Shu sababdan taraqqiy etgan mamlakatlar safiga qo'shilishga tayyorgarlik ko'rishdan oldin barcha fuqarolarni ijtimoiy himoyalash bo'yicha zarur bo'lgan chora-tadbirlarni ko'rib qo'yish tarixiy zaruratdir.

Sovet tuzumi davrida ijtimoiy himoya borasida millat ajratish singari illatlar ko'zga tashlanar edi. Bir millat vakilini boshqa millat vakilidan ustun qo'yish tuzum uchun oddiy holat bo'lib qolgan edi.

Mustaqillikka erishganimizdan so'ng ijtimoiy himoyalash borasidagi bunday nohaqliklarga chek qo'yildi. Sharqda necha ming yillar davomida qaror topib, kundalik hayotimizning asosiy qirrasiga aylangan ma'naviy-ahloqiy qadriyatlarga, turmush tarzi va dunyoqarashi xususiyatlarga muvofiq keladigan o'z yo'limiz tanlab olindi.

Insonlarning muayyan nomda va hududda tarixan shakllangan, ma'naviy, madaniy, siyosiy va iqtisodiy manfaatlar birligida namoyon bo'luvchi hamdo'stligi elat va etnik guruhlarini millat maqomiga ko'taradi. Shu bois milliy mafkura ma'naviy-siyosiy masala hamdir. U doimo har bir millat vakilining harakatida namoyon bo'lmog'i lozim. Ana shundagina milliy mafkura umummilliy birlikni ta'minlash yo'lida ichki va tashqi g'oyaviy tahdidlarga qarshi yanada samarali faoliyat ko'rsata oladi.

Milliy mafkuraning ma'naviyat bilan o'zaro bog'liq holda jamiyatda o'z mavqeini kuchaytirib borishi yurtimizda yashab kelayotgan barcha millat vakillarini davlatimiz tinchlik va barqarorligini ta'minlash yo'lida olib borayotgan ishiga, ertangi kunimiz porloq ekanligiga ishontira oladi.

Mana shu bog'liqlik, mana shu ishonch mamlakatimizdagi barcha din, millat, elat, tabaqalar vakillarini umummilliy g'oya atrofida birlashtiradi. Buning uchun milliy mafkura, milliyg'oya

barcha millat vakillari manfaatlariga mos kelgan holda ommabop bo'lmog'i kerak.

XXI asr boshlariga kelib inson qalbi va ongi uchun kurash kuchayib borayotgan davrda har bir millatning taqdiri uning kelajagi, saodati va izzati har bir millat vakilining ichki intizomi va totuvligiga bog'liqdir.

Milliy totuvlikni ta'minlab borishga xizmat qiladigan mana shu zaruratni xayotga tatbiq etish uchun milliy mafkura talablarini barcha millat vakillarining kundalik odatiga, xulq-atvoriga, ichki intizomiga aylantirish zarur.

Milliy davlat mustaqilligi jamiyat va davlat hayotining asosiy mezoni bo'lish bilan chegaralanib qolish kerak emas, balki har bir inson, fuqaro ularning mazmunini ham belgilaydi.

3. Tabiiy-iqtisodiy omilning samaradorligini oshirishda oqilona milliy siyosatning tutgan o'rnini.

Insonning huquq va erkinliklari ta'minlanishi, baxtiyor hayot kechirishi, har tomonlama kamol topishi uning demokratik mustaqil davlatda yashashi bilan belgilanadi. Tarix shuni ko'rsatadiki, insonning barcha orzu-umidlari, istaklari faqat rivojlangan mustaqil demokratik davlatdagina to'la ro'yobga chiqishi mumkin.

1991 yil 31 avgust kuni O'zbekiston xalqlari taqdirida va tarixida muhim voqea yuz berdi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining navbatdan tashqari oltinchi sessiyasida O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi hamda ozod suveren davlat – O'zbekiston Respublikasini tashkil etish to'g'risida qaror qabul qilindi. Shu qarorga asoslanib, I.A.Karimov shu kuni O'zbekiston Respublikasinnng davlat mustaqilligi deklaratsiyasi to'g'risidagi qonunni imzoladi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining qaroriga binoan 1 sentabr O'zbekiston Respublikasining mustaqilligi kuni sifatida 1991 yildan boshlab bayram va dam olish kuni deb e'lon qilindi.

Yuqorida qayd etilgan tarixiy hujjatlar o'tmishdan saboq chiqarib, jamiyatimizning iqtisodiy-siyosiy hamda ijtimoiy hayotidagi o'zgarishlarni e'tiborga olib, xalqaro huquqiy hujjatlarda qayd etilganligi, o'z taqdirini o'zi belgilash, huquqiga asoslanib, O'zbekiston xalqlarining taqdiri uchun butun mas'uliyatni anglab, shaxsning huquq va erkinliklari, mustaqil davlatlar o'rtasidagi chegaralarning buzilmasligi to'g'risidagi Xelsinki shartnomalariga qattiq sadoqatini bayon etib, millati, dini, e'tiqodi va ijtimoiy mansubligidan qat'iy nazar, respublika hududida yashovchi har bir kishining munosib hayot kechirishini, sha'ni va qadr-qimmatini ta'minlaydigan insonparvar demokratik huquqiy davlat barpo etishga intilib, mustaqillik deklaratsiyasini amalga oshira borib qabul qilindi.

Demokratik huquqiy davlat qaror topishi shu hududda yashab kelayotgan barcha millat vakillaridan milliy jipslikni, milliy konsolidatsiyani talab etadi. Mahalliychilik, millatchilik, guruhbozlik avj olgan, siyosiy partiyalar kurashi murosago'ylikni, kelishuvchanlikni bilmay salbiy xususiyatlar ko'payib borgan sayin mamlakatda haqiqiy demokratiya tantana qila olmaydi.

Milliy mushtaraklik, millatlararo totuvlikni mustahkamlash, haqiqiy demokratik rivojlanish uchun mahalliychilik, millatchilik va shu kabi illatlardan qutilib, umummilliy manfaatlarni tor sinfiy, tabaqaviy manfaatlardan ustun qo'ya bilish, ularni o'zaro birlashtira olish zarur.

Bu jamiyatda muayyan ma'naviy-ma'rifiy, tarbiyaviy ishlar olib borishni, umummilliy qadriyatlarni, umummilliy g'oyani shakllantirishni taqozo etadi.

Demokratik tamoyillar asosida rivojlanishga intilayotgan har bir davlatda barcha millat vakillarining teng huquqliligini ta'minlash, ularning milliy xususiyatlarini hurmat qilishi uchun barcha zarur bo'lgan shart-sharoitlarni yaratib borilishi zarur.

Bugungi kunda jamiyatimiz oldida turgan millatlar madaniyatini takomillashtirib borish singari vazifalarning hal etilishida aniq tamoyillarni, uzoq istiqbolni asoslaydigan nazariy konsepsiyalarni, umuminsoniy qadriyatlarni o'z ichiga olgan jamiyat mafkurasining, milliy g'oyaning ahamiyati kattadir.

O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi ko'pmillatli ushbu yurt uchun qanday ahamiyatga ega? Eng avvalo shuni e'tiborga olish kerakki, O'zbekiston Respublikasi o'z tarkibidagi Qoraqalpog'iston Respublikasi bilan birga mustaqil, demokratik davlatdir. Bundan buyon o'z taqdiri qanday bo'lishini O'zbekistonning o'zi belgilaydi. Mavjud iqtisodiy boyliklardan millatidan qat'iy nazar O'zbekistonning barcha aholisining baxt-saodati va manfaatlari yo'lida foydalanadigan bo'ladi. Ichki va tashqi siyosatini mustaqil ravishda belgilab amalga oshiradi, xalqaro tashkilotdagi o'z vakillariga ega bo'ladi. O'zbekistonning mustaqilligi e'lon qilinganligi va haqiqatda mana shunday mustaqillikka erishganligi shuni bildiradiki, O'zbekiston Respublikasining ko'pmillatli xalqi respublikada davlat hokimiyatining birdan-bir sohiblaridir. U o'z hokimiyatini ham bevosita, ham vakillari orqali amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasining davlat chegarasi va hududi daxlsiz va bo'linmas bo'lib, uning xalqi o'z xohish-irodasini erkin bildirmasdan turib o'zgartirilishi mumkin emas.

O'zbekiston mustaqilligining yana bir muhim ifodasi shundan iboratki, mamlakatda O'zbekiston Respublikasinnng Konstitutsiyasi va qonunlari ustundir.

Barcha millat, elat vakillarining huquqlari, erkinliklarini kafolatlab beradigan qonunlar ustuvorligini ta'minlab berish davr talabi ekanligi mamlakat rahbariyati tomonidan aytilmoqda. Mana shunday qonunlar ustuvor bo'lgan taqdirdagina mustaqilligimiz mustahkam bo'ladi.

O'zining huquqi va erkinliklari qonun bilan himoya qilinayotganini his etib turgan har bir insonda xavotirga hojat qolmaydi. Hamda «Shu aziz Vatan barchamizniki» degan tamoyilni his qilgan holda Vatan ravnaqi, yurt tinchligini ta'minlash yo'lida fidoiy inson bo'ladi.

Kishilik jamiyati tarixida qonun ustuvorligi va barchaga birdayligi tamoyiliga qaysi mamlakat, qaysi davrda amalga qilgan bo'lsa, yoxud shunga intilgan bo'lsa, o'sha mamlakat yuksak rivojlanishga erishgan.

O'zbekistonning bugungi mustaqil taraqqiyoti boshboshdoqlik, adolatsizlik, millatchilik sharoitida kechishi mumkin emas. Qonunning ustuvorligi va barchaga bardayligi tamoyillari jamiyat hayotining barcha sohalarida adolat qaror topishi uchun xizmat qiladi.

Qaramlikni, ijtimoiy adolatsizliklarni, milliy kamsitishlarni, milliy manfaatlariga e'tiborsizlikni, milliy qadriyatlarni oyoq osti qilinishlarni o'z boshidan kechirgan bizning mamlakatimiz barcha millat vakillari shod, xurram yashaydigan Ozod va obod Vatanni yaratish asosida rivojlanib borayotganligini e'tirof etish lozim. Qonun ustuvorligi ta'minlab berilgan taqdirdagina barcha millat vakillarining huquqlari va erkinliklari kafolatlanadi, har qanday nohaqliklarga, milliy kamsitilishlarga chek qo'yiladi.

Ma'lumki, mustaqil davlatning moddiy asosini uning mulki tashkil etadi. Shuni hisobga olgan holda qonunda Respublika hududidagi yer, yer osti boyliklari, suv va o'rmonlar, o'simlik va hayvonot dunyosi, tabiiy va boshqa resurslar, respublikaning ma'naviy boyliklari O'zbekiston Respublikasining milliy boyligi, mulki deb qayd etilgan.

Respublikamiz mustaqilligi to'g'risidagi Qonunning yana bir xususiyati shundan iboratki, unga asosan O'zbekiston Respublikasi hududida inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasiga muvofiq holda O'zbekiston Respublikasi fuqaroligi joriy etildi. Unda

yashovchi barcha kishilar millatidan, elatidan, ijtimoiy kelib chiqishidan, qaysi dinga mansubligidan va e'tiqodidan qat'i nazar bir xil fuqarolik huquqlariga ega ekanligi, respublika konstitutsiyasi hamda uning qonunlari himoyasida bo'lishlari kafolatlangan.

O'zbekiston Respublikasi o'z tarkibidagi Qoraqalpog'iston Respublikasining hududiy butunligini va mustaqilligini e'tirof etadi. O'zbekiston Respublikasi bilan Qoraqalpog'iston Respublikasi o'rtasidagi o'zaro munosabatlar teng huquqlilik asosida, ular o'rtasidagi ikki tomonlama shartnomalar va bitimlar vositasida ko'riladi. Shularning hammasidan ko'rinib turibdiki, respublikaning davlat huquqiy maqomida, uning siyosiy-iqtisodiy va ijtimoiy turmushida jo'shqin va tub o'zgarishlar ro'y bermoqda. O'zbekiston Respublikasining o'z davlat mustaqilligiga erishishi – bu xalqimiz tarixidagi katta burilish, katta g'alaba. Lekin shuni alohida qayd etib ko'rsatishimiz lozimki, bunday tarixiy yutuqlarga biz tasodifiy va osongina erishganimiz yo'q. Bunga xalqimiz ko'p yillar davomida bosib o'tgan mashaqqatli yo'l orqali erishdik.

O'zbeklar O'rta Osiyo hududida yashab kelgan boshqa xalqlar kabi o'zining boy siyosiy, iqtisodiy, madaniy tarixiga ega bo'lib, yagona mustaqil davlatini barpo etishni doimo umid qilib, bir qancha harakatlarni amalga oshirib kelganlar. Jumladan, eramizdan avvalgi II-I asrlarda Farg'ona-Dovon, Qang'-Kangyuy, Boxtar-Baqtriya davlatlari, eramizning I-IV asrlarida Kushon, V asrda Eftalitlar, VI asrdan boshlab Turk hoqonligi, IX asrda Toxariylar va Ismoil Somoniylar davlati, XI asrda Qoraxoniylar davlatlari faoliyati va nihoyat, mug'ullar istibdodidan keyin XIV-XV asrlarda Amir Temur va temuriylar davlatining tashkil topganligi ajdodlarimizning tarixiy yutug'i sifatida biz avlodlari qalbida iftixor hissini yuksaltiradi. Keyinchalik, XVI-XVII asrlarda o'lkamizda dastlab Buxoro xonligi, so'ng Xiva xonligi hamda Qo'qon xonliklari paydo bo'ladi. Yuqorida zikr etilgan davlatlarning barchasi quldorlik va

feodalizm jamiyati davridagi kichik va mayda davlatlardan iborat edi, xolos.

XIX asrning ikkinchi yarmida Markaziy Osiyo va Qozoqiston xalqlari yashab kelgan hududlar Rossiya tomonidan bosib olinadi va Turkiston general gubernatorligiga bo'ysundiriladi. Uning tarkibiga Qo'qon xonligi va Buxoro amirligining bir qismi kiritiladi. Buxoro amirligining boshqa hududlari va Xiva xonligi ham Rossiyaga qaram bo'lib qoladi. Shunday qilib, O'rta Osiyo xalqlari Rossiyaning mustamlakasiga aylandi. Bu jarayon O'rta Osiyo va Qozog'iston xalqlarining fan va madaniyati o'sishiga keyinchalik ma'lum ijobiy ta'sir ko'rsatgan bo'lsa-da, ularning siyosiy va ma'naviy hayotida bir qancha muammolarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun ham o'lkamizda chorizmning mustamlakachilik va shovinistik siyosatiga qarshi bo'lgan turli ommaviy harakatlar avj olib ketadi. Natijada XIX asrning 70-90 yillarida Qo'qon, Andijon va boshqa joylarda turlicha milliy-ozodlik harakatlari yuzaga keladi.

Qaramlik va mustamlakachilik yillarida O'rta Osiyoda yashab kelayotgan barcha millatlar va xalqlar manfaatini himoya qilib chiqqan ijtimoiy-siyosiy harakatlardan biri jadidchilik harakati edi. Ushbu harakat asoschilari, uning nomoyandalari tub joy aholisining huquqlari va erkinliklarini himoya qilib chiqqanligi, bosqinchilarning milliy masalalar bo'yicha qilayotgan nohaqliklari uchun ham Sovet tuzumi davrida ular qoralangan edi. Faqatgina mustaqillikka erishganimizdan keyingina ularning milliy tiklanish yo'lidagi say-harakatlari haqida haqqoniy fikrlarni aytish imkoni paydo bo'ldi.

Jadidchilik XIX asr oxirlari XX asrning birinchi yarmida Markaziy Osiyo, Qrim, Volga bo'yi hududlarida shakllangan harakat bo'lib, ushbu harakatni shakllantirishda ko'plab millat ziyolilari faol qatnashganlar.

1917 yili Rossiyada ro'y bergan fevral inqilobi xalqimiz qalbidagi mustaqil davlat barpo etish g'oyasini yanada jonlantirib

yubordi, burjua-demokratik inqilobi tufayli o'lkamizda siyosiy o'zgarishlarni amalga oshirish mumkin, degan umid kurtak yozdi. Bunga 1917 yilning oktabr oyida Rossiyada g'alaba qilgan sotsialistik inqilob ham turtki bo'lib, xalqning muayyan qismi unga umid bog'lasada, inqilob tufayli yuzaga kelgan qizil armiya yerli musulmon xalqlarga nisbatan yot tuzum va yot madaniyatni olib kelib, targ'ib etdi. Xalqning asosiy qismi milliy mentalitetga zid bo'lgan jihatlarga qarshi turgach, repressiv siyosatni qo'llay boshladi.

1917 yil oktabr inqilobidan so'ng, O'rta Osiyo xalqlari, shu jumladan o'zbek xalqi ham o'zlarining milliy davlatlarini tuzish istagini bildiradilar, chunki shu davrga qadar mustamlakachilik mahalliy xalq vakillarini siyosiy hayotdan uzoqlashtirishga, davlat boshqaruviga yaqinlashtirmaslikka harakat qilar edi. Turkiston muxtoriyatini tashkil etuvchilar, demakki, bu muxtoriyatning boshida turganlar turli millat vakillaridan iborat bo'lgan tub joy aholisi edi.

Turkiston muxtoriyati tashkil topgan ilk kunlardan boshlab ushbu muxtoriyat hududida yashayotgan barcha millat manfaatlarini ko'zlagan holda faoliyat olib bora boshladi.

Ular O'rta Osiyoda yashayotgan xalqlar o'rtasida do'stlik, yaxshi qo'shnichilik aloqalarining mustahkamlanishidan manfaatdor edilar.

Zo'rlik asosida hokimiyatni egallagan bolsheviklar tub joyli aholining siyosiy, huquqiy bilimdon bo'lishini, milliy davlatlar tuzilishini istashmas edi, shuning uchun ham bir yil ham faoliyat ko'rsatmasidan muxtoriyat bolsheviklar tomonidan halokatga giriftor etildi.

1922 yilning 30 dekabrda ochilgan Sovetlarning I-syezdi SSSR tuzilishi to'g'risidagi Deklaratsiya va Shartnomani tasdiqlaydi. Bunga dastlab Rossiya, Ukraina, Belorussiya va Kavkaz orti

mamlakatlari kiradilar. 1924 yilning 27 oktabrida SSSR tarkibida O'zbekiston respublikasi tashkil etiladi.

O'zbekiston Sovet mustamlakasi bo'lishiga qaramasdan, boshqa respublikalar kabi o'tmishda sanoat, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishda, fan va texnikani rivojlantirishda, mehnat ahlining madaniy ehtiyojlarini qondirishda ko'pgina yutuqlarni qo'lga kiritdi. Shuning bilan bir katorida stalinizm va ma'muriy-buyruqbozlik sistemasi tomonidan xalqlarning o'z taqdirini o'zlari hal qilishi prinsiplari qo'pol ravishda bo'zilishi va oyoq osti qilinishi natijasida respublikamizning asta-sekin iqtisodiy rivojlanish sur'atlari sezilarli darajada pasayib keta boshlaydi. Natijada xalq ommasining daromadi, uning turmush tarzi nochorlashib ketdi. Fan va maorif, sog'liqni saqlash va aholiga madaniy-maishiy xizmat ko'rsatishning moddiy bazasi orqada qolishiga sabab bo'ladi. Shunday qilib, juda katta resurslarga ega bo'lgan xalq xo'jaligida shu resurslarning yetishmovchiligiga duch kelindi. Ijtimoiy ehtiyojlar bilan erishilgan ishlab chiqarish darajasi o'rtasida, to'lovga qodir talab bilan uning moddiy jihatdan ta'minlanishi o'rtasida uzilish vujudga keldi. Mana shularning hammasi jamiyatimizda ijtimoiy ziddiyatlarni keskinlashtirishga olib keldi.

Ma'muriy-buyruqbozlik sistemasi hukm surgan, hamma narsa markazning va yuqorida o'tirgan mansab egalarining buyrug'i bilan bajariladigan yillarda mehnatkashlar ahli o'zi yetishtirgan mahsulotiga xo'jayinlik qila olmaydigan bo'lib qoldi. Ularning hafsalasi pir bo'ldi, ko'ngli sovudi, mehnatga munosabati o'zgara boshladi. Natijada xalq xo'jaligining rivojlanishiga katta zarar yetkazildi.

Uzoq yillar davomida respublikalar huquqlarining markaz tomonidan chegaralab qo'yilganligi ishlab chiqarish va ijtimoiy sohalar o'rtasida nomuvofiqlikni keltirib chiqardi. Pirovard natijada eng dolzarb masalalarni hal etishda respublikalarning huquq va imkoniyatlari cheklanib qoldi. Sovet davlatining o'z

mustamlakalarida olib borayotgan milliy siyosati o'z oqibatlarini ko'rsata boshlagan edi.

XX asr oxirlariga kelib SSSR tarkibiga kirgan ko'plab respublikalarda milliy manfaatlar uchun kurash kuchaya boshladi. Ko'pgina Respublikalarda milliy ozodlik g'oyalarini ilgari suruvchi xalq harakatlari foallasha boshladi. Bunday xalq harakatlari jiddiy ijtimoiy-siyosiy kuchga aylana boshladi, ular milliy munosabatlar borasidagi adolatsizliklarni tanqid qilish bilan birga milliy masala bilan bog'liq bo'lgan barcha msalalarni demokratiya, oshkoralik asosida hal qilishni talab etardilar.

Ijtimoiy hayotning hozirgi bosqichi milliy respublikalarning, davlatlarning o'z taqdirini o'zi belgilashi masalasida o'tmishda yo'l qo'yilgan xatolar va buzilishlarni qat'iy bartaraf etishni kun tartibiga ko'ydi. Zero, respublikalar o'z hududidagi yer va uning qa'ridagi boyliklarga, suv va o'rmonga, barcha ishlab chikarish vositalariga mustaqil egalik qila olmasa, uni suveren davlat deb tan olish mumkin emas.

Shuni e'tiborga olgan holda, 1985 yildan boshlab avj olgan demokratiya va oshkoralik jarayoni natijasida sobiq ittifoqdosh respublikalar birin-ketin siyosiy sistemani qayta ko'rib chiqib, respublikalarning mustaqil bo'lishi, suveren huquqlarini ta'minlash va qonun bilan mustahkamlanishini talab eta boshladilar. Markaz tomonidan bunday talablar o'z vaqtida qondirilmaganidan so'ng ular birin-ketin SSSR tarkibidan chnqib, o'zlarini mustaqil davlat deb e'lon qila boshladilar. Eng avvalo bu yo'lga Boltiq bo'yidagi respublikalar, keyin Rossiya, Kavkaz orti, Moldova, O'rta Osiyo respublikalari, Belarus, Ukraina va Qozog'iston Respublikalari o'tdilar. O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi – bu yolg'iz o'zbeklar uchun emas, balki shu diyorda istiqomat qiluvchi yuzdan ortik millat va elatlar uchun ahamiyati katta bo'lgan tarixiy voqeadir. Ularga O'zbekiston Konstitutsiyasida ko'zda tutilgan hamma huquqlar va erkinliklar kafolatlanadi va ta'minlab beriladi.

O'zbek xalqi azaldan do'stlikni qadrlab, ardoqlab kelgan, tinchlik va totuvlikda yashashni xohlagan hamma xalqlarga hurmat bilan karab kelgan.

O'zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligi keng jamoatchilik va jahon mamlakatlari tomonidan tan olinmoqda. Bu esa bizning qadam qo'ygan yangi yo'limizning to'g'ri ekanligidan, O'zbekiston xalqi endilikda umuminsoniy qoidalarga asoslanib, o'z taqdirini o'zi hal qilishga kirishganligidan dalolat beradi.

Lekin, shuni esdan chiqarmaslik kerakki, demokratik kuchlar qo'lga kiritgan g'alabadan mag'rurlanishga hali erta. Biz haqiqiy mustaqillik va ma'rifatli munosabatlar sari o'tish davriga qadam qo'ydik, xolos. Siyosatda va iqtisodiyotda totalitar tuzum merosini yo'q qilish borasida qator ishlar amalga oshirildi.

O'zbekiston davlat mustaqilligini mustahkamlashning asosiy yo'llaridan biri millatlararo hamjihatlik, har bir insonning tinch, bexavotir yashashini ta'minlashdir. O'tgan asrning to'qsoninchi yillarida Farg'ona, O'sh, Parkent, Toshkent shahridagi talabalar shaharchasida ro'y bergan voqealar shuni ko'rsatadiki, biz uchun har bir tinch-totuv o'tgan kun katta g'animat ekan.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda millatlararo totuvlikni ta'minlab borish davlatimiz olib borayotgan siyosatda alohida o'rin tutishi bejiz emas. Chunki, millatlararo totuvlikning yo'qligi, millatlararo mojarolar, ziddiyatlar qanday oqibatlarga olib kelishi mumkinligini tarixning o'zi isbotlab bermoqda.

Ajdodlarimiz uzoq vaqtlar davomida bir kun janjal chiqqan uydan qirq kun baraka ketadi, degan hikmatli gapni ishlatib kelganlar va unga amal qilganlar.

O'zbekiston ushbu hududda yashab kelayotgan barcha millat vakillari uchun aziz vatandir. O'zbekiston deb atalgan muqaddas zaminda tinchlik, barqarorlik va taraqqiyot bo'lishi barchamizning orzu-maqсадlarimizdir. Mana shu orzu-maqсадlarni amalga

oshirish uchun barcha millat vakillari birgalikda harakat qilishlari lozim.

Xalq xotirjamligi, el-yurt osoyishtaligini ta'minlash barchamizning zimmamizdagi mas'uliyatdir.

Agar ahil bo'lsak, xotirjam va hamjihat bo'lsak, ulug' maqsadlarimiz yo'lida, xalq tili bilan aytganda, bir yoqadan bosh chiqarilsa, turlicha qarashlarda bo'lishimiz mumkinligidan qat'iy nazar, ulug' maqsadimiz – jadal taraqqiyotni ta'minlash asosida O'zbekistonning jahonning rivojlangan mamlakatlari qatoridan o'rin olishiga zamin yaratishimiz shubhasizdir.

Mustaqilligimizning ilk kunlardanoq yurtimizda millatlararo totuvlikni ta'minlash yo'lida, shu aziz vatan barchamizniki degan tamoyilni millatidan qat'iy nazar barcha fuqarolar ongi va qalbiga singdirish yo'lida amalga oshirilgan ishlar xalqaro tashkilotlar, jahon davlatlari tomonidan qo'llab-quvvatlab kelinmoqda.

Dunyoning ko'plab mamlakatlari mustaqillik yillarida o'z faoliyatini kuchaytirib borayotgan milliy madaniy markazlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlab kelmoqdalar. Bunday mamlakatlarning bevosita ko'magida yurtimizda yashab kelayotgan ko'plab millat vakillari o'zlarining tarixiy Vatanlari bilan ijtimoiy-madaniy aloqalarni mustahkamlash evaziga, o'z millatdoshlari bilan yanada yaqin munosabatlarni kuchaytirib kelmoqdalar.

Bugungi kunda yurtimizda yashab kelayotgan ko'plab millat vakillari o'z ona tillarida ilm olish huquqiga egadirlar. Ko'plab millat vakillari uchun bunday imkoniyatlarning yaratib berilishi ularda milliy g'urur, milliy faxrning kuchayib borishi uchun zamin bo'ldi.

O'zbekistonda yashab kelayotgan ko'plab millatlar qatori koreys millati ham Sovet tuzumi olib borgan qatog'on va surgun siyosati tufayli aziyat chekishdi. Sovet tuzumi davrida ushbu xalq totalitar tuzum olib borgan barcha jabr zulmni o'z boshidan kechirdi. O'zbekistonning o'z mustaqilligini qo'lga kiritishi bu millat vakillari uchun o'z qaddini tiklash, o'zligini anglash imkoniyatlarini ochib

berdi, ular bugun o'z ona tillarida ta'lim olmoqdalar, O'zbekistonning ko'plab shaharlarida koreys madaniy markazlari faoliyat yurgizmoqda.

Koreya davlati bilan diplomatik aloqalarning o'rnatilishi, siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy aloqalarning kuchayib borishi, ushbu xalqning ma'naviyatining, ijtimoiy faolligining kuchayishiga, milliy g'ururining oshishiga va qolaversa turmush tarzining kuchayishiga katta ta'sir ko'rsatmoqda.

Millatidan, ijtimoiy kelib chiqishidan, e'tiqodidan qa'tiy nazar inson eng oliy qadriyatdir. Inson qadr qimmatini, uning hayotini avaylab asrash tarixiy zarurat. Har bir demokratik mamlakatda inson manfaatlari barcha narsalardan ustun qo'yilishi kerak, barcha millatlar manfaatlari tenglashtirilishi lozim. Bularning barchasi tarixiy zarurat ekanligi ko'plab xalqaro tashkilotlar tomonidan ta'kidlab kelinmoqda.

Mustaqillika erishilgandan so'ng O'zbekiston ham inson huquqlari borasida xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni kuchaytirib bormoqda. O'zbekiston Yevropada xavfsizlik va hamkorlikka bag'ishlangan Kengashning Yakunlovchi dalolatnomasini imzolab, Xelsinki jarayoniga qo'shildi.

Millatidan, e'tiqodidan qa'tiy nazar O'zbekistonning barcha fuqarolarining huquqlari va erkinliklari Qonun bilan himoya qilinadi.

1997 yilning 24 aprelida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining inson huquqlari bo'yicha vakili to'g'risida qonun qabul qilindi. Inson huquqlari bo'yicha vakil o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalarga shuningdek xalqaro huquqning umume'tirof etilgan qoidalar tamoyillari va meyorlariga asoslanadi.

Millatlararo munosabatlarning takomillashib borishiga, turli millat vakillari o'rtasidagi o'zaro ishonch, hamdo'stlikning kuchayib borishiga katta ta'sir ko'rsatadigan mana shunday o'zgarishlarning

barchasi Respublikamiz taraqqiyotida mazmunan yangi bosqichni boshlab berdi.

Hozir bizning jamiyatimiz tarixiy chorrahada turibdi. Respublikani milliy-davlat, ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy kamol toptiruvchi o'z taraqqiyot yo'lini ishlab chiqishimiz zarur.

Tayanch tushunchalar:

Tabiiy-iqtisodiy omil, tabiiy boyliklar, xom-ashyolarning mo'l-ko'lligi, rivojlanish imkoniyatlari, milliy va umuminsoniy manfaatlar.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Tabiiy-iqtisodiy imkoniyatlarning milliy munosabatlarga ta'siri nimalarda seziladi?
2. Xom-ashyolar mo'l-ko'lligi va millatlararo do'stlik to'g'risida nimalarni bilasiz?
3. Qaramlik yillarida milliy boyliklarimiz talon-taroj qilinishining sabablari nimalardan iborat?
4. Mustaqillik yillarida tabiiy-iqtisodiy omillarimizni rivojlantirishga berilayotgan e'tibor nimalarda ko'rinadi?
5. Millatlararo munosabatlarning milliy va umuminsoniy manfaatlarga xizmat qilishini qanday izohlash mumkin?

10-mavzu. Millatlararo munosabatlarning ijtimoiy-siyosiy omillari

Reja:

1. Demokratik tafakkur va millatlararo munosabat: o'zaro aloqadorlik dialektikasi.

2. Davlatning milliy siyosatida etnoslar taraqqiyotiga e'tibor.

1. Demokratik tafakkur va millatlararo munosabat: o'zaro aloqadorlik dialektikasi.

Respublika aholisi tarkibidagi umumiy miqdori 10 foizdan oshadigan, o'zbek va qoraqalpoq xalqlari bilan asrlar davomida hamkor va hamnafas bo'lib kelgan tojik, qozoq, qirg'iz, turkman xalqlari o'rtasidagi munosabatlar esa millatlararo munosabatlarni yanada takomillashtirish bilan bog'liq vazifalarga o'ziga xoslik bag'ishlaydi. Markaziy Osiyo madaniy-ma'naviy makonini qaror toptirishni muhim vazifa qilib belgilaydi. "O'zbek xalqida "Qo'shning tinch – sen tinch" degan maqol mavjud.

Bizning mushtarak tarixiy merosimizni ajratib bo'lmaganidek, mamlakatlarimiz va xalqlarimizning bugungi kuni va kelajagini ham ayro holda tasavvur etib bo'lmaydi, – deb yozadi Sh.Mirziyoyev. – Biz har doim bir-birimizga yaqin bo'lganmiz va bundan keyin ham bir-birimizga kerak bo'lamiz".¹

Milliy siyosatimizga xos bo'lgan xususiyatlar, ularning asosiy tamoyillari yuqorida tahlil qilingan bo'lsada, bir holatga diqqatni qaratish lozim. N.I.Konrad "ba'zi bir kishilar o'z davlatining ming yillik tarixidan, madaniyatining ulkan tarixiy rivojlanishidan qonuniy ravishda g'ururlangan holda boshqa mamlakatlarda undan kam ko'lamda bo'lmagan shunday holatni ko'rmay qoladilar. Azaldan ilg'or yoki azaldan qoloq xalqlarning o'zi yo'q: Sharq va G'arbning

¹Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Том 1. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2018. –Б 377.

barcha yirik sivilizatsiyalashgan xalqlari o'z tarixida ildam olg'a rivojlanish va sekin-asta harakatni yoki umuman vaqtincha orqada qolib ketishni keltirib chiqargan to'xtab qolishlarni boshdan kechirgan. Shunday ekan, hech kimning o'zini boshqalardan ustunroq deb biladigan xos xalq deb hisoblashga haqqi yo'q. Har qanday millat o'z qadrini bilish hissiga ega bo'lishi kerak, ammo millatdagi ulug'lik vasvasi alohida olingan odamdagi ulug'lik vasvasi kabi shunchalik yolg'on, zararli va kulgulidir"¹.

Mustaqil taraqqiyotimizning bosib o'tilgan chorak asriga e'tibor beradigan bo'lsak, N.Konrad zararli deb baholagan yo'l avval boshdanoq inkor etilganiga ishonch hosil qilish mumkin.

Mutafakkirlardan biri "Ikki kishida bittadan olma bo'lib, ular almashsalar ularning har birida bittadan olma bo'ladi. Ammo ikki kishida bittadan g'oya bo'lib, ular almashganida esa ularning har birida ikkitadan g'oya bo'ladi", – degan edi. O'zaro hurmat va ishonch asosiga qurilgan millatlararo munosabatlarni ham ana shunday holatga qiyoslash mumkin. Chunki har bir millat o'zining betakror madaniyati, urf-odatlarini, an'analariga ega. O'zaro ta'sirlashuv jarayoni esa tabiiy ravishda ularning har birining boyishiga xizmat qiladi.

Insoniyat tarixi "sof" milliy an'anani bilmaydi. Zero, hech bir xalq, hech bir millat mahdud holda mavjud bo'lgan emas. Aksincha o'zaro aloqada va ta'sirlashuvda bo'libgina o'z rivojlanishini ta'minlay olgan.

Respublikamizda shuningdek, milliy o'zlikni saqlab qolish, milliy-madaniy ehtiyojlarni qondirish, etnik qadriyatlarni asrab-avaylash va rivojlantirish bilan bog'liq jarayonlarga, yaqin o'tmishdagidan farqli o'laroq, millatchilikning o'sishi deb emas, balki tabiiy-tarixiy jarayon sifatida qaralayotganini ham ta'kidlash zarur. Zero, "Har qanday milliylik yagona va qardoshlarcha birlashgan insoniyatning yo'lidagi to'siq emas, balki uning boyligidir. Millat ijtimoiy emas, balki tarixiy

¹ Конрад Н.И. Запад и Восток. Статьи. – М.: Наука, 1972. –С. 27.

masaladir, mavhum ijtimoiy holat emas, balki aniq madaniy muammodir”¹.

Milliy g’oyani kishilarimiz ongiga singdirish, millatlararo totuvlikning ustuvor bo’lishini ta’minlash yo’lidagi amaliy ishlar ma’naviy-ruhiy jarayonlarda ham o’z ifodasini topmoqda.

Insonning otasi, onasi kabi Vatani ham bitta bo’ladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, fuqarolarimizda “O’zbekiston – yagona Vatan” degan tuyg’u qaror topa boshlagani tobora yaqqolroq namoyon bo’lmoqda. “Men 1997 yilning sentabrida o’zimning tarixiy Vatanim bo’lmish Janubiy Koreyaga safar qildim, – deb xotirlaydi G.Kim. – Oradan bir hafta o’tmasdanoq men Vatanim, tug’ilib o’sgan yerim, O’zbekistonimni sog’ina boshladim.

Shunda men dunyoda O’zbekistondan ko’ra azizroq joy yo’qligini ich– ichimdan tuydim... Nega O’zbekiston men uchun shunday aziz bo’lib qoldi? Chunki, men shu yerda o’sdim va shu yerda yashayapman. Endi mening kelajak hayotim ham shu Vatan istiqboli bilan chambarchas bog’liq”².

Haqiqatan ham, Vatan insonga g’urur-iftixor bag’ishlaydi, turli sinov va qiyinchiliklarni yengib o’tishda kuch bag’ishlaydi. Shiroq, To’maris, Spitamen kabi xalq qahramonlarining jasorati, dushmanga qarshi kurash, Vatan ozodligi yo’lidagi mardligi va jonbozligi ham buning yorqin misolidir. Bugungi kunda mustaqillikni mustahkamlash, yurt taraqqiyotini ta’minlash uchun esa ularning jasoratidan kam bo’lmagan jasorat, mardlik va shijoat talab qilinishi ham ayni haqiqatdir. Har bir insonning hayotdagi ezgu maqsadi shu yurtning buguni va ertasi, uning haqiqiy kamoli bilan uzviy bog’liqdir. Vatanning taraqqiyoti esa yurt farzandlarining maqsad–muddaolariga bog’liq. Bu – bir-birini taqozo qiluvchi qonuniyatdir.

Millatlararo munosabatlarni takomillashtirib borishning bir qator omillari mavjud bo’lib, ularning eng muhimlaridarn biri ijtimoiy-siyosiy omildir. Ijtimioiy-siyosiy omillarni e’tiborga

¹Бердяев Н. Судьба России. – М.: Мысль, 1990. –С. 84.

²Гликерья Ким. Эзгулик ва бахт саодат ғояси. // Миллий ғоя - бизнинг ғоя. –Тошкент: 2000. –Б. 131.

olmasdan turib, uni takomillashtirib bormasdan turib, uni millatlararo munosabatlarda qo'zlangan maqsadlarga erishi olmaydi.

Tarixiy rivojlanish jarayonida ushbu omilga katta e'tibor berib o'z oldida turgan maqsadlarga erishgan ko'plab mamlakatlar singari O'zbekistonning kelajagi uchun ham katta ahamiyatga egadir.

Ijtimoiy siyosiy sohaga e'tibor bermasdan turib, ushbu soha oldida turgan muammolarni bartaraf etmasdan turib katta yutuqlarga erishgan mamlakatning o'zi yo'q. Ijtimoiy-siyosiy sohalardagi mummlarni o'z vaqtida bartaraf etib, yutuqlarga erishilib borgan sari, jamiyat hayotida yutuqlarga erishiladi, jamiyatning har bir a'zosida ishonch va umid paydo bo'ladi.

Milliy o'zlikni anglash jadal sur'atlar bilan o'sayotganligiga yurtimizdagi tinchlik va barqarorlikni ko'ra olmasdan millatlararo mojarolarini keltirib chiqarishga, uni kuchaytirishga intilayotgan kuchlarning ayrim g'arazli niyatlariga qaramasdan O'zbekistonda millatlararo va fuqarolararo birdamlikning barqarorligi o'zbek millati uchun vazminlik, bag'rikenglik va boshqa millat vakillariga nisbatan hurmat kabilar xos bo'lgan xususiyatlarning ustuvorligidan hamda mamlakatimiz rahbariyati tomonidan barcha millat va elatlarni yagona maqsad sari safarbar qila olish qobiliyatidandir.

XX asr oxirlarida sobiq Sovet tuzumining milliy masala bo'yicha olib borgan siyosatidagi xatolar, milliy manfaatlar borasidagi nohaqliklar oqibatida yuzaga kelgan parokandalik, turli Respublikalar singari O'zbekistonda ham sodir bo'layotgan edi. Lekin Respublikamiz rahbariyati olib borgan oqilona siyosat oqibatida tog'li Qorabog', Gruziya, Qozog'iston (2022 yil, yanvar), Qirg'iziston va Tojikistondagi chegara muammolari (2022 yil, sentabr) singari hududlarda sodir bo'lgan voqealar O'zbekistonda bo'lib o'tmadi. Asrlar mobaynida shakllanib, xalqimizning turmush tarziga singib ketgan, uning milliy tabiatining ajralmas qismiga aylanib qolgan fazilatlar mustaqillik arafasida va mustaqalligimizning ilk yillarida o'z ahamiyati qanday ekanligini isbotlab berdi.

O'zbeklar doimo o'z atrofida yashab kelayotgan millat va elatlar vakillariga nisbatan do'stlik, birodarlik, hamkorlik, yaxshi qo'shnichilik munosabatlarida bo'lib kelganlar. Bu xalq o'ziga xos bo'lgan mehr-oqibat tuyg'ularini saqlab qola olganligi uning o'ziga xos bo'lgan olijanob xususiyati hisoblanadi. Vaholanki, mustaqillikka erishgan ayrim respublikalarda istiqlool sharofati oldida dovdirab, o'z atroflarida yashayotgan, yaqindagina qardoshmiz deb yurgan millat vakillariga hurmatsizlik bilan qarash yuz berganligi sir emas. O'zbekistonda bunday hol yuz bermaganligi xalqimizning yuksak ma'naviyatini ko'rsatadi.

Ozod va obod Vatan yaratishni, jamiyat hayotini yanada erkinlashtirishni asosiy maqsad qilib olgan milliy mafkuramizda, mana shu bosh g'oyani amalga oshirishda millatlararo totuvlikni ta'minlab berishning ahamiyati katta deb ta'kidlab o'tiladi. Shu bilan birga millatchilik hamda shovinizm singari yovuz, bo'zg'unchi g'oyalar jamiyat hayotiga asosiy tahdidlardan deb ta'kidlanadi.

Bunday yovuz, bo'zg'unchi g'oyalar qanday oqibatlar keltirib chiqarishi mumkinligini, ulardan saqlanish zarurligini jamiyatning har bir a'zosi doimo his qilib turishi lozim.

Tajovuzkor millatchilik, shovinizm singari yovuz g'oyalar insoniyat tarixida doimo millatlararo totuvlikka asosiy tahdidlardan bo'lib kelgan va u bugungi kunda ham barham topgani yo'q.

O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti bu haqida gapirib shunday deydi «...shovinistik va agressiv millatchilik inersiyasining kuchi shu qadar zalvorliki, bu kuch unga duch kelganlar uchun ham uni boshqalarga qaratilayotganlar uchun ham naqadar xavfli ekanligini payqamaslik mumkin emas»¹.

O'zbekiston hududida qadim-qadimdan ko'plab millat va elat vakillari bahamjihat istiqomat qilib keladi. Ular o'rtasida asrlar davomida milliy nizolar bo'lmagani xalqimizning azaliy bag'rikengligini ko'rsatadi.

¹Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. –Тошкент: «Ўзбекистон», 1998. -Б. 455.

Mustaqillikning, o'zbek millatining gullab yashnashining tarafdori bo'lgan har bir O'zbekistonlik fuqaro millatlararo totuvlik, do'stlik qoidalariga sodiq bo'lishi kerak. Chunki, mustaqil davlatimizning kelajagi birinchi navbatda, o'zbek xalqining milliy o'zligini qanchalik anglab yetganligiga hamda mamlakatimiz hududida o'zbeklar va boshqa millat, xalq vakillari bilan yonma-yon istiqomat qilib turgan har bir kishining millati, dini, tili va e'tiqodilaridan qat'iy nazar, bir-birining ko'nglini ola bilishga, ular orasida do'stona munosabatlarning o'rnatilishiga bog'liq.

Hozirgi kunda O'zbekistonda ko'plab millat va elat vakillari huquqlari va erkinliklari tenglashtirilgan holda tinch va farovon hayot kechirib kelmoqdalar. Ular kelajakda O'zbekistonni taraqqiy etgan mamlakatlar safiga olib chiqish yo'lida hamjihatlik bilan bunyodkorlik va yaratuvchanlik ishlari bilan shug'ullanib kelmoqdalar.

Mamlakatimizda har bir millatning tili, madaniyati, urf-odatlarini va rasm-rusumlarini tiklash, tarixiy vatan bilan aloqa qilish munosabatlarini bog'lashga milliy his-tuyg'ularining namoyon bo'lishiga keng yo'l ochib berilgan. Bu esa mamlakatimiz barqaror rivojlanishining kafolatidir.

Vatan ravnaqi, yurt tinchligini ta'minlab borishga katta e'tibor berilayotgan bugungi kunda ko'p millatli davlatlar uchun milliy siyosatni to'g'ri, aniq ko'zlangan maqsad asosida olib borish juda muhim. Bu esa taraqqiyotning jadallashuviga yordam beradi.

Turli millatlar o'rtasidagi munosabatlarni takomillashtirish, uni uyg'unlashtirish sobiq sovet davlati barham topib, ushbu davlat hududida yangi mustaqil milliy davlatlarning qaror topib, rivojlanib borayotgan davrda alohida ahamiyat kasb etadi.

Bu masala ziyraklik va noziklik bilan yondashishni talab qiladigan nozik masala. Ko'p millatli davlatlarda milliy masalani barcha millat va xalqlar mafaatlarini birday hisobga olmasdan hal etishga urinish yomon, salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Millatlararo munosabatlar jarayonida qo'yilgan xatoliklardan kelib chiqqan oqibatlardan xulosa chiqargan holda bunday xatoliklarga yo'l qo'ymaslik zarurdir.

Mustaqillik yillarida yurtimiz hayotining barcha sohalarida, shu jumladan demokratiya va siyosiy islohotlar borishini umumiy baholab aytish mumkinki, O'zbekistonda millatlararo munosabatlar masalasiga alohida, ehtiyotkorlik bilan yondashilmoqda.

Mustaqillikning ilk kunlaridanoq millatlararo munosabatlarda sobiq tuzumi davrida yo'l qo'yilgan xatoliklarga, kamchiliklarga va nuqsonlarga e'tibor qaratilib ular asta-sekinlik bilan bartaraf etila boshlandi. Qator mintaqalarda bo'lib o'tgan milliy mojarolardan xulosalar chiqargan xolda mamlakatimizda yashayotgan barcha millatlar, elatlar tinch totuvlikni ta'minlash chora tadbirlari ko'rildi.

O'zining tarkibi va mazmuni jihatidan xilma-xil xalqlar birligidan tashkil topgan bizning jamiyatimizda millatlararo totuvlikni saqlab qolishda bizdagi huquqiy asoslarning mustahkamligini e'tirof etish mumkin. O'zbekistonda shu yurtida yashovchi muayyan millat vakillarining milliy madaniy ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiluvchi jamoat tashkilotlari, milliy madaniy markazlar faoliyatlari bunga misoldir. Milliy madaniy markazlar O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va O'zbekiston Respublikasining jamoat tashkilotlari to'g'risidagi amaldagi qonunlarga hamda o'z nizomiga asoslangan holda faoliyat ko'rsatadi. Milliy madaniy markazlar muayyan millatga xos bo'lgan milliy madaniyat, til, urf-odat, an'analarni o'rganish va saqlab qolish hamda rivojlantirishdan manfaatdor bo'lgan O'zbekiston fuqarolarini ixtiyoriy ravishda birlashtirganligi e'tiborlidir.

Millatlararo munosabatlarni takomillashib borishiga katta ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy-siyosiy omillarning ahamiyatini yanada kuchaytirishda Milliy-madaniy markazlar faoliyatini yuksaltirib borish katta rol o'ynaydi.

2. Davlatning milliy siyosatida etnoslar taraqqiyotiga e'tibor.

Davlat o'zini demokratik, dunyoviy davlat deb e'lon qilgani bilan millatlararo munosabatlardagi muammolar yo'q bo'lib ketmasligi, bu borada konkret ishlar qilinishi lozimligi polietnik jamiyatda taraqqiyotni ta'minlovchi asosiy omildir. Inson huquqlariga doir xalqaro hujjatlarni ratifikatsiya qilish bilan bir qatorda uni amalga oshirish yo'lida konkret ishlar qilinsagina tenglik real xarakter kasb etishini ko'rsatadi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, respublikamizda turli millat va elat vakillarining madaniy-ma'rifiy ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan institutsional asoslarni yaratishga alohida e'tibor berilayotganini ta'kidlash zarur.

Millatlararo munosabatlarni yanada takomillashtirish, milliy qadriyatlarni saqlab qolish va rivojlantirish borasidagi ishlarni izchil davom ettirish hamda milliy-madaniy markazlar faoliyatini muvofiqlashtirish, ularga tashkiliy va uslubiy yordam berishni yo'lga qo'yish maqsadida Vazirlar Mahkamasining 1992 yil 13 yanvardagi qarori bilan Respublika baynalminal madaniyat markazi tashkil etilgan bo'lsa, Prezidentning 2017 yil 19 maydagi PF-5046-sonli Farmoni asosida «Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik aloqalari Qo'mitasining ta'sis etilishi respublikada millatlararo munosabatlarni optimallashtirishda muhim qadam bo'ldi. Natijada 1991 yilda bor-yo'g'i 10 ta atrofida bo'lgan milliy-madaniy markazlar soni 2022 yilga kelib 138 taga yetdi.

Viloyatlar bo'yicha olinganda bugungi kunda Qoraqalpog'istonda - 5, Andijonda - 5, Buxoroda - 10, Jizzaxda - 6, Qashqadaryoda - 4, Navoiyda -8, Namanganda - 4, Samarqandda -12, Sirdaryoda -4, Surxondaryoda - 4, Farg'onada - 8, Xorazmda - 4, Toshkent viloyatida -27, Toshkent shahrida - 24 va respublika miqyosida 12 ta milliy-madaniy markaz ish olib bormoqda.

Milliy mansublik bo'yicha olinganda, respublika bo'yicha 1 tadan arab, belorus, bolgar, boshqird, grek, gruzin, dungan, litva, xitoy, qrim tatarlari va qoraqalpoq, 3 tadan buxoro yahudiylari va uyg'ur, 4 tadan arman, nemis va polyak, 5 tadan turk va ozarbayjon, 6 tadan turkman, ukrain, yahudiy va qirg'iz, 8 ta tojik, 9 tadan tatar va qozoq, 21 ta rus, 31 ta koreys milliy-madaniy markazlari faoliyat olib bormoqda¹.

Ular o'zlari mansub bo'lgan etnosning tili, madaniyati, urf-odatlarini, an'analarini saqlab qolish va rivojlantirish, millatlararo munosabatlarda uyg'unlikni ta'minlashga munosib hissa qo'shib kelmoqda.

“Ma'lumki, bizning qadimiy va saxovatli zaminimizda ko'p asrlar davomida turli millat va elat, madaniyat va din vakillari tinch-totuv yashab kelgan, – deb ta'kidlaydi Sh.Mirziyoyev, – Mehmondo'stlik, ezgulik, qalb saxovati va tom ma'nodagi bag'rikenglik bizning xalqimizga doimo xos bo'lgan va uning mentaliteti asosini tashkil etadi.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda millatlararo munosabatlar rivojida yangi bosqich boshlandi. Bag'rikenglik va insonparvarlik madaniyatini rivojlantirish, millatlararo va fuqarolararo hamjihatlik va totuvlikni mustahkamlash, yosh avlodni shu asosda, Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash O'zbekistonda davlat siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri etib belgilandi. Bularning barchasi hayotda o'zining to'liq ifodasini topti”.²

Milliy-madaniy markazlar o'z oldilaridagi ana shu mas'uliyatni his qilgan holda faoliyat ko'rsatmoqdalar. Xususan, ular milliy qadriyatlarni tiklash, e'zozlash yo'lida keng qamrovli ishlarni amalga oshirmoqdalar.

Birinchidan, milliy qo'shiq, raqs, an'analarni saqlab qolish va rivojlantirish yo'lida aniq amaliy ishlar qilinmoqda. Bu yo'nalishda milliy-madaniy markazlar qoshida 40 dan ortiq badiiy jamoalar

¹Миллий-маданий марказлар фаолияти билан боғлиқ бу ва бундан кейинги ўринларда келтирилган рақамлар Республика байналмилал маданият марказининг маълумотларига асосланган.

²Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Том 1. –Тошкент: «Ўзбекистон», 2018. –Б 295.

faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Koreys milliy-madaniy markazlari assotsiatsiyasi qoshidagi ayollar, qirg'izlarning "Sayra komuz", ukrainlarning "Djerello", dunganlarning "Chinmyo" folklor ansambllari faoliyati bunga misol bo'la oladi. Milliy-madaniy markazlar tashabbusi bilan 1999 yildan buyon Toshkentda qozoq va qirg'iz oqinlarining musobaqalari o'tkazilib kelinayotgani ham shunday ishlar sirasiga kiradi.

Ikkinchidan, milliy-madaniy markazlar faoliyatida xalq ijodini o'rganish, saqlab qolish bilan bir qatorda professional san'at namunalarini targ'ib qilishga ham alohida e'tibor berilmoqda. Ijtimoiy tahlil milliy-madaniy markazlar qoshida ana shunday faoliyat bilan shug'ullanuvchi 30 dan ortiq badiiy jamoalar mavjudligini ko'rsatadi. Qozoqlarning "Koktem", armanlarning "Xoravats-shou", ruslarning "Gryadushiye", nemislarning "Yugenshtern", mesxeti turklarining "Miko" teatr-studiyalari, ruslarning "Veteran", polyaklarning "Plyast", beloruslarning "Katyusha", yahudiylarning "Shalom" kabi xor jamoalari va cholg'u asboblari orkestrlarining faoliyati buning isbotidir.

Uchinchidan, har bir millat istiqboli tabiiy ravishda, yoshlar bilan bog'liq. Shu nuqtai nazardan qaraganda, milliy-madaniy markazlar yoshlarni milliy madaniyatga muhabbat, etnik qadriyatlarini o'rganish va e'zozlash ruhida tarbiyalashga alohida e'tibor bermoqdalar. Buni ruslarning "Topatushki", koreyslarning "Sa-mul", nemislarning "Shternxen", ukrainlarning "Nashi xoroshki", polyaklarning "Mazurcek" kabi jami 15 ga yaqin bolalar ansambllari faoliyati misolida ko'rsa bo'ladi.

Nemis, polyak milliy-madaniy markazlari birinchi va ikkinchi jahon urushlari davrida asir tushgandan so'ng yurtimizga keltirilgan va shu yerda vafot etgan elatdoshlari ko'milgan qabristonlarni obod qilish va ozoda saqlash masalalariga ham alohida e'tibor bilan qarashmoqda. "Jangu jadallar insoniyatga ne-ne kulfatlar keltirishini ikkinchi jahon urushi misolida yaqqol ko'rish mumkin. Fashizm

keltirgan bu ofat nemis xalqining ham ko'pgina farzandlarini bevatan etdi. Urushda halok bo'lgan va asir tushgan nemis soldatlarining qabrlari olis-olislarda qolib ketdi. O'sha tahlikali yillarda Kogon shahrida dafn etilgan nemis millatiga mansub kishilar nomlarini aniqlash, bu qabristonni tartibga solishga ko'maklashish markazimiz faoliyatida muhim o'rin tutdi", – deb yozadi Buxoro viloyati nemis milliy– madaniy markazi raisi Olga Meyer¹.

Umuman olganda esa, milliy-madaniy markazlar faoliyatida ma'rifiy, tarbiyaviy va aholini hordiq chiqarishini tashkil etishga alohida e'tibor berilmoqda. Xususan, ularning ko'plab tadbirlari bir vaqtning o'zida har uchchala vazifani ham bajarmoqda. Turli milliy bayramlarning ommaviy nishonlanishi ham shunga xizmat qilmoqda. Bunday tadbirlar, bir tomondan, diaspora vakillarini milliy tarix, urf-odatlar va an'analardan xabardor qilsa, boshqa tomondan, hordiq chiqarishga ko'maklashadi. Ayni paytda, ular milliy o'z-o'zini anglashga ta'sir qilib milliy birlikning mustahkamlanishida muhim rol o'ynaydi.

Turli millat vakillari o'rtasida totuvlik va ahillikning kuchayib borishiga katta hissa qo'shayotganligi uchun ham Milliy-madaniy markazlar faoliyatini kuchaytirib borish davlatimiz manfaatlariga mos tushadi. 1992 yil Respublikamizda 10 ta milliy madaniy markazlar faoliyat olib borgan bo'lsa, 2003 yilga kelib ularning soni 135 taga, 2017 yilda esa 137 taga, 2022 yilga kelib esa 138 taga yetdi.

O'zbekiston turli millat vakillaridan iborat bo'lgan o'z fuqarolari hayotini yaxshilab borish bilan birga, o'ziga qo'shni bo'lgan xalqlar bilan ham aloqalarni yaxshilab borishga intilmoqda. O'zbek xalqi asrlar mobaynida yaxshi qo'shnichilikka, o'ziga qo'shni xalqlarni har tomonlama ko'plab quvvatlashga intilib kelgan va bu sohada ko'plab ishlarni amalga oshirgan.

Biz uchun muqaddas bo'lgan, qiyinchilik bilan erishilgan mustaqilligimizni asrab qolishda, davlatimizning hududiy birligini

¹Ольга Меер. Умуминсоний ғоялар - миллат танламас. // Миллий ғоя-бизнинг ғоя. –Тошкент: 2001. –Б. 55-56.

saqlab qolishda millatlararo tenglik va totuvlikni ahamiyati g'oyatda kattadir.

Davlatimiz demokratik jamiyat qurish yo'lidan borar ekan, asosiy e'tibor berish lozim bo'lgan masalalardan biri jamiyatning ijtimoiy-siyosiy hayotida barcha millat vakillarining faol qatnashishlari imkonlarini yanada kengaytirib berishdir.

Statistik ma'lumotlardan ma'lumki, mamlakatimizda 136 ta millat va elat yashaydi. Bular esa birgalikda O'zbekiston xalqini tashkil etadi. Ozod va obod vatan, erkin va farovon hayot qurish yo'lidan borayotgan ekanmiz, millatlar orasida totuvlikni yo'lga qo'yishimiz darkor.

Dastlabki milliy madaniy markazlar koreyslar, qozoqlar, yaxudiylar, armanlar tomonidan 1989 yilda tuzilgan. O'zbekiston o'z mustaqilligini qo'lga kiritgach bu markazlar tez rivojlana boshladi, ularning soni tez orta bordi. Milliy madaniy markazlarning asosiy maqsadlaridan biri O'zbekistonda yashayotgan barcha millat vakillarini respublikamizning ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy ma'rifiy hayotida faol ishtirok etishlarini ta'minlashdir. Respublika boynalminal madaniyat markazi mamlakatimizda fuqarolar hamjihatligi va millatlararo totuvlikni mustahkamlashga ko'maklashish markazning asosiy vazifalaridan biridir. 1992 yil boshib O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori bilan O'zbekiston Respublikasi "Baynalminal madaniyat" markazi tashkil qilingan bo'lsa, Prezidentning 2017 yil 19 maydagi PF-5046-sonli Farmoni asosida «Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik aloqalari Qo'mitasiga aylantirilib, funksional vazifalari kengaytirilib, milliy-madaniy markazlar faoliyatini muvofiqlashtirish bilan bir qatorda, ularga ko'maklashish Qo'mitaning asosiy vazifasi qilib belgilandi.

Millatlararo totuvlik milliy istiqlool mafkurasining asosiy g'oyalaridan biri muayyan hudud, davlatda turli millat vakillarining bahamjihat yashashi, hamkorlikda faoliyat yuritishlaridan iborat. Yer

yuzidagi 1600 dan ortiq millatdan, bor-yo'g'i 200 dan ortig'i o'z davlatchiligiga ega, xolos. Bunday sharoitda butun dunyoda millatlararo totuvlikni ta'minlash uchun, ularning manfaatlari, ruhiyati, intilishlarini muntazam kuzatib borish, siyosiy-ijtimoiy hayotda buni doimo e'tiborga olish zarur. Jahon tajribasi millatlararo totuvlikni ta'minlashga bir yoqlama, yuzaki yondashuv jiddiy muammolarni keltirib chiqarishini ko'rsatdi. Xususan, davlatga o'z nomini bergan (titul) millat bilan o'sha joyda yashaydigan millat va elat vakillari orasidagi munosabatlar jiddiy e'tiborni talab qiladi. Aks holda jamiyat hayotidagi tinchlik va barqarorlik izdan chiqishi mumkin. O'zbekiston hududida qadimdan ko'plab millat va elat vakillari bahamjihat istiqomat qilib kelgan. Ular o'rtasida asrlar davomida milliy nizolar bo'lmagani xalqimizning azaliy bag'rikengligini ko'rsatadi. Millatlararo munosabatlarda uyg'unlik vujudga kelgan mamlakatlarda ko'p millatlilik jamiyatning siyosiy-iqtisodiy rivojlanishiga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Bu esa shu bag'rikenglikning zamonaviy, siyosiy-huquqiy ifodasidir. "O'zbekiston Respublikasi o'z hududida istiqomat qiluvchi barcha millat va elatlarning tillari, urf-odatlari va an'analarining hurmat qilinishini ta'minlaydi, ularning rivojlanishi uchun sharoit yaratadi". Konstitutsiyamizda belgilab qo'yilgan ushbu qoida ham hayotda o'zining amaliy ifodasini topmoqda. Respublikamizda milliy-madaniy ehtiyojlarni qondirishning muhim mexanizmiga aylangan 138 ta milliy-madaniy markaz faoliyat ko'rsatayotgani fikrimizning yaqqol dalilidir.

Bundan buyon ham qo'lga kiritilgan yutuqlarni yanada mustahkamlash, mamlakatimizda yashab kelayotgan millatlarni o'zaro hamjihatlik ruhida tarbiyalash milliy istiqlol mafkurasining asosiy maqsadlaridan biridir.

Millatlararo munosabatlar rivojini ta'minlab borishda milliy masalani o'z vaqtida, tomonlar manfaatiga mos kelgan holda o'z vaqtida hal etilishini ahamiyati alohida o'rin tutadi. Ko'p millatli

xalqlarda milliy masala muhim bo'lib, hech bir millat o'z milliy xususiyatlarini, milliy mintaletetini yo'qotishni xohlamaydi, o'zining milliy qadriyatlarini avaylab-asrashga intiladi. Ularni o'z vaqtida ijobiy hal etilishi millatlararo totuvlikni ta'minlab borishning zamini bo'lib xizmat qiladi.

Milliy masalaning asosini milliy zulm va zo'ravonlikning tugatilishi, turli millatlar o'rtasida teng huquqli munosabatlarning o'rnatilishi, ularning erkin, har taraflama rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratib berilishi tashkil etadi.

Ko'p millatli mamlakatlarda turli millat vakillari soni qanchalik bo'lishidan qat'iy nazar, mana shu millatga xos bo'lgan xususiyatlar hurmat qilinsa, ularning saqlanib qolishi ta'minlansa, bu ushbu mamlakat hududidagi tinchlik va barqarorlikni ta'minlanishiga olib keladi. O'zbek xalqi tomonidan boshqa millatlarga xos bo'lgan xususiyatlar hurmat qilinganligi uchun ham mintaqamizda tinchlik va barqarorlik ta'minlab kelinmoqda.

Milliy masalani hal etish jarayonida yo'l qo'yilgan xatoliklar va kamchiliklar millatlararo munosabatlarni chigallashtirish bilan birga uni xalqaro masalaga aylanishiga olib keladi. Millatlarning o'z taqdirini o'z belgilash huquqi hal etilishi millatlararo munosabatlarni hal qilinishining umume'tirof etilgan tamoyillaridan hisoblanadi. Bu boshqa millatlar bilan munosabat shaklini tanlashni, shuningdek siyosiy, ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy masalalarni hal etilishi imkonlarini kengaytirib boradi.

O'zbekistonning uzoq vaqt mustamlaka bo'lib kelganligi ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida bo'lganidek, milliy masalada ham o'z salbiy oqibatlarini ko'rsatdi, unga sobiq sovet tuzumidan milliy masaladagi muammolar meros bo'lib qoldi. Ko'p millatli O'zbekistonning ichki hayotida ham ma'naviyat va boshqa muammolar bilan bog'liq, hal qilinishi zarur bo'lgan masalalar yig'ilib qolgan edi.

Mustaqillikning ilk kunlardan oq ushbu masala jahon tan olgan demokratik tamoyillarni ustuvor hisoblash asosida hal etib kelinmoqda. Bugungi kunda O'zbekistonning barcha millatlar manfaatlarini tenglashtirgan holda olib borayotgan milliy siyosati uning xalqaro doiradagi obro'yini oshirib bormoqda.

Sovet tuzumi olib borayogan milliy siyosatdan jabr ko'rgan millatlardan biri Qoraqalpoq xalqi edi. Totalitar tuzum davrida kam sonli xalqlarga bo'lgan e'tiborning sustligi tufayli Qoraqalpog'iston taraqqiyot darajasi birmuncha past bo'lgan mintaqaga aylandi. Shuning uchun to'planib qolgan siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy taraqqiyot borasidagi muammolarni hal etishda eng adolatli yo'l tanlandi: yagona zamin, yagona makonda yashab kelayotgan o'zbek va qoraqalpoq xalqlari o'z taqdirini birgalikda ko'rib kelayotganligi e'tiborlidir.

Qoraqalpog'istonning sakson besh yil (1936 yildan buyon) mobaynida O'zbekiston tarkibida bo'lishi uning tarixiy taqdirini yanada mustahkam bog'lanishini ta'minladi. O'zbek va qoraqalpoq xalqlari azaldan do'st, birodar va qondosh xalq sifatida yelkama-yelka yashab, jadal taraqqiyot sari odimlayotganliklarini ta'kidlash lozim. Lekin, 2022 yilning iyul oyida mamlakat ichkarisidagi separatizmga moyil guruhlar tashqi homiylarining ko'magi va qutqusi asosida Nukus shahrida tartibsizliklarni keltirib chiqarishga intildilar. Lekin, asosan qoraqalpoq jamoatchiligi va tinchliksevar kuchlar tomonidan qisqa muddatda bunday tartibsizliklarning oldi olindi. Mamlakat Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'biri bilan aytganda: "Shunday murakkab va tahlikali vaziyatda biz uchun oilalarimiz, mahallalarimizda, butun jamiyatimizda sog'lom muhitni mustahkamlash, yoshlar tarbiyasi bilan jiddiy shug'ullanish, tinch-osuda hayotimizni izdan chiqarishga, muqaddas dinimizdan g'arazli maqsadlarda foydalanishga yo'l qo'ymaslik vazifalari bugungi kunda qanday ulkan ahamiyat kasb etayotgani haqida, o'ylaymanki,

ortiqcha gapirishning hojati yo'q"¹. Albatta, tinchlik va totuvlikni izdan chiqarishga urinishlarning oldini olish uchun birinchi navbatda yoshlar orasida millati va diniy mansubligidan qat'i-nazar o'zaro yaxlitlikni, umumiy maqsad yo'lida faoliyat olib borishimiz lozimligini targ'ib etishimiz kerak.

Respublikada millatlararo munosabatlarni rivojlantirish yo'lida qoraqalpoq xalqi bilan bir qatorda respublikada istiqomat qiluvchi boshqa barcha xalqlar bilan munosabatlarini yaxshilab borish O'zbekiston jamiyati aholisining asosiy maqsadlaridandir. Respublikada yashab kelayotgan barcha etnoslar faoliyatini yurt tinchligi, barqarorlikni ta'minlash yo'lga safarbar etish O'zbekiston Respublikasi rahbariyatining asosiy maqsadlaridan biri bo'lib, ijtimoiy-madaniy hayotda o'z aksini topmoqda.

Tayanch tushunchalar:

Milliy birlik, ijtimoiy-siyosiy omillar, turli millat vakillari, xalqaro tashkilotlar, mustaqillik, tabiiy xom ashyolar, milliy urf-odatlar.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Jamiyatdagi demokratik tamoyillarning ustunligi nimalardan iborat?
2. Milliy davlatchilik va uning milliy taraqqiyotni ta'minlashdagi o'rni qanday?
3. Mustaqillik sharoitida etnik guruhlar o'rtasidagi hamjihatlik nimalarda namoyondir?
4. Millatning o'z taqdirini o'zi belgilash huquqi haqida so'zlab bering?
5. Millatlararo munosabatlarning ijtimoiy-siyosiy omillari nimalardan iborat?

¹ Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон – Тараққиёт стратегияси. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2002. - Б. 330-331.

11-Mavzu: Millatlararo munosabatlarning madaniy-ma'naviy omillari

Reja:

1. Millatlararo munosabatlarning madaniy-ma'naviy omilining mohiyati.

2. Mustaqillik sharoitida millatlararo munosabatlarda madaniy-ma'naviy omillarning kuchayishi.

1. Millatlararo munosabatlarning madaniy-ma'naviy omilining mohiyati.

Har qanday jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, madaniy, ma'naviy hayoti mavjud bo'lib, ular millatlararo munosabatlarga katta ta'sir ko'rsatuvchi omillardan hisoblanadi. Dunyoning taraqqiy etgan ko'plab mamlakatlari singari, O'zbekiston ham mustaqillikning ilk kunlaridanoq jamiyatning ma'naviy-ma'rifiy hayotini yuksaltirishga katta e'tibor qaratib kelmoqda.

Sovet tuzumi olib borgan ma'naviy qashshoqlashtirish siyosati millatlararo munosabatlar taraqqiyotiga ham o'zining salbiy ta'sirini ko'rsata boshlagan edi. Sovet tuzumining uzoqni ko'zlab olib borgan siyosati jamiyat a'zolarining dunyoqarashlarini pasaytirish, ularda milliy g'urur, milliy faxr, millatparvarlik tuyg'ularini so'ndirishga qaratilgan edi.

Sovet tuzumi uchun o'z millati ravnaqi yo'lida qayg'urmaydigan, boshqa millat vakillariga bepisandlik bilan qaraydigan, ijtimoiy faol bo'lmagan kimsalar kerak edi. Bunday ma'naviyati qashshoq bo'lgan insonlar qalbi va ongiga millatchilik va shovinistik g'oyalarni singdirish oson kechar edi. O'zbekiston Sovet davlati tarkibida bo'lgan davrlarda o'z millati ravnaqi yo'liga to'siq bo'lganlar, boshqalarga qo'shilib o'z millati qadriyatlarini oyoq-osti qilganlar maqtaldi va yuksaklarga ko'tarildi.

Qaramlik yillarida ma'naviyat va milliy masalalarni olib borishdagi xatoliklar XX asr oxirlarida o'zining salbiy oqibatlarini namoyon etdi.

Milliy istiqlol tufayli buyuk kelajak sari ilgarilab borayotgan yurtimizda ro'y berayotgan o'zgarishlarga qarar ekanmiz, bu o'zgarishlarning sababchilari jamiyat a'zolari ekanligini ko'ramiz. Mustaqillik ko'pmillatli xalqimizda yaratuvchanlik, bunyodkorlik kayfiyatini kuchaytirib bormoqda. Milliy istiqlol millatlararo munosabatlarning madaniy va ma'naviy omillarining ham rolini oshirib bormoqda. Mustaqillik har bir millat uchun Sovet tuzumi olib borgan siyosat natijasida hayotdan uzoqlashib borgan madaniy va ma'naviy merosini o'rganish va hayotga olib kirish imkonlarini yaratib berdi. Har bir millat o'zi uchun qadrli bo'lgan madaniy va ma'naviy qadriyatlarga ega bo'lib, bular asrlar mobaynida avloddan avlodga meros bo'lib kelgan. Har bir millatning madaniy-ma'naviy merosida barcha millatlar o'rtasidagi yaqin munosabatlar, do'stlik, hamfikrlilik singari fazilatlar ulug'lanib kelingan va ular tinchlik, barqarorlikka zamin bo'lib xizmat qilgan.

Madaniy va ma'naviy omillar millatlararo munosabatlarda bugungi kunda ham katta ahamiyat kasb etib kelmoqda. Har bir millat vakilini boshqa millatlarning madaniyati va ma'naviyatiga hurmat bilan qarashi, ularni hurmat qilishi milliy totuvlikning ta'minlanishiga xizmat qiladi.

Ma'naviyat – jamiyat taraqqiyoti, millat kamoloti va shaxs barkamolligini belgilab beruvchi asosiy mezonlardan biri hisoblanadi, chunki ma'naviyat rivojlangandagina jamiyatda iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy barqarorlik vujudga keladi hamda mamlakat va millat taraqqiy topadi. Bu o'z navbatida har bir shaxsning barkamol rivojlanishi uchun zarur bo'lgan omillardan biridir. Buni chuqur his qilgan va o'z qalbidan o'tkazgan mamlakatimiz rahbariyati yurtimiz o'z mustaqilligini qo'lga kiritgandan keyin ona zaminimizda demokratik jamiyatni

qurishining nazariy Konsepsiyasini ishlab chiqar ekan, iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy hayotini qayta qurishni milliy-ma'naviy tiklanish bilan uyg'un holatda olib borish lozimligi g'oyasini ilgari surdi.

Ushbu konseptual g'oyaga asoslangan holda ma'naviyatning inson va millat kamolotidagi hamda jamiyat taraqqiyotidagi o'rnini aniqlab bilib olish hamda shu asosda uni rivojlantirish, uning mohiyatini hamda mazmunini ilmiy jihatdan tahlil qilishni taqozo etadi. Chunki ma'naviyatning mohiyati va mazmunini bilib olmasdan turib, uning inson, millat, xalq va jamiyatga ko'rsatadigan ta'sir imkoniyatlarini ham aniq tasavvur etib bo'lmaydi. Avvalo shuni ta'kidlash joizki, sobiq sho'rolar tizimi sharoitida ma'naviyatning jamiyat taraqqiyotidagi, inson kamolotidagi o'rne doimo katta bo'lib ketganligi bugungi kun darajasidek o'rganilmagan edi. U ma'naviy madaniyatning tarmog'i sifatida tilga olingan, xolos.

To'g'ri, milliy madaniyat haqida ko'p yozilgan va ko'p gapirilgan, ammo nomi aytilsa ham amalda "yagona sovet madaniyati, adabiyoti, san'ati, axloqi" va hokazolar shaklida aks ettirilgan. Bundan ko'zlangan maqsad: shaxs va millatni ma'naviy qashshoq qilish, uni totalitarizm tuzumiga xizmat qildirish va itoatda ushlab turish edi.

Ma'naviyat, madaniyat, xalqlar tarixi, milliy onglilik, milliy til va urf-odatlar – bularning barchasi xalqning xalq ekanligini belgilaydigan asosiy omillardandir. Sovet mafkurasiga asoslanib, uzoq vaqt davom etgan qattiq siyosiy, iqtisodiy tazyiqlar ko'plab bosib olingan xalqlarni ham jismoniy, ham ma'naviy jihatdan og'ir ahvolga solib qo'ygan edi.

2. Mustaqillik sharoitida millatlararo munosabatlarda madaniy-ma'naviy omillarning kuchayishi.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston rahbariyatining buyuk xizmatlaridan biri shundan iborat bo'ldiki, u sovetlardan keyingi makonda, mustaqillikning dastlabki pallalarida respublikaning butun ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma'naviy hayoti qanchalik murakkab

ahvolda qolgan, xalqning maishiy turmush darajasi og'irlashgan, millatlar o'rtasidagi munosabatlarda kelishmovchiliklar paydo bo'layotgan favqulodda sharoit hukm surishiga qaramay barcha millat vakillarining yuragiga, qalbiga yo'l topib, boshini qovushtirib, ularda ertangi yorug' va yaxshi kunlar kelishiga chuqur e'tiqod va ishonch ruhini tug'dira bildi.

O'zbekistonning o'z mustaqilligini qo'lga kiritishi ma'naviy qashshoqlikka barham berish va ma'naviy yuksalish imkoniyatlarini ochib berdi.

Mustaqillik yillarida jamiyatning ma'naviy hayotini yuksaltirishga, insonni ma'naviy kamolotga olib chiqishga xizmat qiladigan barcha imkon va omillarning mavqeini oshirishga, shu jumladan, ta'lim va tarbiya tizimiga ham katta ishonch bildirilmoqda va bu borada ham ko'plab ishlar amalga oshirib kelinmoqda.

Avvalo, jamiyatimiz kundalik hayotida xalq turmushining tajribasiga, milliy va madaniy an'analariga mos keladigan chinakam demokratiya qoidalari tobora ko'proq qaror topayotganini jamiyat ma'naviy va madaniy hayotini yanada yaxshilashda katta rol o'ynaydi. Bugungi kunda ma'naviy hayotimizda umumbashariy qadriyatlar usutvorligi mustahkamlanmoqda, yangi demokratik meyorlar hayotimizga tobora yaqqol kirib kelmoqda. Inson va fuqaro tafakkuri hamda dunyoqarashi o'zgarmoqda, uning siyosiy faolligi oshmoqda. Davlat, jamiyat va shaxs o'rtasidagi munosabatlar demokratik tus olmoqda. Davlatga qarashli bo'lmagan tuzulmalarning vakolatlari kengaymoqda. Ularning ijtimoiy munosabatlarini rivojlantirishda tutgan o'rni tobora salmoqli va faol bo'lib bormoqda.

Ma'naviyat juda keng qamrovli tushuncha bo'lganligi uchun ham uni bir jumlada ifodalash juda ham mushkul. Ma'naviyat va madaniyat bir-biri bilan o'zaro bog'liq hisoblanadi. Ma'naviyat insonning qalbi, dunyoqarashi va ruhiyatida namoyon bo'lsa,

madaniyat esa insonning yurish-turishi, urf-odatlari, marosimlarida namoyon bo'ladi.

Madaniyatli inson "buyuk madaniyat sohibi", deganda ana shu fazilatlarni o'zida namoyon qilgan kishilarni tushunish lozim.

Ma'naviyat — ko'proq insonning ichki, botiniy, yashirin dunyosida mujassamlashgan his-tuyg'ular majmuidir. Insonning ichki, botiniy dunyosi esa gavhar to'la tubsiz dengiz singari. Bu dengizdan qancha gavhar olsangiz tugamagani singari madaniyatli inson ichki dunyosi ham tubsiz, rang-barang tarzda namoyon bo'ladi. Madaniyat insonning moddiy va ma'naviy boyliklarini yaratish va o'zlashtirishdagi faoliyatini ifodalaydi. U inson aql-idroki, iste'dodi va mehnati mahsulidir. Mamlakatimiz Prezidenti ta'kidlaganlaridek: "Milliy ma'naviyatimizni rivojlantirish, uni xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz hayotiga singdirishda ijtimoiy-gumanitar fanlar tizimining ahamiyati katta"¹. Shu bois, ijtimoiy-gumanitar fanlar zimmasida yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish asosida ular tafakkurida bunyodkor g'oyalar baqarorligini ta'minlashdek mas'uliyat mavjudligini e'tibordan chetda qoldirmasligimiz lozim.

Millatlararo munosabatlarni takomillashib borishida ma'naviy omillar singari madaniy omillarning ham roli katta. Har bir millat o'z tarixi davomida, asrlar mobaynida milliy madaniyatini shakllantirib boyitib keldi. Insoniyat tarixi davomida shu narsa isbotlab berildiki, yuksak madaniyat sohibi bo'lgan inson o'zini boshqara oladi, ijtimoiy faollashadi va o'z atrofidagi odamlarga nisbatan yaxshi munosabatda bo'ladi.

Har bir avlod o'ziga qoldirilgan madaniy merosni yanada boyitib keyingi avlodlarga qoldirishga harakat qiladi. Madaniy meros ajdodlar tomonidan yaratilgan amaliy tajriba, axloqiy, ilmiy, tafakkuriy, diniy va ruhiy qarashlarda xalq madaniyati va ijodi kabi moddiy hamda ma'naviy boyliklar majmuini qamrab oladi.

¹ Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. —Тошкент: «Ўзбекистон», 2022. — Б. 261-262.

Turli mintaqa xalqlari singari Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlari ham o'zining boy madaniyatiga, madaniy merosiga ega xalqimizning yuksak madaniyati, boy ma'naviy merosi uzoq vaqtlar davomida kishilarning xulq atvoriga, tarbiyasiga katta ta'sir ko'rsatib kelgan. Madaniyatli va tarbiya ko'rgan insonlar o'z atrofidagi barcha kishilarga bir xilda munosabatda bo'lib kelganlar.

Jamiyat a'zolarining madaniyatli va ma'naviyatli bo'lib voyaga yetishlarida islom dinining o'rnini ham ta'kidlash zarur. Islom dini kishilar qanday tipda gaplashishlaridan, qanday odatlarga amal qilishlaridan qat'iy nazar tengdirlar, deb tushuntirib kelgan.

Mustaqillikdan keyingi yillarda O'zbekistonda olib borilayotgan milliy tiklanish siyosati har bir millatga xos bo'lgan milliy madaniyatni, milliy ma'naviyatni tiklash imkonlarini yaratib berdi. Milliy madaniyat markazlarining ta'sis etilishi, baynalminal markazlarning faollashishi millatlararo munosabatlarning yaxshilanib borishiga o'z ta'sirini ko'rsatib bormoqda. Hozirgi vaqtda Sovet tuzumi davrida ta'qiqlab qo'yilgan urf-odatlar, marosimlar, milliy bayramlar qayta tiklandi. Har bir millatga xos bo'lgan madaniy merosni xalq mulkiga aylantirish borasida xayrli ishlar amalga oshirilmoqda.

Yuqorida aytilganidek madaniyat juda murakkab ko'p qirrali ma'naviy-ijtimoiy hodisa bo'lib, ijtimoiy hayotning moddiy, texnik, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va boshqa sohalarini, inson mehnat faoliyatining barcha samaralarini qamrab oladi. Sirasini aytganda, xalq ommasi tomonidan yaratilgan hamma moddiy va madaniy-ma'naviy boyliklar madaniyatga kiradi. Madaniyat deyilganda mehnat qurollarini yaratish va ulardan foydalanish, fan-texnika yutuqlari va ularni ishlab chiqarishga joriy qilish, kishilarni ishlab chiqarish va ijtimoiy ko'nikmalari, mehnatni ijtimoiy tashkil etish, salomatlikni saqlash ishini yo'lga qo'yish, aholi o'rtasida bilimlarning yoyilish darajasi va ma'lumot, umumiy, umumiy majburiy va oliy ta'limini amalga oshirish, adabiyot va san'at asarlari, ijtimoiy, falsafiy,

diniy g'oyalar va shu kabilar nazarda tutiladi. Ko'rinadiki, madaniyat odamzod aql-idrokining eng yuksak cho'qqilarigacha bo'lgan narsalarning hammasini qamrab oladi. U inson faoliyatining faqat moddiy natijalarinigina emas, shu bilan birga kishilarning mehnat jarayonida voqe' bo'ladigan bilim boyliklari, tajribalari, qobiliyatlari, ishlab chiqarish va kasb malakalari, o'zaro munosabatlarni ham o'z ichiga oladi. Ma'naviy madaniyatni yaratish, o'zlashtirish va rivojlantirish jarayonida jamiyat taraqqiy etadi.

Jamiyatning madaniy-ma'rifiy hayoti millatlararo munosabatlarga o'z ta'sirini o'tkazmay qo'ymaydi, albatta. Biz bilamizki, O'zbekiston ko'p millatli mamlakat hisoblanib, 130 dan ortiq millat vakillari istiqomat qiladi va o'z faoliyatlarini amalga oshirmoqdalar. Bu millat vakillarining bir davlatda tinch-totuv bo'lib, bir-birlari bilan ahil-inoqlikda yashashi, avvalo, shu davlatning o'z millat vakillariga yaratib bergan shart-sharoitlariga bog'liq. Birgina O'zbekiston Respublikasini misol qilib oladigan bo'lsak, O'zbekistonda yashovchi har bir millat vakillari o'zining milliy urf-odatlarini, an'analariga amal qiladilar. Bunga esa O'zbekistonda barcha shart-sharoitlar yaratib berilgan. Masalan, rus millatining cherkovi, ruslar madaniyat markazi va boshqa bir qancha imkoniyatlar yaratilgan. Bular tashqari boshqa millat vakillari uchun ham ana shunday sharoitlar yaratib berilgan.

Aslini olganda, ma'naviyat va madaniyat bir-biriga yaqin bo'lgan tushunchalardir. Madaniy va ma'naviy meros haqida ham shunday deyish mumkin. Shu sababdan, avvalo madaniyat va uning turlarini tahlil etish maqsadga muvofiq. Chunki, madaniyatni, xususan, ma'naviy madaniyatni bilmasdan, o'rganmasdan turib ma'naviy meros to'g'risida gapirish anchalik mushkul. Chunki ma'naviy meros ma'naviy madaniyat doirasiga kiradi. Xulosa qilib, aytadigan bo'lsak, jamiyatning moddiy va ma'naviy hayoti insonlar, ya'ni har bir shaxs hayotida katta ahamiyat kasb etadi. Har bir shaxs shu jamiyatda yashar ekan ana shu jamiyatning moddiy va ma'naviy hayoti haqida

qiziqishlari va befarq bo'lmashliklari kerak. Ma'naviyat va madaniyatning millatlararo munosabatlari ham jamiyatning taraqqiy etishiga va rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Tayanch tushunchalar:

Madaniy-ma'naviy omil, ijtimoiy ong, insonparvarlik tuyg'ulari, milliy qadriyatlar, milliy urf-odatlar, madaniy-ma'naviy hayotning globallashuvi, umumbashariy ma'naviy qadriyatlar, ma'naviy-axloqiy boylik.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Madaniy-ma'naviy omillarning millatlararo munosabatlarga ta'siri nimalardan iborat?
2. Milliy xususiyatlar va ijtimoiy ong haqida gapirib bering?
3. Madaniy-ma'naviy hayotning globallashuvi nimalarda namoyon?
4. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar deganda nimalarni tushunasiz?
5. Mustaqillik va milliy munosabatlarning madaniy-ma'naviy omillarning kuchayishi haqida gapirib bering?

12-mavzu: Millat sha'ni, uni qadrlash va uning millatlararo munosabatlardagi o'rne

Reja:

1. Millat sha'ni tushunchasi, uni yuksaltirishning imkonlari va tarixiy zaminlari.

2. Millat sha'nini yuksaltirishda milliy qadriyatlar va milliy munosabatlarning roli.

3. Madaniyat millat sha'nini yuksaltirish omili ekanligi.

1. Millat sha'ni tushunchasi, uni yuksaltirishning imkonlari va tarixiy zaminlari.

O'zbek milliy tabiati (mentaliteti)da millat shanini qadrlash masalasi dolzarb. Xo'sh, "sha'n" tushunchasining falsafiy ma'nosi nima? Atoqli olimlarimizdan Ibrohim Karimov millat sha'ni to'g'risida gapirib, shunday deydi: «Sha'n o'z-o'zini va muayyan umumiylik (ijtimoiy guruh, sinf jamiyat, millat va h.k.)ga mansubligini anglab yetgan hamda shu umumiylik manfaatlarini milliy g'oya va mafkura orqali ilg'ab olib, uni hamma joyda, har qanday vaziyatda himoya qilish uchun kurash jarayonida shaxsda shakllanadigan nodir ichki his-tuyg'u, ruhiy holat va insoniy fazilat bo'lib, mazkur shaxs yashab turgan jamoa, jamiyatning unga beradigan bahosini belgilovchi va individ qadr-qimmatini ifoda etuvchi falsafiy tushunchadir».¹

Qaysi jamiyatda shunday shaxslar ko'p bo'lsa va jamiyat tomonidan ularning faoliyatlarini baholash murvatlari yaxshi yo'lga qo'yilsa, o'shanda millat sha'ni va shavkati yuksaklarga ko'tariladi va bunday millat jahon hamjamiyatida o'zining munosib o'rniga ega bo'la oladi.

Odatda "sha'n" so'zining sinonimi sifatida "shavkat", "shuhrat", "sharaf" so'zlari yonma-yon keladi. Aslida ular sinonim so'zlar emas,

¹ Каримов Иброҳим. Миллат шаъни. –Тошкент: «Янги аср авлоди», 2005. – Б. 13.

balki muayyan umumiylik, aytaylik, shaxs o'zi mansub bo'lgan millat manfaatlarini himoya qilish, shu millatga xos barcha asosiy fazilatlarni gavdalantirish jarayonida o'zi va millatining shon-shuhratini, shavkatini oshiradi. Demak, sha'n-shavkat, shon-shuhrat iboralari orqali "sha'n" tushunchasining ma'no va mazmuni chuqurlashadi va ijtimoiy ahamiyati oshadi. Masalan, o'zbek millatiga mansub kishilar odatda tarixan kamtar, kamsuqum, tabiatan mard, mehnatsevar, oilaparvar, bolajon, saxovatpesha, mehmondo'st, bag'rikeng, qalbi pok bo'lib kelishgan. XIX asr o'zbeklari fe'l-atvorini o'rgangan major (venger) tadqiqotchisi German Vamberi o'zbeklardagi bunday fazilatlarni yuksak baholaydi. U shunday deydi: "Bu xalqning ijobiy, ma'naviy tomonlari eng avvalo ularning ochiq ko'ngilliligi, mardligi, jiddiyligi, haqiqiy turkiy himmatga egaligida yaqqol ko'zga tashlanib turibdi.... Ko'pincha mayuslikkacha kamgap, og'ir-vazmin o'zbeklar o'zlarining tojik va sart qo'shnilaridan xuddi kekxa erkak beg'am-betashvish yosh yigitdan farq qilganday ajralib turadi. Yuzidagi marmarday sovuqqonlik belgilari ularning tushunchasi bo'yicha odob-axloq namunasi hisoblanadi". Vamberi o'zbeklar bir so'zni aytguncha qo'shni xalq vakillari qanchadan-qancha gapni uloqtirib tashlashini aytib, o'zbek o'ylabroq gapiradi, "to'g'ri gapiradigan, to'g'ri haqiqat qiladigan, ko'zga tik qaraydigan erkakni mukammallik namunasi deb biladi".

G.Vamberi o'zbeklar dehqonchilik kasbini, yerini ulug'lashi, ardoqlashi, ayni chog'da u Markaziy Osiyoning himoyachisi ham bo'lganini ta'kidlaydi. Dalada ibtidoiy omochni tortib yurgan oddiy, halol dehqonni ko'rgan odam aslo u Markaziy Osiyoning haloskori deb tasavvur qilishi qiyin. "Va aynan shu odam bizning vaqtgacha Markaziy Osiyoning xo'jayini bo'lib keldi. Chunki shu oddiy, omoch tortib yurgan o'zbek kerak bo'lgan paytda otga irg'ib mina oladi va qo'lga qurol olib, o'zini jang maydonida ko'rsatadi"¹ - deydi G.Vamberi.

¹Герман Вамбери. Туркий халқлар // "Ўзбегим". "Звезда Востока" журналі кутубхонаси, "Ватан" серияси. – Тошкент: 1992, 120-123-бетлар.

O'z millati sha'nini qadrlash, uni himoya qilish har bir inson uchun burch, uning insoniylik fazilati bo'lib qolmog'i lozim. Har bir millatning sha'ni, uning milliy xususiyatlari asrlar mobaynida shakllanib keladi. Millat sha'ni, uning kelib chiqishi to'g'risida ko'plab olimlar o'z fikrlarini ilgari surib kelganlar. Kishilik jamiyati tarixi shuni isbotlab beradiki, qanday davrda, qaysi mintaqada, qaysi jamiyatda bo'lishdan qa'tiy nazar o'zida shunday fazilatlarini namoyon eta oladigan shaxslar ko'p bo'lsa, jamiyatning o'zi bunday shaxslarning faoliyatidan manfaatdor bo'lsa, ularning faoliyatlari to'g'ri baholana olsa, shunday vaqtdagina mana shu millatning sha'ni yuqori bo'ladi. Har bir millatning jahon hamjamiyatida o'z o'rnini topib olishida millat sha'nini yuksaltira oladigan fazilatli insonlar katta rol o'ynaydi. Millat sha'ni to'g'risida gapirganda, millat ravnaqi, uning kelajagi, uning insoniy taraqqiyoti uchun katta xizmat qiladigan boshqa so'zlar ham mavjuddir. O'zbekistonda istiqomat qilib kelayotgan barcha millat vakillarini Vatanimiz ravnaqi yo'lida fidoiy insonlar sifatida voyaga yetkazib borishda millatlararo totuvlik, milliylik, milliy ong, milliy g'urur singari omillar katta rol o'ynaydi.

O'zbek ayollari haqida gap ketganda, uyat, nomus, ibo, iffat, nazokat, shirin zabonlik, oilaviy hayotga sadoqat, bolalariga cheksiz muhabbat, kiyinishda, yurish-turishda meyorga qattiq rioya qilish kabi sifatlari bilan ajralib turishlariga tadqiqotchilar e'tiborni qaratadilar. Chindan tarixan o'zbek ayollari uchun bular bebaho qadriyatlar hisoblangan. Demak, o'zbeklarda tarixan tarkib topgan bunday fazilatlarni saqlash, e'zozlash va uni qadrlash uchun kurash jarayonida o'zbek millati sha'ni-shavkati ulug'lanib kelingan, aynan shu fazilalar nafaqat jamiyatda, balki boshqa millatlar tomonidan ham yuksak baholangan.

2. Millat sha'nini yuksaltirishda milliy qadriyatlar va milliy munosabatlarning roli.

Har bir odam muayyan tarixiy davrda mavjud bo'lgan jamoa va jamiyatda yashaydi, faoliyat ko'rsatadi. U o'zining individual xususiyatlari bilan boshqalardan ajralib turadi. Individdni yakka-yolg'iz odam sifatida tushunmaslik lozim. Chunki, muayyan ijtimoiy birlik (oilal, jamoa, jamiyat, millat)ga mansub ayrimlik individdir. YA'ni, odamlarning muayyan guruhi, jamoasi orasida yashab, o'sha umumiylik xususiyatlarini o'zida individual shaklda gavdalantiradigan ayrim kishi individdir. Individda ayrimlik bilan umumiylik qorishgan holda mavjud bo'ladi.

Umumiylikdagi ayrimlik-individuallik quyidagicha namoyon bo'ladi:

1) muayyan ijtimoiy guruh, jamoa, millatni tashkil etgan odamlar uyushmalarining faqat ularga xos xususiyatlari individda u yoki bu darajada o'z ifodasini topadi;

2) o'zini tashkil etgan muayyan ijtimoiy guruh kishilarining ijtimoiy belgilari, ijtimoiy qiyofalari unda namoyon bo'ladi.

Masalan, Ahmad o'qituvchilik kasbi bilan shug'ullansa, o'qituvchi (umumiylik)ka xos xususiyatlar unda o'z ifodasini topadi. Agar Ahmad boshqa umumiylik (aytaylik, dehqonlar, chorvadorlar, tadbirkorlar va h.k.) doirasida yashasa, faoliyat ko'rsatsa, ularning ijtimoiy belgilari, fe'l-atvorlari, dunyoqarashlari, ijtimoiy hodisalarni baholashlari, qadrlashlari, munosabat belgilashlari o'shalar saviyasida namoyon bo'ladi.

Xuddi shu kabi Ahmad o'zbek millatiga mansub bo'lgani va shu millat oilasida, ijtimoiy muhitida voyaga yetgani, faoliyat ko'rsatayotgani sababli unda o'zbek millati (umumiylik)ga xos barcha belgilar, sifatlar, fazilatlar va qusurlar individual (o'ziga xos, betakror) tarzda namoyon bo'ladi.

Individ va shaxs tushunchalari bir-biriga yaqin. Shaxs betakror (individual) sifatleri bilan, albatta, individ, ammo u o'zi mansub

bo'lgan umumiylik (mehnat jamoasi, sinfi, millati va h.k.) manfaatlari va yetilgan ehtiyojlarini anglashi bilan farqlanadi. Individdni o'ziga xoslik, betakrorlik sifatlasa, shaxsni shu bilan birga erkin, mustaqil, ijodiy fikrlash va muayyan chigal vaziyatda barcha mas'uliyatni o'z zimmasiga olib, mustaqil harakat yo'nalishini ola bilishi kabi sifatlar belgilaydi.

Shaxsga aylangan individlar o'z sha'ni, shavkati, shuhrati uchun kurasha oladilar, ana shu jarayonda ular o'z qobiliyatlari, iste'dodlarini to'laroq ro'yobga chiqarish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Odamlarga urug' va qabila bo'lib yashaganlarida ana shunday individlar o'z birliklari manfaatlarini himoya qilib, o'sha odamlar ehtiyojlarini qondirish, ularning shon-sharafini himoya qilish ishiga eng ko'p hissa qo'shganlar. Keyinchalik odamlar xalq bo'lib, elat bo'lib uyushganlarida shaxslar ular faoliyatiga mazmun va mohiyat baxsh etganlar. Endilikda, ya'ni yangi tarixiy sharoitda odamlar millat bo'lib yashashga o'tdilar, chunki mana shunday birlik sharoitidagina bozor iqtisodi munosabatlari to'laqonli shakllanib, barcha sohadagi raqobatchilik sharoitida individlar o'z qobiliyatlarini yaxshiroq, to'laroq ro'yobga chiqarib, shaxsga aylanish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Shaxs esa o'zi mansub bo'lgan jamoa va millati manfaatlarini yaxshiroq anglab, uning yetilgan ehtiyojlarini qondirish uchun kurashadi va bu hol uni o'z insoniy qadr-qimmati, sha'ni-shavkatini himoya qilishga, uni tobora oshirib borishga undaydi. O'z qadrini bilgan odamlargina o'zgalarni qadrlay oladi, chunki bunday shaxslarda qadriyatli ong shakllangan bo'lib, "oq-qora"ning farqiga borish salohiyati yuqori bo'ladi. Qadriyatli ong sohiblaridagina o'z xalqi, millati sha'nini har qanday vaziyatda ham himoya qilish, unga dog' tushirmaslik fazilatlarini ustuvor bo'ladi.

Dunyo bo'yicha globallashuv jarayoni ketayotgan, ayni chog'da insonlar ongi va qalbi uchun g'oyaviy kurash eng yuqori cho'qqilarga ko'tarilib borayotgan hozirgi sharoitda milliy qadriyatlarni anglagan,

uni himoya qila oladigan shaxslarga ijtimoiy ehtiyoj tobora ortib boryapti. Bunga tamomila tabiiy va qonuniyatli holat sifatida qaralib, ushbu yangi tarixiy vaziyat talablariga javob bera oladigan barkamol insonlarni voyaga yetkazish zarurat bo'lib turibdi.

3. Madaniyat millat sha'nini yuksaltirish omili ekanligi.

Jamiyat bor ekan, madaniyat ham mavjud bo'ladi. Insonning insonga xos xislat va fazilatlarga ega bo'lishi, tabiatga ta'sir etishi, ijtimoiy faoliyatga kirishuvi, madaniy va ma'naviy boyliklarni ishlab chiqishi va iste'mol qilishi madaniyatga, uning yutuqlaridan qanchalik foydalana olganligiga ko'p jihatdan bog'liq. Madaniyatning rivojlanishi insonning o'zi qanchalik o'sganligini, uning bilimlari nechog'lik kengayganligini, qobiliyati naqadar takomillashganini ko'rsatadi. Ayrim olimlarning fikrlariga ko'ra, madaniyatni vujudga keltiruvchi, saqlovchi va nasldan-naslga qoldiruvchi asos faqat moddiy boyliklarnigina emas, shu bilan birga madaniyatni ham yaratadi. Xalq ommasi bitmas-tuganmas qobiliyat egasi hisoblanadi. Fan va texnika sohasidagi eng muhim ixtiro va yangiliklar, ishlab chiqaruvchi kuchlar va madaniyatni rivojlantirish yakka-yakka kishilarning ishi emas, balki tarixning haqiqiy ijodkori bo'lgan xalq ommasining ishlab chiqarish faoliyatidan kelib chiqadigan zaruriy natijalardan iborat. Xalq ommasi ham moddiy, ham ma'naviy madaniyatning asoschisidir. Eng muhim aloqa vositasi bo'lgan tilning ham yaratuvchisi xalq ommasidirki, tilsiz na jamiyat, na ilm-fan, na madaniyat bo'lishi mumkin emas. Ma'naviy madaniyatning barcha turlari, jumladan qo'shiq va musiqa ham keng xalq ommasi amaliy faoliyatining mahsulidir. Bunday deyilishining asosiy boisi shundan iboratki, kun bo'yi qilingan mehnatdan hosil bo'lgan charchash, toliqish, horg'inlikni yengishda, kayfiyatni yaxshilashda, ruhni tetik va bardam qilishda qo'shiq va musiqa kishilarga yordam bergan. Qo'shiq va musiqa mehnatning yo'ldoshidir, u xalq hayotidan, tarixidan ajralmasdir. Xalq nima

uchun musiqani sevadi? Chunki musiqa mehnat unumdorligini oshirishda qudratli omillardan biridir. Qo'shiqlar ham, o'yinlar ham xalq tomonidan o'nlab yillar davomida yaratilgan, qiyomiga yetkazilgan, xalq ularda qimmatli narsalarnigina mujassamlashtirgan. Bironta ham odam o'zining qisqa hayoti davomida bunday ishni qila olmaydi – bu ish faqat xalqning qo'lidan keladi. Xalq barcha ma'naviy boyliklarning ham ijodkori, ham asrovchisidir. Dunyoda qo'shiq aytmaydigan, dilrabo qo'shiq, musiqa va baytlardan zavqlanmaydigan xalq, millat va elat bo'lmasa kerak. O'tmish ajdodlardan qolgan qo'shiqlar, ertaklar, termalar, dostonlar, bayt va laparlar, barcha folklor asarlari – insoniyat ko'nglidagi g'am-anduhning badiiy ifodasi, inson aql-idroki va tafakkurining bitmas-tuganmas xazinasidir. Qo'shiq va musiqa, badiiy asarlar, umuman ma'naviy madaniyat boyliklarining mazmun va mohiyatiga qarab ularni yaratgan, avaylab-asrab kelgan xalq ommasining orzu-istaklarini, o'tmish zamonlarda boshdan kechirgan azob-uqubatlarini, tarixiy taraqqiyot yo'lini bilish mumkin. Barcha moddiy va ma'naviy madaniyat durdonalari inson aql-idroki, iste'dodi va mehnati mahsulidir. Xalq ommasi madaniyat ijodkorigina emas, balki uni to'xtovsiz ravishda boyituvchi, rivojlantiruvchi, avloddan-avlodga yetkazib turuvchi hamdir. Madaniy taraqqiyotning umumiy qonunlaridan biri – uning to'xtovsiz ravishda boyib borishi va rivojlanishidan iborat. Madaniyatning rivoji zaminida moddiy ishlab chiqarishning yuksalishi yotadi. Ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyalarning, ishlab chiqarish usullarining almashinuviga qarab madaniyat ham sifat jihatdan o'zgaradi. Jamiyatning taraqqiy etishi madaniyatning o'zgarishini talab qiladi, madaniyatning yangilanishi esa o'z navbatida jamiyatning taraqqiy qilishiga sabab bo'ladi. Bu hol, ayniqsa, inqilobiy davrlarda yaqqol namoyon bo'ladi. Inqiloblar natijasida siyosiy hokimiyat almashib, tizim o'zgaradi, ishlab chiqarish vositalariga hukmronlik shakllari ham o'zgaradi. Shu bilan

birga ijtimoiy hayotning barcha sohalarida bo'lgani kabi ma'naviy hayotda ham tizimga xos bo'lgan o'zgarishlar sodir bo'ladi. Insoniyatning madaniy-ma'naviy hayotida ro'y beradigan tub burilishlarni belgilab bera oladigan asosiy kuch mavjud. Bu asosiy kuch – xalq ommasidir. Madaniyat xalq ommasining amaliy faoliyatidan tashqarida o'zgarmaydi. Bir ijtimoiy-iqtisodiy bosqichning ikkinchisi bilan qonuniy almashinuvida tarixiy taraqqiyotning asosiy harakatga keltiruvchi kuchi xalq ommasining faoliyati hisoblanadi. Xalq ommasining amaliy faoliyati jarayonida ma'naviy madaniyatning mazmunida ham o'zgarishlar sodir bo'ladi. Ijtimoiy-iqtisodiy bosqichlarning almashinuvi jarayonida madaniyat tarixiy tiplarining qonuniy ravishda o'zgarishi madaniy taraqqiyot uzilib qolganini, eski madaniyat yo'q bo'lib ketganini, o'tmish madaniy merosidan voz kechilganini bildirmaydi. Har bir yangi tizim o'zidan oldingi jamiyatning madaniy yutuqlarini zaruriy ravishda meros qilib oladi, uni qaytadan ishlaydi, o'z talabiga moslashtiradi, undan ijodiy va tanqidiy ravishda foydalanadi. Insoniyat tomonidan yaratilgan eng yaxshi va qimmatli narsalar, moddiy va ma'naviy boyliklar yangi tarixiy sharoitda o'zlashtiriladi, kayta ishlanadi va rivojlantiriladi. Bir tizim bilan ikkinchi tizim, eski avlod bilan yangi avlod o'rtasida o'zaro aloqadorlik, tarixiy bog'lanish, madaniy hamkorlik shu tariqa amalga oshadi. Tarix maydoniga kirib kelayotgan har bir yangi avlod o'zidan oldingi avlod tomonidan yaratilgan materiallar, ilmiy bilimlar, tarixiy tajribalar va madaniy boyliklardan foydalanmasdan turib, olg'a tomon rivojlana olmaydi. Shuningdek, bir millat boshqa bir millatdan ham biron-bir yangilikni o'rganishi lozimligini taqozo etadi. Madaniyat juda murakkab va ko'p qirrali ijtimoiy hodisa bo'lib, ijtimoiy hayotning moddiy-texnik, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va boshqa sohalarini, inson mehnat faoliyatining barcha samaralarini o'zida qamrab oladi. Xalq ommasi tomonidan yaratilgan hamma moddiy va ma'naviy boyliklar madaniyatga kiradi. Madaniyat deyilganda, mehnat

qurollarini yaratish va ulardan foydalanish, fan-texnika yutuqlari va ularni ishlab chiqarishga joriy etish, kishilarning ishlab chiqarish va ijtimoiy ko'nikmalari, mehnatni ijtimoiy tashkil etish, salomatlikni saqlash ishini yo'lga qo'yish, aholi o'rtasida bilimlarning yoyilish darajasi va ma'lumot, umumiy, o'rta maxsus va oliy ta'limni amalga oshirish, adabiyot va san'at asarlari, ijtimoiy-falsafiy g'oyalar va boshqa shu kabilar nazarda tutiladi. Madaniyat, avvalo, jamiyatning ijtimoiy taraqqiyot yo'lida erishgan bosqichini: kishilar hayoti va faoliyatining turli ko'rinishlarini, ular yaratadigan moddiy va ma'naviy boyliklarni ifodalaydi. Madaniyat tushunchasi muayyan tarixiy davrlar, ijtimoiy-iqtisodiy bosqichlar, millatlar taraqqiyoti, moddiy va ma'naviy darajasi, inson faoliyati va turmushining o'ziga xos sohalarini izohlash uchun qo'llaniladi. Madaniyat tushunchasi nihoyatda keng va ko'p qirralidir. U odamzod aql-idrokineng eng yuksak cho'qqilarigacha bo'lgan narsalarning hammasini qamrab oladi. Madaniyat muayyan tarixiy davrda jamiyat taraqqiyotining ma'naviy saviyasini ifoda etuvchi, kishilarning moddiy va ma'naviy boyliklar ishlab chiqarishdagi butun ijodiy faoliyatini aks ettiruvchi ko'p qirrali ijtimoiy hodisadir. Qayd qilib o'tilganidek, madaniyat xalq ommasi tomonidan asrlar mobaynida yaratilgan va yaratilayotgan tarixan tarkib topgan moddiy va ma'naviy boyliklar yig'indisini ifoda etadi. Madaniyat jamiyat taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatadi. Madaniyat tushunchasi bilan ijtimoiy hayot tushunchasi aynan bir xil emas. Ijtimoiy hayot madaniyat tushunchasidan ancha keng. Ijtimoiy hayot tushunchasiga madaniyatdan tashqari ishlab chiqaruvchi kuchlar, ishlab chiqarish munosabatlari, sinfiy va milliy munosabatlar, jamiyatning siyosiy tashkilotlari, til va tafakkur singarilar ham kiradi. Madaniyat inson faoliyatining faqat moddiy natijalarinigina emas, shu bilan birga kishilarning mehnat jarayonida voqe' bo'ladigan bilim boyliklari, tajribalari, qobiliyatlari, ishlab chiqarish va kasb malakalari, o'zaro munosabatlarini ham o'z ichiga oladi. Moddiy ishlab chiqarishning ikki asosiy turi – moddiy

va ma'naviy ishlab chiqarishga qarab madaniyat ham yirik ikki turga – moddiy va ma'naviy madaniyatga bo'linadi. Madaniyatning bu turlari o'zining mazmun va mohiyatiga ko'ra bir-biridan farq qiladi. Moddiy madaniyat deganda mehnat qurollarini, mehnat ko'nikmalarini, shuningdek ishlab chiqarish jarayonida yaratilgan va moddiy hayot uchun xizmat qiladigan barcha boyliklarni anglaymiz. Moddiy madaniyatga moddiy boyliklarning butun majmui, ularni ishlab chiqarish vositalari (ishlab chiqarish jarayonida yaratilgan texnika va texnologiya, mashinalar, texnik inshootlar, ijtimoiy mehnatni uyushtirish shakli, qurilish va dehqonchilikni yo'lga qo'yish va boshqalar) kiradi. Moddiy madaniyatga kishilarning ishlab chiqarish tajribasi, qobiliyati, malakasi ham kiradiki, bularsiz ishlab chiqarish jarayonlarini tashkil etish mumkin emas. Moddiy madaniyatning asosiy qismini kishilarning mehnat faoliyati jarayonida foydalanadigan mehnat predmetlari va ishlab chiqarish vositalari tashkil etadi. Moddiy madaniyatdan tashqari ma'naviy madaniyat ham mavjudki, u insonlar tomonidan yaratilgan ma'naviy boyliklarni, ijtimoiy ongning ilmiy, badiiy, huquqiy, diniy, axloqiy, falsafiy va boshqa shakllarini, tafakkurning barcha shakllari va dunyoqarashning butun sohasini, jamiyatdagi g'oyalar va ta'limotlarni, badiiy asarlar, estetik qarashlarni, iborali qilib aytganda, «ma'naviy ishlab chiqarishni» o'z ichiga oladi. Ma'naviy ishlab chiqarish jarayonida siyosiy va huquqiy mafkura, falsafa, axloq, san'at sohasidagi boyliklar, ya'ni ma'naviy madaniyat boyliklari yaratiladi. Ma'naviy boyliklar olimlar, musavvirlar, bastakorlar, shoir va yozuvchilar, nazariyotchilar, xullas, xalq ommasi tomonidan yaratiladi va ulardan hamma bahramand bo'ladi. Ma'naviy boyliklar avloddan avlodga, bir tuzumdan ikkinchi tuzumga meros sifatida o'tadi va jamiyat taraqqiyotiga katta ta'sir ko'rsatadi. Ma'naviy madaniyatni yaratish, o'zlashtirish va rivojlantirish jarayonida jamiyat taraqqiy etadi, mehnat unumdorligi ortadi, ishlab chiqaruvchi kuchlar

rivojlanadi, kishilarning ma'naviy qiyofasi shakllanadi, odob-axloqi, did va farosati, estetik zavqi, ijodiy kuch va qobiliyatlari taraqqiy etadi. Buning natijasida kishi aqliy, axloqiy, badiiy estetik jihatdan boyib boradi. Maorif, fan, axloq, teatr va kino tomoshalar, tasviriy san'at asarlari, maqollar, matallar, rivoyatlar, qo'shiq, musiqa, she'riy va nasriy asarlar, lapar va raqslar, umuman xalq ijodiyoti ma'naviy faoliyatning muhim elementlari rivojlanib boradi. Maktab va oliy o'quv yurtlari, kutubxona va muzeylar, matbuot, radio va televideniye va boshqalar haqida ham shu fikrni aytish mumkin. Madaniyatning barcha turlari dialektik birlikda, o'zaro alokadorlikdadir. Moddiy madaniyat bilan ma'naviy madaniyat bir-biriga yaqin tushunchalardir. Insonning amaliy faoliyatida, moddiy boyliklar ishlab chiqarish jarayonida moddiy va ma'naviy madaniyat uyg'un ravishda birlashadi. Birona ham mehnat qurolini, moddiy boylikning birona ham turini inson aql-idroki va tafakkurisiz, aqliy mehnatisiz yaratib, takomillashtirib bo'lmaydi. Inson amaliy faoliyatining har qanday turida ayni bir vaqtning o'zida uning ham aqliy, ham jismoniy mehnati obyektiv ravishda ishtirok etadi. Amaliy faoliyatda insonning tafakkur natijalari moddiylashadi; narsalarga, buyumlarga, texnika vositalariga, san'at asarlariga aylanadi. Boshqacha aytganda, har qanday moddiy va ma'naviy madaniyat durdonalari inson aqliy va jismoniy mehnatining o'zaro sintezidan boshqa narsa emas. Jamiyatning moddiy hayoti belgilovchi asosdir, ma'naviy hayot esa moddiy hayotning aql va tafakkur ishtirokidagi in'ikosidir. Jamiyatning moddiy hayoti kishilarning irodasiga bog'liq bo'lmagan ob'sktiv reallikdir, binobarin, u ma'naviy hayotga nisbatan belgilovchidir. Demak, ijtimoiy g'oyalar, ijtimoiy nazariyalar, siyosiy qarashlar, siyosiy muassasalarning kelib chiqish sababini ularning o'zidan emas, balki jamiyatiing moddiy hayot sharoitlaridan, ijtimoiy turmushdan qidirmoq kerak. Ma'naviy va moddiy madaniyat bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, bir-biriga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Ma'naviy madaniyat moddiy madaniyatni

boyitadi. Ma'naviy madaniyat voqe'likni badiiy aks ettirish va o'zlashtirishning faol vositasidir. Ma'naviy madaniyat moddiy ishlab chiqarish taraqqiyotiga, kishilar ijtimoiy hayotining boshqa sohalariga xizmat qiluvchi real kuch sifatida maydonga chiqadi. O'zbek xalqining madaniyati jahon xalqlarining madaniyati bilan chambarchas bog'lanib ketgan. Madaniyat doimo rivojlanib, taraqqiy etib turadigan ijtimoiy hodisa. Turli xalqlar o'rtasidagi iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy aloqalarning rivojlanishi tufayli ularning madaniyati ham qonuniy ravishda yaqinlashadi va bir-biriga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti 2017 yilning avgust oyida Samarqand shahrida "Sharq taronalari" o'n birinchi xalqaro musiqa festivalining ochilishiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi tabrik so'zida bunday deydi: "Biz siz, aziz mehmonlarimizni dunyodagi turli xalqlarning ma'naviy olamini musiqa orqali ifoda etadigan, ularning salomi va ezgu tilaklarini yetkazadigan tinchlik va do'stlik elchilari sifatida qabul qilamiz. Sizlar kabi ming-minglab san'at namoyandalarining jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashish, yuksak insoniy ideallarni asrash va mustahkamlash yo'lidagi olijanob sa'y-harakatlaringizni barchamiz baholaymiz".¹ Butun madaniy olamga taniqli olimlar va mutafakkirlar, Samarqand, Buxoro, Shahrisabz, Xiva singari davlatlar va shaharlar yaratuvchilari bo'lmish ulug' ajdodlarimiz ijodiyoti o'zining ulug'vorligi va go'zalligi bilan hozirgacha hammani lol qoldirayotgan ekan, biz munosib vorislar sifatida ularning ishonchini oqlamog'imiz lozim.

Ma'lumki, madaniyat deyilganda uni moddiy va ma'naviy madaniyatga bo'lish bilan chegaralanib qolmaslik kerak. Inson tomonidan amalga oshiriladigan ishning har biri xilma-xil mehnat qurollaridan foydalanishni, hunarlarni ishga solishni, bilim boyliklari, malaka, mahorat, tajribaga asoslanishni zaruriy ravishda

¹Мирзиёев Ш. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. Том 2. — Тошкент: «Ўзбекистон», 2018. — Б. 443.

taqozo etadi. Bu kasbiy madaniyatni tashkil etadi. Insonning yuksak darajada madaniyatli, bilimdon, fan-texnika yutuqlaridan xabardor bo'lishi, jamiki ijobiy fazilatlari, xulq-atvori ijtimoiy ishlab chiqarish rivojlanishida katta o'rin tutadi. Bularning hammasi shaxs madaniyatiga xos narsalardir. Madaniyatga kishilarning bir-biriga munosabatlari, oiladagi, maktablar, oliy ta'lim muassasalari, jamoalar, korxonalar, tashkilotlardagi o'zaro munosabatlari ham kiradi. Ijtimoiy munosabatlar majmui bo'lgan inson o'zidan boshqa kishilar bilan aloqa va munosabatda bo'lmasdan, odamlarning aql-idroki, fikr-mulohazalari, maslahatlaridan foydalanmasdan turib yashay olmaydi. O'zaro aloqadorlik, muloqotning ahamiyati hozirgi so'z erkinligi, fikrlar xilma-xilligi sharoitida to'xtovsiz ortib bormoqda. Bu fazilatlar o'zaro muomala madaniyatida ifodalanadi. Ko'pincha «ziyoli» tushunchasi bilan «madaniyatli» tushunchalari tenglashtiriladi. Bular aynan teng emas. Ziyolilar aqliy mehnatning xilma-xil murakkab turlari bilan shug'ullanuvchi (fan va madaniyat xodimlari, muallimlar, muhandislar, texniklar, tibbiyot xodimlari, xizmatchilarniig katta kismi) qatlamidir. Madaniyatli deganda esa kamtarlik, halollik, rostgo'ylik, saxovatpeshalik, insonparvarlik, samimiylik, birovlariga qo'lidan keladigan yaxshiliklarni ravo ko'rish, mehmondo'stlik, saxiylik singari olijanob insoniy fazilat va hislatlarga ega bo'lgan, axloqiy qoidalarga to'la amal qiladigan, o'zi mansub xalq va millatning hamda boshqalarning ham tili, tarixi, urf-odatlarini va an'analarini hurmat qiladigan va e'zozlaydigan kishilar ko'z oldimizga keladi. Shuningdek, «madaniyat» tushunchasi bilan «sivilizatsiya» tushunchasi o'rtasidagi farqni e'tiborga olmasdan ularni bir xilda qarash ham maqsadga muvofiq emas, albatta. Madaniyat bilan sivilizatsiya uzviy aloqada bo'ladi. Lekin sivilizatsiya ham madaniyatni ifodalaydigan tushuncha bo'lsada, ular o'rtasida farq bor. Sivilizatsiya – inson va jamiyatning madaniy o'zgartiruvchilik faoliyatining moddiy ko'rinishlariga tegishli barcha shakllar va turlar majmui. Shuning uchun ham inson va jamiyatning

moddiy, ma'naviy, badiiy sohalarda o'zgartiruvchilik faoliyati sivilizatsiyaning hal qiluvchi belgisidir. Sivilizatsiya tushunchasi qat'iy ma'noda insonning o'zgartiruvchilik faoliyatining natijalarini ifodalaydi. Bu natijalar faqat moddiy ne'matlarni, insoniyat jamiyatining yashash asoslarini barpo etishdan iborat emas. Ilmiy bilimlar, falsafiy ta'limotlar, g'oyalar partiyalar, ijtimoiy harakatlar orqali moddiylashib, real kuchga, madaniy omilga, o'zgartirish vositasiga aylanadi. Sivilizatsiyaning xilma-xil turlari mavjud. Bularga qadimgi sivilizatsiya, G'arb va Sharq mamlakatlari sivilizatsiyalari, hozirgi jahon sivilizatsiyasi yorqin misol bo'ladi. Hozirgi sharoitda jahonda insonning noz-ne'matlarni yaratuvchi, ulardan foydalanuvchi sifatidagi roli va ahamiyati oshib bormoqda. Hozirgi paytda ba'zan sivilizatsiya va ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyalar tushunchalarini o'zaro qarama-qarshi qo'yish hollari sodir bo'lmoqda. Aslida ularning har ikkalasini ham o'z o'rnida qo'llash ma'qul. Kishilik jamiyati rivojlanishining muayyan bosqichini, ishlab chiqarish usulini anglatadigan, jamiyatning o'tmishdan kelajakka tomon to'xtovsiz ilgari lab borishini bildiradigan ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyani sivilizatsiya bilan o'zaro tenglashtirish ham, qarama-qarshi qo'yish ham falsafiy qarashlar bo'yicha bahsli bir holatdir. O'rta Osiyo qadimdan o'z zaminida bebaho moddiy va ma'naviy yodgorliklarni yaratib keldi. Xususan, dunyoga mashhur Somoniylar, G'aznaviylar, Ashtarxoniylar, Temur va temuriylar, shuningdek, Ulug'bek, Husayn Boyqaro, Xiva xoni Muhammad Rahim, Qo'qon xonlaridan Umarxon davrida bebaho kutubxonalar yaratildi. Bu kutubxonalarning dovrug'i Yevropa, Osiyo, qolaversa butun jahonga taraldi. 1917 yil oktabridan so'ng boshlangan madaniy inqilob, milliy madaniyatlarimizga sinfiylik prinsiplari asosida qarash bu boyliklarimizni ham chetlab o'tmadi. «Biz o'tmish madaniyatidan voz kechamiz» qabilidagi siyosat ko'plab boy madaniy merosimizni o'rganish borasidagi ishlarimizni cheklab qo'ydi. Gegemonlik siyosati tufayli madaniy

boyliklarimizning aksariyat qismi sobiq markazning yetakchi shaharlariga tashib ketildi. 1923 yilning o'zidagina mamlakatimiz xalqlarining 254200 dan ortiq tarixiy kolleksiyalari Moskva va Sankt-Peterburg muzeylariga olib ketilgan. 1941 yil 2 oktabrida O'zbekiston xalqlari tarixi mo'zevi fondidan O'rta Osiyo xonliklariga oid 100 ga yaqin oltin-kumush tangalar, zargarlik buyumlari Ermitaj xodimlarining ishtirokida olib ketilgan. Madaniy merosimizga oid ko'plab durdonalar hattoki chet el muzeylari va kutubxonalaridan joy olgan.

Millatimizning madaniy merosini tiklashda yirik sharqshunos, tarixchi, arxeolog, adabiyotchi olimlar, muzey va arxiv xodimlari, madaniyat arboblari, yodgorliklarni saqlash jamiyati vakillari hamjihatlik bilan ishlashlari kerak bo'ladi. Adabiyot va san'at sohasidagi madaniy merosimiz ham 1917 yilgi oktabr inqilobidan keyingi yillarda siyosiy gegemonizm tufayli ming malomatlarga giriftor etilgan. O'zbek ziyolilari haqidagi haqqoniy tadqiqotlar hozirgacha barmoq bilan sanarli. O'zbek milliy madaniyati uchun ko'p aziyatlar chekkan Abdulla Qodiriy, Behbudiy, Cho'lpon, Fitrat, G'ozi Yunus haqida yozilgan milliy maqolalar, kitoblar negadir hozirga qadar keng xalq ommasiga to'la yetkazib berilmayapti. Sovet hokimiyati yillarida adabiyot ilmi ham siyosatga qorishib ketdi. Adabiyotshunoslik asar mazmunini badiiy libosidan yalang'ochlab, qayta sharhlash va baholash ilmiga, sotsialistik realizm prinsipi asosida moslashtirish va muvofiqlashtirishga, tanqidchilik qahramonlarning ijobiyu salbiyligini, tiplariyu turlarini aniqlaydigan tergov mahkamasiga aylangan edi. Badiiy so'zning jozibasiga e'tibor berilmay qo'ydi. Natijada milliyligimizdan begonalasha boshladik. O'zimizdan chiqqanlarni o'stirmadik, iste'dodlarga kishan soldik, muvaffaqiyatlarni ko'ra olmadik. Iste'dodlarga g'alamislik qilindi. Avval Cho'lpon, Fitrat, A. Qodiriy, U. Nosir singari iste'dod sohiblarini, so'ngra M. Shayxzoda, Shukrullo, S. Ahmad, Shuhrat va boshqalarni millatchilikda, siyosiy qo'poruvchilikda aybladik. Habib

Abdullayev, Obid Sodiqovdek allomalarni tirikligida qadrlamadik. Bunday, tirikligida yetarli qadrlanmagan kishilar ijtimoiy hayotimizning hamma sohalarida va bo'g'inlarida ko'plab topiladi. Ma'lumki, turkiy xalqlar, xususan uning katta bir kismi o'zbek xalqining ulkan adabiy merosi bo'lgan xalq og'zaki ijodining shakllanishi juda kadim zamonlarga borib taqaladi. Qadimiy ajdodlarimiz uzoq o'tmishlardan o'z dardlarini qo'shiqlarda, afsona-yu rivoyatlarda, ertaklaru dostonlarda aks ettirganlar. Ijodkor xalqimiz og'zaki ijod namunalari rang-barang mavzularda, xilma-xil janrlarda juda ko'p va xo'b yaratganlar. Bu ulkan xazinani ota-bobolarimiz avaylab-asrab bizgacha yetkazganlar. O'zbek folklorining qamrovi naqadar kengligini, badiiy yuksakligini tasavvur etish uchun o'nlab, hatto yuzlab kitoblarni tashkil etuvchi afsonalar, rivoyatlar, ertaklar, maqollar, topishmoqlar, latifalar, qo'shiqlar, bolalar folklori namunalari mavjudligini aytish bilan birga umri asrlar bilan o'lchanuvchi «Alpomish», «Go'ro'g'li», «Kuntug'mish», «Avazxonning Girdob ko'liga sayohati» dostonlari turkumlarini ko'rsatish kifoyadir. Bular va shunga o'xshash boshqa og'zaki ijod namunalari xalqimiz badiiy tafakkurining, yaratuvchilik qobiliyatining, dunyoqarashi g'oyat kengligining, axloqiy barkamolligining, ruhiy kamolotining yorqin dalilidir. Bu qadar ma'naviy xazinaning mavjudligi ajdodlarimizning azaldan o'z turmushlarida har bir voqea-hodisaga, tabiiy ijtimoiy o'zgarishlarga ongli ravishda munosabatda bo'lganligini, hissiy, aqliy, badiiy tuyg'ulari kuchli ekanligini, hamisha ezgulik va diyonat, osoyishtalik va farovonlikni ulug'lab, xiyonat, adovat, jabru zulm dunyosiga qarshi kurashib kelganini ko'rsatadi. Xo'sh, sovetlar davlati tarkibida bo'lgavn 70 yil davomida shu tubsiz ummon bo'lgan xalq ijodiyotini o'rganish, uni el orasida tarqatish, nashrga tayyorlash, tadqiq etish qanday olib borildi?! Ularga xalqning ming-ming yillik hayoti, inson, tabiat, borliq va jamiyat haqidagi dunyoqarashi, xulosalari, hukmlarining badiiy solnomalari, falsafiy donishmandligi in'ikosi

sifatida qaradikmi yoki zamonasozlik, partiyaviylik nuqtai nazaridan turib belgilangan g'oyalarga moslab, ularga xizmat qilishi yoki qilmasligi nuqtai-nazaridan yondashdikmi?! Ming afsuslar bo'lsinki, xalq ijodiga ham partiyaviylik ko'zi bilan qarash, mavjud tuzumni va rahbarlarni ilohiylashtirish, zamonasozlik, aniq hayotiy dalillardan, faktlardan ko'ra safsatabozlikka, ofarinchilikka, kommunistik g'oyalarga berilib, milliy-ma'naviy merosimiz namunalarini ham shunday g'oyalarga bo'ysundirishga yo'naltirildik.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, bu borada ma'naviy merosimizning yorqin namunalari bo'lgan xalq og'zaki ijodiga ham kommunistik andozalar manfaati nuqtai-nazaridan munosabat qildik. Davrning, zamonning zayli bilan deyarli ayrim folklorshunoslar ma'lum xatolarga yo'l qo'yidilar. Birinchidan, qadimgi an'anaviy dostonlar, ertaklar qanday bo'lsa shundayligicha emas, ba'zi birlarini hisobga olmaganda balki jiddiy kisqartirishlar bilan chop etilardi, dinga aloqador o'rinlari tushirib qoldirilardi, hatto shu yozib olishdayoq kommunistik g'oyalarga moslari tanlanardi, ikkinchidan, Oktabr inqilobi, kommunizmni olqishlashga, bosmachilik deb noto'g'ri talqin etilib kelgan milliy ozodlik harakatini, boylar, din homiylarini qoralashga diqqat-e'tibor qaratildi. Xalq ijodkorlari o'z dostonlarida, ertaklarida an'anaviy diniy o'rinlarni saqlab qolsa, ularni eskilik qoldig'ini tashuvchilar, deb qoraladik, izzat nafsiga tegdik, ularni yangilik haqida «kashfiyot»lar qilishga unday boshladik. Biroq ular yangi tuzumni qo'shiq va dostonlarda olqishlaganda ham e'zoz topmadi, rahbarlar tomonidan qadrlanmadi. Aksincha, bundaylar yangi tuzumni tushunib yetmaganlar deb, qatag'on qilindi. Boshlariga ne-ne kunlar solindi. Biroq biz keyinchalik ham bunday illatlardan tamoman qutuldik, deya olmaymiz. Garchi hozirda maqolalar, monografiya va ilmiy tadqiqotlar yaratilayotgan, qanchadan-qancha xalq og'zaki ijodi namunalari chop etilayotgan bo'lsada, folklorshunoslik fanimizda oqsashlar hamon sezilarli. Bu, avvalo, o'zbek

folklorshunoslik fani tarixi hamda folklorshunoslik nazariyasi yetarlicha yaratilmaganida ko'rinadi. Vaholanki, Mahmud Qoshg'ariydan boshlab to hozirgacha bo'lgan folklorshunoslikning yuzaga kelishi, rivojlanishi va bugungi ahvoli haqida yaxlit «O'zbek folklorshunosligi tarixi»ni yaratish fursati allaqachon yetgan. Bu sohada jahon xalqlari, qolaversa rus, gruzin, ukrain, qozoq, tojik xalqlaridan o'rganmog'imiz kerak. Tojikiston, Turkmaniston, Qozog'iston, Qirg'iziston jumhuriyatlari, qolaversa, Afg'oniston, Turkiya, Xitoy va boshqa ko'plab mamlakatlarda yashayotgan vatandoshlarimiz orasida folklor, etnografik, dialektologik ekspeditsiyalar uyushtirish va u yerlardagi xalq og'zaki ijodi materiallarini to'plash lozim. Chunki o'sha yerdagi o'zbeklar ham bizning jigarlarimiz, og'zaki ijodi ham o'zbek folklorining ajralmas bir bo'lagidir. Ma'lumki, inson qadriyati, jumladan, xalq ijodkorlari qadriyatlari, obro'-e'tibori jamiyat tomonidan himoya etilmog'i lozim. Ayni vaqtda befarqlikdan tezroq qutulib, tarixiy boyliklarimizga teran ko'z bilan qarashimiz, uni xalq e'tiboriga to'la-to'kis havola etishimiz zarur. Toki milliy qahramonlarimiz, ayniqsa, «To'maris» haqidagi hikoyalar milliy madaniyatimiz ravnaqiga umid bag'ishlasin va qadriyatlarimizni oshirishga xizmat qilsin.

Milliy o'zlikni anglash sharofati bilan 1991 yili jumhuriyatimiz ma'naviy hayotida katta o'zgarish yuz berdi. O'zbekistonda 1991 yil Navoiy yili deb e'lon qilindi. Adabiyot va san'at sohasida ozod va mustaqil O'zbekiston jumhuriyati ham erkin ijodiy hayotini boshladi. Navoiy merosining yangi o'zbek adabiyoti va boshqa qardosh turkiy xalqlar shoir, yozuvchilari ijodiy kamolotida o'ynaydigan muhim roli haqida erkin fikr yuritilmoqda respublikamiz va qardosh o'lkalarda o'zbek xalqining mutafakkiri, she'riyat mulkining sultoni Mir Alisher Navoiyning yubileylari tantanali nishonlanmoqda. Har millatning o'z qadimiy obidalari va yodgorliklari borligini yuqorida ta'kidlagan edik. Turli xalqlarning o'tmishidan qolgan, shunday bir matonat bilan, ustalik va bilimdonlik bilan yaratilgan, betakror, rang-barang

va jozibador uslubda ishlangan koshonalar, maqbaralar, madrasa, masjidlar, ilmiy dargohlar, xalqlarning turli-tuman hayotini ifodalovchi. badiiy asar namunalari, naqqoshlik va zargarlik buyumlari, milliy uslubdagi cholg'u asboblari va liboslari mavjud. Ularda har millatning o'z hayot nafasi, didi, ruhiyat olami tarannum etib turiladi. Bunday obidalar bilan har bir xalq cheksiz va benihoya g'ururlanib, undan ma'naviy bahramand bo'ladi. Afsuski, madaniyatimizning bu merosiga ham sobiq sho'rolar tizimi sharoitida chin yurakdan qaralmadi. Bir necha yuz yillardan buyon yashab kelayotgan qadimiy obidalarimiz o'z holiga tashlab qo'yildi. Ma'lumotlarga qaraganda, sobiq Sovet Ittifoqi hududlarida 1750 dan ortiq milliy obida va muqaddas qadamjolar bo'lib, shulardan salkam 360 ga yaqini bizning O'rta Osiyo jumhuriyatlari va Qozog'iston hududlaridadir. Bulardan Sulton Vays bobo maqbarasi, Ismoil Buxoriy, Ismoil Somoniy, Ahmad Yassaviy kabi buyuk zotlarning maqbaralari va madrasalari madaniyatimizning ko'hna yodgorliklaridandir. Chet ellardagi musulmon mamlakatlarida bunday obidalar g'oyat qadrlanib, milliy g'ururga aylangan, davlat tomonidan katta hajmda mablag' ajratilib, alohida e'tibor ko'rsatiladi. Endilikda bizda ham qadimiy obidalarga e'tibor oshib borayapti. Zero o'zini hurmat qilgan har qanday xalq bobomeros qadamjolarini ulug'lab, ko'ziga to'tiyo etadi. Milliy qadriyatlarimizning ko'zgusi bo'lgan til madaniyatini ham mukammal deb bo'lmaydi. Tillarni o'zaro yaqinlashtirish va umumiy sotsialistik milliy tilni yaratishga urunishlar milliy tillarning imtiyozini cheklab, imkoniyatini susaytirib, mavqeini pastga tushirib yubordi, ularning tabiiy taraqqiyotiga xalal berdi. Til – bu faqat odamlar o'rtasidagi muloqot vositasi bo'libgina qolmay, balki madaniyatning ulkan yutug'i, xalqlarning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy hayoti, ko'p asrlik rivojining ko'zgusi hamdir. Tilni qonuniy muhofaza qilishning asosiy maqsadi har bir millat va elatiing, qolaversa barcha xalqlarning tiliga nisbatan hurmatni

saqlagan holda o'z ona-tilidan erkin foydalanish va uni rivojlantirish huquqini ta'minlashdan iborat. Milliy tillarni kamsitish – milliy siyosatning asosiy qoidalaridan birini buzishdir. Xatoliklar, eng avvalo, milliy tillarning ijtimoiy vazifasini asta-sekin toraytirish borasida namoyon bo'ldi. Ma'lumki, shaxsga sig'inish va turg'unlik davrida kishilar vazirlik, idora va korxonalarga o'z ona tillarida xat, ariza va shikoyatlar bilan murojaat etishga jur'at qilishmasdi. Ona tilidan uzoqlashib borish hollari fan va madaniyatni rivojlantirish sohasiga ham o'z salbiy ta'sirini ko'rsatdi. Maktablar, texnikumlar va oliy o'quv yurtlarida ona tilini o'qitish ahvoliga yetarlicha e'tibor berilmasligi milliy mutaxassislar tayyorlashga katta xalaqit berdi. O'z ona tilini bilmagan kishi o'zining nasl-nasabini ham, o'zining tarixini ham bilmaydi, deb to'g'ri aytishadi. Til maqomi milliy o'zlikni anglash va ardoqlashning azaldan e'tirof etilgan mezonidir. Inson ma'naviyati va madaniyati uyg'unligining zahirida ham mana shu mezon yotadi. Chunki til mavqeining avji asosida milliy madaniyat mavji yotadi. Ona tili deb atalmish bu buyuk xilqat otabobolarimizning meros qilib qoldirgan bebaho xazinasidir. Zamonlar osha ulug'lashgan, ardoqlashga munosib, e'zozu extiromga, mehru muhabbatga mushtoq meros bu. Xalqimizning uzoq o'tmishi, bugungi hayotiyu ertangi istiqboli mujassamlashgan tilda millatning milliy-ma'naviy ruhi, madaniy-ma'rifiy qiyofasi butun murakkabligi bilan namoyondir. Tilsiz – adabiyot, adabiyotsiz – til ravnaqini tasavvur qilish qiyin. Har qanday xalq uchun bu ikkisidan ko'ra milliyroq, bundanda azizroq boylik yo'q. Biroq tilni ham, adabiyotning ham chinakamiga kamol topishi uchun bu sohalar taraqqiyotini hammadan burun hukmron doiralar istashi kerak. Bu daho shoirimiz Mir Alisher Navoiyning fikrlaridir. Tilning avloddan-avlodlarga bir meyorda yetib kelishida milliy yozuvning ahamiyati katta. Dunyoda katta va kichik xalqlar ko'p. Ularning har biri o'z millati tillarini ifodalovchi alifbolariga ega. Til madaniyatining rivojida yozuvni qanchalik ahamiyatli ekanligini turkiy xalqlar

tarixidan bilib olsa bo'лади. Turkiy xalqlarni birlashtirish haqida ko'pgina ziyolilar, xususan, usmonli turk ziyolilari bosh qotirganlar. Turkiyada kishilarning millatiga qarab farqlash qoralangan, bu o'zbek, bu qozoq, bu qirg'iz deb millat ajratgan kishi jazoga mahkum etilgan. O'rta Osiyo respublikalari va Qozog'istonning ilg'or ziyolilari ham xalqlarimizni madaniy, ma'naviy, iqtisodiy jihatdan kayta birlashtirish haqida o'ylaganlar. O'zbek xalqi qadimdan o'z yozuviga ega. Ota-bobolarimiz turli xil qadimiy yozuvlardan foydalanishgan. Jumladan, hozirgi O'zbekistonning sharqiy va o'rta qismlarida qadimiy runik alifbodan, qisman uyg'ur yozuvidan, g'arbiy qismida xorazm yozuvidan, runik va qisman so'g'd alifbolaridan foydalanilgan, arablar istilosidan so'ng arab alifbosi qabul qilingan. Bu yozuvga asoslangan o'zbek alifbosi ming yildan ortiqroq muddat amalda bo'ldi. Asrimizning boshlarida esa lotin, fursat o'tmay rus alifbosiga o'tildi. Yozuvning mukammalligi ayni shu xalq madaniyatining eng muhim belgilaridan biridir. Kirill alifbosiga asoslangan hozirgi o'zbek yozuvi tilimizdagi milliy so'zlarning nozik farqlarini to'la ifoda etolmaydi. Hozirgi so'zimizda ruscha yoki rus tili orqali kirgan so'zlarni yozishda va talaffuz etishda milliy xususiyatlar deyarli hisobga olinmagan. Ellik yillik tajriba shuni ko'rsatadiki, bunday yon berish ko'zlangan samarani bermas ekan. Yozuvlari butunlay boshqacha bo'lgan gruzinlar bilan armanlar, lotin alifbosini qabul qilgan Boltiqbo'yi jumhuriyatlari xalqlari rus tilini o'zbeklardan yomon bilishmaydi. Demak, tilni o'rganishda grafika katta ahamiyatga ega emas ekan. Aksincha, yozuv grafikasini tez-tez o'zgartirib turish ma'lum hollarda ba'zi bir xalqlarning yozuvini turli chalkashliklarga, uni o'zlashtirib olguncha ma'naviy oqsashlarga olib kelar ekan. Hatto rus va turkiy alifbolardagi bunday farqlash shunga olib keldiki, mamlakatimizdagi turkiy xalqlarning vakillari bir-birlarining og'zaki nutqlarini bemalol tushunsalarda, boshqa turkiy tilda yozilgan yozuvlarni o'qiy va tushuna olmaydigan bo'lib qoldilar. Millat va elatlar orasida bir-birlarini anglash, hamkorlik

qilish, yangi munosabatlarga o'tish davrida bunday sun'iy to'siqqa endi hech qandan zaruriyat yo'q. Tillarni va yozuvlarni tabiiy holda yaqinlashtirish o'z aslini tiklash ayni vaqtda millatlarning madaniy qadriyatlarini hurmatlash va ularning umummilliy mushtarakligini qaror toptirish demakdir. Bu kelajakda qilinishi kerak bo'lgan vazifalardan biridir. Xalqlarimizning ma'naviy madaniy merosida har bir millat va elatning o'ziga xos urf-odatlar, udumlari mavjud. Urf-odatlar insonlarning o'zaro aloqasi, mehnat munosabatlaridan kelib chiqqan, ming-ming yillar davomida shakllangan odat va ko'nikmalardir. Milliy udum va urf-odatlar mashaqqatli turmush sinovlaridan o'tib qaror topgan. Xalqning qadr-qimmati, milliyligi, donishmandligi uning urf-odatlarida aks etadi. Demak, an'analar va udumlar xalqning bamisoli jonli darsligidir. Uni o'rganmagan, undagi ibratli yo'l-yo'riqqa amal qilmagan xalq o'zligini yo'qotgan xalqdir. An'ana shakliga aylanib ketgan urf-odatlar asrlar davomida yashab, kishilarning axloqiy normalariga aylangan holda, ularning qon-qoniga, hatti-harakatlariga singib ketadi. Ularning turlari juda ko'p. Urf-odatlarining progressiv va reaksiyon turlarini bilib olish aslida qiyin emas. Ma'naviy merosga to'g'ri munosabatda bo'lish kabi milliy urf-odatlariga ham to'g'ri, prinsipial baho berishning o'ziga xos ahamiyati bor. Sir emaski, sovet hokimiyati yillari turli millatlar madaniyatini baynalmilallik darajasiga ko'tarib, millatlarning o'z-o'zlariga, milliy his-tuyg'ulari, xususiyatlariga xos bo'lgan urf-odatlariga kam e'tibor berdik. Har bir katta-kichik millatning umummadaniy boylik xazinasiga qo'shishi lozim bo'lgan hissasini nazar-pisand qilmay qo'ydik. Bu salbiy holat qator ijobiy udumlar va urf-odatlarimizning talaygina qismini jar yoqasiga keltirib, yo'q bo'lib ketish xavfini tug'dirdi. Ba'zi ta'limotlardan kelib chiqqan holda, ayniqsa, ularni hayotga tatbiq etishning notabiiyligi oqibatida milliy urf-odatlar siyqalashdi, xalq e'tiboridan chetda qola boshladi. Mustakillik davri yaxshi milliy an'analar, urf-odatlarining mezonini doirasida turib ish tutishni talab qilmoqda. Binobarin,

jamoatchilikning joylardagi vazifasi – yaxshi urf-odatlarni joriy etishlari, ularning mazmuniga putur yetkazishga yo‘l qo‘ymasliklari kerak. Xalqimizning bebaho marjon donalari kabi tovlanib turuvchi qator noyob urf-odatlar, ichki intizomi, qalb madaniyati – iffati, uyati, nozik tabiati, odam-oxun fazilatlar bor. Bu o‘ta ijobiy xislatlar xalqimizning amaliy qoidasi – hayot qonuni bo‘lib, ular biror-bir hukmdor tomonidan farmon qilinmagan, yoki uni biror alloma bitib qoldirmagan. Balki, hayot to‘lqinlari, to‘siqlaridan o‘tib kelgan otabobolarimizning turmush tarzi bo‘lib, bu qonun-qoidalar bora-bora xalqimizning qoniga, tanu joniga singib, mutlaq udum, urf-odatlar, an‘analari darajasiga ko‘tarilgan. Har joyning yer-suvi, qonun-qoidalar, an‘analari bor. Ular muqaddasdir, lekin kaltafahm sobiq rahbarlar o‘lkamizda hech narsani muqaddas hisoblamay qo‘ygan edilar. Ular olijanob milliy an‘analarimizni poymol qilishga urunib, pirovard oqibatda ma‘naviy qahatchilikni yuzaga keltirdilar. Endilikda oq-qorani ajratish vaqti keldi. Xalqimizning urf-odatlarini, ularning ma‘naviy hayotimizdagi fazilatlarini, nima uyat, nima iffatli ekanligini o‘zimiz ham, o‘zga ham, ayrim chala mullalar ham, mas‘uliyatli kimsalar ham bilib olishi shartdir. Bu borada I.A.Karimovning «O‘zbekiston ovozi» va «Pravda Vostoka» ro‘znomalari savollariga bergan javobidan (1989 yil 27 sentabr) ushbu so‘zlarni keltirish o‘rinlidir: «Har bir millat va elat, soni va mavqeidan qat’i nazar, o‘z an‘analariga, tiliga, madaniyatiga iloji boricha ko‘proq hurmat va e‘tibor bilan qarashni talab etishini ta’kidlab o‘tish joizdir. Agar biz o‘zimizni aql-idrokli kishilar deb hisoblaydigan bo‘lsak, u holda mana shu oddiy haqiqatni oldinroq payqashimiz lozim edi». Ijobiy, foydali urf-odatlar, an‘analarni ko‘z qorachig‘idek asrab, keyingi avlodga yetkazish har bir ongli kishining muqaddas ishi bo‘lishi kerak. Binobarin, xalqning turmush tarziga aylanib ketgan udum va urf-odatlarining so‘nib ketmasligiga yo‘l qo‘ymaslik zarur. Xalqchil an‘analarga e‘tiborsizlik – xiyonatchilik, xalqqa, millatga nisbatan hurmatsizlik, uni mensimaslikdir.

Darhaqiqat, o'zbek xalqining ajoyib milliy an'analari, urf-odatlari ko'p. Chunonchi o'zidan kattani, qariyalarni, ota-onani hurmat qilish, ularning talablarini, iltimosini mumkin qadar bajo keltirish, ularga orqa o'girib o'tirmaslik, chanqagan yo'lovchiga suv berish, marhum tobutini ko'tarib kuzatib qo'yish, oyoq ostida yotgan non bo'lagi va ushog'ini olish, ko'cha-eshikka suv sepish, supurish, daraxt ekish kabi bir qancha go'zal, olijanob urf-odatlari borki, ularga «eski» deb rioya qilmaslik mutlaqo noto'g'ri yo'l tutishdir. Shuni ham alohida qayd qilib o'tish lozimki, xalqimizning ba'zi urf-odatlariga ayrim kishilar «gunoh» yoki «savob» deb qarab, ularga diniy tasavvurlar nuqtai-nazaridan yondashdilar. Har bir qadimiy urf-odatlarning mavqeini, ularning ijobiy yoki salbiy tomonlarini aniqlashda biz ularning har biriga konkret, dialektik nuqtai nazardan yondashmog'imiz kerak. Chunonchi, yashovchan, an'anaviy urf-odatlarimizning talaygina qismini biz diniy yozma adabiyotlarda ham uchratamiz. Masalan, diniy nuqtai nazardan ariq va soylardan oqib turgan suvni iflos qilish «gunoh» deb qaralgan. Ayni vaqtda bu masalaga sog'lom mantiq nuqtai nazaridan qaralsa, bu—jamoat, xalq talabi-ku, haqiqatda ham ariqda oqib turgan suv musaffo bo'lib, uning hayotbaxsh xususiyati va shukuhi ham shunda-ku. Hozirda oqar suv havzalarining ayrimlaridan eski poyafzal, konserva qutisi, singan shishadan tortib to mushuk va itlarning o'ligigacha topish mumkin. Mahalla, ko'cha va chorrahalarda uyum-uyum bo'lib yotgan axlatlarni ko'rib ta'bingiz xira tortadi. Hatto o'tmishda xalqimizning ekologik madaniyati yuqori bo'lgan, suv havzalarini, ko'cha-kuylarni toza tutishgan. Birorta uyning atrofida o't-o'lan tartibsiz o'sib yotmagan. Axir bularning hammasi atrof muhitni muhofaza qilishda katta ahamiyat kasb etgan. “Navro'z” bayrami atrofida bo'lib o'tgan shov-shuvlarni aytmaysizmi?” Navro'zga ham xuddi eskilik sarqiti sifatida qaralib, xalqimizniig an'anaga aylanib ketgan bayramiga doir noto'g'ri qarashlar ilgari surildi. Aslida Navro'z, o'z mazmuniga

ko'ra, xalqimizning qadimiy, an'anaviy bahor bayrami bo'lib, xurofotlarga mutlaqo aloqasi yo'q edi.

Endilikda yo'qotilayozgan va unut bo'lib borgan xalq udum va urf-odatlari asta-sekinlik bilan tiklanganligi quvonarlidir. 1990 yildan boshlab Navro'z bayrami rasmiy ravishda nishonlanib, hurmat topmoqda. Hozirgi uchinchi uyg'onish arafasidagi milliy madaniyatini keng tadqiq qilish, rivojlantirish, xalq ma'naviy olamini shakllantirishda undan unumli foydalanish imkoniyatlarini yuzaga keltirmoqda. Shu boisdan ham hozir xalq an'analari va bayramlariga e'tibor katta. O'rta Osiyo xalqlarining VIII asrgacha bo'lgan bayramlari, ayniqsa, diqqatga sazovor. Hozirda biz nishonlayotgan yil boshi – «Navro'z», qishning eng uzun tuni – «Sada» (olov), yozning eng o'zun kuni – Angom» hayiti (suv sayli), kuzgi – «Mehrjon» bayramlari o'sha qadimiy davrlarda xalq o'rtasida har yili o'tkaziladigan an'anaviy bayramlarga aylangan edi. Bunday sho'rolar hokimiyati davrida o'z qadrini topmagan udum va bayramlardan 20 dan ortig'ini sanashimiz mumkin, bu qadimiy bayramlarning har biriga tarixiy yondashgan holda ularni e'zozlashimiz lozim. Zero, bu bayramlar o'zbek xalqining milliy qadriyatlaridan, boy meroslaridan hisoblanadi. Diniy xalq udum va bayramlarini ham tiklash odamlarga hech qanday xurofot emas, quvonch va ruhiy qoniqishlar keltiradi. Chunki, bu bayramlar tarkibiga ajdodlarimiz tomonidan milliy xususiyatlarning ijobiy qirralari singdirib yuborilgan. Bular qatoriga "Ramazon", "Qurbon" hayitlari xam xalqimiz tomonidan keng nishonlanadigan bayramlardandir. Bundan tashqari, «Aqiqa», «Xatna» to'ylari, «Yomg'ir chaqirish», shuningdek, «Sust xotin», «Chala xotin», «Salla o'rash» kabi ko'plab odatlarimiz mavjuddir. Xalqimizning ijobiy an'analari, urf-odatlarini chukur va atroflicha o'rganib, ularni yanada rivojlantirish — milliy qadriyatlarini tiklash demakdir.

Millatlararo munosabatlarni yanada takomillashtirish, milliy qadriyatlarni saqlab qolish va rivojlantirishda milliy madaniy

markazlarning roli muhim. Bugungi kunda milliy madaniy markazlar milliy qadriyatlarni tiklash yo'lida katta ishlarni amalga oshirmoqdalar.

1. Milliy raqs, qo'shiq, an'analarni saqlab qolish va rivojlantirish yo'lida aniq amaliy ishlarni qilmoqdalar. Bu yo'nalishda milliy madaniy markazlar qoshida 40 dan ortiq badiiy jamoalar faoliyat ko'rsatmoqda. Koreys milliy madaniy markazlari Assotsiatsiyasi qoshidagi ayollar, qirg'izlarning «Sayra qomo'z», ukrainlarning «Djerello», Dunganlarning «Chinmyo» ansamblari shular jumlasidandir.

2. Milliy madaniy markazlar faoliyatida xalq ijodini o'rganish, saqlab qolish bilan bir qatorda professional san'at namunalarini targ'ib qilishga ham alohida e'tibor berilmoqda. Shu maqsadda faoliyat ko'rsatayotgan badiiy jamoalar soni bugungi kunda 30 dan ortiqni tashkil etmoqda. Jumladan, Qozoqlarni «Koktem», armanlarni «Xoravats-shou», ruslarning «Gryadushiye», nemislarning «Yugenshtern», mesxeti turklarning «Miko» teatr studiyalari, ruslarning «Veteran», polyaklarning «Polist», beloruslarinng «Katyusha», yahudiylarning «Shalom» kabi xor jamoalari va cholg'u asbablari orkestrlarining faoliyatida buni ko'rishimiz mumkin.

3. Har bir millat istiqboli tabiiy ravishda yoshlar bilan bog'liq. Shu nuqtai nazardan qaraganda, milliy madaniy markazlar yoshlarni milliy madaniyatga muhabbat, etnik qadriyatlarni o'rganish va e'zozlash ruhida tarbiyalashga alohida e'tibor bermoqda. Buni ruslarning «Topatushka», koreyslarning «Sa-mul», nemislarning «Shternxen», ukrainlarning «Nashi xoroshki», polyaklarning «Mazurchek» kabi jami 15 ga yaqin bolalar ansamblari faoliyati misolida ko'rsa bo'ladi.

O'zbekiston – yagona Vatan» shiori ostida ham jamiyatda etnofuqaroviy birlik ta'minlanayotganligi e'tiborlidir. Mashhur sportchi, kurash bo'yicha jahon chempioni Maxtumquli Mahmudov xotiralaridan. «Bir gal Turmanistonga borib bir katta to'yda kurash

tushdim. Ishonasizmi, 16 polvon bilan olishib, barchasini yengdim. To'ydan so'ng odamlar biz tushgan avtobusni o'rab olishdi, - Shu mard pahlavon o'g'lingizni bizga qoldiring kam qilmaymiz. Biz ham o'z elimizda shunday zo'r polvonimiz bo'lishini xohlaymiz. Yo'q demang!». Tabiiyki, bu taklifga na men, na otam rozi bo'ldi. Otam yotig'i bilan, - Birodarlar, meni to'g'ri tushuning, menda zarra ixtiyor yo'q. Maxtumquli mening polvonim emas, u Surxondaryoning, O'zbekistonning polvoni», dedilar.

Professor Q.Xonazarov ta'kidiga ko'ra, o'z millati yashaydigan hududdan tashqarida istiqomat qiladigan inson ikki vazifani bajaradi:

1. O'zi yashayotgan vatanning gullab yashnashi yo'lida fidokorlik ko'rsatsa;

2. Yashayotgan mamlakati bilan o'z millati davlati o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Mamlakatimizda esa ana shunday aloqalar erkin o'rnatilishi uchun barcha shart sharoitlar yaratilgan. Birgina 2002 yilning o'zida boshqird, tatar, tojik va qirg'iz xalqlarining jahon forumlari bo'lib o'tgani, ularda yurtimizdan 110dan otiq vakil ishtirok etgani ham bunday aloqalarning kengayib borayotganini ko'rsatadi.

1999 yilning yanvarida ro'yxatdan o'tgan «Polonez» Polyak milliy madaniy markazi ko'plab ommaviy madaniy tadbirlarni amalga oshirdi. Ular qatorida «Bolalar va o'smirlar ijodi saroyi»da o'tkazilgan rassomlar ko'rgazmasi, O'rta Osiyo san'at muzeyida o'tkazilgan «Polshada bahor» rasmlar ko'rgazmasi shular jumlasidandir.

Koreys milliy madaniy markazi assotsiatsiyasi tashabbusi bilan Koreya respublikasidan taklif etilgan 15 ta yuksak malakali vrachlar 5 kun davomida xayriya yo'li bilan meditsina yordami ko'rsatdilar. Bunday yordamdan Toshkent shahrida va viloyatida yashovchi turli millatga mansub fuqarolar bahramand bo'ldi.¹

¹ Қаранг: Шин В. На новом этапе возрождения. // Хамжихатлик ва бағрикенглик тараққиёт омили. -Тошкент: 2001. -Б.121.

Respublika baynalmilal madaniyat markazining 2002 yil dekabrda ma'lumotiga ko'ra Koreys milliy madaniy markazi assotsiatsiyasi faollaridan 4 nafari «Janubiy Koreya Respublikasi Prezidentining faxriy nishoni va «Janubiy Koreya Respublikasi Prezidentining ordeni», qirg'iz milliy madaniy markazi faollaridan 1 nafari «Danaker» (Buyuk inson, daho) ordeni, 1 kishi «Dank» (Shuhrat) medali, polyak madaniy markazi raisi I.Tagiyeva Polshaning oliy ordeni «Kumush xoch» bilan mukofotlangan.

Milliy madaniy markazlari raislari va faollaridan 50 dan ortiq kishi davlatimizning oliy mukofotlari va unvonlari bilan taqdirlanganlar.

Tayanch tushunchalar

Millat sha'ni, milliy sha'nni yuksaltirish imkoniyatlari, milliy sha'ning tarixiy zaminlari, ma'naviy barkamol shaxs, komil inson, milliy-madaniy markazlar, millat sha'nini qadrlash.

Mustahkamlovchi savollar

1. Millat sha'ni tushunchasi va uning mohiyati nimalardan iborat?
2. Millat sha'nini va uni himoya qilish zaruriyatining muhimligini nimalarda deb bilasiz?
3. Millat sha'nini yuksaltirish omillari qanday?
4. Millat sha'nini yuksaltirish zamon talabi ekanligini izohlab bering.
5. Millat sha'nini yuksaltirishda milliy madaniy markazlarning tutgan o'rni qanday?

13-Mavzu: Dunyo mamlakatlaridagi beqarorlik sabablari. Beqarorlik hukmron mamlakatlarda qochoqlarning ahvoli

Reja:

- 1. Beqarorlik sabablari.**
- 2. Beqarorlik qochoqlarni vujudga keltiruvchi omil ekanligi.**
- 3. O'zbekistonning mintaqada ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashdagi roli.**

1. Beqarorlik sabablari.

Insoniyatning hozirgi zamon taraqqiyot bosqichi etnoijtimoiy muammolar, shuningdek, etnik nizolarni bartaraf etish, terrorizm va ekstremizm qoldiqlariga qarshi kurashish bilan bir qatorda kurrai zaminda insoniyat hayoti va kelajagiga tahdid soluvchi turfa ijtimoiy-siyosiy hamda ma'naviy xavf-xatarni tag-tomiri bilan bartaraf etish muammolarini izchillik asosida amalga oshirish bilan izohlanadi. Biroq bugungi kunda ijtimoiy muammolar bilan bir qatorda etnik muammolar iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy rivojlanish darajasidan qat'iy nazar har-bir mamlakatda u yoki bu darajada mavjuddir.

Tabiiyki, etnik munosabatlar har bir mamlakatda o'ziga xos spetsifik xususiyatlarga ega bo'lib, ana shu xususiyatlarni hisobga olgan holda yondashish talab etiladi. Biroq mintaqadagi barcha mamlakatlarga xos tomonlar ham borki, ular o'zaro birlashtiruvchi omillar hisoblanadi. Mana shunday kontekslar doirasiga har-bir milliy madaniyatda namoyon bo'ladigan milliy xususiyat va xislatlar, til muammosi, milliy o'zlikni anglashning etnik tolerantlik darajasi, ya'ni jamiyatda insonning milliy o'ziga xosligini belgilovchi omillar tabiiy ravishda misol bo'la oladi.

Bugungi kun voqeiligi jamiyatdagi turli ijtimoiy guruhlarining milliy o'zligini his etish yo'nalishini o'rganish, unga ta'sir etadigan obyektiv va subyektiv omillarni tahlil etib, barcha qatlamlar orasida umumfuqaroviy yaxlitlik xislatlarini rivojlantirishni taqozo etadi.

Keyingi yillar tajribasi shuni ko'rsatadiki, etnik guruhlarning milliy o'zligini anglash, milliy munosabatlarni uyg'unlashtirib umumdavlatchilik manfaatlari sari yo'naltirish uchun muhim ahamiyat kasb etishi mumkin. Ijtimoiy voqe'likka tayangan holda milliy o'zlikni anglashning ijobiy yoki salbiy holati yetilishi mumkin bo'lgan ziddiyatlarning oldini olishga, qolaversa respublika aholisining umumfuqarolik mentalitetini shakllantirib yaxlit davlatchilikka mansublik xislatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Jahon mamlakatlari, xususan Markaziy Osiyo mintaqasida yaqin o'tmishda sodir bo'lgan voqealarni tahlil etish va bunday boshboshdoqlik va nizolar natijasida O'zbekistonga qochoqlarning ko'chib kelishi hamda milliy o'zlikni anglash jarayonining kuchayishi tufayli o'z tarixiy vatanlariga ko'chib ketishi, shuningdek, moddiy ehtiyojlar asosida mamlakat ichkarisida aholining siljishi natijasida vujudga keluvchi migratsion holatni kuzatish zaruriy ahamiyatga egadir. O'zbekiston Respublikasida mustaqillik yillaridagi migratsion holat quyidagi asosiy jarayonlar bilan xarakterlanadi:

1. Emigratsiya, ya'ni ko'chib ketishda ko'proq slavyan makroetnosi (rus, ukrain, belorus) vakillari yetakchilik qilmoqdalar. Ular albatta, keyingi yuz yil davomida; Chor Rossiyasi, undan so'ng Stalin rejimi sharoitida ko'chirib kelingan, ikkinchi jahon urushi yillarida front yaqinidagi hududlardan O'zbekistonga evakuatsiya qilingan, urushdan so'ng sanoatni rivojlantirish uchun safarbar qilingan etnik qatlamlardir.

2. Immigratsiya, ya'ni mamlakatga ko'chib kelishda, etnik o'zbeklar (ba'zi ilmiy adabiyotlarda o'z tarixiy-siyosiy vataniga ko'chib kelgan guruhni – oralmenlar deb ham atash hollari rasm bo'lmoqda) ustunlik qilishmoqda. Bizning fikrimizcha, bular quyidagi omillar ta'siri natijasidadir:

- qo'shni respublikalar hududidagi siyosiy-harbiy mojarolar natijasida ba'zi guruhlar tomonidan ayrim shaxslarga nisbatan bevosita va bilvosita xurujning yuzaga kelganligi;

- milliy o'zlikni asrab qolish maqsadida, chunki respublikalarda o'tgan asrning saksoninchi yillarining oxirida titul millat tili davlat tili sifatida rasman e'tirof etilgach, boshqa milliy tillar tabiiy ravishda ikkinchi o'ringa tushib qoldi. Milliy mustaqillik qo'lga kiritilgach, O'zbekiston lotin grafikasiga o'tib, qo'shni respublikalar maktab-maorif tizimida o'zbek o'quvchilari oldida darslik masalasida qo'shimcha muammolarning paydo bo'lganligi;

- milliy mustaqillik tufayli o'zlikni anglash jarayonlarining o'sishi natijasida ayrim millat vakillarida siyosiy-etnik vatanlariga qaytish istagining o'sganligi;

- qo'shni respublikalarda iqtisodiy beqarorlikning yuzaga kelganligi natijasida aholi moddiy turmush darajasining pasayib ketganligi va bu bo'shliqni to'ldirish uchun Markaziy Osiyo tub joyli aholisining, jumladan o'zbek irrident va diaspor guruhlarining O'zbekistonga ko'chib o'tayotganliklari tufaylidir.

Bizning fikrimizcha ichki migratsiya ham tabiiy ravishda sodir bo'lmoqdaki, bunga quyidagi omillar ta'sir etmoqda:

2) agrar sektorda ishchi kuchining nisbatan o'sayotganligi natijasida qishloqda ishsizlar sonining vujudga kelishi hamda ular ish axtarib, sanoat korxonalari, kichik va qo'shma korxonalar, yirik bozorlar joylashgan shaharlarga ko'chib o'tayotganliklari;

3) kichik va o'rta shaharlarda qayta ishlash va ishlab chiqarish korxonalari faoliyatining sustlashgani bois, aholi muayyan miqdorining nisbatan yirikroq shaharlarga ko'chishi;

4) ekologik vaziyatning maqsadga muvofiq emasligi hamda ichimlik suvining tanqisligi bois, Orolbo'yi va Amudaryo havzalari (Qoraqalpog'iston va Xorazm)dan aholi muayyan qismining mamlakat ichkarisiga ko'chib o'tayotganliklari boisdur.

Yuqoridagi misollar mamlakatdagi etnik taraqqiyotning nisbatan barqaror ekanligini bildiruvchi omillar bo'lib hisoblanadi. Ma'lumki, O'zbekistonning buyuk kelajagi uchun olib borilayotgan ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, madaniy-ma'rifiy islohotlarda ijtimoiy vaziyatning tinch va barqaror bo'lishi g'oyat muhim ahamiyatga ega. Shu sababli mamlakatda ijtimoiy taraqqiyotga ta'sir etuvchi omil sifatida qo'shni respublikalar bilan chegaradosh hududlarda ijtimoiy muammolarni o'rganib, mavjud konfliktogen nuqtalarning oldini olish hamda aholining o'zaro iqtisodiy-madaniy munosabatlarini rag'batlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Demak, jamiyatda etnosiyosiy va ijtimoiy muammolar mavjud bo'lib, ularning ijobiy yechimi milliy munosabatlar rivojida muhim ahamiyatga egadir. Mintaqada ushbu muammolarning oldini olish uchun mintaqa xalqlari va davlatlari orasida ijtimoiy-madaniy integratsiyaga alohida e'tibor qaratish talab etiladi.

2. Beqarorlik qochoqlarni vujudga keltiruvchi omil ekanligi.

Millatlararo qarama-qarshiliklar jamiyat hayotidagi asosiy muammolardan biridir. Yuzlab yillardan buyon munozarali bo'lib kelgan ushbu muammo bugunga kelib, aktual mazmun kasb etdi. Har qanday jamiyat, har qanday davlatning taraqqiyoti ushbu muammoning ijobiy hal qilinishiga bog'liq bo'lib qoldi. Sotsialistik jamiyatning ham tanazzulga yuz tutishi ayrim rahbarlarning millatlararo munosabatlarga panja ortidan qarash, ushbu masalada paydo bo'layotgan muammolarni ko'r-ko'rona hal etish, u yoki bu millat hamda elatlarni turli bahonalar bilan sirli ta'qib ostiga olish natijasida yuz bera boshladi.

Sobiq ittifoq hududida urush yillari Povoljye nemislarini o'z muxtoriy hududidan mahrum qilish, Mesxetiya turklarini, Qrim tatarlarini, cherkeslar, ingushlar, chechenlar, balqarlar va qorachoylarni o'zlarining etnotarixiy vatanlaridan deportatsiya qilinib, Markaziy Osiyo respublikalariga joylashtirish hamda turli

millat va elatlarning konstitutsion haq-huquqlarini poymol etuvchi shunga o'xshash voqia va hodisalar jamiyat tanazzulini tezlashtirish uchun muhim turtki bo'ldi. Siyosiy arbob, marhum Nuriddin Muhiddinovning xotirlashicha: «1956 yili KPSSning XX syezdidan keyin O'zbekistonga ko'chirib kelingan xalqlar masalasi ko'tarildi. Chunki ko'chirib kelingan xalqlar Markaziy Komitetga kelib, ko'zlarida yosh bilan «Bizni siyosiy tomondan oqlab bersin» deb Ittifoq hukumatidan so'rashimizni aytdilar. Iltimosnomalar yozdilar. O'z yurtlariga qaytishni talab qildilar. Shu vaqtda men O'zbekiston Kompartiyasi Markaziy Komitetining birinchi sekretari edim. Har tomonlama o'ylab, hujjatlar bilan tanishib, omma bilan maslahatlashib, 1956 yilning dekabrda Moskvaga bordim. Siyosiy Byuroda doklad qildim. O'zbekiston Kompartiyasi Markaziy Komiteti, Oliy Sovet Prezidiumi va Respublika hukumatining iltimoslari uch marta muhokama qilindi. 1957 yilning 9 yanvarida oltita kichik xalqlarni siyosiy jihatdan oqlash bo'yicha ijobiy qaror chiqdi. Cherkeslar, ingushlar, chechenlar, balqarlar, qorachoylar va boshqa xalqlar to'g'risida. Ana shu qaror chiqqan kuni...butun respublikada to'y, xursandchilik boshlanib ketdi. ...Ularning hammasi o'z avtonomiyalariga ega bo'ldilar. Siyosiy va milliy davlatlarini tuzdilar. Ular hayotni yangitdan boshlaganliklari uchun o'zbek xalqi bir qancha ot, sigir, qo'y, echki va qishloq xo'jalik texnikalarini yubordi...

Milliy masala ko'rilyotgan paytda ikkita xalq xususidagi qaror to'la bajarilmadi. Bu Qrim tatarlari va mesxeti turklari masalasi edi. Aslida ham siyosiy, ham huquqiy jihatdan bu ikkala xalq to'la oqlangan edi. Ammo tatarlarni Qrimga, turklarni Gruziyaga – o'z ona yurtlariga qaytib borishiga to'la sharoit yo'q edi. U yerlarda boshqa xalqlar yashayotgan edi. Masala nihoyatda murakkab bo'lgani uchun alohida komissiya tuzildi. Afsuski, keyinroq ayniqsa oltmishinchi yillarning ikkinchi yarmidan boshlab, mazkur komissiya amaliy faoliyat ko'rsata olmadi».¹ Sobiq markaz tomonidan milliy masalaga

¹ Жўраев Н. Ўзликни англаш мавриди. -Т.: «Ўзбекистон», 1990. -Б. 20-21.

ana shunday bir tomonlama yondashuv butun bir boshli xalqlarni parokandalikka mahkum etdi. Shunday siyosat natijasida Mesxetiya turklari bugungi kunda Rossiyadan AQShga ketishmoqdalar.

Agar qaysi bir jamiyatda u yoki bu millat va elat turli ta'qib ostiga olinar ekan, o'sha jamiyat yoki tizimning halokati muqarrardir. Sobiq ittifoqda ham millatlar yoki respublikalar o'zaro teng huquqlilik asosida emas, balki markazga qaram edi. Shu sababli "buyuk xalqqa" sajda qilib, rus tilini ikkinchi ona tilimizga aylantirishimiz, milliy tillarga esa ikkinchi darajali deb qaralishi umumiy xalq sifatida birlashishimizga emas, balki farqiyatlarimiz ochiq oydin ravshan bo'lishiga olib keldi. Bu farqiyatlar asta sekinlik bilan millatlararo aloqa vositasi atalmish rus tili bilan milliy tillar orasida tafovutni keltirib chiqara boshladiki, mintaqalararo tafovut va millatlararo ziddiyatlarning yuzaga chiqishida tillar orasidagi farqiyat ham asosiy omillardan biri bo'lib maydonga chiqdi. Bu tafovut tabiiyki, millatlar orasida o'zlikni anglash, tushkunlikka yuz tutgan milliy tillar halokatining oldini olish kabi tuyg'ularni o'yg'otdiki, bu albatta o'zining real natijalarini berdi. Shuni ham ta'kidlash lozimki, markazda ham, rus xalqi orasida ham millatlar kelajagidan tashvishga tushgan, milliy tillarning ravnaqi uchun qayg'uradigan jonkuyar kishilar bor edi. Lekin, "siyosiy mahmadanalar" boshida qonli qilichini o'ynatib kelgan ayrim rahbarlar mustaqil fikrlab, erkin gapiruvchi kishilarga imkoniyat bermasdi. Stalin hukmronligi davrida hamda turg'unlik yillarida bosh ko'tarib chiqqan hur fikrli kishilar hukmron siyosat qozonida "qayta tarbiyalanar", yoki chet ellarga surgun qilinar edi. Faqat keyingi yillardagi, ya'ni saksoninchi yillarning o'rtalaridagi demokratik jarayonlar ushbu masalaga nuqta qo'yib, xalqning bir oz bo'lsada ko'nglidagi tiliga chiqadigan bo'ldi.

Haqiqatan ham tilimizga rus tili umummilliy qadriyatlar va tillarimizning ijtimoiy-tarixiy kelib chiqish asoslari tan olinmasdan majburan tiqishtirildi. Natijada milliy tillar ikkinchi darajali bo'lib qolaverdi. Mashhur yozuvchi Chingiz Aytmatov shunday degan edi.

«...O'ris tili - buyuk til, ammo bu degani boshqa milliy tilning ichki qonuniyatlarini nazarga ilmay, unga o'ris tilidan shart bo'lmagan so'zlarni olib kiraverish mumkin, degani emas. Shu ma'noda qirg'iz tilida chop etiladigan ikki viloyat ro'znomalari yaqqol misol bo'la oladi. Ularning biri - "Issiqko'l pravdasi", ikkinchisi "Norin pravdasi" deb ataladi. Men bunday payt o'zimni juda haqoratlangan sezaman. Bu qanday xalqki, ming yillik tarixi bo'lsa-yu, uning ona tilida "pravda", "istina", "spravedlivost" so'zlarining muqobili bo'lmasa».¹

Darhaqiqat, boshqa respublikalarda ham sodir bo'lganidek, mintaqamizda ham davlat ishlari, ilmiy til, mahkamalarda ish olib borishlar rus tilida olib borilib, milliy tillar esa, oddiy so'zlashuv tiliga aylanib qolgan edi. Hech kimga sir emaski, kommunistik mafkura hukmronligi yillarida rus tili davlat mahkamalaridan tortib, oddiy xonadonlargacha kirib bordi. "Stalin davridagi sobiq SSSR hukumatining 1938 yil 13 martdagi "Milliy respublika va oblastlarning maktablarida rus tilini majburiy o'rganish to'g'risidagi" qaroriga ko'ra milliy maktablarda rus tilini o'qitish majburiy qilib qo'yilishi bilan rus tilini o'rganishning ixtiyoriylik to'g'risidagi prinsip buzildi, amalda u majburiy tilga aylantirilib, u boshqa milliy tillarni ijtimoiy hayotning ko'p asosiy tarmoqlaridan siqib chiqardi".²

Markaziy Osiyo mintaqasidagi boshqa milliy respublikalardan farqli ravishda mustaqillikning dastlabki yillari Tojikistonda demokratik jarayonlar bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan guruhlar kurashi kuzatuvida ijtimoiy hayotda salbiy ahamiyat kasb etdi. Respublikada yuzaga kelgan bema'ni birodarkushlik urushi oqibatida nafaqat millatlararo munosabatlar rivojiga to'sqinlik qildi, balki, bir butun yaxlit millatni tashkil etuvchi tojiklarni ham ichki-mintaqaviy belgilariga qarab, leninobodlik, ko'loblik, pomirlik va g'armlik kabi guruhlariga bo'lib yubordi. Tojikistondagi ushbu murakkab holat, tabiiyki, milliy-etnik jarayonlarga ham o'z ta'sirini o'tkazmay qolmadi. Garchi, urush dastlab milliy zaminda yuz bermagan

¹ Адабиёт ва санъат газетаси. (тожик). 1989 йил. 6-июнь.

² Каримов Б. Миръзамов К. Миллат равнақи ва тил муаммолари. —Тошкент: Фан.-1993. —Б. 9.

bo'lsada, keyinchalik milliy mohiyat ham kasb eta bordi.

Bugungi ijtimoiy taraqqiyot sharoitida albatta, hech qanday harbiy amaliyotni oqlab bo'lmaydi hamda jamiyatdagi voqea va hodisalar rivojini revolyutsion tarzda emas, balki evolyutsion tarzda ta'minlashni taqozo etadi. Shu jihatdan ham, bizning fikrimizcha, Tojikistonda siyosiy vaz'iyatning keskinlashuvida quyidagi omillar sezilarli ta'sir ko'rsatdi:

1) Respublikada ta'sis etilgan siyosiy harakat va partiyalarning haddan tashqari siyosiy eyfariyaga berilib, o'z harakatlarida aholini asosan mahaliy belgilariga qarab jalb etganligi hamda respublikaning o'zga hududlaridagi aholi va milliy-etnik guruhlarining ham faoliyatiga yetarlicha baho bera olmaganligi;

2) Siyosiy vaziyat taranglashayotgan davrdagi mavjud hokimiyatning siyosiy zaifligi;

3) Ayrim ilmiy-ijodiy ziyolilarning salbiy, reaksiyon-shovinistik hatti-harakatlari hamda respublika ziyolilarining ko'pchilik qismi passiv-kuzatuvchanlik mavqeda turganligidadir.

Xullas, sobiq totalitar tuzum sharoitida yig'ilib qolgan ijtimoiy muammolar milliy mustaqillikning ibtidosida Tojikiston jamiyatida ziddiyat tarzida namoyon bo'lib, dastlabki ichki mintaqaviy (ko'loblik, qorateginlik, pomirlik, leninobodlik) mohiyat kasb etgan bo'lsada, jarayonlar konfrontatsiyasi tufayli etnosiyosiy mohiyat kasb eta borib, qurolli to'qnashuvni keltirib chiqardi. Ushbu ziddiyatning vujudga kelishida asosiy omillardan biri mavjud hokimiyatning siyosiy jihatdan zaifligi bo'lsa, ikkinchi tomondan ziyolilarning aksariyati passiv kuzatuvchanlik mavqeida turganligi, uchinchidan esa tuzilgan partiya va harakatlar faoliyatida millatchilik va ichki mintaqaviy jihatlarining ustunligi edi. Jamiyatdagi har-qanday harakat aholining barcha qatlami manfaatlarini ifodalamas ekan, u nafaqat istiqbolsiz jarayon sifatida, balki, jamiyatda bosh-boshdoqlikni keltirib chiqaruvchi regressiv jarayon sifatida salbiy oqibatlarini keltirib chiqaradi.

Ko'pmillatli jamiyatda milliy mahdudlik, ya'ni o'z millatidan boshqa millatlar o'rnini ko'ra bilmaslik kasali jamiyatda ayanchli oqibatlarni keltirib chiqarishining Tojikiston misolida guvohi bo'ldik. Demak, butun faoliyat do'stlik va umummanfaat yo'liga qaratilmog'i lozim ekan. Buning uchun aholining ongli qatlami bo'lgan ziyolilar barcha millat vakillari orasida do'stlik va umumiy jihatlarni targ'ib eta borishi lozim. Har qanday boshboshdoqlik jamiyatda ma'naviy jarayonning salbiy mohiyat kasb etishiga asos yaratadi. Bu birinchi navbatda hali dunyoqarashi to'liq shakllanmagan, g'ayrat va harakatlari jilovlanmagan yoshlar faoliyatida o'z aksini topadi. Ana shu jihatlarni to'liq hisobga olgan holda jamiyat a'zolari taqdiriga mas'ullik bilan yondoshib yashash, bugungi huquqiy-demokratik asoslar mustahkamlanayotgan fuqarolik jamiyatida barchamizning zimmamizdagi asosiy vazifalardan biridir.

3. O'zbekistonning mintaqada ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashdagi roli.

Yuqorida ta'kidlanimizdek, mustaqillikning ilk yillarida O'zbekiston milliy va siyosiy nizolar hukmron bo'lgan mamlakatlar girdobida qoldi. Bir tomondan Afg'onistondagi harbiy mojarolar, ikkinchi tomondan Tojikiston voqealari, uchinchi tomondan Qirg'izistondagi etnik beqarorlik, Tojikiston va Qirg'iziston orasidagi chegara muammolari kabi salbiy tendensiyalar mintaqadagi yetakchi davlat sifatida bu borada oqilona yondashuvlarni taqozo etmoqda. O'zbekiston zimmasiga atrofdagi vaziyatni to'liq idrok etgan holda o'zining barqaror taraqqiyot yo'lini ta'minlash masalasida aniq mavqeni shakllantirish mas'uliyati va vazifasini ijtimoiy hayotning o'zi yukladi. Shu bois, mustaqil O'zbekiston Tojikistondagi harbiy-siyosiy vaziyatni barqarorlashtirishda hamda tojiklararo munosabatlarning ijobiy yechimida sezilarli mavqeni egalladi. O'zbekistonning birinchi Prezidenti I.A.Karimov 1992-yilning sentabrida BMTning bosh kotibiga murojaatnoma yo'llab, xalqaro

hamjamiyat e'tiborini Tojikiston muammolariga qaratib, uni tinch yo'l bilan hal etishga chaqirdi. O'zbekiston Tojikiston uchun yonmayon qo'shni hamda ikki millionga yaqin o'zbeklar yashaydigan ushbu hududiy birlik taqdiriga befarq emas, balki qo'shni davlat fojeasini shaxsiy fojea sifatida e'tirof etib, O'zbekiston rahbariyatining jahonning eng obruli tashkilotining diqqat-e'tiborini Tojikiston voqealariga jalb etib, iqtisodiy inqiroz pallasida respublikaga yordam qo'lini cho'zdi. I.A.Karimov: "Biz Tojikiston iqtisodiyotining oyoqqa turishini istaymiz. Shuning uchun ham o'zimizdagi murakkab ahvolga qaramay, qo'shni Tojikiston uchun texnika vositalari hamda yoqilgi mahsulotlarini yordam tariqasida yubormoqchimiz",¹ - degan edi.

1992 yilning sentabrida O'zbekistonning birinchi Prezidenti Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh sekretariga Tojikiston muammolarini jahon hamjamiyati tomonidan tinch yo'l bilan hal etish haqidagi murojaati natijasida BMT Tojikiston muammolariga aralasha boshladi.

Qo'shni mamlakatdagi mana shunday boshboshdoqlik va jaholat hukmronligi davrida O'zbekiston Respublikasining tashabbusi hamda xalqaro tashkilotlarga qilingan ko'plab murojaati natijasida BMT respublikada tinchlikni barqarorlashtirishni o'z zimmasiga oldi.

O'zbekiston rahbariyatining keyingi sa'y-harakatlari natijasida qochoqlarni o'z tarixiy vatanlariga qaytarish, hokimiyat bilan muxolafatni o'zaro kelishtirish jarayonlari boshlandi. Natijada voqealar xronologiyasi quyidagi tartibda amalga oshdi:

1. 1994-yilning aprelida Moskvada tojiklararo kelishuvning birinchi raundi bo'lib o'tib, bu kelishuv qochoqlarni Tojikistonga qaytarish masalasini o'rta tashlaydi.

2. 1994 yilning iyunida tojiklararo kelishuvning ikkinchi raundi Tehronda bo'lib o'tib, bu yerda ham asosiy muammo qochoqlar masalasi bo'ladi.

3. 1994 yilning oktabrida Islomobodda tojiklararo kelishuvning

¹ Халқ сўзи газетаси. 1994 йил. 3-март.

uchinchi raundi bo'lib o'tib, o'zaro o't ochishni to'xtatish haqida kelishuv imzolanadi. Bu bilan albatta o't ochish to'xtagan emas, o'zaro bo'ysunmaydigan dala komandirlari orasida qurolli to'qnashuv kichik-kichik ko'rinishda bo'lsada, davom etadi.

4. 1995 yilning mayida Olma-Otada tojiklararo kelishuvning to'rtinchi raundi bo'lib o'tadi. Bu raundda asosiy masala harbiy asirlarni almashtirish va qochoqlarni butunlay Tojikistonga qaytarish haqida kelishiladi. Albatta, masalalar birdaniga hal bo'lmasdan, bosqichma-bosqich amalga oshirildi. Ushbu kelishuvlar albatta davlat boshlig'i va birlashgan tojik muxolafati rahbari bilan o'zaro uchrashib, muammolarni hal etish borasida siyosiy va ma'naviy asos yaratadi. Natijada 1995 yilning mayida E. Rahmon va A.Nuri Kobulda uchrashib «Tojikistonda tinchlik va milliy kelishuvga erishishning asosiy prinsiplari» haqidagi protokol imzolanadi.

5. Beshinchi davomli raund 1995 yilning noyabridan 1996 yilning iyuligacha davom etib, Ashxobodda bo'lib o'tadi. Ushbu raundda hokimiyat va muxolafat integratsiyasi, muxolafat jangarilarining hokimiyat armiyasi tarkibida xizmat qilishi masalalari ko'tarildi. Ushbu raunddan so'ng 1996 yilning dekabrda E.Rahmon va A.Nuri Afg'onistonda uchrashib, qurolli qarama-qarshilikka chek qo'yish haqida umumiy bitim imzolanadi.

6. Oltinchi raund 1997 yilning yanvaridan mayigacha Tehron, Moskva, Mashhad va Bishkekda o'tkaziladi. Bunda birlashgan tojik muxolafati jangarilarini tarqatib, milliy qurolli kuchlar tarkibiga kirgizish, Tojikiston islom o'yg'onish partiyasini qonuniy asosda qayta ro'yxatdan o'tkazish, birlashgan tojik muxolafati vakillari uchun ijroiya hokimiyat tarkibida 30% kvotaga erishish kabi masalarni hal etishga bag'ishlanadi.

Ushbu kelishuvlarning umumiy hosilasi sifatida 1997 yilning 27 iyunida Moskvada Rossiyaning o'sha davrdagi Prezidenti Boris Yelsin, sakkiz kuzatuvchi mamlakatlar tashqi ishlar vazirlari, OBSE(Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkiloti) va OIK(Islom

Konferensiyasi Tashkiloti) bosh sekretarlari ishtirokida E. Rahmon va A.Nuri tomonidan Tojikistonda milliy murosa va tinchlik o'rnatishning umumiy kelishuvi imzolandi. Kelishuv imzolanishidagi progressiv jarayonni ta'minlashda quyidagi omillar ta'sir etgan deb o'ylaymiz:

Birinchidan, hokimiyat va muxolafat besh yildan buyon davom etib kelayotgan surunkali urushdan charchab bo'ldi hamda atrofda qator kuchlarning manfaati asosiy rol o'ynayotgan va narkobiznesning asosiy faoliyatini ta'minlab turgan bu urush, respublikada etnik va mintaqaviy birlik va hamjihatlikni ta'minlashda asosiy g'ov ekanligi, qolaversa, Tojikistonning davlat sifatidagi mavqei va o'rniga ham tahlika tug'dirishini har ikki tomon ham anglab yetdi;

Ikkinchidan, mamlakat tashqi qarzi dinamik tarzda oshib ketib, moliyaviy resurslarning miqdori pasaydi. Quvvatlovchi davlatlar qurol-yaroq yetkazishni minimal darajaga yetkazishdi, mamlakat siyosiy va iqtisodiy inqiroz holatiga tushib qoldi;

Uchinchidan, tojiklararo nizoni bartaraf etishda Rossiya va Eron manfaatlari mos keldi. Bu manfaatlar mintaqada AQSH ta'siriga yo'l qo'ymaslik, Arab mamlakatlari va Pokistonning Tojikistonga ta'sirini minimallashtirish edi;

To'rtinchidan, o'sha davrda shimoliy Afg'onistonda siyosiy-harbiy vaziyatning o'zgarganligi, ya'ni toliblar harakatining ketma-ket muvaffaqiyati – Kobul va Mozori Sharifni egallashi Afg'onistonda joylashgan tojik muxolafati kuchlariga ham salbiy ta'sir etmay qolmas edi. Garchi tojik muxolafatining ba'zi liderlari toliblar bilan munosabat o'rnatishga ulgurgan bo'lsalarda, muxolafat rahbarlarining shimoliy ittifoq siyosiy va harbiy qo'mondonlari va Eron bilan ijobiy munosabati sabab, toliblarning tojik muxolafatiga nisbatan g'arazlari ham yo'q emas edi. Natijada, toliblar Afg'onistonning aksariyat qismini egallashgach, tojik muxolafati ham hududdagi o'z harbiy bazalaridan mahrum bo'la boshlashdi;

Beshinchidan, o'tgan asrning oxirida Afg'onistonda siyosiy vaziyatning toliblar foydasiga hal bo'layotgani sabab, B.Rabboniy va Ahmadshoh Mas'ud qurol-yaroq, harbiy texnika, yoqilg'i hamda oziq-ovqat masalalarida Moskva va rasmiy Dushanbega ko'proq tobe bo'la borib, rasmiy Moskva ham o'z faoliyatini rasmiy Dushanbe orqali amalga oshirayotganligi bois ikkinchi mavqega xayrixohlik bildirib, aytish mumkinki, tobe bo'la boshladi. Yuqorida sanab o'tilgan barcha omillar kombinatsiyasi, ya'ni ularning uyg'un birikmasi, tojiklararo kelishuv jarayonining tezlashuvida o'ziga xos katalizator rolini o'ynadi.

Tojikistonda tinchlik jarayonining amalga oshishida O'zbekiston ahdlashuvlarning aksariyat bosqichida rasmiy kuzatuvchi sifatida ishtirok etdi. Natijada hokimiyat va muxolafat orasida siyosiy va harbiy kelishuvga erishildi. Va bu murosaviy hujjat respublikada tinchlik o'rnatish va milliy nizoni bartaraf etish yo'lidagi umumiy bitim sifatida 1997 yilning iyunida imzolandi.

Tinchlik bitimining imzolanishidan so'ng ham hokimiyat va muxolafat jangarilari o'rtasida kichik-kichik to'qnashuvlar bo'lib turishi, ba'zi siyosiy opponentlarning jismonan yo'q qilinishi takrorlanib tursada, butun respublika miqyosida fuqarolar urushining yana ham takrorlanish xavfining oldi olindi. 2000 yilning 14-15 iyunida I.A.Karimovning Markaziy Osiyo iqtisodiy hamjamiyati Davlatlararo kengashining navbatdagi majlisida qatnashish hamda rasmiy tashrifini amalga oshirish maqsadida Dushanbe shahrida bo'lishi Tojikiston xalqi tomonidan qizg'in kutib olindi hamda 2000 yilning 5 iyulida I.Karimovning o'sha davrda «Shanxay beshligi» deb atalgan Tashkilotining Dushanbe shahrida bo'lib o'tgan navbatdagi sammitida ishtiroki, Prezidentlarning Markaziy Osiyo Hamkorlik Tashkiloti yig'ilishlaridagi an'anaviy uchrashuvlari, 2004 yil iyunidagi Toshkentda Shanxay tashkiloti yig'ilishi doirasidagi uchrashuvlar munosabatlarning yangi pog'onaga ko'tarilishidan dalolatdir. 2000 yilning iyunidagi Dushanbega tashrifi chog'ida

O'zbekistonning birinchi Prezidentining hamda 2018 yilning mart oyidagi O'zbekiston Prezidenti Sh.Mirziyoyevning tashrifi Tojikiston xalqi tomonidan qizg'in kutib olinishining mustahkam asoslari bor. Chunki, Tojikistondagi fuqarolar urushi yillaridagi O'zbekistonning insonparvar yordami Tojikiston xalqini ochlikdan qutqazib qolganini E.Rahmon ham bir-necha marta rasmiy chiqishlarida qayd etgan. Chunonchi, 1998 yilning iyunida O'zbekistonda Tojikiston Respublikasining madaniyat kunlari ochilishi marosimida E.Rahmon birodarkushlik urushi yillarida iqtisodiy jihatdan juda mushkul ahvolda qolgan Ko'lob mintaqasi aholisi faqatgina osmonga – ya'ni O'zbekistondan insonparvar yordamlari olib kelayotgan vertoletlar yo'liga tikilib, bu transportlarning havoda paydo bo'lishi Ko'lob mintaqasi aholisining yana bir necha hafta oziq-ovqat bilan ta'minlanishiga kafolat bo'lganligini ehtiroslar bilan ta'kidlaganligini barchamiz yaxshi eslaymiz.¹

Tayanch tushunchalar:

Beqarorlik, milliy nizo, tahlikali vaz'iyat, fuqarolar urushi, qochoqlar, muxolafat, harbiy-siyosiy vaz'iyat, kelishuv, tinchlik jarayoni, oziq-ovqat, insonparvarlik yordami.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Ijtimoiy-siyosiy beqarorlik sabablari nimalardan iborat?
2. Milliy nizo deganda nimalarni tushunasiz?
3. Markaziy Osiyo mintaqasida mustaqillikning ilk yillarida sodir bo'lgan fuqarolar urushi to'g'risida so'zlab bering.
4. Fuqarolar urushi girdobidagi hududlarda vaz'iyatni barqarorlashtirishda O'zbekiston mavqei to'g'risida nimalarni bilasiz?
5. Insonparvarlik yordami to'g'risida so'zlab bering.

¹ Бу ҳақда қаранг: Халқ овози (Тожикистон)газетаси. 1998-йил.30-июнь.

14-Mavzu: Millatlararo munosabatlar sohasida ziddiyatlarni bartaraf etish yo'llari

Reja:

- 1. Ijtimoiy hayot unda sodir bo'ladigan o'zgarishlar.**
- 2. Milliy ziddiyatlarni keltirib chiqaradigan sabablar.**

1. Ijtimoiy hayot unda sodir bo'ladigan o'zgarishlar.

Ma'lumki, milliy munosabatlar ijtimoiy munosabatlarning ajralmas qismidir. Shuning uchun ham milliy va millatlararo munosabatlarda ijtimoiy hayotimizning barcha sohalarda ruy bergan o'zgarishlar, qiyinchiliklar, ziddiyatlar o'z aksini topmay qolmaydi. Har qanday rivojlanishga ham ziddiyatlar xos bo'ladi, ular millatlararo munosabatlar sohasida ham muqarrardir. Eng muhimi ularning doimo yuzaga kelib turadigan jihatlari va qirralarini ko'ra bilish, hayot o'rtaq quyayotgan savollarga o'z vaqtida to'g'ri javob topib berishdan iborat.

Mustaqillikka qadar nashr etilgan ilmiy ishlarda sobiq rahbarlarning balandparvoz nutqlarida milliy munosabatlarda hech qanday muammo yo'qligi, bo'lishi ham mumkin emasligi haqida zo'r berib gapirildi, bu sohada yutuqlar bir yoqlama, faqat yaxshi tomondangina bayon etildi va bo'rttirildi, real haqiqat buzib ko'rsatildi. Umumtaraqqiyotning barcha sohalarda mavjud bo'lgan ziddiyatlari haqida, millatlararo munosabatlarda, madaniyat sohasida, aholini oziq-ovqat, uy-joy, tibbiy xizmat bilan ta'minlash, milliy kadrlarni o'stirish kabi sohalardagi muammolar etiborga olinmadi, kerakli chora-tadbirlar ko'rilmadi. Buning natijasida ko'p yillar davomida yuzaga kelgan muammolar yig'ilib-yig'ilib ijtimoiy ziddiyatlarni keskinlashtirdi va sobiq tuzumning yemirilishiga olib keldi.

Mamlakatimizda barqarorlik, tinchlikni saqlab, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni jadallashtirishda millat va elatlar o'rtasidagi

do'stlikni kuchaytirish, ularning hamkorligini mustahkamlash katta ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi vaqtda mavjud bo'lgan har bir milliy madaniyatdagi yutuqlar, uning ijobiy, foydali tomonlarini doimiy ravishda o'rganish, ulardan keng va atroflicha foydalanish milliy madaniyatlarni o'zaro boyitishning, kishilarni baynalmilal ruhda tarbiyalashning zarur yo'llaridan hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida barcha etnik guruhlar va millatlar o'rtasida shu hududda yashaydigan har qanday odamga o'zini erkin va teng huquqli deb his qilish uchun barcha imkoniyatlar yaratilib berilgan. Ularning fuqarolik, shaxsiy, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy huquqlari O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida "Fuqarolar saylov huquqlarning kafolatlari to'g'risida"gi qonunda O'zbekiston Respublikasining hamma fuqarolari ijtimoiy kelib chiqishi, mulkiy mavqei, irqiy va milliy mansubligi, jinsi, ma'lumoti, tili, dinga munosabati, mashg'ulotining turi va xususiyatidan qat'i nazar teng saylov huquqiga ega, deyilgan. Shuningdek, O'zbekiston hududida yashaydigan etnik ozchilikning huquqlarini himoya qilish to'g'risida ham alohida ko'rsatib o'tilgan. Konstitutsiyada ta'kidlanganidek, "O'zbekiston Respublikasi o'z hududida istiqomat qiluvchi barcha millat va elatlarning tillari, urf-odatlar va an'analarini hurmat qilishini ta'minlaydi, ularning rivojlanishi uchun sharoit yaratadi".

Shuni alohida qayd etish lozimki, jamiyatimizda kundan-kunga mustahkamlanib borayotgan milliy hamjihatlik, milliy birdamlik nafaqat respublikamizning asosiy va tub aholisi – o'zbeklar, qoraqalpoqlar bilan boshqa millatlar o'rtasida, balki O'zbekistonda yashayotgan aksariyat millatlar vakillari orasida ham etnik madaniy asoslarda jipslashish jarayonlari faol yuz bermoqda.

Respublikamizda hozirgi kunda 138 milliy-madaniy markazlar faoliyat ko'rsatib kelmokda. Ular ko'p millatli O'zbekistonning

jamiyatni siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma'naviy jihatdan qayta qurish jarayonida ijobiy rol o'ynamokda.

Millatlararo tinchlik, totuvlikni taminlashda o'zbek millatining boshqa suveren davlatlarda xususan, O'rta Osiyo mamlakatlarida yashayotgan o'z etnik qardoshlari bilan yaqin munosabatda bo'lishi katta ahamiyat kasb etadi

2. Milliy ziddiyatlarni keltirib chiqaradigan sabablar.

Shuni eslatib o'tish joizki, milliy siyosatdagi buzilishlarning katta qismi shaxsga sig'inish davrida yuz berdi. Butun-butun xalqlar, elat va millatlar kattag'on qilindi. 1943-1945 yillarda Shimolli Kavkaz va Qrim aholisi – qalmiqlar, chechenlar, ingushlar, qorachoylar, qrim tatarlari va boshqalar zo'rovonlik yo'li bilan o'z yurtlaridan Sharqqa tomon ko'chirildi. Ko'chirilgan xalqlarning umumiy soni taxminan 3 million kishini tashkil qildi. Majburiy ravishda o'z hududlaridan badarg'a qilingan xalqlarga nisbatan asossiz cheklashlar joriy etildi, ularning barcha haq-huquqlari, erkinliklari kamsitildi.

Yigirmanchi asrning 50-60 yillarida milliy munosabatlar sohasidagi salbiy holatlar ko'paygandan ko'payib boraverdi. Milliy munosabatlardagi muammolar, kamchiliklar va qiyinchiliklar xususida sukut saqlandi, keng jamoatchilikdan bor haqiqat atayin yashirildi, yutuqlar keragidan ortiq maqtaldi. Millatlar va elatlarning iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy manfaatlari etiborga olinmadi.

O'tgan asrning 70-80 yillarida mamlakat iqtisodiyotida ro'y bergan tanglik, ijtimoiy, ma'naviy va axloqiy sohalaridagi buzilishlar, poraxo'rlik, tanish-bilishchilik, vazifasini suyi istemol qilishlar, qo'shib yozishlar va boshqa salbiy hodisalar milliy va millatlararo munosabatlarning holatiga keskin ta'sir ko'rsatdi. Ana shu salbiy hodisalarning hammasi har xil millatchilik kayfiyatlarning namoyon bo'lishi, millatlararo nizolar vujudga kelishi uchun negiz yaratdi.

Mustaqillik tufayli jamiyatimizning barcha sohalarida sodir bo'layotgan tub sifat o'zgarishlar milliy va millatlararo

munosabatlarni takomillashtirishiga qulay shart-sharoitlar vujudga keltirdi. Ayni vaqtda shulardan to'liq foydalangan holda milliy va millatlararo munosabatlar sohasidagi barcha mavjud kamchiliklarni bartaraf etish ustida muntazam ravishda ko'pgina ijobiy ishlar qilinmoqda.

Milliy va millatlararo munosabatlar sohasidagi muammolarni hal qilishda mintaqadagi entik nufus vaziyatni, aholining polietnik tarkibini hisobga olish katta ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda O'zbekistonning asosiy aholisi o'zbeklardir. Ularning mamlakat aholisi tarkibidagi hissasi 80%ni tashkil etadi.

Respublikaning tub aholisi bo'lgan qoraqalpoqlar 2,1%, tojiklar 4,7%, qozoqlar 4,1%, qirg'izlar 0,9%, turkmanlar 0,6% ni tashkil etadi. Respublikada ulardan tashqari tatarlar, qrim tatarlari, ozarbayjonlar, boshqirdlar, uyg'urlar, belaruslar, shuningdek, polyaklar, chexlar, slovaklar, bolgarlar istiqomat qiladi. Shuningdek, O'zbekistonda forslar, pushtunlar, balujlar, kareyslar, armanlar, yahudiylar va boshqalar ham yashaydi. Ularning ehtiyojlarini qondirish uchun respublikamizda qator chora-tadbirlar qilinmoqda. Ona tilida talim olish borasidagi ehtiyojlari to'la qondirilmoqda. Kadrlarni joy-joyiga qo'yish, moddiy va ma'naviy boyliklarini taqsimlash masalalarida ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslanmoqda. Milliy tillarda ro'znomalar, kitoblar, darsliklar, o'quv qo'llanmalari va boshqa adabiyotlar nashr etilmoqda. Ko'pchilik millatlarning ehtiyojlarini hisobga olib televizion ko'rsatuv va radio eshittirishlar kengaytirilmoqda, milliy madaniyat markazlari keng faoliyat ko'rsatmoqda. Boshqa millatlarning vakillari davlat va jamoat ishlariga jalb qilinmoqda.

Mustaqillikni qo'lga kiritgach O'rta Osiyo davlatlarida amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy islohotlarning mazmuni va sur'atlaridagi ayrim farqlar millatlar va elatlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Mintaqamizda barqarorlikni, tinchlik va osoyishtalikni saqlab turish uchun milliy siyosat yurgizishda quyidagilarni esdan chiqarmaslik kerak:

- tarkib topgan davlat chegaralarini, ularning daxlsizligini tan olish;

- Mustaqillik tufayli xalqlar milliy o'zligini anglashining rivojlanishi tabiiy-tadrijiy jarayon ekanligini hisobga olishlik;

- mintaqada yashayotgan xalqlarning o'zaro yaqinligi millatlararo munosablarda ijobiy ta'sir ko'rsatishini inobatga olish;

- respublikamizda "Markaziy Osiyo – umumiy uyimiz" konseptual g'oyasi asosida amalga oshirilayotgan milliy siyosat o'zining yo'nalishi va mazmuniga ko'ra insonparvar, konstruktiv jarayon ekanligini nazarda tutish;

- mintaqadagi integratsion jarayonlar barcha xalqlar va butun ko'p millatli aholining milliy manfaatlarining ijobiy qirralarini uyg'unlashtirishga asoslangan holda rivojlanishini etiborga olish.

Millatlararo munosabatlar masalasida yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklarning salbiy oqibatlariga olib kelganligini, nimalarda namoyon bo'layotganligini bilish, milliy masalada kelajakda bunday vaz'iyatlar takrorlanishiga yo'l qo'ymaslik uchun ularni keltirib chiqargan va keskinlashtirgan sabablarini chuqur va atroflicha idrok qilish milliy siyosat yuritishda katta ahamiyat kasb etadi.

Mavjud ma'lumotlarga ko'ra, hozirgi kunda ko'pgina o'zbeklar O'rta Osiyo va Qozog'iston Respublikalarida yashab kelmoqdalar. Masalan, Tojikistonda jami aholining 24,4 foizini, Qirg'izistonda 13,8 foizini, Turkmanistonda 9,0 foizini, Qozog'istonda 2,5 foizini o'zbeklar tashkil etadi.

Malumki, tarixiy Turkiston xalqlarining ko'p asrlik tarixi, boy madaniyati, rang-barang urf-odat va ananalari bir-biri bilan chambarchas bog'lanib ketgan. Ular Turkistonni o'zlarining muqaddas vatani deb bilganlar. Shuning uchun ham O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A. Karimovning «Turkiston –

umumiy uyimiz» g'oyasi mintaqamizda istiqomat qiluvchi milliy-etnik birliklarning yanada jipslashib, mintaqamizda barqarorlik va tinchlikni saqlab qolishda qo'l kelmoqda. «Turkiston-umumiy uyimiz» g'oyasiga asoslangan o'zaro munosabatlar konsepsiyasini ilgari surar ekanmiz,-degan edi I.A.Karimov, -mintaqada ham, unga kiradigan ayrim davlatlarda ham insonlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar tartibga solinishini istaymiz». Bugungi kunda O'zbekistonning birinchi Prezidenti I.A.Karimov tomonidan ilgari surilgan "Turkiston – umumiy uyimiz" g'oyasi yangi taraqqiyot sharoitida transformatsiyalashib, "Markaziy Osiyo – umumiy uyimiz" g'oyasiga va amaliy yo'nalishga aylanganligi e'tiborlidir.

Millatlararo munosabatlar jarayonida milliy va mintaqaviy xavfsizlikka putur yetkazishi mumkin bo'lgan har qanday vaz'iyatlarning oldini olish uchun quyidagi jihatlarga amal qilishimiz lozim:

1. Har qanday davlatning milliy siyosati shaxs huquqlarini himoya qilish ustuvor bo'lishiga asoslanishi darkor, shuningdek, milliy ozchilikning huquqlari ham kamsitilmasligi kerak.

2. Davlatning milliy siyosatidagi bosh yo'nalish millatlararo ziddiyatlarni amaliy tarzda hal etadigan usullarga asoslanishi lozim.

3. Jamiyatimizning bozor munosabatlariga asoslanadigan iqtisodiy taraqqiyoti respublikamizda yashayotgan barcha millatlarning manfaatlariga mos bo'lmog'i kerak.

Millatlararo hamdo'stlik, tinchlik, totuvlik – mustaqillik tufayli qo'lga kiritigan eng katta yutug'imizdir.

Xalqimiz azaldan orzu qilib kelgan millatlararo do'stlik, hamjihatlik, tinchlik, totuvlikka erishgan ekanmiz, endilikda bizning oldimizda turgan dolzarb vazifa – ana shu oliy ijtimoiy-siyosiy qadriyatlarni qo'ldan bermay, avaylab-asrab, ko'z qorachig'idek ehtiyot qilib, saqlab qolish ustida doimiy harakat qilishimiz darkor. Bunga Respublikamizda yashovchi har bir inson – yoshidan, millatidan qat'i nazar, o'z hissasini qo'shmog'i kerak. Buning uchun

mamlakat Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev atrofida jipslashib, xalq bilan bamaslahat, bir tan bir jon bo'lib, halol mehnat qilib milliy yuksalishning ta'minlanishiga hissa qo'shish lozim.

Tayanch tushunchalar:

Milliy ziddiyat, ijtimoiy hayot, ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlar, ijtimoiy muammolar, ijtimoiy qiyinchiliklar, millatlarni qatag'on qilish, zo'rlab ko'chirish, milliy manfaatlar, ma'naviy axloqiy soha.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Ijtimoiy hayotda sodir bo'ladigan o'zgarishlar nimalardan iborat?
2. Milliy ziddiyatlarni keltirib chiqaradigan sabablarini izohlang.
3. Milliy siyosatdagi nohaqliklar va ularning oqibatlari haqida so'zlab bering.
4. Milliy manfaatlarga bo'lgan adolatsizliklar qanday oqibatlarni keltirib chiqardi?
5. O'zbekistonda milliy munosabatlar rivojiga berilayotgan e'tibor nimalardan iborat?

15-Mavzu: O'zbekistonda rasmiy tan olingan konfessiyalar faoliyatining millatlararo totuvlikni ta'minlashdagi roli

Reja:

- 1. Dinlarning aholi ma'naviy tarbiyasini ta'minlashdagi o'rni**
- 2. Islom dinida millatga munosabat**
- 3. Millatlararo totuvlikni ta'minlashda hadislarning o'rni**

1. Dinlarning aholi ma'naviy tarbiyasini ta'minlashdagi o'rni.

Ma'lumki, milliy madaniyat millat taraqqiyotini ta'minlaydi. Ayni paytda millat o'z madaniyatining rivojiga ta'sir ko'rsatadi. Tarixiy-ijtimoiy taraqqiyot jarayonida etnik guruh, elat, millat va etnos tarixida muayyan diniy tasavvurlar hamda o'ziga xos e'tiqodlar bo'lishi tabiiy. Ushbu jarayon millatning shakllanishi bilan rivojlanib, ular dunyoqarashida diniy qarashlar tizimi sifatida shakllanadi. Shu jihatdan har-bir millatda o'ziga xos diniy e'tiqod, dunyoqarash mavjud. «Din va etnosning o'zaro aloqadorligi etnos (millat) va dinning parallel rivojlanishida, diniy va milliy o'ziga xoslikning aynanlashtirilishida yaqqol namoyon bo'ladi».¹ Shu o'rinda Gruzin kino rejisseri Tengiz Abuladzening «Tazarru» filmidan bir lavha keltirish joizdir: musofir kampir o'tkinchi ayoldan «Bu ko'cha ibodatxonaga olib boradimi?» degan savoliga «Yo'q» javobini eshitgach, «Ibodatxonaga olib bormaydigan ko'cha ko'cha emas» deb shart qayrilib ketadi. Albatta, barcha dindagi ibodatxona va machitlar ushbu din vakillari orasida ezgulikni targ'ib etib, muayyan ijobiy maqsad sari yo'naltiruvchi, gunoh va kamchiliklari uchun tavba-tazarru qilib, kishilar orasida hamjihatlikni ta'minlab, ma'naviy poklik sari chorlovchi muqaddas dargohlardir. Bizda ham milliy madaniyatimizning asosiy komponenti bo'lmish islom dini o'zaro

¹ Хужамурадов И.Р. Проблемы формирования национального (этнического) самосознания узбекского народа и влияние на него Ислама. Автореф.дисс.доктора филос.наук. –Тошкент: 1994. – С. 21 – 22.

raqobatda bo'lgan urug'-qabilaviy munosabatlarning rivojlanib yagona e'tiqodga asoslanuvchi birlik sifatida jipslashishda muhim rol o'ynagan va bugunga kelib kishilarni ezgu-maqsad sari chorlovchi muqaddas din sifatida ma'rifiy-tarbiyaviy ahamiyatga ega ekanligini e'tirof etishimiz lozim.

Millat - oliy mavjudot bo'lmish kishilarning guruhi ekan, barcha davrda va har-bir ijtimoiy-tarixiy jarayonda ushbu masalaga to'xtalib, munosabat bildirilgan. Bugungi kunda milliy taraqqiyot o'ziga xos yo'nalishga ega bo'lib, fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish sari qadam tashlanayotgan ekan, sobiq sovetlar tuzumi sharoitida ta'qiqlangan qadriyatlar ham qayta tiklanib, xalqning ma'naviy tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etmoqda ekan, o'rganilayotgan muammo qadriyatlarimiz sarchashmalarida qanday e'tirof va talqin etilganligini o'rganish o'ziga xos ahamiyat kasb etadi, deb o'ylaymiz. O'zbekistonning birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta'biri bilan aytganda: «Biz mana shu yorug' kunlarda yashayotganimiz uchun, yurtu elimizning tinchligi uchun, farzandlarimiz bag'rimizda emin-erkin unib-o'sayotgani uchun Alloh taolaga doimo shukronalar aytamiz. Tug'ilganda qulog'imizga azon aytiladi, oila qurganimizda shar'iy nikoh o'qiladi, dunyodan ko'z yumganimizda janoza o'qiladi...

Bizning musulmonchiligimiz, Allohga, dinimizga munosabatimiz ba'zi milliy qadriyatlarimizda ham yaqqol ko'rinadi, har bir musulmon yurtdoshimiz ularga beixtiyor rioya qiladi».¹ Demak, shunday ekan qadriyatlarimiz sarchashmalariga murojaat qilish savob ishlardan biridir.

Ta'kidlaganimizdek, millatni belgilovchi ko'rsatkichlar ichida madaniy va ruhiy birlik ham yetakchi o'rinda ekan, milliy madaniyatning ajralmas qismi bo'lib, uning ruhiy birligini ta'minlab kelayotgan islom dini va unda millatga munosabat masalalariga to'xtab o'tish zarur. Ma'lumki, Buyuk ipak yo'li chorrahasida joylashgan mintaqamiz xalqlari o'z madaniyatining ijobiy qirralarini

¹ Каримов И.А. Аллоҳ қалбимизда, юрагимизда. // Биз келажакимизни ўз қулимиз билан кураимиз. Т. 7. – Тошкент: 1999. –Б. 350.

o'zga xalqlarga «eksport» qilish bilan bir qatorda, ilg'or madaniyatlar namunalarini ham kundalik turmush tarzlariga singdira borganlar. Islom dini dastlab, Arabiston yarim orolida johil urf-odatlariga qarshi axloqiy tamoyillar majmuyi sifatida vujudga kelgan bo'lsada, ikkinchidan, Qur'on o'zidan oldingi Ilohiy kitoblar – Tavrot, Zabur va Injildagi kamchiliklar islohi sifatida ham mukammal Ilohiy payg'om tariqasida in'om etilganligi e'tiborlidir. Va bu Ilohiy kitob nafaqat Arabiston yarim oroli, balki undan tashqarida ham aksariyat insoniyatning ma'naviy-axloqiy omillar tantanasini ta'minlovchi tafakkur rivojida ijobiy voqea bo'ldi. Garchi, Islom dini Arabiston yarim orolida shakllangan bo'lsada, o'zining madaniy, ma'naviy va umuminsoniy axloq sifatidagi talqini hamda ma'rifiy mohiyatini Markaziy Osiyodan, uning o'sha davrdagi markazi – Buxorodan topganligi bois, Buxoro – musulmon olamidagi to'rtta sharif shaharlar sirasidan o'rin oldi. Birinchi sharif shahar – Makka, u yerda Ka'batullo, ya'ni Olohning uyi mavjudligi bois, ikkinchi sharif shahar – Madinai Mukarrama – unda Muhammad payg'ambarning asosiy hayoti va faoliyati o'sha shaharda o'tganligi bois, uchinchi sharif shahar – Quddus. Bu shaharda Muhammad payg'ambardan tashqari barcha payg'ambarlar tug'ilib, faoliyat olib borganliklari bois, to'rtinchi sharif shahar – o'zimizning Buxoro bo'lib, islom dini va madaniyatiga ulkan hissa qo'shib, islomni umuminsoniy qadriyat sifatidagi mohiyatini ta'minlab kelgani va kelayotgani uchun. Ushbu omil umuminsoniy tarixiy-diniy tafakkurda mustahkam o'rin olib, Buxoroning islom olamidagi e'tirofida ham namoyondir. Chunonchi, xalqaro islom fan va ta'limini targ'ib etuvchi AYSESKO tashkiloti tomonidan Buxoroni «Qubbatul-islom» (Islom gumbazi, ya'ni islom dinini o'z himoyasi va homiyligiga olgan maskan) degan e'tirofi hamda 2020 yilda islom madaniyati poytaxti sifatida maqom berilishi haqidagi ma'lumot yuqoridagi misolimizning tasdig'idir¹. Qo'shni Afg'oniston shimolida ham Balx viloyatining markazi Mozori Sharif

¹ Интернет ресурс: muslimuzportal /muslim.uz

nomi bilan ataladiki, bu garchi yuqorida sanab o'tilgan to'rtta sharif shaharlar sirasiga kirmasada, o'z nomi bilan muqaddas mozar joylashgan joy nomini anglatadi. YA'ni, rivoyatlarga qaraganda Muhammad payg'ambarning kuyovi Hazrati Alining xoki ushbu shaharda ko'milgan deyilsa, ba'zi rivoyatlarda Hazrati Ali marqadi aslida Iroqning Najaf shahrida bo'lib, bu yerda faqatgina u zotga mansub soch tolalarigina ko'milgan deyishadi. Xullas, nima bo'lganda ham Husayn Boyqaro zamonidan (XV asr) ushbu nom bilan mashhur bo'lib, o'sha hududdagi elning ziyoratgohiga aylanib, xalq orzu istagining ifodasi sifatida muqaddas mohiyat kasb etgan ekan, diniy urf-odat timsoli sifatida e'zozlanmog'i lozim. Chunki, «Din milliy hayotning tabiiy yo'ldoshidir. Zero, u etnik birliklar a'zolari hayot tarzini tashkil etuvchi, tartibga soluvchi hamda kishilarning ijtimoiylashuviga xizmat qiluvchi meyoriy omillardan biri bo'lib kelgan. Dinning bunday roli uning tarixan shakllangan o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi».¹ Din ijtimoiy-madaniy hayotning ajralmas qismi sifatida, shu bilan birgalikda milliylikni ham o'z tarkibiga singdirgan ma'naviy-axloqiy qarashlar majmui sifatida ham e'zozlidir.

2. Islom dinida millatga munosabat.

Barcha musulmon olamida muqaddas sanalgan Qur'oni Karimda VI-VII asrlarda Sharqda mavjud bo'lgan qabilaviy va qavmiy alohidalikdan yaxlit maqsadni ifodalovchi yirik guruhga birlashtirish g'oyasi ilgari surilib, bunday jipslashtiruvchi g'oya millat ekanligi ta'kidlanib, millatga kishilarning umumiy birligi sifatida qaralganligi e'tiborlidir. Shu bilan birgalikda islomning tadrijiy takomilida jamiyat ma'naviyatida mavjud ijobiy qirralarni shariat tarkibiga singdira borish holatlari ham ko'zga tashlanadi. Ayniqsa, sunniylikning Imomi A'zam mazhabi milliy an'analarning ijobiy qirralarini o'zida singdirganligi bilan buyuk qadriyat sifatida musulmonlarning teng

¹ Очилдиев А. Миллий ғоя ва миллатлараро муносабатлар. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2004. (- 135 б.). – Б. 86.

yarmi e'tiqod qilib kelayotganini ta'kidlash joiz. «Dinning xalqimiz ma'naviyatiga, ruhiyatiga o'tkazayotgan hayotbaxsh ta'sirini ko'rib turibmiz. Dinning tarbiyaviy ahamiyati yanada ko'proq bo'lishi lozim»¹. Ma'rifiy islom inson tarbiyasida muhimdir. Bu borada faqatgina inson doimo yaratuvchi nazoratida ekanligi konsepsiyasini eslatishning o'zi kifoya. Shu birgina qarashning o'zi ham inson hech qachon bировга yomonlikni ravo ko'rmaslikni, doimo ezgulik qilishni o'z hayotining mazmuni deb bilishni taqozo etadi. Shu bois ham islomga e'tiqod qiluvchilar miqdori o'sib bormoqda. «Bugungi kunda islom son jihatidan jahon dinlari o'rtasida ikkinchi o'rinni egallab, unga e'tiqod qiluvchilar kun sayin ortib bormoqda. XX asr boshida musulmonlar soni dunyo aholisining 12 foizini tashkil etgan bo'lsa, XXI asr boshiga kelib 25 foizdan ortdi. Ayni paytda insoniyatning qariyb to'rtidan biri, taxminan 1,6 milliardi islom diniga e'tiqod qiladi. Bundan 60 foiz aholi Osiyoda (1 milliardga yaqin), 20 foizi Yaqin Sharq va Shimoliy Afrikada (300 milliondan ziyod) istiqomat qilmoqda»². Islomning dunyo bo'ylab kengayishi uning birlashtiruvchilik mohiyatini ham o'stiradi. Zero, har qanday dinning funksional vazifasi uning birlashtiruvchanlik mohiyatidadir. Jumladan islom dini ham yuzdan ortiq millat va elatlarni birlashtirib, yagona yaratuvchiga e'tiqod g'oyasi asosida ularning ma'naviy-axloqiy qiyofasini yuksaldirib kelayotgan ekan, uning ijtimoiy-madaniy hayotdagi pozitiv mohiyatini e'tirof etib, islomning rivojiga hissa qo'shgan ajdodlarimiz ruhini doimo e'zozlab yurmog'imiz lozim. Shuning bilan birgalikda islom dini o'zligimizni anglab, o'zgalar taqdiriga befarq bo'lmasligimiz lozimligi mas'uliyatini zimmamizga yuklashi bilan ham inson insoniyatning ajralmas qismi ekanligi, alloma Sa'diyning, ba'niy odam bir badanning a'zolari sifatida, bittasida og'riq barchasi uchun umumiy falajlikdir, mazmunidagi

¹ Ислам зиёси ўзбегим сиймосида. –Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёти, 2001. – Б. 33.

² Ислам маърифати: аслият ва талкин. –Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёти, 2011. (-160 б.)- Б. 5.

misralari insoniyatning umumiy taraqqiyoti birlikda va yaxlitlikda ekanligini bildiradi.

Markaziy Osiyoda islom dinining tadrijiy takomili uning ma'rifiy-axloqiy asoslarining mustahkamlanishini ta'minlab bordi. Chunki, mintaqamizga islom dini bilan bir qatorda arablarda johiliya davrlaridan qolgan odatlar ham kirib kelish ehtimoli yo'q emas edi. Ajdodlarimiz «...islom madaniy merosini o'zlarining dunyoqarashlariga, milliy urf-odat va an'alariga mos keladigan, bugungi va ertangi taraqqiyotlari va istiqbollari uchun xizmat qiladigan qismini ko'proq qabul qilgan».¹ Tadqiqotchilar haqli ta'kidlaganlaridek, aholi o'z ijtimoiy-ma'naviy ehtiyojlariga mos ijobiy qirralarga urg'u berishadi. Shuningdek, islomning xalqaro miqyosdagi e'tiborida Markaziy Osiyo, xususan Movarounnahr yoki Buxoro omili yetakchi o'rinda turishini e'tirof etmoq joiz.

Istiqlol islomning ma'rifiy omilini kundalik hayotga joriy eta boshladi. «Mustaqillik tufayli ajdodlarimiz diniy, milliy, ma'naviy-madaniy merosining ijtimoiy ahamiyatini o'rganish va ularning milliy o'zlikni anglashga aloqadorligi masalasiga alohida urg'u berildi»². Haqli ravishda ta'kidlanganidek, milliy va diniy qadriyatlarning sintezlashish jarayonlari o'zlikni anglashga ham ijobiy ta'sir etib, haq-huquqlari bilan bir qatorda burch va majburiyat hissini ham oshirib turdiki, insoniy fazilatlar namoyonida ushbu omil muhimdir. Dinning, umuman islomning passionarlik mohiyati undagi g'oyalarning keyingi avlodlarga yetkazilishi bilan izohlanadi. «Islomning nafaqat madaniy, ma'naviy, insoniy qadriyatlarni saqlab qolish va rivojlantirishda, balki avloddan-avlodga yetkazishda xizmati beqiyos. U yurtimizdagi millionlab kishilarning dunyoqarashiga diniy asos bo'lib, ularning butun borlig'i, ma'naviy olami, mazmunini tashkil

¹ Хўжамуродов И., Абдураимова М. Сиёсат, дин ва миллий ўзликни англаш (сиёсий-фалсафий таҳлил). – Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ институти нашриёти, 2010. (- 172 б.) – Б. 85-86.

² Хўжамуродов И., Абдураимова М. Сиёсат, дин ва миллий ўзликни англаш (сиёсий-фалсафий таҳлил). – Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ институти нашриёти, 2010. – Б. 6.

etdi».¹ Bunday ma'naviy olam milliy va diniy qadriyatlarning sintezlashishidan iborat ediki, unda ajdodlarimizning asrlar davomida yig'ilgan ma'naviy-axloqiy qadriyatlari bilan bir qatorda shariat asoslari ijobiy qirralarining umumlashishi – Markaziy Osiyodagi islomiy qarashlar sifatida e'tibor topib, ajdodlarimiz ijtimoiy-diniy qiyofasini belgilab bordi. Markaziy Osiyodagi islomning ma'rifiy mohiyati bevosita ana shu omil bilan bog'liq. Albatta, o'sha davrlarda ham qarama-qarshi oqimlar mavjud edi, lekin taraqqiyparvar ulamolarimiz ajdodlarimizga xos xislatlarni jamiyatning ma'naviy-ruhiy iqlimiga olib kirishga intildilar. «Imom Abu Mansur Moturidiy... diniy e'tiqod borasida ashaddiylik va toqatsizlikni rad etadi, mo'tadillik va bag'rikenglikni yoqlab chiqib, bu muhim tamoyilni jamiyat hayotining mezoniga aylantirishga intiladi.

Bu mo'tabar siymo o'zining «Kitobut-tavhid», «Kitobul-ta'vilot» kabi o'lmas asarlarida xalqimizga mansub bag'rikenglik, olijanoblik va taraqqiyparvarlik kabi ulug' fazilatlarini yorqin namoyon etgani bilan ham bizga ayniqsa qadrlidir. Shu bois Moturidiya maktabida ta'lim olgan turli millat vakillari bo'lmish olimlar, hazrat Moturidiyning minglab izdoshlari, ma'naviy shogirdlari uning ta'limoti va merosini dunyoning ko'p-ko'p mamlakatlarida targ'ibu tashviq etib, yanada rivojlantirdilar»². Va bunday bag'rikenglik o'sha davrlarda turfa oqimlar vakillari bo'lgan turli guruhlarining o'zaro birligini ta'minlashda muhim rol o'ynadiki, bu jihat jamiyat a'zolarining qavmiy alohidalikdan milliy birlik sari o'sib o'tishida zaruriy omil bo'ldi. Abu Mansur Moturidiy bobomizga xos jamiyatda muvozanat meyorini ta'minlash konsepsiyasi davr ijtimoiy-ma'naviy taraqqiyotini ta'minlovchi yo'llanma sifatida e'tibor topib, keyingi bo'ronli davrlar to'lqinida hamda bugungi kunda ham o'z qiymat va ahamiyatini saqlab kelayotganligi – uning o'zaro kelishuvlar asosida

¹ Хўжамуродов И., Абдураимова М. Сиёсат, дин ва миллий ўзликни англаш (сиёсий-фалсафий таҳлил). – Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ институти нашриёти, 2010. – Б. 86.

² Ислом зиёси ўзбегим сиймосида. – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёти, 2001. – Б. 227-228.

taraqqiyotning optimal yo'nalishiga erishish lozimligi targ'ibi sifatida baholanmog'i lozim.

Islom dinida millat mohiyatiga yanada chuqurroq kirib boradigan bo'lsak, millat tushunchasining o'zi Qur'oni Karimning o'n besh joyida tilga olingan. Jumladan, ushbu muqaddas kitobning ikkinchi surasi bo'lmish Baqara surasining 130 oyatida, 135 oyatida, uchinchi sura-Oli Imronning 95 oyatida, to'rtinchi sura – Nisoning 125 oyatida, oltinchi sura – Al-an'omning 161 oyatida, o'n ikkinchi sura – Yusufning 37 va 38 oyatlarida, o'n oltinchi sura – Nahlning 123 oyatida, yigirma ikkinchi sura – Al hojning 78 oyatida, o'ttiz sakkizinchi sura – Sodning 7 oyatlarida millat tushunchasi butun musulmonlarning umumiy birligi, ya'ni butun musulmonlar Ibrohim alayhis-salomning millati sifatida talqin etilsa, yettinchi sura – Al-a'rofning 88 oyatida «millatino», ya'ni millatimiz, shu suraning 89 oyatida «millatikum», ya'ni millatingiz, o'n to'rtinchi sura-Ibrohimning 13 oyatida «millatino», ya'ni millatimiz, ikkinchi sura-Baqaraning 120 oyati va o'n sakkizinchi sura-Qahfning 20 oyatlarida «millatahum», ya'ni millatlari tarzida musulmonlarning umumiy birligini ifodalovchi tushuncha sifatida qo'llanilgan.

Islomda millatning lug'aviy ma'nosi – "Millati Ibrohim-millati din va sharia", yoki, "Al-millatu ad-dinu ash-shariatu".¹ YA'ni Ibrohimning millati din va shariatga teng, Ibrohimning millati, ya'ni musulmonlar Ibrohimning dini va uning tutgan yo'lga amal qilguvchilardir, deyiladi.

Millat arab tilida ko'plikda "milalun" shaklini beradi. Shu sababdan ba'zan tilimizda baynalmilal so'zi "xalqaro" so'ziga sinonim sifatida ham qo'llaniladi. Yana bir lug'aviy asarda millat, "Al-millati fit-tariqatun vash-shariatun fid-din".² YA'ni musulmon millati o'sha dindagi mavjud yo'l-yo'riqlarga amal qilguvchi kishilardir, deyiladi.

Qur'onshunos olim Muhammad Fuod Abdul Boqi Qur'ondagi millat tushunchasiga sharh berib, "Millati Ibrohim-millati oboi

¹ Имом ар-Розий. Мухторус-Сиқак. Бейрут. "Лубнон"-1988. –Б. 264. (араб)

² Қаранг: Ал-Мунжид фил-луғати вал-аълам. Бейрут. "Лубнон"-1988. –Б. 771. (араб)

Ibrohimu-Ishoqu-YA'qub".¹ YA'ni, Ibrohim Alayhis-Salomning ajdodlari bo'lmish Ibrohimu-Ishoqu-YA'qubning millati, ya'ni ularning avlodlari Ibrohim millatidir. Butun musulmonlar Ibrohim millatidir, deydi.

Qur'oni Karimda millat tushunchasidan tashqari "qavm" so'zi ham muayyan guruh yig'indisiga nisbatan ishlatilib, faqatgina qavm tushunchasining o'zi 206 joyda takrorlanadi. Jumladan, ikkinchi sura – Baqaraning 118, 164, 230, 250, 258, 264, 286 oyatlarida, uchinchi sura – Al-Imronning 86, 117, 140, 147 va yana ko'plab suralarda ham tilga olinadiki, bular qavmning millatga nisbatan pastroq ma'noga egaligini ko'rsatadi. Islom lug'aviy asarlarida qavm so'ziga to'xtalib, "Val qavmu al-iqomatu bil makoni",² ya'ni, bir makonda turuvchi kishilar jamoasiga nisbatan qavm so'zi ishlatilar ekan, bundan tashqari qavm so'zi muayyan urug'ga, bir bobodan tarqalgan avlodlarga nisbatan ham qo'llanilgan.

Qavm so'zi ko'plikka, ya'ni kishilarning jamlik formasiga nisbatan ishlatiladi. Qavmlarning ko'pligi esa, arab tilida "aqvom" yoki "aqovim" tarzida qo'llaniladi.³ Demak, musulmon millati turfa qavmlar yig'indisidan iborat bo'lib, qavmlar umumiyligi, ya'ni jami millatni tashkil etadi. Shunday ekan, Qur'oni Karimda musulmon millati tarkibidagi qavmlar orasidagi ziddiyatlarga barham berish, qavmlararo tenglikni ta'minlash uchun ham ularni millat sifatidagi mohiyatini, ya'ni umumiy birligini ta'minlashga jiddiy e'tibor qaratilgan, jumladan, qirq to'qqizinchi sura-Hujurotning 11 oyatida, "Layasxar qavmun min qavmin", ya'ni ey musulmon millati vakillari, biror qavm o'zga bir qavmni kamsitib, masxara qilmasin, deyilgan. Demak, ma'naviyatimizning ilk manbalaridan biri bo'lgan Qur'oni Karimda hamda diniy asarlarda millat va qavm masalalariga alohida e'tibor berilib, millat-bu umumiy musulmonlarga nisbatan yaxlit

¹ Қаранг: Муқаммад Фуод Абдул Боқи. Ал-Мунжим Ал Муфакрис, ли алфозил Қуръон-Ал-Карим. –Б 849-850. (араб)

² Қаранг: Муқаммад Фуод Абдул Боқи. Ал-Мунжим ал-Муфакрис, ли алфозил Қуръон Ал-Карим. –Б. 664. (араб)

³ Қаранг: Имом Ар-Розий. Мухторус-Сикақ. Бейрут. "Лубнон". 1988. –Б. 232. (араб)

ma'noda qo'llanilsa, qavmlar musulmon, ya'ni Ibrohim millatini tashkil etuvchi komponentlar sifatida talqin etilgan.

Islom tinchlik va bag'rikenglik dini sifatida diniy ta'limotlarning barchasida o'zga din vakillariga nisbatan ehtiromona munosabat ruhiyati targ'ib etiladiki, ushbu mavzu doirasida bu o'ta muhim. Qur'onda «Baqara» surasi 122 oyatida: «Ey yahudiylar, sizlarga bergan ulug' ne'matimni aslo yoddan chiqarmanglar, chunki men sizlarni butun olamga fazilatli qilib yaratdim», deyilib, garchi Qur'on musulmonlarga jo'natilgan muqaddas kitob bo'lsada, unda o'zga din vakillarining yaratuvchi tomonidan e'tirofi, ya'ni aksariyat payg'ambarlar ushbu millat vakillari ekanligi, yahudiylarning qadimiy millat sifatida insoniyat madaniyati va taraqqiyoti rivojiga qo'shib kelgan va kelayotgan o'rnini ko'rsatishi bilan bir qatorda, barchamizni o'zga millat va din vakillariga nisbatan ehtiromona yondashuvimizni taqozo etadiki, millatlararo munosabatlar takomillashuvida ushbu omil zaruriydir.

Millat tushunchasi fanda ham, dinda ham muayyan maqsadi, tili, hududi, urf-odat-an'analari, dunyoqarashi va e'tiqodi jihatidan mushtarak bo'lgan guruhlar yig'indisiga aytilar ekan. Urug', elat va qavm tushunchalari esa millatga nisbatan pastroq formada qo'llanilib, millatni tashkil etuvchi komponentlarga nisbatan ishlatilar ekan. Bizning fikrimizcha, real hayotda etnik qatlamlar va qavmlar mavjud ekan, ularning mohiyat-mazmunini o'rganib, tahlil etib, ijtimoiy taraqqiyotning rivojiga xizmat qilish yo'lida targ'ib qilib, nazariy yo'l va yo'nalishlar ko'rsatish, qavmiy alohidalikdan sivilizatsion umumiylik sari qadam tashlashimizda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

3. Millatlararo totuvlikni ta'minlashda hadislarining o'rne.

Islom dinining Qur'ondan keyingi manbalarida ham musulmonlarni yaxlit maqsad sari umumiylikka chaqirish, boshqa din vakillari bilan ijobiy munosabatda bo'lish hamda bag'rikenglik

g'oyalarining targ'ibiga asosiy e'tibor berib kelingan. «Islom va shariatning Qur'ondan keyingi ikkinchi musharraf manbai bo'lgan hadislarda ham shaxs va jamiyat munosabati masalasida insonlarni ezgulikka, mehr-shafqatga, hamjihatlikka, bir-birlari bilan do'stona munosabatda bo'lishga da'vat etuvchi ulkan ma'naviy ahamiyatga ega bo'lgan g'oyalar mavjuddir».¹ Va bunday g'oyalarni Al-Buxoriy bobomiz ta'limotlaridan izlasak, yetarlicha topilishining guvohi bo'lamiz. Jumladan, Al-Buxoriyning «Sahih al-Buxoriy» kitobida «Kim Olloh va qiyomat kunining muqarrarligiga ishonsa qo'shnisini xafa qilmasin. Kim Olloh va qiyomat kunining muqarrarligiga ishonsa qo'shnisini hurmat qilsin. Kim Olloh va qiyomat kunining muqarrarligiga ishonsa qo'shnisi haqida yaxshi gaplarni gapirsin yoki umuman gapirmasin»,² - deyiladi. Ushbu jihatlar qo'shning qaysi din vakili bo'lmasin, demakki qaysi millatga mansub bo'lishidan qat'iy-nazar u haqda yomon so'z u yoqda tursin, salbiy tasavvurga ham bormaslikni taqozo etadiki, har qanday munosabatlar takomillashuvida ushbu omil muhim. Yoki, «Kim moddiy jihatdan ta'minlanishini hamda uni doim eslashlarini istasa – qarindoshlik munosabatlari mustahkamlasin»,³ - degan iboralari ham jamiyat a'zolarini o'zaro birlashishga chaqirib, xesh-aqrabolik munosabatlari yanada jipslashtirishni taqozo etadi. Zero, har qanday ezgu faoliyat zamirida ushbu omil yotadi. Qarindoshlik aloqalari qavmlararo munosabatlarning ijobiylashuvida muhim o'rin tutib, umumiy tafakkurda pozitiv qarashlarni shakllantira olish xususiyasi bilan qadrlidir. Yana bir hadisda «Musulmon shul kishikim – o'z tili va amali bilan o'z musulmon birodariga yomonlik qilmagan kishidur»,⁴ - deyiladi. Ushbu talqin ham ma'rifiy islomning asosida

¹ Хўжамуродов И., Якубов Ю. Ислам: жамият ва шахс. – Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ институти нашриёти, 2007. (- 112 б.) – Б. 34.

² Бабаханов Ш.З. Великие мухаддиси о мире и дружбе между народами. – Ташкент: Изд-во народного наследия им. А.Кадыри, 1998. (-128 с.) – С. 34.

³Бабаханов Ш.З. Великие мухаддиси о мире и дружбе между народами. – Ташкент: Изд-во народного наследия им. А.Кадыри, 1998. (-128 с.) – С. 34.

⁴Бабаханов Ш.З. Великие мухаддиси о мире и дружбе между народами. – Ташкент: Изд-во народного наследия им. А.Кадыри, 1998. (-128 с.) – С. 35.

ezgulik xislati yotganligini ko'rsatib, barchamizning kundalik faoliyatimizda ushbu omil yetakchi o'rinda turishi lozimligini bildiradi. «Bir kishi payg'ambardan so'radi: Islomda eng yaxshi narsa nima? U zot javob berdi: Ochlarni to'yg'azish hamda tanish va notanishlarga tinchlik tilashdir».¹ Aslida, musulmonchilikning ibtidosi «Assalomu aleykum», ya'ni suhbatdoshiga tinchlik tilashdan boshlanar ekan, yuqoridagi hadisdan ham ko'rinib turganidek, islom dinining asosida ham tinchlikni ta'minlash yotadi. Shu bois, ma'rifiy islom hech qachon yovuz harakatlarni targ'ib etmaydi. Sharqu g'arbda islom niqobi ostida bugungi kunda ko'rinish berayotgan qattolliklar shaxsiy manfaatlar doirasidagi islom olamini bu qattolliklarga aralashtirishga urinishdan o'zga narsa emas. Al-Buxoriy bobomiz tuzgan yana bir hadisda «Abdurahmon ibn Abu Bakr shunday dedi: Biz payg'ambar bilan birga edik, uzun bo'yli bir butparast qo'ylarini haydab kelib qoldi. Payg'ambar: qo'ylarni sovg'a qilasanmi yoki sotasanmi, deb so'radi. U: Sotaman, dedi. Payg'ambar undan bir qo'y sotib oldi».² Muhammad payg'ambarning ushbu faoliyati barcha musulmon ahlini o'zga din vakillari bilan ijobiy munosabatda bo'lishi lozimligini taqozo etadiki, bugungi kunda millatlararo munosabatlar takomillashuvida bu juda muhimdir. Yoki, yana bir hadisda «Musulmon musulmon bilan birodar bo'lib, uni xafa ham qilmaydi, yordamsiz ham qoldirmaydi»,³ deyilishi musulmon olamida umumiy birlikni ta'minlash yo'lidagi targ'ib hamda faoliyatdir.

Musulmon ta'limotida arazlashib yurish va dushmanlikni shaxsning tubanlashishi sifatida qaraladi. «Ollohning nazdida eng tuban inson – dushmanlashib yuradigan va yarashishni istamaydigan

¹Бабаханов Ш.З. Великие мухаддиси о мире и дружбе между народами. – Ташкент: Изд-во народного наследия им. А.Кадыри, 1998. (-128 с.) – С. 36.

²Бабаханов Ш.З. Великие мухаддиси о мире и дружбе между народами. – Ташкент: Изд-во народного наследия им. А.Кадыри, 1998. (-128 с.) – С. 37.

³Бабаханов Ш.З. Великие мухаддиси о мире и дружбе между народами. – Ташкент: Изд-во народного наследия им. А.Кадыри, 1998. (-128 с.) – С. 38.

insondir».¹ Demak, arazlashganlarning o'zaro yarashishlari lozimligi musulmon axloqiga xos xislat barobarida qaralar ekan, u har qanday g'ayirlikning yo'lini kesuvchi fenomen sifatida ham e'zozlanishi lozim. Zero, o'zaro qarama-qarshi guruhlar yoki jamiyatlar ham toki yarashish g'oyasini o'z shiori sifatida e'tirof etmas ekan, taraqqiyot sari yuz burishi g'ayri imkondir. Shuning bilan bir qatorda Al-Buxoriy bobomiz hadislarida Muhammad payg'ambarning islom dini bilan davomiy raqobatda bo'lib kelgan yahudiylik dini vakillari bilan ijobiy munosabatda bo'lganligini tasdiqlaydi. Jumladan, «Payg'ambar Haybar yerlarini juhudlarga berib, hosil teng sheriklik asosida taqsimlanishi lozimligini aytdi»,²- deyilishi manfaatli hamkorlik ham o'zaro ishonchni ta'minlashini bildiradi. Yoki, «Payg'ambar xonadonida yosh juhud xizmatkor edi. Bir kuni u betob bo'lgach, payg'ambar uni xabar oldi va islomni qabul qilishini so'radi, u qabul qildi. Abu Tolib islomni qabul qilmagan bo'lsada, og'ir kasalligi paytida payg'ambar undan xabar olgan edi»,³- deyilishi ham millati va dinidan qat'iy-nazar insonlar bir-biriga g'amxo'r bo'lishi lozimligini taqozo etadi.

Imom at-Termiziy bobomiz ham o'zlarining «Jome' at-Termiziy» asarida: «Odamlarga ezgulik qiluvchilar – Ollohning eng yaqin do'stlaridir. Qo'shnilariga yaxshilik qiluvchilar – Ollohning nazdida eng yaxshi qo'shnilaridir»,⁴- deyilgan hadisni keltirishi ezgulik va yaxshilik musulmon axloqi sifatida talqin etiladiki, shaxsiy, milliy, diniy va umuminsoniy qadriyatlarning asosini ham ushbu omil tashkil etadi. Zero, o'zga qadriyatlar zamirida faqat va faqat ana shu qadriyat yotadi. «O'zaro munosabatlarni uzma, bir-birlaring bilan dushmanlik qilma, nafratlanib hazar qilma. Ollohga qul, bir-birlaringa

¹Бабаханов Ш.З. Великие мухаддисы о мире и дружбе между народами. – Ташкент: Изд-во народного наследия им. А.Кадыри, 1998. (-128 с.) – С. 38.

²Бабаханов Ш.З. Великие мухаддисы о мире и дружбе между народами. – Ташкент: Изд-во народного наследия им. А.Кадыри, 1998. (-128 с.) – С. 39.

³Бабаханов Ш.З. Великие мухаддисы о мире и дружбе между народами. – Ташкент: Изд-во народного наследия им. А.Кадыри, 1998. (-128 с.) – С. 41.

⁴Бабаханов Ш.З. Великие мухаддисы о мире и дружбе между народами. – Ташкент: Изд-во народного наследия им. А.Кадыри, 1998. (-128 с.) – С. 79.

birodar bo'linglar»,¹- deyilishi ham shaxsiy va ijtimoiy hayotdagi ijobiy munosabatlarning o'rnini ko'rsatadiki, ko'p millatli jamiyat sharoitida ham ushbu omil targ'ibi muhimdir. «Jome' at-Termiziy» asarida «Haqiqatan ham shayton o'z diniga odamlarni tortishdan umidini uzdi. Lekin, odamlarni bir-biriga nisbatan to'hmat qildirish odatini tashlamadi»,²- mazmunidagi hadis ham ig'vo va bo'hton shaytoniy xislat ekanligi, undan uzoq yurish lozimligini bildiradi. Chunki, har qanday dushmanchilikning zamirida ig'vo va bo'htonlar yotadi. At-Termiziy bobomiz «Eng yaxshi inson – xush xulqli insondir»,³ yoki «Kimki o'zgalarga nisbatan qurol ko'tarsa – uni farishtalar qarg'aydi»,⁴- degan hadislarini keltirishi ham ezgulik va yovuzlikka qaratilgan bo'lib, ijobiy xulq asosida birovga yaxshilik qilish savob ekanligini, aksincha qattol harakat gunoh omili ekanligining targ'ibi sifatida qadrlidir. Shuningdek, «Haqiqiy musulmon – tili va qo'lidan hech kim jabr ko'rmaydigan insondir, haqiqiy dindor esa – o'zgalar o'z mulki va sha'nini ishonib topshiradigan insondir»,⁵ - deyilishi o'zaro munosabatlar va hatti-harakatlarda ijobiy xislatlar namoyon bo'lishi lozimligini bildiradi.

Imom Muslimning «Sahih Muslim» kitobidagi hadislarida ham Muhammad payg'ambarga xos xislatlar talqin etilgan. Jumladan, «Sizlarni o'zgalarga va qo'shnilarga o'zlaringa istagan narsalarni istamaganlaringcha haqiqiy musulmon deb bo'lmaydi»,⁶- deyilishi ham taqvonning bag'rikenglik va ezgulik xislatlari bilan hamohang ekanligini bildiradi. Yoki, «Kim qo'shnisiga yomonlik qilsa – jannatga tushmaydi»,⁷- deyilishi ham jannat faqat o'zlikni tarannum qiluvchilar uchun emas, balki o'zgalar manfaati, demakki

¹Бабаханов Ш.З. Великие мухаддисы о мире и дружбе между народами. – Ташкент: Изд-во народного наследия им. А.Кадыри, 1998. (-128 с.) – С. 87.

²Бабаханов Ш.З. Великие мухаддисы о мире и дружбе между народами. – Ташкент: Изд-во народного наследия им. А.Кадыри, 1998. (-128 с.) – С. 87.

³Бабаханов Ш.З. Великие мухаддисы о мире и дружбе между народами. – Ташкент: Изд-во народного наследия им. А.Кадыри, 1998. (-128 с.) – С. 88.

⁴Бабаханов Ш.З. Великие мухаддисы о мире и дружбе между народами. – Ташкент: Изд-во народного наследия им. А.Кадыри, 1998. (-128 с.) – С. 91.

⁵Бабаханов Ш.З. Великие мухаддисы о мире и дружбе между народами. – Ташкент: Изд-во народного наследия им. А.Кадыри, 1998. (-128 с.) – С. 52.

umuminsoniy manfaat yo'lida kamarbasta bo'luvchilar uchun ekanligini taqozo etadi. Umuman, islom dini bag'rikenglik dini ekanligini quyidagi hadis ham tasdiqlaydi. «O, Abu Zar! SHo'rva qaynatayotgan bo'lsang unga ko'proq suv qo'shgin, toki qo'shningga uzatish imkoni paydo bo'lsin».¹ Aslida, insonning insoniy qiyofasi uning bag'rikengligi va saxiyligida. Shu bois, har qanday taraqqiyotning asosida saxiylilik va saxovat yotishini unutmasligimiz lozim, jumladan insoniy taraqqiyot negizida ham.

Hadisnavis allomalarimizdan yana biri Imom Abu Dovudning «Sunan Abu Dovud» asarida keltirilgan hadisda: «Jahldor va man-man odam jannatga tushmaydi»,²- deyilishi man-manlik va jahl inson ma'naviyati kushandasi ekanligi, ushbu kasallikdan uzoqda bo'lish lozimligini bildiradi. Zero, bu salbiy omillar dushmanni ko'paytirishdan manfaatdor. Dushmanlarning ko'pligi esa gunohga undovchi salbiy amallardir.

Imom an-Nasoiyning «Sunnan an-Nasoiy» kitobidagi hadislarida: «Bir kuni Umar machitga kiraverib habashlarning o'z milliy raqslariga raqsga tushayotganliklarini ko'rib, ularni to'xtatishga harakat qiladi, lekin payg'ambar: ularni to'xtatma, dedi»,³- deyilishi o'zga millat va qavlar urf-odat va an'analarini hurmat qilishimiz lozimligini, bunday hurmat va e'tirofning tamal toshi dinimiz peshvolari tomonidan qo'yilganligini bildiradi. Zero, birlashtiruvchi subyekt manfaati birlashuvchi obyektning spetsifik xususiyatlarini inobatga olish bilan belgilanadiki, bunda maqsadga erishish nisbatan oson kechadi. Shuningdek, «Oллоhning nazdida eng manfur inson – odamlarni bir-biriga dushman qiluvchilardir»,⁴- deyilishi xalqimizda «Urushqoqqa bir tayoq, tuhmatchiga o'n tayoq», degan iborasiga

¹Бабаханов Ш.З. Великие мухаддисы о мире и дружбе между народами. – Ташкент: Изд-во народного наследия им. А.Кадыри, 1998. (-128 с.) – С. 59.

²Бабаханов Ш.З. Великие мухаддисы о мире и дружбе между народами. – Ташкент: Изд-во народного наследия им. А.Кадыри, 1998. (-128 с.) – С. 72.

³Бабаханов Ш.З. Великие мухаддисы о мире и дружбе между народами. – Ташкент: Изд-во народного наследия им. А.Кадыри, 1998. (-128 с.) – С. 98.

⁴Бабаханов Ш.З. Великие мухаддисы о мире и дружбе между народами. – Ташкент: Изд-во народного наследия им. А.Кадыри, 1998. (-128 с.) – С. 105.

hamohang bo'lib, to'hmat, bo'hton va gap yetkazishlar asosida insonlar orasida dushmanona kayfiyatni shakllantirish salbiy odat ekanligini bildiradi. «Oralaringdan hech qaysing bir-birlariga ziyon yetkizmanglar»,¹ yoki «Oллоhga sig'ininglar va tinchlikni targ'ib etinglar»,² - deyilishi beozorlik va xotirjamlik targ'ibi insoniy taraqqiyotda bosh omil ekanligini ifodalaydi. Shuningdek, «Agar sizga o'zga qavm vakillari tashrif buyurishsa, ularni hurmat bilan kutib oling»,³ - deyilgan hadis ham qavmlararo munosabatlarning ijobiylashuvi birlik va totuvlikni ta'minlashda muhim omil ekanligini bildiruvchi tushunchalardir.

Imom al-Daryomiyning «Sunan ad-Daryomiy» kitobidagi hadislarida: «Haqiqiy musulmon o'z qo'shnilari va mehmonlari bilan ijobiy munosabatda bo'lishi lozim. Mehmonga bir kun ziyofat berish – burch, uch kun – meyor. Undan ortig'i xayrixohlikdir»,⁴ - deyilishi insonga xos bo'lgan bag'rikenglik va mehmondo'stlik xislatlari o'zaro munosabatlar rivojida muhim jihat ekanligini bildirib, kishilarning bir-biriga nisbatan ochiqko'ngil va xayrixoh bo'lishi lozimligini ifodalaydi.

Umuman olganda, islom dini qadriyat sifatida qavmiy xususiylikdan milliy, demakki diniy umumiylik sari o'sish lozimligini taqozo etib, butun musulmon olami yaxlit madaniyatga mansub ekanligi g'oyasini ilgari suradi. Shuningdek, o'zga din vakillari, demak insoniyat olami bilan ijobiy munosabatda bo'lish har qanday taraqqiyotning zahirida yotuvchi bosh omil ekanligi g'oyasini targ'ib etadi. Qur'oni Karimda millat mohiyatiga butun musulmonlarni birlashtiruvchi tushuncha sifatidagi g'oya ilgari suriladi. Bugun biz e'tirof etayotgan millatlar esa – qavmlar sifatida qaralib, butun

¹Бабаханов Ш.З. Великие мухаддиси о мире и дружбе между народами. – Ташкент: Изд-во народного наследия им. А.Кадыри, 1998. (-128 с.) – С. 111.

²Бабаханов Ш.З. Великие мухаддиси о мире и дружбе между народами. – Ташкент: Изд-во народного наследия им. А.Кадыри, 1998. (-128 с.) – С. 112.

³Бабаханов Ш.З. Великие мухаддиси о мире и дружбе между народами. – Ташкент: Изд-во народного наследия им. А.Кадыри, 1998. (-128 с.) – С. 113.

⁴Бабаханов Ш.З. Великие мухаддиси о мире и дружбе между народами. – Ташкент: Изд-во народного наследия им. А.Кадыри, 1998. (-128 с.) – С. 121.

musulmonlar, ya'ni Ibrohim millati vakillari qavmlar yig'indisidan iborat ekanligini ta'kidlaydi. Muhammad payg'ambarning sunnatlari asosida tuzilgan islom ulamolari Hadislarida ham o'zaro birlik va totuvlikning ta'minlanishida ezgu xulq va ijobiy faoliyat yetakchi o'rinda turishi lozimligi ta'kidlanib, islomning do'stlik va tinchlikni targ'ib etuvchilik mohiyatini ko'rsatadi. Islom dini qadriyat sifatida butun musulmonlarda umumiy madaniyatga mansublik xislatini yuksaltirish bilan bir qatorda insoniy xislatlarni singdirib, o'zligini anglashida ham muhim o'rin tutadi. «Markaziy Osiyo, jumladan, o'zbek xalqi milliy o'zligini anglashining o'ziga xos xususiyatini unga islom omilining kuchli ta'sirini hisobga olmasdan turib tushunib yetish qiyin. Binobarin, o'zbek xalqining milliy o'zligini anglashi etnik-konfessional xarakterga ega».¹ Va bu etno-konfessional xarakter, islom madaniyati va ma'rifati tarkibiga milliy xususiyat va xislatlarning singdirilganligi bilan izohlanadiki, Markaziy Osiyodagi islom dinining mo'tadil mohiyati ham ana shunda. Va bu mo'tadillikni e'zozlash, unga bizdagi ma'rifiy islomga yot bo'lgan g'oya va amaliy harakatlarning suqilib kirishiga yo'l qo'ymaslik ruhoniylarimiz bilan bir qatorda dunyoviy-milliy ziyolilarning zimmasidagi asosiy vazifadir.

Tayanch tushunchalar:

Dinlar, islom dini, Qur'on, hadis, millat, qavm, islom ma'daniyati, islom ma'rifati, qadriyat, sunnat, Al-Buxoriy, Imom At-Termiziy, Imom Muslim, Imom aN-Naso'iy, Imom Al-Daryomiy.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Dinlarda ma'naviyatni yuksaltirish masalarini gapirib bering.

¹ Хўжамуродов И. Ислам, миллийлик, қадрият. – Тошкент: «Фан», 1993. – Б. 117.

2. Islom dinida axloq va tarbiya masalari haqida.
3. Qur'onda millat va qavm tushunchalari qanday izohlangan?
4. Islom madaniyati deganda nimalarni tushunasiz?
5. Islom ma'rifati nima?
6. Al-Buxoriy bobomiz to'plagan hadislarida milliy totuvlikka qanday munosabat bildirilgan?
7. Imom – At-Termiziy hadislarida millatlararo birlik masalalari.
8. Imom Muslim to'plagan hadislarida tarbiya va do'stlik masalalari.
9. Imom An-Naso'iy to'plagan hadislar va milliy birlik masalalari.
10. Imom Al-Daryomiy to'plagan hadislarida millatlararo munosabatlarga yondashuv.

16-Mavzu: Millatlararo munosabatlar rivojida xalqaro tashkilotlarning o'rni

Reja:

- 1. Xalqaro tashkilotlar va ularning millatlararo munosabatlarni takomillashtirishdagi roli.**
- 2. Mintaqiy tashkilotlar va o'zaro hamkorlik masalalari.**
- 3. Globallashtirish va mintaqiy integratsiya masalalari.**

1. Xalqaro tashkilotlar va ularning millatlararo munosabatlarni takomillashtirishdagi roli.

Mamlakatimizda barqarorlik, tinchlikni saqlab, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni jadallashtirishda millat va elatlar o'rtasidagi do'stlikni kuchaytirish, ularning hamkorligini mustahkamlash katta ahamiyat kasb etadi.

Hozirgigi vaqtda mavjud bo'lgan har bir milliy madaniyatdagi yutuqlar, uning ijobiy, foydali tomonlarini doimiy ravishda o'rganish, ulardan keng va atroflicha foydalanish milliy madaniyatlarni o'zaro boyitishning, kishilarni baynalminal ruhda tarbiyalashning zarur yullaridan hisoblanadi.

Shuni alohida kayd etish lozimki, jamiyatimizda kundan-kunga mustahkamlanib barayotgan milliy hamjihatlik, milliy birdamlik nafaqat respublikamiz tub aholisi – o'zbeklar, qoraqalpoqlar bilan boshqa millatlar o'rtasida, balki O'zbekistonda yashayotgan boshqa millatlarning vakillari orsida ham etnik madaniy asoslarda jipslashish jarayonlari faol yuz bermokda.

Millatlararo tinchlik, totuvlikni taminlashda o'zbek millatining boshqa suveren davlatdlarda xususan, O'rta Osiyo mamlakatlarida yashayotgan o'z etnik qardoshlari bilan yaqin munosabatda bo'lishi katta ahamiyat kasb etadi

Hozirgi kunda ko'pgina o'zbeklar Markaziy Osiyo mintaqasida yashab kelmoqdalar. Masalan, Tadjikistonda jami aholining 24,4 foizini, Qirg'izistonda 13,8 foizini, Turkmanistonda 9,0 foizini, Qozog'istonda-2,5 foizini o'zbeklar tashkil etadi.

Xalqaro tashkilotlar – mustaqil davlatlar yoki milliy jamiyatlar (assotsiatsiyalarning) siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy maqsadlarga erishishi uchun tuzilgan birlashmalari, mamlakatlar o'rtasida ko'p tomonlama hamkorlik qilishning eng muhim turlaridan biri.

BMT (Birlashgan Millatlar Tashkiloti) - Yer yuzida tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash, davlatlarning va millatlarning o'zaro hamkorligini rivojlantirish maqsadida 1945 yilda Ikkinchi jahon urushida fashizm ustidan g'alaba qozongan mustaqil davlatlarning ixtiyoriy birlashishi asosida tuzilgan xalqaro tashkilot. Eng nufuzli organi Bosh Assambleya. BMTga O'zbekiston 1992 yil 2 martda a'zo bo'lgan.

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi (MDH) – Bir butun davlat, federatsiya yoki mamlakat emas, harbiy blok ham emas, balki

davlatlar hamdo'stligining yangicha shakli. Unga kiruvchi har bir davlat xalqaro huquqning mustaqil va teng huquqli subyektidir. MDH 1991 yil 8 dekabrda Minsk shahrida SSSRning barham topishi munosabati bilan shakllandi. O'zbekiston 1991 yil 21 dekabrda a'zo bo'ldi.

YUNESKO - Birlashgan millatlar tashkilotining ta'lim, fan va madaniyat masalalari bo'yicha tashkiloti. Hozirda unga 186 ta davlat a'zo. Qarorgohi Parijda. 1993 yil 23 oktabrda O'zbekiston a'zo bo'ldi.

Shanxay Hamkorlik Tashkiloti (SHHT) – tinchlik, xavfsizlik va barqarorlikni mustahkamlash, o'zaro savdo iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish maqsadida tuzilgan xalqaro tashkilotlardan biri. Dastlab, 1996 yilda «Shanxay beshligi» (Xitoy, Rossiya, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston) sifatida tashkil bo'lgan ushbu tashkilot, 2001 yilning iyunida unga O'zbekiston a'zo sifatida kirishi natijasida Shanxay Hamkorlik Tashkiloti sifatida qayta nomlanib, 6 ta davlatni – Xitoy, Rossiya, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va O'zbekistonni o'z ichiga oldi. Ayni paytda kengayib bormoqda (2017 yilning iyunida Hindiston va Pokiston, 2022 yilning sentabrida Eron, Afg'oniston kuzatuvchi mamlakat sifatida, Turkiya esa dialog-partner). Uning doimiy faoliyat yurituvchi organlari 2 ta: Pekinda SHHT Kotibiyati va Toshkentda Mintaqaviy aksilterror tuzilmasi faoliyat olib bormoqda.

YevrAzES – Yevropa-Osiyo iqtisodiy hamjamiyati. 2000 yil Belorussiya, Qozog'iston, Qirg'iziston, Rossiya va Tojikiston mustaqil davlatlari rahbarlari imzo chekan Shartnoma asosida tuzilgan xalqaro tashkilot. 2006 yil yanvarda O'zbekiston a'zo bo'ldi.

Xalqimiz azaldan orzu qilib kelgan millatlararo do'stlik, hamjihatlik, tinchlik, totuvlikka erishgan ekanmiz, endilikda bizning oldimizda turgan dolzarb vazifa – ana shu oliy ijtimoiy-siyosiy qadriyatlarni qo'ldan bermay, avaylab-asrab, ko'z qorachig'idan ehtiyot qilib, saqlab qolish ustida doimiy harakat qilmog'imiz lozim. Bunga Respublikamizda yashovchi har bir inson – yoshidan, millatidan qat'i nazar, o'z hissasini qo'shmogi kerak. Buning uchun

Perezdentimiz atrofida jipslashib, xalq bilan bamaslahat, bir tan-bir jon bo'lib, halol mehnat qilib mustaqillikni yanada mustahkamlashimiz darkor.

2. Mintaqiy tashkilotlar va o'zaro hamkorlik masalalari.

Mintaqada tuzilgan Markaziy Osiyo Hamkorligi Tashkiloti hamda Shanxay Hamkorlik Tashkiloti ijtimoiy-iqtisodiy masalalar bilan bir qatorda siyosiy masalalarning yechimida, shuningdek, mintaqada millatlararo munosabatlar rivojida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan Markaziy Osiyo Hamkorligi Tashkiloti mintaq xalqlaridagi umumiylik jihatlarining ustunligi bois, real imkoniyatlarga ega. Markaziy Osiyo Hamkorligi Tashkilotining 2004 yil may oyidagi Ostona shahridagi sammitida: «Markaziy Osiyo mamlakatlarida integratsiyalashuv jarayonlari rivojiga ijobiy imkoniyatlar mavjud bo'lib, bizning xalqlarimizning ma'naviy birligi savdo-iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy-texnikaviy hamda madaniy aloqalarning rivojini ta'minlaydi»,¹ deya ta'kidlanishi tarixiy an'analar zaminida rivojlanishga moyil bo'lgan ma'naviy-madaniy birligimiz, barcha aloqalarimiz rivojida o'ziga xos asos vazifasini bajarishiga ishoradir. Ayniqsa, jahonda obruyi va e'tibori oshib borayotgan, Yevroosiyo kontinenti hududining yarmidan ko'pini, ya'ni 35 mln. kv.km.dan ko'proq maydonda Yevroosiyoning 65% hududini, 3,5 mlrd (2022 y.) (Yer shari aholisining yarmini) qamrab olimb, hududlarni madaniy va ijtimoiy jihatdan birlashtiruvchi ijtimoiy-siyosiy funksiyalarni bajarishi jihatidan Yevropa Ittifoqiga o'xshash tashkilot – Shanxay Hamkorlik Tashkilotining faoliyati mintaqada etnoijtimoiy hamkorlikni ta'minlab, millatlararo hamjihatlikning optimal rivojini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu tashkilot o'zining ilk faoliyatidan Yevroosiyo mintaqasida xavfsizlikni ta'minlashning yangi qirralarini ochib berib, egallagan hudud va ushbu hududda istiqomat qiluvchi aholining soni jihatidan ham

¹ Новый день. Региональная газета содействие Центрально-Азиатскому сотрудничеству и международному фонду спасения Арала. 2004. № 4. С. 1.

xalqaro miqyosdagi yirik siyosiy tashkilot sifatida BMT, Yevropa Ittifoqi, Yevropada Xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti, ASEAN va boshqa xalqaro siyosiy birliklar tomonidan e'tirof etilib, Yevroosiyo qit'asida ushbu nufuzli tashkilotning tuzilishi nafaqat mintaq, balki, butun dunyoda tinchlikni saqlash, etnosiyosiy jarayonlarning ijobiy rivojini ta'minlashda muhim o'rin tutishi ta'kidlanmoqda. Ushbu tashkilotning mintaqada etnoijtimoiy va millatlararo hamjihatlikni ta'minlashdagi ijobiy tomoni shundan iboratki:

1. Yevroosiyo-Tinch okeani mintaqasida kollektiv xavfsizlik tizimini shakllantirib, etnoijtimoiy jarayonlarning pozitiv rivojiga tahdid soluvchi xurujlarning oldini olish;

2. Tashkilot o'z maqsadi doirasida kompleks loyihalar yechimini o'z oldiga qo'yib, turfa sohalar – siyosat, iqtisod, madaniyat va xavfsizlik masalalarida mavjud muammolarning umumiy kelishuv asosidagi yechimini topib, mintaq xalqlari orasidagi hamjihatlikni mustahkamlash;

3. Tashkilot a'zolari o'rtasida do'stlik, hamkorlik va teng huquqli qo'shnichilik faoliyatlarini yanada mustahkamlash. Demak, mintaqada etnoijtimoiy jarayonlarning ijobiy jihatlarini ta'minlashga e'tibor qaratish;

4. Yevroosiyo qit'asida tinchlik, xavfsizlik, etnoijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy barqarorlikni ta'minlash bilan bir qatorda, Yer kurrasida tinchlik va xavfsizlikni ta'minlashga hissa qo'shish;

5. Jahon miqyosida ekstremizm, terrorizm, uyushgan jinoyatchilik va narkotik moddalar tahdidi kuchayayotgan bir sharoitda, aksilterror faoliyatni birgalikda jonlantirib, ushbu tahdid va xurujlarga qarshi birgalikda faoliyat olib borish;

6. Siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy sohalarda mintaq millatlari orasida manfaatli hamkorlikni rivojlantirib, fan va madaniyat rivoji targ'ibi bilan tinchlikka hissa qo'shish;

7. Bugungi globallashuv jarayonida milliy biquqlikdan xalqaro integratsiyalashuv asosida mintaq xalqlari va jahon hamjamiyatiga

tahdid soluvchi muammolarni hal etishga erishish, ushbu yo'l va usul orqali mintaqada siyosiy, iqtisodiy, madaniy va xavfsizlik masalalar yechimida yakdil fikr va umumiy konsensusga erishish;

8. Madaniy jihatdan – SHHT turfa sivilizatsiya vakillarini umumiy maqsad asosida birlashtirib, mavjud etnoijtimoiy va iqtisodiy muammolar yechimida turfa sivilizatsiyalar vakillari manfaati hisobga olingan holda masalaning yechimiga erishishi - jahon miqyosida sivilizatsiyalararo muloqotning siyosiy jihatlarini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, sivilizatsiyalararo manfaatlarning tutash nuqtasini topish hamda ushbu tutashlik orqali umumiy maqsad yo'lidagi milliy hamjihatlik insoniyat uchun turli xavflar tahdid solib turgan bugungi kunda har qachongidan ham muhimdir.

Mintaqada integratsiyalashuv jarayonlarining amalga oshayotganligi, ekstremizm va terrorizmga qarshi umumiy, yaxlit faoliyat, Avg'onistondagi fuqarolar urushi oqibatlarini tugatish yo'lidagi yakdil harakatlar, milliy chegaralarni delimitatsiya va demarkatsiya qilish, mintaqada umumiy bozor va axborot ayirboshash tizimini shakllantirish mintaq xalqlarining tinchlikka hamda o'zaro hamjihatlikka moyilligidan dalolatdir.¹ Demak, xalqlarimiz mentalitetidagi tinchlik va totuvlikka moyillik etnohududiy barqarorlikning kafolati sifatida maydonga chiqmoqda. Ushbu o'rinda shuni ham ta'kidlash lozimki, XX asrning oxirida YUNESKOning o'sha paytdagi bosh direktori Federiko Mayor tomonidan ilmiy iste'molga kiritilgan jahonda tinchlikni targ'ib etuvchi «tinchlik madaniyati» tushunchasi va mazmunining mohiyatidan kelib chiqib, Bishkekda mashhur arbob Chingiz Aytmatov tashabbusi bilan «Tinchlik madaniyati instituti» hamda «Markaziy Osiyo va tinchlik madaniyati» jurnalining ham ushbu mintaqada ta'sis etilishi yana bir bor xalqlarimizning tinchlik

¹ Ushbu muammolarga bag'ishlangan direktiv hujjatlar Markaziy Osiyo davlatlari boshliqlarining Markaziy Osiyo Hamkorligi Tashkilotining 2004-yil 28-mayida Ostona shahridagi navbatdagi yig'ilishida qabul qilingan direktiv hujjatlarida ham o'z aksini topgan.

yoʻlidagi oʻzaro hamjihatlikka moyilligidan dalolat boʻlish bilan bir qatorda, butun insoniyatni tinchlikni saqlash kabi oliy qadriyat sari chorlab, umumijtimoiy taraqqiyot yoʻlida muhim qadam boʻlib xizmat qiladi. Xuddi shu oʻrinda Chingiz Aytmatov: «Tinchlik, taraqqiyot va demokratiya bir-birini toʻldiruvchi hamda oʻzaro aloqada va oʻzaro bogʻliklikda boʻlgan triadadir»,¹ -degan fikrlari yuqoridagi qarashlarni tasdiqlaydi.

Chingiz Aytmatov tashabbusi bilan boshlangan ushbu xayrli maqsad aslida Issiq Koʻl Forumi (1986)ning mantiqiy davomi boʻlib, bu muammo 1997 yildagi Issiq Koʻl Forumida ham XXI asr madaniyatining global jihati sifatida koʻtarilib, umumjahon sivilizatsiyasi taraqqiyoti va millatlararo hamjihatlik tarixidagi eng noyob, eng qimmatli vositasi sifatida qaralgan edi.

Aslida mintaqa davlatlari milliy mustaqillikni qoʻlga kiritgan dastlabki yillardayoq milliy oʻzlikni anglab, tarixiy anʼana va yaxlit etnomadaniy mentalitetga mansublik jihatlarni rivojlantirib, xalqimiz ongida mintaqqa taqdiri uchun masʼuliyat hissini chuqur his etishni oʻygʻotish maqsadida oʻzaro integratsiyaga ehtiyoj sezdi. Ushbu ehtiyojning hosilasi sifatida xalqaro transmilliy-madaniy, jamiyat tashkiloti sifatida Markaziy Osiyo davlat boshliqlarining tashabbuslari va qoʻllab-quvvatlashlari tufayli 1995 yilning 21 noyabrida Toshkentda Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati Assambleyasi taʼsis etildi. Xalqaro hamkorlikning bu transmilliy modeli Oʻzbekistonning birinchi Prezidenti tomonidan ilgari surilgan «Turkiston-umumiy uyimiz» shiori ostida tuzilib, ayni paytda mintaqqa xalqlarining madaniy hamjihatligini taʼminlash yoʻlida faoliyatini davom ettirmoqda. Ushbu birlashmaning tuzilishi azaldan yaxlit madaniyat va umumiy mentalitetga mansub boʻlgan mintaqqa xalqlari orzularining amaliy ifodasi sifatida ijtimoiy maydonga chiqdi. Assambleya ijtimoiy faoliyatining asosida mintaqqa xalqlariga xos tinchliksevarlik, bagʻrikenlik, yagona madaniyatga mansublik, oʻsib

¹ Центральная Азия и культура мира. Бишкек, 1997. № 2-3, стр. 3.

kelayotgan yosh avlod tafakkurida ham ushbu xislatlarni qaror toptirish singari ezgu maqsadlar yotgani quvonchli edi. Lekin, oxirgi yillar ushbu tashkilotning faoliyati sustlashdi. Ushbu tashkilot faoliyatini jonlantirish mintaqa millatlari orasida madaniy hamkorlikni yanada rivojlantirish uchun turfa tadbir va targ'ibot ishlarini yanada kuchaytirsamintaqada millatlararo hamjihatlik rivojini yanada ta'minlashga faolroq hissa qo'shgan bo'lardi.

Markaziy Osiyo davlatlarining etnoijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va ma'naviy integratsiyalashuv jarayonlarini harakatga keltiruvchi impuls sifatida Markaziy Osiyo respublikalari davlat boshliqlarining uchrashuvlari ijtimoiy-siyosiy ahamiyatga molik voqea sifatida mintaqada har tomonlama taraqqiyotni ta'minlashda muhim rol o'ynamoqda.

Mintaqada o'zaro hamjihatlik va hamkorlikning rivoji quyidagilardan dalolatdir:

1. Markaziy Osiyo respublikalari, xususan O'zbekiston va Tojikistonda etnoijtimoiy integratsiyalashuv jarayonlari bugungi kunda nisbatan yangicha mazmun kasb etib, bu ikki qo'shni davlat rahbarlari tomonidan olib borilayotgan milliy siyosat mintaqada etnik barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilib, ilgaridan yaxshi qo'shnichilik va qardoshlik ruhida yashab kelayotgan o'zbek va tojik xalqlariga xos umumiy jihatlarning ustunlik xarakterga ega ekanligidan dalolatdir.

2. Jahon hamjamiyati umuminsoniy demokratik qadriyatlar tamoyillariga asoslangan fuqarolik jamiyati sari qadam tashlayotgan bir pallada mintaqa davlatlari ham etnoijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy barqaror jamiyatning rivoji yo'lidagi harakatlari – quvonarli holdir.

3. Mintaqada aksilterror harakatlarining boshlanishi, mintaqa davlatlarini tashqi tahdiddan himoya etish hamda mintaqa ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy taraqqiyotida pozitiv istiqbollarni vujudga

keltirganligi tabiiy hol bo'lib, bu mintaqada etnik taraqqiyotning ijobiy rivojini ta'minlashda ham muhim omil bo'lib xizmat qiladi.¹

4. Shu bilan bir qatorda qo'shni Afg'onistonda qurolli mojarolarning barham topayotganligi, O'zbekiston tashabbuslari doirasida qator xalqaro tashkilotlar va yetakchi davlatlarning tinchlik va taraqqiyotni ta'minlash borasida nigohlari Afg'onistonga qaratilayotganligi mintaqada geosiyosiy jarayonlarning tubdan o'zgarishiga olib kelib, tashqi tahdidni nisbatan kamaytirgan bo'lsada, terroristik tashkilotlarning tag-tomiri bilan qo'porilmaganligi, mintaqada giyohvandlik, diniy ekstremizm tahdidlarining saqlanib qolayotganligi bois, ushbu masalada doimiy diqqat-e'tibor va hushyorlik talab etiladi.

5. Mintaqada etnomadaniy taraqqiyot sivilizatsiyalashuv jarayonlarining ibtidosiga taqaladigan zardushtiylik va islom an'analari sintezidan tashkil topib G'arb madaniy an'alaridagi individualizmdan farqli ravishda Sharq madaniy an'alarining tarkibiy qismi bo'lgan jamoaviylik (kollektivizm) tamoyillarining ustunlik xarakterga egaligi, mintaqaga xos an'anaviy jamiyatning umuminsoniy qadriyatlar hisobiga boyib ijobiy mohiyat kasb etib borishi o'zaro etnoijtimoiy integratsiyalashuv jarayonlarining jadallashida real ahamiyat kasb etadi.

6. Sobiq tizim sharoitida shakllanib, o'sha hukmron g'oya ta'sirida yaqin kelajakda ilmiy-texnikaviy taraqqiyot (NTP), urbanizatsiyalashuv jarayonlarining yuqori sur'atlarda o'sishi, aholining sobiq mamlakatning markaziy qismiga migratsiyalashuv jarayonlarining jadallashuvi, hukmron etnos madaniyatidagi yetakchilik xususiyatlar va yana bir qancha omillarning ta'siri tufayli milliy xarakter va milliy madaniyatlar, shuningdek, etnik xususiylik jihatlariga rahna solinib, sobiq sovetlar hududida yashovchi barcha millatlar yagona xalq sifatida qaror topib, yagona madaniyatga va

¹ Ushbu fikrning tasdig'i O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimovning 2002-yilning martida AQShga tashrifi asosidagi nutq va mulohazalarida, shuningdek 2003-yilning iyulida O'zbekistondagi AQSH elchisiga «Do'stlik» ordeni topshirish jarayonidagi nutqida ham o'z ifodasini topgan.

yagona tilga mansublik xislatlari ustuvor ahamiyat kasb etadi, shaklidagi asossiz da'volarning noto'g'riligini hayotning o'zi isbotlab berdi.

3. Globallashuv va mintaqiy integratsiya masalalari.

Bugungi davr, ya'ni XXI-asrning ibtidosidagi global jarayonlar Markaziy Osiyo mintaqasidagi suveren davlatlarning iqtisodiy va madaniy jihatdan integratsiyalashuv jihatlarining tezlashuvini har tomonlama ta'minladi. «Integratsiya va globallashuv jarayonlarining rivojlanib borishi xalqaro va milliy huquqning o'zaro ijobiy hamkorligida asosiy omil bo'lib xizmat qilmoqda. Ana shularning hammasi oqibatida xalqaro huquq normalari ustunligi prinsipi rivojlana borib, mushtarak, eng ibratli jhati esa konstitutsiyaviy prinsipga aylanmoqda»¹. Ushbu jihatlar mintaqada yashovchi tub millatlar vakillari orasida qo'shimcha mas'uliyat va vazifalarni ham qo'yadiki, bu vazifalarning ijobiy yechimi jamiyatning etnoijtimoiy, iqtisodiy taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. Bular albatta, mintaqadagi davlatlarning har tomonlama hamkorligi hamda millatlararo hamjihatlikning pozitiv rivojiga asoslangan yaxshi qo'shnichilikdir. Shu bilan bir qatorda milliy davlatchilik hududlarida etnik hamjihatlik asosida yaxlit fuqaroviy birlikni ta'minlash etnosiyosiy taraqqiyotda muhim ahamiyat kasb etadi. Ana shunday barqarorlik rivojini ta'minlovchi asosiy omillardan biri – global ahamiyat kasb etuvchi o'zaro bag'rikenglik tamoyilidir. Milliy bag'rikenglik – mintaq xalqlari mentalitetida muhim qirra hisoblanib, bu xususiyat asrlar davomida etnoijtimoiy taraqqiyot hamda mintaq xalqlarining birligini ta'minlab kelgan. Umid bilan aytish kerakki, ana shu bag'rikenglik Markaziy Osiyo davlatlarida o'zaro integratsiyalashuv jarayonlarining ijobiy rivojini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

¹ Турсунов А.С. Конституционные основы внешней политики Республики Узбекистан. Автореф. Дисс. Докт. Юрид. Наук. Ташкент, 2002. С. 49

Millatlararo hamjihatlik Markaziy Osiyo davlatlari uchun mintaqaviy xarakter kasb etishi bilan bir qatorda global, ya'ni planetar xarakterga ham ega. Xalqaro hamkorlikni rivojlantirish mintaqada tinchlik va barqarorlikning siyosiy-huquqiy kafolati sifatida, o'zaro yaqin etnogenetik asosga ega bo'lgan xalqlarning milliy an'ana va madaniyatlarini targ'ib etib, mintaqada ijtimoiy-madaniy omillar rivojida hamda jamiyatning umuminsoniy qadriyatlar sari transformatsiyalashuvida asosiy rol o'ynaydi.

Mintaqa xalqlariga xos etnotarixiy omillar ham etnoijtimoiy hamjihatlikning barqaror xarakterga ega ekanligini ta'minlaydi. Chunonchi, o'nlab asrlar davomida Markaziy Osiyo hududida o'ziga xos etnik madaniyat, turmush tarzi va an'analar shakllanib, asrlar davomida rivojlanib bordi. Ayniqsa Sharq va G'arb orasida savdo-iqtisodiy aloqalar yo'lga qo'yilgach, Buyuk Ipak yo'li chorrahasida joylashgan mintaqamiz xalqlari jahonning turfa xalqlari bilan savdo-xo'jalik, shu bilan bir qatorda madaniy aloqalarni ham rivojlantirib bordi. Ana shunday ijtimoiy-madaniy va savdo iqtisodiy taraqqiyot tufayli mintaqadagi kichik etnik birliklar yirik etnos sifatida shakllanib bordilar.

Albatta, har-bir etnik birlik o'ziga xos shakllanish va etnik rivojlanish tarixiga ega. N.I.Konrad ta'biri bilan aytganda: «Har bir xalq, miqdor jihatidan katta yoki kichik bo'lishidan qat'iy nazar takrorlanmas xususiyatlarni o'zida mujassam etgan o'ziga xos tarixga ega. Hatto aytish mumkinki, insoniyat tarixi ana shunday kichik xalqlar tarixidan ibtido oladi»¹. Mintaqada yashovchi barcha xalqlar va etnik guruhlar tarixi umuminsoniyat tarixining ajralmas qismi bo'lishi bilan bir qatorda, insoniyat tarixining ibtidosi bevosita bizning ajdodlarimiz bosib o'tgan etnotarixiy taraqqiyot, demak, bizning etnik tariximiz bilan chambarchas bog'liq. Mintaqada bugungi etnoijtimoiy holat etnik barqarorlikning doimiy va davomiyligidan dalolatdir. Shu bilan bir qatorda mintaqada etnik

¹ Конрад Н.И. Запад и Восток. М.: 1972. с. 454

taraqqiyotning sifatiy jihatlarini yanada ustuvor ta'minlash maqsadida quyidagi jihatlariga asosiy e'tibor qaratish talab etiladi:

1) Mintaqadagi barcha millat va etnik guruh vakillarini etnoijtimoiy hamkorlikning keyingi rivojini ta'minlashga jalb etish;

2) Etnik o'zlikni anglash bilan bir qatorda umumiylik jihatlariga mansublikning konkret holatini aniqlab, etnoijtimoiy guruhlariga xos bo'lgan etnomadaniy xususiyat va xislatlarning pozitiv hamda negativ jihatlarini aniqlab, ijobiy xususiyatlarning ustunlik mavqeini ta'minlash;

3) Etnik guruhlar, millatlar va hududiy birliklararo munosabatlarni muvofiqlashtirish uchun transmilliy etnoijtimoiy institutlar faoliyatini jonlantirish;

4) Etnik xususiylik va umumiylik jihatlarini, shuningdek, Markaziy Osiyo xalqlari mentalitetidagi umumijtimoiy xislatlarni o'rganish maqsadida kompleks tadqiqotlarni amalga oshirish;

5) Milliy madaniyatlarning ko'pqirraliligini ta'minlash maqsadida mintaqada etnik integratsiyalashuv jarayonlarining indikatori bo'lib hisoblangan Milliy Madaniy Markazlar faoliyati va xalq diplomatiyasiga keng e'tibor qaratish;

6) Mintaqa xalqlarida umumfuqaroviy, yaxlit mentalitet va umumiy hududga mansublik xislatlar rivojini Milliy Madaniy Markazlar, ziyolilarning o'zaro uchrashuvi, adabiy va madaniy dekadalar hamda siyosiy tadbirlar orqali rivojlantirib borish.

Yuqoridagi jihatlariga e'tibor qaratish, xalqlarimiz orasida o'zaro etnoijtimoiy hamjihatlik rivojiga xizmat qiluvchi pozitiv omillar bo'lib hisoblanadi.

Keyingi yillarda Markaziy Osiyodagi o'zaro hamkorlik hamda etnoijtimoiy hamjihatlik jarayonlari rivojini kuzatib, quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Markaziy Osiyo mintaqasida millatlararo munosabatlar rivoji etnoijtimoiy taraqqiyotda tabiiy jarayon sifatida ijobiy mohiyat kasb etib boraveradi.

2. Mintaqa milliy hayotidagi xususiylik, ya'ni alohida etnik guruhga mansublik xislatlari asta-sekinlik bilan umumiy jihatlarning ustunligiga hamda etnoijtimoiy barqarorlikka asoslangan huquqiy-demokratik jamiyatga va umuminsoniy qadriyatlarga mansublik xislatlari o'sib boraveradi.

3. Tashqi tahdid (ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik) mintaqada etnik taraqqiyot rivojiga salbiy ta'sir etuvchi omillar sifatida hamda bu tahdidning fojiali oqibatlarini chuqur his etgan mintaqa xalqlarining ushbu fojiaga qarshi integratsiyalashuv mavqei va harakatlari yana ham oshadi.

4. Bugungi ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy va madaniy taraqqiyotning bosh omili sifatida mintaqada etnik barqarorlik, yaxshi qo'shnichilik ruhida yashab kelayotgan xalqlarning yanada yaqinlashib, munosabatlarning teran, ijobiy mazmunga ega bo'lishida muhim ahamiyat kasb etadi.

5. Muhimi, etnoijtimoiy hamjihatlik jarayonlarining ijobiy rivoji mintaqada etnik taraqqiyotni ta'minlash bilan bir qatorda, hozirgi davr uchun global muammo bo'lib hisoblangan mintaqaviy xavfsizlikning ham ta'minlanishida muhim rol o'ynaydi.

6. Mintaqada bozor munosabatlariga asoslangan ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyot respublikalarda tub millat manfaati bilan bir qatorda barcha etnik guruhlarining ijtimoiy manfaatlarining kafolati sifatida ijobiy mohiyat kasb etib boraveradi.

7. Mintaqa xalqlariga xos bag'rikenglik tamoyili o'zaro yaxlitlikni ta'minlash bilan bir qatorda mintaqa davlatlarining jahon hamjamiyati bilan integratsiyalashuv jarayonlarining ijobiy rivojini ham ta'minlaydi.

Ayni paytda dunyoning ko'pgina mamlakatlarida iqtisodiy integratsiya jarayonlari kuzatilayotgan ekan Markaziy Osiyo davlatlari ham global hamkorlikka tayyorgarlik sifatida o'zaro yaqinlashib, ijtimoiy, madaniy, iqtisodiy va harbiy-texnikaviy jihatdan hamkorlikni rivojlantirish yo'lida qator ishlar qilmoqdalar.

Milliy istiqlol jamiyatimiz a'zolarining ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hamda madaniy-ma'naviy kamolotining kafolati sifatida kundalik hayotimizda ijobiy ahamiyat kasb etishi bilan bir qatorda jamiyatning siyosiy-ijtimoiy yangilanishida ham muhim ahamiyatga egadir.

Ayniqsa, jahonda obruyi va e'tibori oshib borayotgan, Yevroosiyo kontinenti hududining yarmidan ko'pini, ya'ni 35 mln. kv.km.dan ko'proq maydonda Yevroosiyoning 65% hududini, 3,5 mlrd (2022 y.) (Yer shari aholisining yarmini) qamrab olimb, hududlarni madaniy va ijtimoiy jihatdan birlashtiruvchi ijtimoiy-siyosiy funksiyalarni bajarishi jihatidan Yevropa Ittifoqiga o'xshash tashkilot – Shanxay Hamkorlik Tashkilotining faoliyati mintaqada etnoiijtimoiy hamkorlikni ta'minlab, millatlararo hamjihatlikning optimal rivojini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu tashkilot o'zining ilk faoliyatidan Yevroosiyo mintaqasida xavfsizlikni ta'minlashning yangi qirralarini ochib berib, egallagan hudud va ushbu hududda istiqomat qiluvchi aholining soni jihatidan ham xalqaro miqyosdagi yirik siyosiy tashkilot sifatida BMT, Yevropa Ittifoqi, Yevropada Xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti, ASEAN va boshqa xalqaro siyosiy birliklar tomonidan e'tirof etilib, Yevroosiyo qit'asida ushbu nufuzli tashkilotning tuzilishi nafaqat mintaq, balki, butun dunyoda tinchlikni saqlash, etnosiyosiy jarayonlarning ijobiy rivojini ta'minlashda muhim o'rin tutishi ta'kidlanmoqda. Ushbu tashkilotning ijobiy tomoni - Yevroosiyo-Tinch okeani mintaqasida kollektiv xavfsizlik tizimini shakllantirib, etnosiyosiy va ijtimoiy jarayonlarning pozitiv rivojiga tahdid soluvchi xurujlarning oldini olishdir. Hamda Yevroosiyo qit'asida tinchlik, xavfsizlik, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy barqarorlikni, Yer kurrasida tinchlik va xavfsizlikni ta'minlashga hissa qo'shish, bugungi globallashuv jarayonida milliy biqqlikdan xalqaro integratsiyalashuv asosida mintaq xalqlari va jahon hamjamiyatiga tahdid soluvchi muammolarni hal etishga erishish orqali mintaqada siyosiy,

iqtisodiy, madaniy hamda xavfsizlik masalalar yechimida yakdil fikr va umumiy konsensusga erishishdir. Shanxay Hamkorlik Tashkiloti - turfa sivilizatsiya vakillarini umumiy maqsad asosida birlashtirib, mavjud etnosiyosiy va iqtisodiy muammolar yechimida barchaning manfaati hisobga olingan holda masalaning yechimiga erishish hamda jahon miqyosida sivilizatsiyalararo muloqotning siyosiy jihatlarini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, sivilizatsiyalararo manfaatlarning tutash nuqtasini topish hamda ushbu tutashlik orqali umumiy maqsad yo'lidagi hamkorlik insoniyat uchun turli xavflar tahdid solib turgan bugungi kunda har qachongidan ham muhimdir.

Mintaqada integratsiyalashuv jarayonlariga moyillik birinchidan geosiyosiy jihatdan hududlarning o'zaro chegaradoshligi, siyosiy-iqtisodiy muammolarning tutashligi hamda transport-kommunikatsiya masalalarida mintaqa davlatlarining bir-biriga bog'liqlik jihatlarining ustunlik darajada namoyon bo'layotganligi bo'lsa, ikkinchidan xalqaro hamjamiyatga tahdid soluvchi terroristik harakatlari, narkotik oboroti va uyushgan jinoyatchilikka qarshi umumiy faoliyatni yo'lga qo'yishda muhimdir.

Tayanch tushunchalar:

Xalqaro tashkilot, BMT, SHHT, MDH, YUNESKO, YevrAzES, millatlar huquqi, xalqaro bitim, etnik birlik, xalqaro yordam.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Millatlararo munosabatlar rivojini ta'minlashning o'ziga xos jihatlarini nimalardan iborat?

2. Xalqaro tashkilotlar va ularning milliy munosabatlarni yaxshilashda tutgan o'rni qanday?

3. Mintaqaviy tashkilotlarning o'zaro hamjihatlikni ta'minlashdagi o'rne nimalardan iborat?

4. Globallashuvning mintaqiy integratsiya jarayonlariga ta'siri nimalardan iborat?

5. Global hamkorlikning mintaq xalqlari yakdilligini ta'minlashdagi o'rne nimalarda namoyon?

17-mavzu: Millatlararo munosabatlarni takomillashtirishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarining o'rne

Reja:

1. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar tushunchasi va ularning mazmun – mohiyati.

2. Milliy iftixor, milliy qadriyatlar asosida turli millat va elatlarning o'z o'zini anglash jarayonining kuchayib borish xususiyatlari.

3. Milliy manfaatlarni ro'yobga chiqarish va demokratik qadriyatlar ustuvorligini ta'minlashning dolzarb masalalari.

1. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar tushunchasi va ularning mazmun – mohiyati.

Qadriyatlar o'z mohiyatiga ko'ra hayotiy va madaniy qadriyatlar ko'rinishida jamiyat hayotida muhim o'rin tutadi. Qadriyatlar kishilar ehtiyojlarini qondiradigan va shu sababli ular uchun qimmatli va ahamiyatli bo'lgan tabiiy va ijtimoiy hodisalar majmuasi hisoblanadi. Qadriyatlarni quyidagi turlarga ajratish mumkin:

- Inson va uning hayoti - oliy qadriyat.
- Moddiy qadriyatlar.
- Madaniy – ma'naviy qadriyatlar.
- Axloqiy qadriyatlar.
- Estetik qadriyatlar.

- Ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar: tinchlik, osoyishtalik, millatlararo totuvlik.

Qadriyatlar muammosi o'z mohiyatiga ko'ra inson hayotining mazmuni masalasi demakdir. U hamisha insonning o'z-o'zini anglashga intilishining hosilasi sifatida namoyon bo'ladi. Ana shunday intilish hamma vaqt umrini yashab bo'lgan qadriyatlarning barham topishi, yangilarining tarix sahnasiga chiqishi, yangi mazmun va ma'no kashf etishi, inson hayotida muhim o'rin egallashiga sabab bo'lgan, yo'l ochgan.

Insoniyat tarixiga nazar tashlar ekanmiz, qadriyatlar muammosi tub burilishlar davrida dolzarb ahamiyat kasb etganiga, odam zotining ma'naviy-ruhiy izlanishlari natijasi o'laroq yangi bir sifatiy holat yuzaga kelishi uchun zamin yaratganiga ishonch hosil qilish mumkin.

Antik davr, O'rta Osiyo va Yevropadagi Uyg'onish, Ma'rifatparvarlik davrlari nomini olgan buyuk burilish davrlari ana shu izlanishlar hosilasidir. Aynan mana shu tarixiy bosqichlarning o'zi ham insoniyat taraqqiyotining uzviyligini, bir davrda hukmron bo'lgan, umuminsoniy mazmun bilan sug'orilgan qadriyatlarning yangi qadriyatlar dunyosiga zamin tayyorlashini ko'rsatib turibdi.

Insoniyat yangi ming yillikka qadam qo'ygan bir davrda murakkab xarakter kasb etgan siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy muammolar, millatlararo nizolar, ekstremizm va terrorizm kabi ofatlarga mubtalo bo'lgan, ularni hal qilish yo'llarini izlayotgan bir paytda qadriyatlar, uning insoniyat hayotidagi o'rni masalasining dolzarb ahamiyat kasb etishi bejiz emas. Chunki, aslida mavhumdek ko'ringan aksiologik muammolar ortida inson hayotining mazmuni, uning kelajagi masalasi yotadi.

Ko'p qutbli qadriyatlar dunyosi mavjudligini tan olish, uni hurmat qilish va ijtimoiy taraqqiyot, inson ma'naviy-ruhiy barkamolligining asosi ekanini anglab yetish zarur. Bu o'ta darajada siyosiy lashtirib yuborilgan, global darajada ikki dunyo qadriyatlar

tizimi o'rtasidagi kurash girdobidan chiqqan insoniyat uchun nihoyatda muhim. Negaki, hech bo'lmaganda ikki qutbli qadriyatlar dunyosi o'rnida bir qutbli qadriyatlar dunyosining qaror topishining real xavfi bor. Bugungi kunda postsotsialistik makonda ijtimoiy hayot va sotsial taraqqiyot masalalarini talqin qilishda o'z davrida hukmron bo'lgan "biz qilganday qilgin" degan tamoyili o'rniga "biz tushunganday tushun" aqidasi ustuvor bo'layotgani bunga misol bo'la oladi.

Bir xillik insoniyat taraqqiyotiga emas, balki uning qashshoqlashuviga sabab bo'lgan. Ko'p qutbli qadriyatlar dunyosining mavjudligigina insoniyat taraqqiyotining kafolati bo'lishi mumkin. Demokratiya, demokratik qadriyatlarni o'zicha tushunishnigina to'g'ri deb bilish, uni mutlaqlashtirishning o'zini demokratiya deb bo'lmaydi. Mohiyat e'tibori bilan bunday harakat demokratiyaning antidemokratiyaga aylanib ketishiga olib keladi. Zero, "qanchalik yoqimsiz bo'lmasin ko'pchilikning irodasini ifodalovchi demokratiya har kuni, hamma joyda, barcha sohada bo'lmasa, ishlamasa bu jamiyatni fuqarolik jamiyati, deb bo'lmaydi"¹. Bu milliy hayot, unda kechayotgan jarayonlarga yondashuvga ham taalluqlidir.

Dunyoda har bir xalqning asrlar, zamonlar osha yashab kelayotgan milliy qadriyatlari bor. Yosh avlodni ma'nan barkamol etib tarbiyalashda ham shubhasiz, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslanamiz.

Aynan milliy va umuminsoniy qadriyatlar qadrlangan jamiyatda ijtimoiy siyosiy muhit fuqarolik institutlarini rivojlantirish uchun yetarli darajada shakllangan bo'ladi, bunday jamiyatda u yoki bu masala yuzasidan jamoatchilik fikri ana shu qadriyatlar asosida yuzaga keladi. Eng muhimi, turli millat va elatlarga xos milliy qadriyatlar umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'unlashib, dunyoda xalqaro birdamlik, hamjihatlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

¹ Куронов М. Ўзбек характери ва фуқаролик жамияти. // Халқ сўзи, 2003 йил 3 январь.

Milliy qadriyatlarning g'oyaviy-tarbiyaviy ahamiyati juda katta. Madaniy qadriyatlar, milliy o'z-o'zini anglash, milliy iftixor tuyg'usi rivojining manbai hisoblanadi. Milliy qadriyatlar - yuksak ma'naviyatli, har tomonlama barkamol shaxs shakllanishining ma'naviy asosi hamdir. Ma'nau boy, har tomonlama rivojlangan shaxs – mustaqilligimiz tayanchi.

Milliy qadriyatlarning islohotlarni, demokratik o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirishdagi, erkin fikrli ijodkor shaxslarni kamol toptirishdagi ahamiyati bugungi kunda har qachongidan ham zarur va keraklidir.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlar va ular orasidagi o'zaro dialektik aloqadorlik yani, tinchlik, xotirjamlik, aholi xavfsizligi, millatlararo totuvlik – jahon hamjihatiga qo'shilishning muhim yo'lidir. Boy tabiiy qadriyatlar va ulardan oqilona foydalanish – dunyo miqyosidagi xo'jalik aloqalariga kiritish, xalqaro iqtisodiyotga integratsiyalashuvimizning zaruriy sharti hisoblanadi. O'rta Osiyo xalqlarining ko'p asrlik, o'ziga xos va rang-barang madaniyati va uning dunyo madaniyatiga integratsiyalashuvdagi o'rni betakrorligi bilan ajralib turadi. Milliy, mintaqaviy va umuminsoniy qadriyatlar, ularning o'zaro aloqadorligi uning insoniyat ijtimoiy taraqqiyoti va gullab yashnashi manbai ekanligi har bir demokratik davlatning o'z oldiga qo'ygan maqsadlaridan biridir.

2. Milliy iftixor, milliy qadriyatlar asosida turli millat va elatlarning o'z o'zini anglash jarayonining kuchayib borish xususiyatlari.

Hozirgi zamon ijtimoiy va falsafiy fikri yorqin ilmiy kashfiyotlar va o'ziga xos yutuqlari bilan harakterlanadi. Bu holat mamlakatning birinchi Prezidenti I.A.Karimovning "O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari" asarida ko'rsatib o'tilgan. Hozirgi zamon fani rivojlanishida ikki yo'nalish ko'zga yaqqol tashlanmoqda:

Birinchisi, fan texnika taraqqiyoti ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, manaviy munosabatlarning usullari, vositalari, yangi kommunikatsiya tizimlarini globalashtirib, universallashtirib yuborishi bilan xarakterlanadi. Bu yo'nalishda jamiyatni yaxlit tizim sifatida mushtarak o'rganishning muqobil nazariy asoslari, qarashlar sistemasi vujudga keldi.

Ikkinchisi, jamiyatning markaziga ijtimoiy munosabatlar subyekti bo'lgan inson qo'yilib, uni o'rganish jamiyatshunoslikning asosiy tadqiqot obyekti sifatida olib qaralmoqda. Zero, yuqorida aytilgan jarayonlar insonning ijtimoiylashuv darajalarini kuchaytirib yubordi. Buning natijasi esa shaxsning individuallashtirish jarayonini, jamiyatshunoslik fanlarining tadqiqot obyektlarini shaxs darajasida konkretlashtirishni taqozo qilmoqda.

Hozirgi paytda jamiyatshunoslik fanlarining rivojlanishi quyidagi xususiyatlar bilan ajralib turadi: birinchidan, ayrim mamlakatlar jamiyatshunoslik fanlarining jahon xalqlarining ijobiy tajribalarini umumlashtirish va ijodiy o'zlashtirib olish jarayoni kuchaymoqda, ikkinchidan, milliy iftixor, milliy qadriyatlar asosida turli millat va elatlarning o'z o'zini anglash jarayoni kuchayib borishi kuzatilmoqda. Ana shu tavsiflar o'rtasidagi uyg'unlikni taminlash hozirgi zamon jamiyatshunosligining asosiy vazifalaridan biridir.

Jamiyatshunoslik fanlaridagi tadqiqotlarining asosiy yo'nalishi jamiyatni ilmiy asosda tashkil etish va boshqarish uchun turli ijtimoiy guruhlarining ehtiyojlari va qiziqishlari o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish bilan bog'liq. Jamiyatning asosiy elementlari ehtiyoj va qiziqishlari o'rtasida qarama qarshiliklarning kuchayishi turli yo'nalish va turli darajadagi mojarolarni keltirib chiqaradi. Jamiyat hayotining turli sohalarida ularni o'rganish konfliktologiya aniq bir yo'nalishlari uchun asosdir. Jamiyatdagi, oiladagi, mehnat jamoalaridagi, ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi konfliktlarning sababini ochib berish ularni bartaraf etish, barqaror rivojlanishni taminlashning ilmiy asosi bo'ladi.

Malumki, konfliktlarning xususiyati nizolashuvchi tomonlarning tajovuzkorligi (agressivligi) yoki yon berish xarakteri bilan belgilanadi. Xalqaro terrorizm, fundamentalizm va boshqa g'ayriinsoniy g'oyalarning dunyoga tarqalishi ijtimoiy siyosiy fanlarni bir butun qilib birlashtirish vazifasini kun tartibiga qo'yimoqda.

Mustaqillikkacha bo'lgan davrda jamiyatshunoslikka doir tadqiqotlar muayyan manfaatlar doirasida cheklangan, ularga zo'rlab sinfiy xarakter berish tendensiyasi ustun bo'lgan edi. Chunonchi, ijtimoiy taraqqiyot mezonlariga faqat sinfiy partiyaviy nuqtai nazardan yondashishlar, uning amaliy natijalari va ijobiy jihatlari jamiyatning siyosiy tizimi, hukmron mafkura bilan bog'lanar edi.

Shu nuqtai nazardan mamlakatimizda milliy mafkuraning yaxlit, bir butun tizimini yaratish uchun mafkuraviy komponentlarni, jamiyatimiz taraqqiyotining xususiyatlari va darajasini (geografik, etnografik, demografik, iqtisodiy yoki boshqa ijtimoiy-siyosiy yo'nalishlar bo'yicha) milliy mentalitet bilan bog'liq ravishda tahlil qilish zarurligi muhimdir.

Milliy mustaqillik g'oyasining asosi sifatida namoyon bo'luvchi ma'naviy madaniy merosni ijodiy rivojlantirish murakkab jarayon bo'lgani holda, ikki o'zaro bog'langan yo'nalishlarning qo'shilishini taqozo etadi. Ularning birinchisi, umuminsoniy qadriyatlarining tarkibiy qismi sifatida tarixiy merosni, ananalarni avaylab saqlash; ikkinchisi, jamiyatning ma'naviy rivojlanishi darajasiga hamda g'oyaviy munosabatlarni nazariy jihatdan bilish va amaliy ravishda o'zgartirish maqsadida ularni hayotga joriy etishga mos keladigan ma'naviy mafkuraviy tizimni tarkib toptirishdan iboratdir.

Mafkuraning ilmiyligi va hayotiyligini belgilovchi asosiy mezonlardan biri uning insoniyatning ehtiyojlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda aniq bir jamiyatga mosligidadir. Mafkuraning fan sifatida shakllanishi va rivojlanish qonuniyatlarini inson manaviyatining tarkibiy qismi bo'lgan axloqiy, huquqiy, siyosiy va boshqa qadriyatlarsiz ana shu qadriyatlarining rivojlanish

xususiyatlarini o'rganuvchi maxsus ilmiy yo'nalishlarsiz tushuntirish mumkin emas.

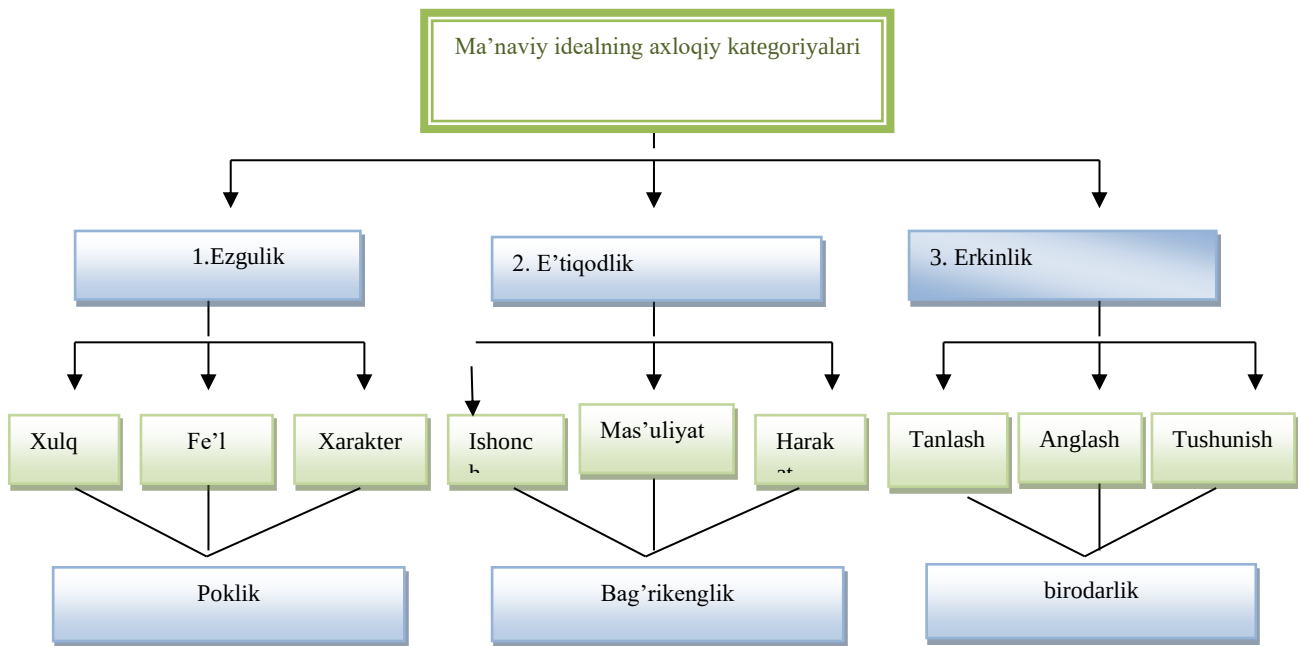
Jamiyatning manaviy madaniy hayotini liberallashtirish ijtimoiy gumanitar fanlarning rivojlanishi asosidir. Nazariy va amaliy ma'noda jamiyatshunoslik fanlari "inson inson", "inson jamiyat", "jamiyat jamiyat" munosabatlari va boshqa tarkibiy elementlarni tashkil etish, boshqarish va nazorat qilishda muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, u milliy davlatchilikning yashashi va rivojlanishini taminlovchi omil sifatida anglanadi hamda davlatdagi siyosiy faoliyatning asosiga aylanadi.

Jamiyatning milliy manfaatlari asosida huquq va imkoniyatlarning tengligini taminlash bozor iqtisodiyotiga asoslangan jamiyatda jamiyatshunoslik fanlarini rivojlantirishning muhim demokratik tamoyillaridan biridir. Demokratik jamiyat fikr, so'z, matbuot, etiqod erkinligini amalga oshirish uchun shart sharoitlar va imkoniyatlar yaratadi. Shu nuqtai nazardan jamiyatshunoslik fanlarini haddan tashqari siyosiylashtirishdan xalos etish insonning demokratik huquqlari va erkinliklarining ustunligini tan olishdir.

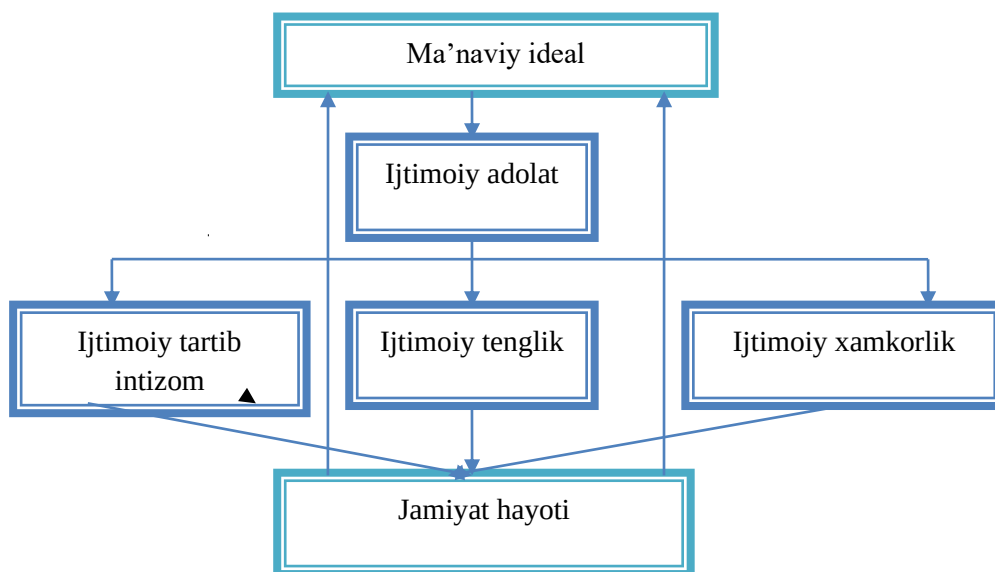
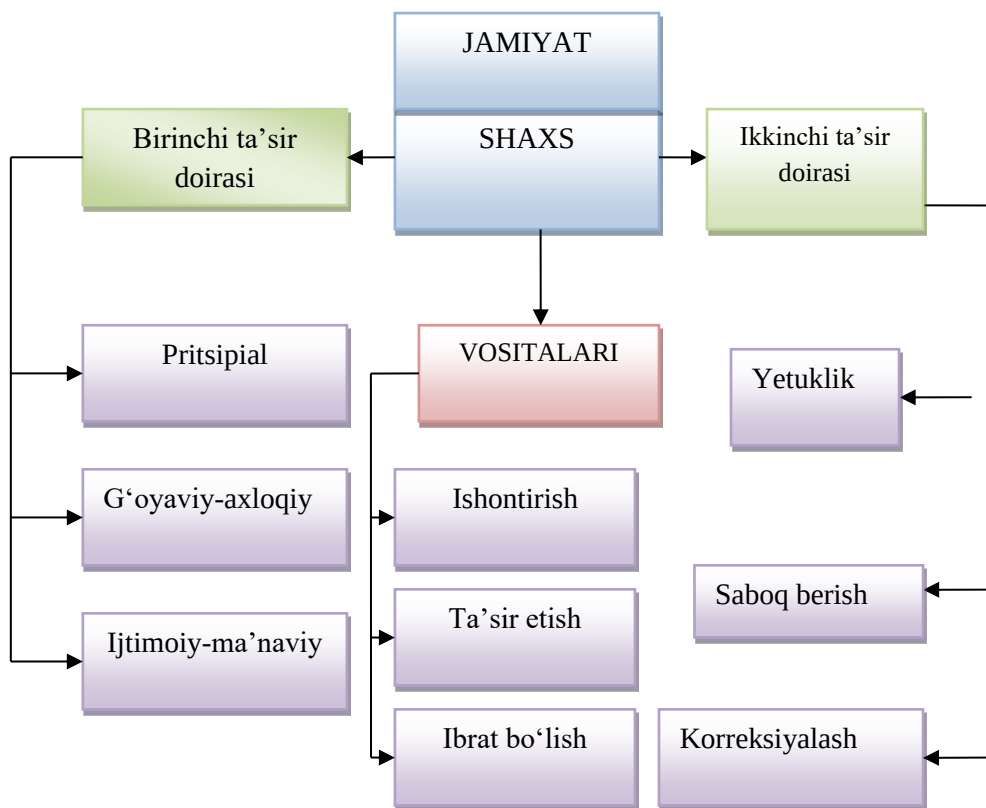
Milliy g'oyaning manaviy asoslaridan biri bo'lgan jamiyatshunoslik fanlari jamiyatni qayta qurishda davlatning islohotchilik roliga tayanch bo'lishi mumkin. Chunki davlat, birinchidan, siyosiy institutlar, tashkilotlar tizimini, ma'naviy madaniy hayotini boshqarish va nazorat qilish tizimini tashkil etadi va uzluksiz takomillashtirib boradi; ikkinchidan, davlatning manaviy madaniy munosabatlarni liberallashtirish siyosati milliy manfaatlarga va umuminsoniy demokratik tamoyillar va tendensiyalarga mos keladi.

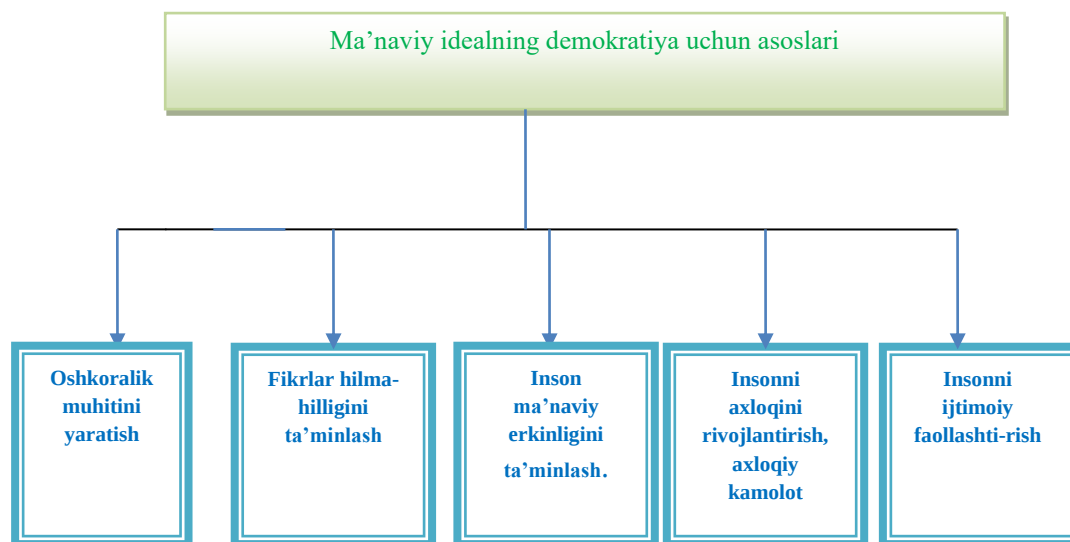
Shuni takidlash kerakki, milliy jamiyatshunoslik fanlarining rivojlanishi boshqa ilmiy yo'nalishlarga qaraganda ancha murakkab kechmoqda. Chunki ijtimoiy jarayonlar uchun andoza bo'ladigan ijtimoiy qoidalar yo'q. Boshqa tomondan, tor manfaatparastlik va noo'rin mahkamachilik yondashuvlar bilan bog'liq bo'lgan qiyinchiliklar ham mavjud.

Yangi ming yillikda umuman insoniyatning, jumladan mamlakatimiz taraqqiyotining misli ko'rilmagan murakkabliklar girdobida taraqqiy etishi ijtimoiy fanlar rolining obyektiv ravishda oshishiga olib keladi. Ularning o'ziga xos roli, jumladan ularning nafaqat ilmiy, balki axloqiy mo'ljallarni, jamiyat qadriyatlarini belgilab berishi bilan taqozo etilgan.

Shaxsning jamiyatga ma'naviy- axloqiy ta'sir vositalari

3. Milliy manfaatlarni ro'yobga chiqarish va demokratik qadriyatlar ustuvorligini ta'minlashning dolzarb masalalari.

Ma'lumki, demokratik qadriyatlar muayyan sharoitlarda shakllanadi. Shu sababli ular:

- mahalliy
- milliy
- mintaqaviy
- umuminsoniy mazmunda namoyon bo'ladi.

Milliy muhit demokratik qadriyatlarni yaratish va saralashning asosiy manbasidir. Aynan milliy muhit mahalliy qadriyatlarning ustuvorlarini o'z darajasiga ko'taradi va ularni voyaga yetkazib, umuminsoniy qadriyatlar darajasiga olib chiqadi va aksincha, umuminsoniy qadriyatlarni har bir kishining boyligiga aylantiradi.

Biz bugungi kunda haqiqiy qadriyatlarimizni:

- tadrijiylik, andishalilik asosida;
- buhron paytida sabr-toqat, maromiylik va vazminlik asosida;
- mulozamatda sertakalluflik, keksalarga munosabatda hurmat-izzat asosida;
- ijtimoiy-siyosiy hayotda bosiqlik, sipolik va boshqa asoslarda asrab-avaylash orqali rivojlantiriladi.

Milliy qadriyatlar ham qandaydir o'zgarmas hodisalar emas. Millat taraqqiyoti bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy

hayotning takomillashib borishi, yashash va mehnat qilish sharoitlar o'zgarishi bilan milliy qadriyatlar ham rivojlanib borishiga imkon yaratiladi. Har bir qadriyat ma'lum konkret davr, sharoit va ehtiyojlarning mahsuligina emas, balki uning ko'zgusi hamdir. Shu nuqtai nazardan qadriyatlarga baho berishdan oldin ulardan foydalanishda ikki omilga alohida e'tibor berish kerak:

Ularning *birinchisi* – qaysi bir qadriyatlarning yuzaga kelgan aniq tarixiy sharoitlar, *ikkinchisi* o'sha davrlarga xos bo'lgan imkoniyat va ehtiyojlarni ham bilish kerak, shuningdek, umumbashariy demokratik qadriyatlarmi, mintaqaviy qadriyatlarmi, milliy qadriyatlarmi uning mohiyatiga bog'liq.

Ayni paytda, fikrimizcha, muayyan milliy, sinfiy, mintaqaviy, shaxsiy va boshqa xususiy qadriyatlar tizimi ham umuminsoniy qadriyatlar tizimining o'rnini bosa olmaydi.

Fuqarolik jamiyatini barpo etishda umuminsoniy qadriyatlarning namoyon bo'lish xususiyatlari nisbiy xarakterga ega bo'lib, uning bu xususiyati, yani nisbiylik har doim ham ko'zga tashlanavermaydi. Shunga ko'ra demokratik tamoyillarni milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirishda uning quyidagi namoyon bo'lish shakllarini alohida ta'kidlash zarur.

Demokratik adolatli jamiyat barpo etishda umuminsoniy qadriyatlar tushunchasiga xos bo'lgan kundalik muloqotlardagi mazmun bilan falsafiy aksiologik ma'no o'rtasidagi farqqa e'tibor berish lozim. Shu nuqtai nazardan bizning fikrimizcha, umuminsoniy qadriyat deganda eng avvalo, jamiyat va odamzod nasli uchun eng qadrli va uning ma'naviy kamoloti uchun xizmat qiluvchi umumijtimoiy ahamiyat kasb etuvchi narsalar, hodisalar, faoliyat va boshqalarning nomi, ularning ijtimoiy ifodalash uchun ishlatiladigan falsafiy aksiologik tushunchalar nazarda tutiladi. Demak, umuminsoniy qadriyat deganda jamiyat a'zolarining hammasi uchun umumiy ahamiyatga ega bo'lgan va har bir shaxsning hayotida ro'y berayotgan o'zgarishlarga ijobiy ta'sir etadigan, kishilarning hatti

harakati, amaliy faoliyati, yashash tarzi, boshqalarga munosabati ham umuminsoniy qadriyatlarning mezoni sifatida baholanadi. Shu bilan ham umuminsoniy qadriyatlar tizimida demokratik qadriyatlarning o'zi uning shakllanishi uchun keng maydon ochib beradi. Biroq bu degani milliy qadriyatlarning o'rni ana shu tizimda passiv holatda ekan degan xulosani chiqarmaslik kerak. Negaki, qadriyatlar tizimida millat, unga xos bo'lgan belgilar, jihatlar, xususiyatlar, ularning vujudga kelish jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadigan hudud, makon va u bilan bog'liq tuyg'ular demokratik jamiyatni barpo etishda muhim o'rin egallaydi. Milliy qadriyatlar shaxs qadriyatlarini umuminsoniy qadriyatlar bilan bog'lovchi zanjirning muhim va asosiy bo'g'ini hisoblanadi. Shunga ko'ra, millat har qanday milliy qadriyatning obyekti, uning yaratuvchisi va milliy qadriyatlar tizimida asosiy tayanadigan ijtimoiy tayanch hamdir. Millat bir tomondan, o'zining qadriyatlarini mutassil vujudga keltirib turganligi bilan ham u yashovchanlik xususiyatiga ega bo'ladi. Demak, milliy qadriyatlar o'tmishdan kelajakka rivojlanish jarayonida ularni doimiy takomillashtirib yangidan yangi qirralarini vujudga keltiradi. Aynan shu jarayon adolatli va demokratik jamiyatning shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Demak, milliy qadriyatlarsiz demokratiya tamoyillarini hayotga joriy etish, uni har bir shaxsning turmush tarziga aylantirish mumkin emas. demokratiya nafaqat shaxs faoliyati, balki u millatning ruhiyati hamdir. Ikkinchi tomondan esa, demokratik jarayonlar davomida mavjud qadriyatlar tizimining o'zi ham rivojlanib va o'zgarib boradi. Modomiki, millat milliy qadriyatning haqiqiy egasi ekan, uning makon va zamondagi harakati ham o'tmishdan kelajakka tomon yashashi ham avloddan avlodga yetkazib beruvchisi ham, uning asosiy obyekti ham millatdir. Shu ma'noda millatning tanazzuli milliy qadriyatlarning tanazzuli emas, balki milliy qadriyatlarning takomillashmaganligi uning yo'q bo'lib ketishiga va oxir oqibatda egasiz bo'lib qolishiga olib kelishi millat tanazzulining boshlanishidir.

Sobiq sho'rolar davrida millatga bo'lgan hujum eng avvalo uning qadriyatlariga bo'lgan hujumdan boshlanganligini tasodifiy hol deb qarash maqsadga muvofiq emas. Buning bir qator misollarini ko'hna tarixdan ham keltirish mumkin. Milliy qadriyatlarning saqlanib qolishi bu faqat ularning o'zini o'zi asrab qolishining asosiy masalasidir. Demak, har qanday milliy qadriyatlarning saqlanib qolishi uchun har bir millatning o'zi javobgardir. Ana shu javobgarlik, mas'ullik darajasi milliy rivojlanish jarayonida alohida ahamiyat kasb etadi.

Umuminsoniy qadriyatlar inson ma'naviy, ijtimoiy kamolotining qandaydir alohida, boshqalardan ajralgan tomoni emas. Umuminsoniy qadriyatlar milliy va mintaqaviy qadriyatlarning umumlashgan ifodasidir. Umuminsoniy qadriyatlar butun insoniyatga xos qadriyatlar asosida tashkil topadi va rivojlanadi, ular ayni vaqtda barcha milliy qadriyatlarning bir-biriga yaqinlashishi va rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

Insonparvarlik g'oyalariga sadoqat, demokratiya, ijtimoiy adolat hamma yerda barqaror bo'lishiga intilish, inson huquqlari poymol etilishiga yo'l qo'ymaslik, hamma xalqlarning milliy mustaqillik uchun bo'lgan kurashlarini himoya qilish, kishilarni do'stlik, hamkorlik va hamdardlikka chorlash, hamma yerda tinchlik, osoyishtalik qaror topishiga harakat qilish, atrof-muhitni toza saqlash umuminsoniy qadriyatlarning hozirgigi kunda katta ahamiyat kasb etayotgan jihatlaridir.

Bu qadriyatlar butun insoniyat tomonidan qo'lga kiritilgan fan, texnika, madaniyat, ijtimoiy ishlab chiqarish munosabatlarini rivojlantirish borasidagi yangi jihatlar, demokratiya, qonunchilik, adolatni barqarorlashtirish borasidagi yutuqlardan ham iborat bo'lib, ulardan oqilona foydalanish respublikamizni jahondagi rivojlangan davlatlardan biriga aylantirish ishiga ham xizmat qiladi. Bu borada biror chekinishlarga, milliy mahdudlikka va kalondimog'likka yo'l qo'yish nihoyatda katta yo'qotishlarga olib kelishi mumkin.

Umuminsoniy qadriyatlar mahalliy sharoit, imkoniyatlar, tarixiy an'analar bilan bog'langandagina kerakli samara beradi.

Mintaqaviy qadriyatlar ham umuminsoniy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq. Qadriyatlarning bu turkumi bir-biriga yaqin bo'lgan sharoitlarda yashagan va mehnat qilgan, tarixi tutash bo'lgan mamlakatlar va xalqlar hayotida uchraydi. Bu qadriyatlar hozirgi kunda ham katta ahamiyat kasb etmoqda.

Markaziy Osiyo xalqlari ming yillar davomida bir-biri bilan yaqindan iqtisodiy va siyosiy aloqalar o'rnatganlar. Ularning turmush sharoitlari, tili, madaniyati, dini, urf-odatlari bir-biriga yaqin bo'lishi ko'plab umummintaqaviy qadriyatlar shakllanishiga olib kelgan. Bu qadriyatlar turli joylarda bir-biridan biroz farq qilsa-da, mohiyat jihatidan yaqindir.

Mehmondo'stlik, bolajonlik, yaqin qo'ni-qo'shnichilik, kattalarni hurmat qilish, kichiklarni izzat qilish, qarindosh-urug'lar, do'stlar bilan yaqin aloqada bo'lish, saxiylik, halol bilan haromni farqlash O'rta Osiyo xalqlarining hammasiga xos bo'lgan ma'naviy fazilatlaridir. Garchand mehmondo'stlik bilan bog'liq udumlar mintaqamizning hamma yerida keng tarqalgan yaxshi an'ana bo'lsa ham ular turli joylarda bir-biridan farq qiladi.

Keksalarni, ota-onalarni hurmat qilish ham Markaziy Osiyo xalqlarining o'ziga xos yuksak ma'naviy boyligidir. Keksalar ko'pni ko'rgan, aql va idrok bilan har ishda maslahat bera oladigan, yoshlarga katta tarbiyaviy ta'sir ko'rsata oladigan kishilardir. Keksalarni hurmat qilish, ulardan saboq olish, hayot tajribasini o'rganish ma'naviy kamolot uchun yangi imkoniyatlar izlashga harakat qilishdir. Ota-onani hurmat qilish, ularning gapiga, pand-nasihatiga quloq solish ham katta ma'naviy qadriyatdir. Ota-ona hech vaqt o'zining farzandiga yomonlik ravo ko'rmaydi. Ular hayotda ko'p og'irlik, yengilliklarni ko'rgani sababli, farzandlarining istiqbolini ham ulardan ko'ra ko'proq o'ylaydilar. Ba'zan ota-onaning nasihatlari noqobil farzandlarga og'irroq tuyuladi. Bu – hayotni chuqur

bilmaslik, hayotning turli jarayonlariga yengil-yelpi qarashning oqibatidir. Farzandlar ota-onaning qadrini o'zlari ota-ona bo'lganidan keyingina fahmlab oladilar. Bu davr ichida ular ma'naviy kamolotning ko'p imkoniyatlarini qo'ldan boy berib qo'yadilar. Shuning uchun ulkan ma'naviy qadriyat bo'lmish ota-onani hurmat qilish odatini aslo unutmaslik kerak.

Ota-onaga bo'lgan hurmat dunyodagi barcha xalqlarda uchraydi. Lekin bizning mintaqamizda bu qadriyatni e'zozlash boshqa mintaqalarga nisbatan ustunroq turadi. Hashar yo'li bilan uy-joy qurishda, uy-joylarni ta'mirlashda bir-biriga yordam ko'rsatish, yetim-yesirlarning, beva-bechoralarning peshonasini silash, ularni qarindosh-urug'lar o'z himoyasiga olib, xoru zor bo'lib qolishiga yo'l qo'ymasligi ham mintaqamiz xalqlarining barchasiga xos qadriyatdir.

Katta ijtimoiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan mintaqaviy qadriyatlardan yana bari – jamoatchilik fikridir. Jamoatchilik fikri odamlar o'rtasidagi bir-biriga yaqinlik, o'zaro hurmatning ifodasi bo'lib, keng foydalanish mumkin bo'lgan qadriyatdir.

Umuman aytganda,

Birinchi xulosa – qadriyatlar jamiyat tarixiy taraqqiyoti jarayonida shakllangan va rivojlangan, o'tmishda, hozirgi kunda va kelajakda ham ijtimoiy taraqqiyotga ijobiy ta'sir etadigan kishilar ongiga singib ijtimoiy ahamiyat kasb etgan moddiy, ma'naviy boyliklardir. Shu nuqtai nazardan tarixiy tajriba, an'analarning meros bo'lib o'tishi – bularning barchasi yangidan yangi avlodlarni tarbiyalaydigan qadriyatlarga aylanib qolishi lozim.

Ikkinchi xulosa, Markaziy Osiyo mustaqil mamlakatlari xalqlari milliy qadriyatlarni asrab-avaylab, oqilona rivojlantirishni har insonning muqaddas burchiga aylantirish zarur.

Uchinchi xulosa, qadriyatlar o'tmish bilan bugungi kun kelajakni bog'laydigan vosita. Buni faqat bilimli yoshlarga kelajakka olib o'tishi mumkin, chunki qadriyatlar anglanmasdan u qadrlanmaydi va kelajakning mulkiga aylanmaydi.

To'rtinchi xulosa, qadriyatlar ma'naviy yetuk, barkamol tarbiyalaydigan qudratli kuchdir. Shu nuqtai nazardan bilimlar tarkibida qadriyatga oidlarini o'zlashtirish bugungi bir tizimdan ikkinchi tizimga o'tish davrida o'ta zarur.

Beshinchi xulosa, qadriyatlar jamiyatimizni jahon hamjamiyatiga qo'shuvchi ishonchli vositadir. Qadriyat kishilik jamiyati tarixida eski mavzulardan bo'lishi bilan bir qatorda bugungi kunda o'ta muhimligi, ijtimoiy ahamiyati yuksakligi, uning xalqimiz uchun suv va havodek zarurligini e'tirof etgan holda, unga bo'lgan ichki munosabatda mushtaraklikka erisha olganimiz yo'q. Bu holat bir qator omillar bilan bog'liq. Chunonchi, birinchidan, kommunistik mafkura bilan suyagi qotgan aholining muayyan qatlamida faqat biz (aslida, men) haqmiz (yoki haqman), boshqalarniki esa noto'tri degan umumdemokratik tamoyillarni hozirgacha hazm qila olmayotganliklarining bir ko'rinishi bilan bog'liq.

Oltinchi xulosa, G'arbda hozircha biz uchun yot, nomaqbul an'analar mavjud, ular G'arbgagina xos. Bu sharqqa to'g'ri kelmaydigan hodisa sifatida qaraladi. Ularga to'g'ri baho bermasdan, ularni hisobga olmaslik noto'g'ri bo'lar edi.

Yettinchi xulosa, umuminsoniy qadriyatlarni bizniki va boshqalarniki, deyish bilan millatlar o'rtasida nifoq tushishini o'ylamasdan, ba'zi bir g'arazli kuchlarning o'zimizniki bo'lmagan barcha narsalar bizga yot deb ayuhannos solayotganlari ham umuminsoniy va milliy qadriyatlar mushtarakligi asosidagina ma'rifatli jamiyat qurish mumkinligini anglamayotganligidir.

Sakkizinchi xulosa, umuminsoniy va miliy qadriyatlarni tahlil etishda hech qachon yer shari aholisining hozirgacha erishgan ma'naviy durdonalari, shu jumladan, qadriyatlari qachon va qaysi tilda dastlab ildiz otgan degan fikrlarni isbotlash ilmiylik emas, balki ekstremistik xarakterga ega bo'lgan zararli yo'nalishdan boshqa emas. Qachonki milliy qadriyatlar umuminsoniy demokratik qadriyatlar bilan uyg'unlashtirilsa, shundagina jamiyat

taraqqiyotining rivojlanishida uning o'rnini alohida ahamiyatga ega bo'ladi. Ammo sho'rolar davrida qadriyatlar bir tomonlama yoritilgan edi, ya'ni bu borada ko'p tadqiqotlar olib borilgan edi. Lekin milliy qadriyatlarning ham mavjudligi e'tibordan chetda qolar edi. Bunday "tadqiqot"lardan maqsad har bir millatning o'z muayyan tarixiy tajribasi asosida o'z qadriyatlari tizimi shakllanganicha kishilarning e'tiborini tortmaslik, umumjahon, umumbashariy qadriyatlar esa sinfiy asosida belgilangan qadriyatlarga e'tibor berilardi, bu sinfiy asosda tanlab olingan umumjahon qadriyatlari ichida eng nufuzli joyni ulug' millatning qadriyatlari egallab turardi.

Tayanch tushunchalar:

Qadriyat, milliy qadriyat, umuminsoniy qadriyat, ma'naviy ideal, ijtimoiy adolat, madaniy markaz.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Millatlararo munosabatlar va qadriyatlar birligi haqida nimalarni bilasiz?
2. Sobiq sovet tuzumining milliy qadriyatlarga munosabat qanday bo'lgan?
3. Mustaqillik va milliy qadriyatlarning tiklanishi haqida gapirib bering.
4. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar dialektikasi nimalardan iborat?

18-Mavzu: O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlash vazifalari

Режа:

1.O'zbekistonni yanada rivojlantirish bo'yicha dasturiy hujjatlar.

2.Xavfsizlik va diniy bag'rikenglik masalalari.

3.Millatlararo totuvlikni ta'minlashning dolzarb vazifalari. Taraqqiyot strategiyasi.

1.O'zbekistonni yanada rivojlantirish bo'yicha dasturiy hujjatlar.

Ijtimoiy-siyosiy taraqqiyotimizdagi ijobiy yutuqlar bevosita milliy mustaqillik bilan bog'liq. Zero, mustaqillik ajdodlarimizning asriy orzu-armonlarining ifodasi sifatida millat taqdirida buyuk o'zgarishlar yasab, eng buyuk erkinlik – tafakkur erkinligini in'om etdi. Ma'lumki, har qanday erkinliklar dastavval tafakkur erkinliklariga bog'liq. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'biri bilan aytganda «Mamlakatimizda mustaqillik yillarida amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar milliy davlatchilik va suverenitetni mustahkamlash, xavfsizlik va huquq-tartibotni, davlatimiz chegaralari daxlsizligini, jamiyatda qonun ustuvorligini, inson huquq va erkinliklarini, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik muhitini ta'minlash uchun muhim poydevor bo'ldi, xalqimizning munosib hayot kechirishi, fuqarolarimizning bunyodkorlik salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlar yaratdi»¹ Haqiqatan ham mustaqillik bugungi milliy taraqqiyotimiz uchun asos bo'lib, O'zbekistonning jahon miqyosidagi ijtimoiy-siyosiy rivojida muhim omil bo'ldi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan Harakatlar Strategiyasi va uning mantiqiy

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги Фармони. –Тошкент: «Адолат», 2017. –Б. 112.

davomi bo'lgan Taraqqiyot Strategiyasining qabul qilinishi milliy taraqqiyotni ta'minlashda yangicha bosqich bo'ldi. Milliy totuvlikni ta'minlash jamiyat taraqqiyotida muhim o'rin tutib, jamiyat a'zolarining ma'naviy kamolotida, fuqarolik jamiyati institutlarining dastlabki moddiy-ma'naviy asoslarini mustahkamlashda zaruriy ahamiyatga ega.

Ushbu dasturiy jarayonning talqini, bir tomondan O'zbekiston voqeligida millatlararo munosabatlar takomillashuvi an'anaviy xarakterga ega ekanligini anglatga, ikkinchi tomondan ushbu milliy tajriba mintaqaviy etnoijtimoiy va madaniy jarayonlardagi pozitiv holatlar katalizatori sifatida o'rganishga loyiq. An'anaviy Buyuk ipak yo'li O'zbekiston hududidan o'tganligi bois, turfa millatlar va turfa madaniyatlar konvergentsiyasi mintaqaviy etnik rang-baranglik hamda madaniy yadroning kamalaksimon mohiyatini ta'minladiki, bu turfalik mintaqaviy madaniy galaktikaning o'ziga xosligi bilan bir qatorda yaxlitligini ham namoyon etib kelayotganligi e'tiborlidir. «...mintaqamiz hududining asrlar mobaynida Buyuk ipak yo'li bo'yidagi markaziy halqa, Sharq va G'arb sivilizatsiyalari uchrashadigan, hamkorlik qiladigan joy sifatida mashhur bo'lgani katta ahamiyatga ega»¹. Va bunday hamkorlik turg'un xarakterga ega bo'lib, Markaziy Osiyo mintaqasining etnomadaniy qiyofasiga ta'sir etganligi ham tabiiy-tadrijiy jarayon sifatida qaralmog'i lozim. Natijada etnik qatlamning rang-barang mohiyati millatlararo munosabatlarni ham kun tartibiga chiqardiki, ajdodlarimiz o'zaro aloqalari pozitiv ko'rinishlarining tamal toshini qo'yishi bilan birgalikda, mintaqaviy etnotarixiy taraqqiyot bu borada o'zbek xalqi o'zgalarga o'rnak bo'larli darajada tajribaga ega ekanligini tasdiqlab turibdi.

Prezident ta'biri bilan aytganda: «Yurtimizda yashab kelayotgan, lekin fuqaroligi bo'lmagan 1100dan ortiq shaxsga O'zbekiston fuqaroligi berildi. O'ylaymanki, bu inson huquq va erkinliklarini

¹ Мавлонов Ў. Марказий Осиёнинг қадимги йўллари. – Тошкент: Академия, 2008. –Б. 6.

amalda ta'minlashga qaratilgan ishlarimizning yana bir tasdig'idir»¹. Va bunday huquq va erkinliklarning ta'minlanishi respublikada millatlararo munosabatlarning optimallashtirishida ham muhim omildir.

Ma'lumki, mamlakatimizning mustaqillik yillarida qo'lga kiritgan muvaffaqiyatlar barqarorligini mustahkamlash, milliy mentalitetda o'ziga xos bunyodkorlik jihatlari yanada rag'batlantirish, jamiyatda milliy va diniy bag'rikenglik muhitini yuksaltirish kabi xislatlar yutug'i uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan Harakatlar Strategiyasi va uning mantiqiy davomi bo'lgan Taraqqiyot Strategiyasining qabul qilinishi milliy taraqqiyotni ta'minlashda yangicha bosqich bo'lib, o'zbekona taraqqiyotning fenomenologik mohiyatini boyitdi. Chunki, ushbu «Taraqqiyot Strategiyasi»:

birinchidan, davlat va jamiyat qurilishini takomillashtirishga yo'naltirilgan demokratik islohotlarni chuqurlashtirish bilan bir qatorda O'zbekistonning xalqaro nufuzini yanada oshirishga xizmat qilib, millatning o'z imkoniyatlarini to'laligicha namoyon etishiga siyosiy-huquqiy hamda ijtimoiy imkon yaratadi;

ikkinchidan, mamlakat fuqarolarining o'zligini anglab, davlat organlarining fuqarolar haq-huquqlarini ta'minlash va himoya qilish mas'uliyatini yanada oshiradi;

uchinchidan, ijtimoiy hayotda fuqarolik jamiyati institutlari rolini kuchaytirib, davlat o'z funksiyalarini bosqichma-bosqich ushbu o'z-o'zini boshqarish institutlari zimmasiga yuklab boraveradi. Ushbu jihat O'zbekistonda demokratik islohotlar ko'lamini kengaytirib, milliy taraqqiyotning optimal rivojini ta'minlab boraveradi;

to'rtinchidan, ijtimoiy-madaniy sohani rivojlantirish orqali aholining jismoniy va ma'naviy sog'lomligi ta'minlanib, jamiyatning bo'lg'usi poydevori bo'lgan bugungi yoshlarni har tomonlama rivojlantirish siyosatiga asosiy e'tibor qaratilib, milliy taraqqiyotning kelajak rivoji ta'minlanib boriladi;

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. // Халқ сўзи, 2017 йил, 23 декабрь.

bashinchidan, ko'p millatli va ko'p diniy konfessiyali O'zbekiston sharoitida millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik tamoyillariga e'tibor yanada kuchaytirilib, o'zaro do'stona muhit yanada yuksaltirib borilaveradi. Yuqorida ta'kidlangan jihatlar bevosita milliy taraqqiyotning rivojini ta'minlab, millatning jahon miqyosida bo'y-bastini namoyon etishida muhim o'rin tutadi.

2. Xavfsizlik va diniy bag'rikenglik masalalari.

Insoniyat uchinchi ming yillik arafasida ko'plab etnik va diniy ziddiyatlar, qurol-aslahalarning nazoratsiz taqsimlanishi, jahon bo'ylab narkotik moddalarning oboroti, turfa epidemiyalarning tarqalishi, qochoqlar migratsiyasi hamda ekologik xavfning mavjudligi yangi konfliktogen nuqtalarning, shuningdek, ekstremizm va terrorizmning vujudga kelib, insoniyat taraqqiyotiga zid bo'lgan ayanchli qilmishlarni sodir etayotganliklarining guvohi bo'lib turibdi.

Ma'lumki, ijtimoiy taraqqiyotda, jumladan etnik taraqqiyotda milliy xavfsizlik o'ziga xos o'rin tutib, jamiyatning etnosiyosiy rivoji bevosita xavfsizlikka bog'liq. Shu jihatdan ham milliy xavfsizlik o'rganilayotgan mavzuning mohiyatini ochishda asosiy omillardan biri sifatida qaralib, unga atroflicha to'xtaldi. Shuningdek, milliy xavfsizlik:

1. Mustaqillik va milliy davlatchilik asoslari mustahkamlanayotgan sharoitda turfa tahdidlarning yuzaga chiqayotganligi va bu tahdidlarning jamiyat rivoji, jumladan, milliy-etnik jarayonlarga ham ta'sir ko'rsatishga urinayotganligi sharoitida;

2. Jamiyatda milliy o'zlikni anglash jarayonlari o'sayotgan, jamiyat a'zolari ongida milliy g'urur rivojlanib, etnotarixiy qadriyatlarga munosabat o'zgarib, o'zligini namoyon qilayotgan davrda atrofdagi ba'zi guruhlar xavfining mavjudligi sharoitida;

3. Milliy munosabatlar optimal mohiyat kasb etayotganligi sharoitida, ushbu jihatlarning yanada ijobiy qirralarini ta'minlash yetakchi o'ringa chiqayotganligi sharoitida;

4. «...O'zbekistonni etnik, demografik, iqtisodiy va boshqa muammolar yuki ostida qolgan mamlakatlar qurshab turibdi. Buning ustiga, yurtimiz mintaqadagi diniy ekstremizm, etnik murosasizlik, narkobiznes va har xil tashqi kuchlar tomonidan rag'batlantirib kelinayotgan...»¹ligi sharoitida muhim ahamiyatga ega.

Ana shu nuqtai-nazarlardan kelib chiqib, milliy xavfsizlik etnik taraqqiyot, jumladan millatlararo munosabatlarning ijobiy rivojini ta'minlovchi omil sifatida qaralib, muammoni o'ziga xos usulda tadqiq etishga harakat qildik.

Milliy xavfsizlik milliy manfaatlarining rivojida yetakchi o'rin tutib, milliy xavfsizlik ta'minlanmasdan turib haqiqiy milliy manfaatlarni amalga oshirish juda mushkuldir. Milliy xavfsizlik milliy manfaatlarining asosiy komponenti sifatida mantiqiy jihatdan kengroq ko'lamda, chunonchi geosiyosiy, harbiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, etnomadaniy va tarixiy daxldorlik jihatlarining umumiy himoyasi sifatida milliy davlatchilik, demak, etnik qadriyatlarning hosilasi sifatida real ahamiyat kasb etmoqda. Ana shu nuqtai nazardan ushbu masalada asosiy e'tiborni siyosiy va iqtisodiy xavfsizlikka berib qolmasdan, ijtimoiy xavfsizlik – ekologik, etnomadaniy, intellektual, informatsion va hokazolar nafaqat yashab qolish, balki jamiyatning normal rivojini ta'minlash hamda mustaqil davlatning demokratik institutlari funksiyalarining uzluksizligida muhim ahamiyatga ega. Shu jihatdan ham milliy xavfsizlikni xalqaro munosabatlar jarayonida davlat mustaqilligi va milliy manfaatlarni himoya etuvchi omillar majmui, shuningdek, etnik taraqqiyotni ta'minlovchi vosita sifatida qarash muhimdir.

Ma'lumki, bugungi kunda milliy xavfsizlikka soya solayotgan agressiv millatchilik, diniy ekstremizm, fundamentalizm, terrorizm, narkotik moddalar aylanishi, turfa epidemiyalar etnoiijtimoiy taraqqiyotning rivojida ham salbiy mohiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, agressiv millatchilik jamiyatda millatlararo munosabatlarning tabiiy

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI-аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. // Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т. 6. – Тошкент: «Ўзбекистон», 1998. –Б. 38.

yo'nalishini izdan chiqarishga qaratilgan salbiy harakatdir. O'zbekistondagi barqarorlik va etnik taraqqiyot atrofdagi ba'zi bir kuchlarning o'z jinoiy faoliyatlarini amalga oshirishga imkon bermasligi tabiiydir. Ana shu jarayonni izdan chiqarishga urinishlar bo'layotganligi hech kimga sir emas. O'zbekistonning birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta'biri bilan aytganda agressiv millatchilik haqida fikr yuritganda davlatlararo va elatlararo qarama-qarshilikni keltirib chiqarish, davlat suverenitetini mustahkamlashga qarshilik ko'rsatish, ommaviy axborot vositalari orqali aholiga mafkuraviy tazyiqlar o'tkazish, millatlararo munosabatlarni keskinlashtirishdan iboratdir.¹ Ana shu nuqtai-nazardan kelib chiqib, agressiv millatchilik ijtimoiy taraqqiyot va milliy xavfsizligimizga ta'sir etuvchi salbiy omillardan biri ekanligini e'tirof etmog'imiz lozim. Chunki, yuqorida ta'kidlanganidek, agressiv millatchilikning asosiy maqsadi:

1. Ma'lum mamlakatdagi barqaror taraqqiyotni izdan chiqarishga, demak, mamlakat ichkarisidagi millatlararo munosabatlar rivojiga to'sqinlik qilishga;
2. Mamlakatning xalqaro hamjamiyat tomonidan e'tirof etilayotgan obro'u va mavqeiga ta'sir etishga;
3. Millatlar orasida o'zaro ishonchsizlikni keltirib chiqarib, ekstremizm va fundamentalizmning har qanday ko'rinishiga yo'l va imkoniyatlar ochishga xizmat qiluvchi, demak, milliy xavfsizligimizga tahdid soluvchi omildir.

Shunday ekan, ushbu xavfga qarshi jamiyatda sog'lom immunitetni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Diniy ekstremizm, fundamentalizm va terrorizmdek zararli oqimlarning faoliyati uchun shart-sharoit va moddiy imkoniyat yaratishda asosiy rol o'ynayotgan ayrim tashkilotlarning moliyaviy ko'magi, narkobiznes va qurol oboroti insoniyat kushandalarining jirkanch qilmishlari uchun asosiy omil bo'lib xizmat qilmoqda. Ushbu

¹ Қаранг: Каримов И.А. Ўзбекистон XXI-аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. // Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т. 6. – Тошкент: «Ўзбекистон», 1998. – Б. 74-75.

omillarning ta'siri diniy fundamentalizm targ'ibi va xalqaro narkokaridor sifatida foydalanish masalalarida turfa davlatlar hamda jinoyatchi guruhlar manfaatlari to'qnashayotgan Markaziy Osiyo respublikalariga ham tabiiy ravishda taalluqlidir.

Keyingi yillarda milliy xavfsizlikka soya sifatida radikal islom, narkotik moddalar aylanishi, mintaqada qurol aslaha yashirin bozorlarining vujudga kelishi hamda terrorizm va ekstremizm, turfa jirkanch epidemiologik tahdidlar yuzaga chiqmoqda. Chunki:

1. Markaziy Osiyo mintaqasi Yevroosiyo materigining qoq markazida joylashgan bo'lib, foydali qazilmalar va energiya manbalariga boy mintaqasi sifatida tabiiy ravishda ko'pgina mamlakatlarning diqqat e'tiborini tortib, transkontinental aloqalarni rivojlantirishga intilmoqdalar. Transosiyo temir yo'l magistrali loyihasi doirasida Buyuk ipak yo'lini tiklash, shu asosda dengiz portlariga chiqish Rossiya, AQSH, G'arb mamlakatlari, Xitoy va Osiyoning qator musulmon davlatlarining mintaqaga qiziqishi orta borayotganligidan dalolatdir.

2. Mintaqada vaziyatni izdan chiqarishga xizmat qilayotgan omillardan biri – qator terroristik tashkilotlarning ko'magida diniy ekstremizmning bosh ko'tarayotgani hamda mintaqada siyosiy vaziyatni izdan chiqarishga o'runishlaridir. Bular albatta, Afg'onistondagi oxirgi voqealar ta'sirida, ya'ni Tolibon kuchlarining Afg'oniston hokiyatiga kelishi bois, terrorchi kuchlarning faoliyatlari ancha sustlashsada, ushbu tahdidning ham mavjudligi bois ularning faoliyatiga qarshi keng jamoatchilikdan doimiy hushyorlik va diqqat e'tibor talab etiladi.

3. Ushbu muammo ham bevosita Afg'oniston omili bilan bog'liq bo'lib, mintaqaning narkotrafik yo'lakka aylantirishga intilishlar bo'layotgani va bunga qisman erishayotganliklaridir.

Keyingi yillarda mintaqada suvdan oqilona foydalanmayotganligi sababli ekinzor yerlarni sug'orishda suv yetishmayotganligi

natijasida qurg'oqchilik yuzaga chiqib, qishloq xo'jalik mahsulotlarini yetishtirishda muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Shu bilan bir qatorda mintaqada umumiy, o'xshash jihatlar ham mavjudki, bular bizning nazarimizda quyidagilardir:

1. Geografik nuqtai-nazardan Markaziy Osiyo respublikalarining kompakt joylashuvi.

2. Tilning umumiyliigi, ya'ni aksariyat respublikalarda til yagona etnolingvistik ildizga (turkiy)ega ekanligi (tojiklardan tashqari-ular forsiy tilli etnos vakillari).

3. Sotsiomadaniy an'analarning yaxlitligi. Bu albatta mintaqada turfa imperiya va davlatchiliklar sharoitida hamjihat hamda yonmayon yashab kelganliklarining natijasidadir.

4. Aholining islom diniga mansublik omili. Shu bilan bir qatorda aholi mentalitetidagi boshqa din vakillariga nisbatan bag'rikenglik (tolerantlik) mavqeining ustunligi.

Bugun, ya'ni XXI asrning birinchi choragi tugayotgan ekan, terrorizmga qarshi kurash dolzarb muammolardan biri bo'lib, bu jirkanch illat muayyan hududdan chiqib, umumjahon muammosi sifatida global ahamiyat kasb etmoqda.

Terroristik harakatlar tarixiga murojaat qiladigan bo'lsak, Buyuk Britaniya Bosh vaziri U. Cherchill o'z esdaliklarida shunday degan ekan: «Biz ikkinchi jahon urushida g'alaba qozondik, biz vabo, o'lat va gripp kabi kasalliklarni yengdik. Afsuski, insonlar o'rtasidagi adovat va terrorizmni yo'qota olmadik». Darhaqiqat terrorizm insoniyat oldida turgan ulkan muammolardan biri bo'lib qoldi.

Terrorizm bu xalqaro munosabatlarni chigallashtirish, urush chiqarish uchun ig'vo qilish, vaziyatni beqarorlashtirish maqsadida davlat, xalqaro tashkilot, jismoniy yoki yuridik shaxsni biror-bir harakat sodir etishga majbur etishga qaratilgan harakatlar, o'ldirish yoki zo'rlik ishlatish, mol-mulkni bosib olish, shaxsni garov sifatida ushlab turish bilan qo'rqitish yoki davlat organlari tomonidan qarorlar qabul qilinishiga ta'sir ko'rsatish, siyosiy va boshqa ijtimoiy

faoliyatga to'sqinlik qilish, davlat, jamoat arbobi, hokimiyat vakili hayotiga suiqasd qilishdir.¹

Demak, terrorchilik akti davlatning huquqiy tizimi va xavfsizligiga, mamlakatni parokandalikka olib keladigan u yoki bu harakat, davlat yoki jamoat arbobining hayotiga suiqasd qilish bilan belgilanadi. YA'ni terrorizm ijtimoiy xavfsizlikka qarshi qaratilgan jinoyat bo'lib, portlatish, o't qo'yish, odamlarni vahimaga solish, mavjud siyosatni izdan chiqarishga qaratilgan salbiy faoliyatdir. Xalqaro terrorizm esa – ijtimoiy xavfli bo'lgan va xalqaro miqyosda insonlar o'limiga, ijtimoiy-siyosiy vaziyatning izdan chiqishiga, diplomatik aloqalarning darz ketishiga, davlatlar orasidagi munosabatlarning buzilishiga olib keluvchi global jinoyatdir. Terrorizmni quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin:

1. Siyosiy terrorizm. Bu o'z hukumati, o'z davlatiga hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlariga qarshi kurashishdir. Shuningdek, o'z milliy davlatchiligi manfaatlari uchun o'zga kuch va davlatlardan o'ch olish ham siyosiy terrorizmdir.

2. Harbiy terrorizm. Bu yuqorida ta'kidlaganimizdek, harbiy amaliyotlar natijasida tinch aholiga nisbatan qo'llaniladigan qurolli faoliyatdir.

3. Diniy yoki mintaqaviy terrorizm. Bu muayyan din yoki mintaqaviy manfaatlarni niqob qilib, o'zga mintaq va din vakillariga qarshi qaratilgan terroristik faoliyatdir.

4. Etnik terrorizm. Bu muayyan millat vakiliga qaratilgan siyosiy-harbiy terror. Bunga ikkinchi jahon urushi davrida Germaniyada yahudiy millatiga qarshi qo'llanilgan terror misol bo'la oladi.

Demak, terrorizmning asosida zo'rlik ishlatish natijasida vujudga keladigan qo'rqitish, qotillik, qo'poruvchilik kabi harakatlar, mavjud tuzumga qarshi qaratilgan siyosiy kurashning eng jirkanch usullari,

¹ Bu borada Rustam Jumayevning respublika matbuotida terrorizmning jirkanch basharasini ochib berishga bag'ishlangan qator maqolalari, hamda respublika televideniyesi orqali tayyorlangan ko'rsatuv materiallaridan foydalanildi.

jamiyatda beqaror muhitning vujudga kelishida muhim omil hisoblangan eng qabih harakatlar yotadi. Hozirgi kunga kelib, dunyoda besh yuzdan ortiq terroristik tashkilotlar mavjud bo'lib, ular oltmishta davlat hududidan o'rin olgan. Terroristik tashkilotlar 84 davlatga va ularning fuqarolariga qarshi terroristik harakatlarini olib bormoqdalar.¹

Jahon miqyosida quyidagi omillar ta'siri natijasida terroristik harakatlar keng quloch otgan edi:

1. Ayrim davlatlardagi siyosiy va harbiy beqarorlik hamda u yerda qurolli nizolarning mavjudligi.

2. Ko'plab mamlakatlarda mavjud bo'lgan iqtisodiy beqarorlik sabab, yoshlar orasida ishsizlar sonining o'sib ketganligi hamda ayrim yoshlar tafakkuridagi bo'shliqning mavjudligi sabab, terroristlar ulardan qurol sifatida foydalanayotganliklari.

3. Qurol-aslaha va giyohvand moddalar sotish bozorlarining jahon miqyosida gullab yashnaganligi.

Bugungi kunda terrorizmga qarshi kurash xalqaro miqyosda avj olib, butun taraqqiyparvar insoniyat bu vaboni tag-tomiri bilan yo'qotishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan ekan, bunday harakatni faqatgina qo'llab-quvvatlash kerak.

Ma'lumki, O'zbekistonda aholining 80 foizi o'zbeklar bo'lib, 20 foizdan ko'prog'i boshqa millat vakillaridir. Respublikadagi millatlararo totuvlik ijtimoiy xavfsizlikni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

3. Millatlararo totuvlikni ta'minlashning dolzarb vazifalari.

«Taraqqiyot strategiyasi»dagi milliy totuvlik konsepsiyasiga e'tibor qaratgudek bo'lsak, fenomenologik holat sifatida millat mohiyatiga, uning tadrijiy takomiliga, millatlarning ijtimoiy hayotda tutgan o'rniga, turfa millatlar tafakkurida yagona fuqarolik mentalitetini yanada yuksaltirish masalalariga e'tibor qaratishga,

¹ Ushbu mavzuga oid fakt va raqamlar O'zTV va Radiosi orqali keyingi yillarda berilgan ko'rsatuv va eshittirishlardan olindi.

etnoslar faoliyatini millatlararo munosabatlarning ijobiy rivojini ta'minlashga yo'naltirishga, buning uchun esa – o'rganilayotgan masalaning ijtimoiy-tarixiy mohiyatiga e'tibor qaratishga to'g'ri keladi. Shu ma'noda, tabiiyki, bugungi ijtimoiy sivilizatsiyaning uzviy qismi bo'lmish insoniyat muayyan millatlar majmuasidan iborat. Insoniyat deganda biz birinchi navbatda yirik, ko'p sonli, rivojlangan, fan, texnika, ishlab chiqarish va hayotning boshqa sohalarida yetakchi o'rinlarda borayotgan millatlarni ko'z oldimizga keltiramiz. Insoniyatning yanada ilg'orlashida, ishlab chiqarishni yangi pog'onalarga ko'tarishda, jahonda tinchlik, barqarorlik, adolat tantanasi uchun kurashda, moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratishda millatlar hal qiluvchi o'rinni ishg'ol qilib turadi.

O'zbekistonning birinchi Prezidenti I.A.Karimov rivojlanishning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida: «..jamiyatdagi barqarorlik, tinchlik, millatlar va fuqarolararo totuvlikni... ta'minlashdan iboratdir»¹, - degan fikrlari etnik va fuqaroviy hamjihatlik ijtimoiy siyosatdagi asosiy masalalardan biri sifatida e'tirof etilganligini tasdiqlaydi. Shu bilan birgalikda mamlakat boshlig'i Shavkat Mirziyoyev tomonidan qabul qilingan «Harakatlar Strategiyasi» va uning mantiqiy davomi bo'lgan «Taraqqiyot Strategiyasi»ning qabul qilinishi hamda ustuvor yo'nalish sifatida fuqarolik, millatlararo va konfessiyalararo tinchlik hamda totuvlikni mustahkamlash belgilanganligi² ko'p millatli O'zbekiston sharoitida millatlararo munosabatlar takomillashuvidagi dasturiy hujjat bo'ldi. Va bu jihat O'zbekiston xalqining o'zaro umumiyligini ta'minlab, bir yirik oila sifatidagi faoliyatlari uchun siyosiy-huquqiy asos sifatida fenomenal mohiyatga ega. Yuqoridagi fikrdan kelib chiqib, shunday deyish mumkinki, O'zbekiston barcha o'zbekistonliklarning umumiy xonadonidir. «Harakatlar Strategiyasi» va uning mantiqiy davomi bo'lgan «Taraqqiyot Strategiyasi»da belgilab berilgan dolzarb

¹ Каримов И. Ўзбекистон XXII-асрга интиломда // Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурамыз. Т. 7. – Тошкент: «Ўзбекистон», 1999. – Б. 382.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги Фармони. – Тошкент: «Адолат», 2017. – Б. 27.

masalalarga e'tibor qaratgan holda mamlakat rahbariyatining asosiy maqsadi respublikadagi barcha millatlarning manfaatlarini hisobga olgan holda siyosat yurgizish ekanligini idrok etish mumkin. Insonparvarlik siyosati orqali mintaqada ijtimoiy taraqqiyotni ta'minlash mumkinligini e'tirof etish, mamlakatda etnoiijtimoiy barqarorlikni ta'minlash bilan bir qatorda Markaziy Osiyo mintaqasida ham tinch-totuvlikni yanada mustahkamlashga hissa qo'shib mintaqada davlatlarini ham ushbu ezgu maqsad sari chorlashga intilishdir.

Mintaqadagi etnoiijtimoiy masalada «Harakatlar Strategiyasi» va uning mantiqiy davomi bo'lgan «Taraqqiyot Strategiyasi»da ta'kidlangan siyosiy-metodologik asos millatlararo munosabatlar rivoji va ijtimoiy-madaniy taraqqiyot uchun siyosiy va huquqiy kafolatdir.

Ma'lumki, O'zbekiston Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan belgilangan ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy jarayonlarning ijobiy rivoji:

1. Har qanday jamiyatda barqaror taraqqiyotni kafolatlab, barcha millat va etnik guruh vakillarining umumiy maqsad sari intilishini ta'minlab boradi.

2. Ijtimoiy hayotdagi etnomadaniy barqarorlik milliy munosabatlarning optimal rivojida muhim ahamiyat kasb etadi.

3. Polietnik davlatlardagi milliy hamjihatlik jamiyatda sog'lom ijtimoiy-siyosiy muhitni ta'minlaydi. Shu bilan bir qatorda oqilona milliy siyosat jamiyatdagi etnik barqarorlikni mustahkamlaydiki, O'zbekiston taraqqiyotining fenomenal mohiyatini anglashda ushbu omil muhimdir.

Milliy totuvlik, demokratik taraqqiyot va inson manfaatlarini yetakchi o'ringa qo'yish, ekstremizm, terrorizm, shovinizm va millatparastlikning har-qanday ko'rinishiga qarshi kurashish «Harakatlar Strategiyasi» va uning mantiqiy davomi bo'lgan "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot

strategiyasi”da belgilangan maqsad va vazifalar mamlakatda olib borilayotgan milliy siyosat negizini tashkil etadi.

Ayni paytda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli farmonida Jamiyatda millatlararo totuvlik va dinlararo bag‘rikenglik muhitini mustahkamlash asosiy maqsadlardan etib belgilangan. Bunda:

“Milliy madaniy markazlarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish.

Millatlararo munosabatlar sohasida O‘zbekiston Respublikasi davlat siyosati konsepsiyasining izchil amalga oshirilishini ta’minlash.

Turli millat yoshlari uchun qo‘shimcha qulay shart-sharoitlar yaratish, ularda fuqarolik burchini anglash, vatanparvarlik, bag‘rikenglikka asoslangan millatlararo muomala madaniyatini yuksaltirish.

Xorijiy tillarda faoliyat yuritayotgan hamda millatlararo munosabatlar sohasida davlat siyosatini yoritayotgan ommaviy axborot vositalarini davlat tomonidan qo‘shimcha qo‘llab-quvvatlash choralarini ko‘rish.

Xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik aloqalarini rivojlantirish maqsadida do‘stlik jamiyatlari faoliyatini takomillashtirish”¹.

Bugungi kunda ushbu hujjatlar doirasida kishilar ongida yangicha dunyoqarash, yangicha fikrlash g‘oyasi shakllanib, milliy taraqqiyotning yangi bosqichga ko‘tarilayotgan sharoitda o‘zligini anglab, kelajak avlodlar hayotiga mustahkam poydevor yaratish orzusida yashayotganliklari quvonarlidir. Baynalmilal mavqeda turib o‘zligini anglash, milliy-madaniy an‘analarni xalq orasida targ‘ib qilib, yangicha yashash va ishlashga jalb etish, ezgulik va insonparvarlik tamoyiliga asoslangan «Harakatlar strategiyasidan — Taraqqiyot

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли фармони. (74-мақсад) // <https://lex.uz/docs/5841063>

strategiyasi sari» g'oyasini ruyobga chiqarish, bunda ushbu g'oyani keng targ'ib etish orqali jamiyatda sog'lom dunyoqarash va bunyodkorlikni umummilliy harakatga aylantirish – bu tabiiy ravishda Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan konseptual g'oyalar asosida jamiyatning ijtimoiy-madaniy hayotiga, jumladan millatlararo munosabatlar takomillashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatib, mamlakat va millat taraqqiyotini ta'minlaydi.

Tayanch tushunchalar:

Harakatlar Strategiyasi, Taraqqiyot Strategiyasi, xavfsizlik, millatlararo totuvlik, diniy bag'rikenglik, polietnik jamiyat, ko'p millatli O'zbekiston, Markaziy Osiyo mintaqasi, siyosiy beqarorlik, harbiy beqarorlik, qurol aslaha, terrorizm.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Haraktlar Strategiyasining mohiyati nimadan iborat?
2. Taraqqiyot Strategiyasining mazmun-mohiyati qanday?
3. 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida belgilangan 74-maqsad mohiyatini tushuntiring.
4. Xavfsizlik deganda nimani tushunasiz?
5. Millatlararo totuvlik konsepsiyasi mohiyatini ochib bering.
6. Diniy bag'rikenglik g'oyasining mohiyati nimalardan iborat?
7. Siyosiy beqarorlikni vujudga keltiruvchi omillar qaysilar?
8. O'zbekistonning mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlashdagi harakatlari nimalarda namoyon?

X U L O S A

Milliy g'oya va millatlararo munosabatlar fani talabalarga milliy totuvlikni ta'minlash sohasida bilim va ko'nikmalarini oshirish, nazariy va amaliy jihatdan umumlashgan bilimlarni berishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, jamiyatning g'oyaviy asoslari, unda milliy totuvlik hamda dinlararo bag'rikenglik masalarini chuqur idrok asosida o'rganib, ijtimoiy hayotga tadbqiq etish masalalariga e'tibor qaratiladi. Jamiyatda umumiy integratsiyalashuv jarayonlarining ijobiy rivojini ta'minlash uchun boshlang'ich asos bo'lib hisoblanuvchi etnoijtimoiy va madaniy jarayonlar rivojini tadqiq etib, fikr va mulohazalarni umumlashtirib, millatlararo munosabatlarni optimallashtirishga oid taklif va tavsiyalarning ilgari surilganligi ushbu darslikning nazariy va amaliy ahamiyatidan dalolat.

Bugungi mustaqillik mustahkamlanayotgan, milliy o'zlikni anglash holatlari o'sayotgan, Markaziy Osiyo respublikalari orasida siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hamkorlik yangi sifatiy bosqichga ko'tarilayotgan bir sharoitda jamiyatda o'zaro hamjihatlikni ta'minlovchi omil sifatida millatlararo munosabatlar tahliliga bag'ishlangan tadqiqot o'ziga xos nazariy ahamiyatga ega ekanligidan dalolat beradi. Shuningdek, millat-etnos, elat-etnik guruh haqida konsepsiyalar tahlili hamda millatlararo munosabatlarning optimallashtirish bilan bir qatorda etnik metodologiyaning ijtimoiy hayot bilan uzviy bog'liq ekanligini ilgari suruvchi fikr-mulohazalar etnik nazariyalar boyishini ta'minlabgina qolmay, respublikalardagi milliy mustaqillik sharoitida o'zaro ijtimoiy taraqqiyotda, davlatlararo munosabatlarda siyosiy-milliy muvozanatning saqlanishida ham g'oyaviy ahamiyat kasb etadi. Jamiyatda millatlararo munosabatlar rivojini hozirgi zamon realliklari nuqtai-nazaridan o'rganish, ijtimoiy taraqqiyot rivojida ushbu jarayonning samarali imkoniyat, yo'l va usullari mavjudligini ko'rsatadi. Zero,

dunyoda hozirgi davrda millatlararo munosabatlar taranglashib turgan bir sharoitda, xususan ijtimoiy-siyosiy inqirozni boshidan kechirib, bugun millatlararo totuvlik va ijtimoiy taraqqiyot yo'lini tutgan ayrim davlatlar uchun etnik jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlari, ijtimoiy taraqqiyotning optimal rivojini ta'minlashdagi etnik yondashuv, yo'l va usullarini izohlaydigan nazariy va amaliy mohiyatga ega bo'lgan darsliklarga ehtiyoj sezilmoqda. Jamiyatda milliy-etnik jarayonlar rivoji millatlararo munosabatlar bilan uzviy bog'liq. Milliy munosabatlar negizida har-bir etnik guruhning o'zaro aloqalari, ijtimoiy hayotdagi etnofaoliyat, etnosiyosiy va etnomadaniy omillar yotganidek, o'z navbatida etnik taraqqiyot asosida jamiyatdagi milliy guruhlar orasidagi sog'lom munosabat hal qiluvchi o'rinni egallaydi. Ushbu jihatda jamiyatda g'oyaviy omillarning tantanasi uchun ham xizmat qiladiki, Yangi O'zbekiston sharoitida bo' o'ta muhimdir.

Xususan, Markaziy Osiyo mintaqasidagi yangi mustaqil davlatlarning o'zaro integratsiyalashuv jarayonlariga moyilliklarining tarixiy-siyosiy asoslarini hamda hayotiy zarurligini empirik materiallar asosida tahlil etish mintaqadagi ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy munosabatlar rivojlanayotgan bir sharoitda muhim ahamiyat kasb etadi. Yuksalayotgan O'zbekiston sharoitida etnoslar tafakkurida milliy-o'zlikni anglash jihatlarining o'sib, yaxlit umumfuqaroviy hamjihatlik sari rivojlanayotganligi etnosiyosiy taraqqiyotda pozitiv hodisa sifatida e'tirof etilishi jamiyatning fuqaroviy birlikni mustahkamlash sari odimlayotgan bugungi pallada real ahamiyatga ega. Shuningdek, milliy g'oyada belgilab berilgan konseptual vazifalar yechimi, xususan millatlararo totuvlikni ta'minlash orqali ozod va obod Vatan asoslarini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega.

Umummanfaatlarning mushtarakligi asosida, jamiyatda milliy totuvlikni ta'minlash maqsadida faoliyat ko'rsatayotgan Milliy Madaniy Markazlar milliy muvozanatni ta'minlash hamda ijtimoiy

taraqqiyotning rivoji uchun muhim omil bo'lib hisoblanadi. Har-bir millat va etnik guruhning til, urf-odat, madaniyat va an'analariga o'zaro hurmat bilan munosabatda bo'lishni rivojlantirish millatlararo munosabatlarda etnik omillarning ta'sirini ijobiylashtiradi. Ushbu jihatlar mamlakatimiz Prezidenti tomonidan ilgari surilgan «Harakatlar Strategiyasi» va uning mantiqiy davomi bo'lgan «Taraqqiyot Strategiyasi»laridagi konseptual vazifalar yechimida, shuningdek mamlakatimizda millat va elatlaridan qat'iy nazar umummaqsad sari – jadal taraqqiyotni ta'minlashga safarbar etishda yetakchi omildir.

GLOSSARIY

Milliy g'oya – millatning o'tmishi, buguni va istiqbolini o'zida mujassamlashtirgan, uning tub manfaatlari va maqsadlarini ifodalab, taraqqiyotga xizmat qiladigan ijtimoiy g'oya shakli.

Millat – til, ma'naviyat, milliy o'zlikning anglash, ruhiyati, urf – odatlar, an'analar va qadriyatlar yagonaligi asosida muayan hududda yashovchi ijtimoiy aloqalar bilan bog'langan mustaqil subyekt sifatida o'ziga xos moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratuvchi kishilarning etnik birligi.

Millatlararo munosabat – turli tuman millat vakillarining bir davlat ichida yoki davlatlar o'rtasida ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma'naviy aloqolarni o'rnatishda yuzaga keladigan ijtimoiy munosabat shakli.

Ijtimoiy hamkorlik - murosafalsafasi bo'lib, xilma-xil fikr va qarashlarga ega bo'lgan, turli millat, irq va dinga mansub shaxs va guruhlarining umumiy maqsad yo'lidagi hamjihatligi.

Etnotsentrizm – o'z xalqi. madaniyat, urf – odatlari normalari va qadriyatlarini boshqa xalqlarga xos bo'lgan shunday xususiyatlarni baholash uchun asos qilib olinishini ifodalovchi tushuncha.

Milliy manfaat-millat, xalq hayotini belgilaydigan, uning faoliyatini ma'lum maqsadlarga yetaklaydigan ijtimoiy munosabatlar, milliy ehtiyojlar, tafakkur darajasi, ma'naviy salohiyati, ruhiyati, an'ana va qadriyatlari tizimidir. \

Millatchilik – mahdudlik va mumtozlikni targ'ib va tashviq qilishga asoslangan, o'z millatiga chuqur ishonch va o'zga millatlarga ishonchsizlik bilan yo'g'rilgan nazariya va amaliyot.

Milliy kalandimog'lik – milliy takabburlik, milliy manmanlik, milliy kekkayish kabi g'ayriinsoniylik.

Millatlararo totuvlik – muayyan hudud, davlatda turli millat vakillarining bahamjihat yashashi, hamkorlikda faoliyat yuritishini ifodalovchi tushuncha.

Millatlararo muloqot madaniyati – Shaxsni boshqa xalqlarga ularning vakillari bilan bevosita muloqot, munosabatida namoyon bo'luvchi madaniyati.

Milliylik – o'z millatini ulug'lash va uning manfaatini himoya qilish, milliy g'urur va milliy nafsoniyat tuyg'ulari, o'z tili, adabiyoti, madaniyati va san'ati, dini, tarixi va urf-odatlar, rasm-rusmlari bir so'z bilan aytganda madaniy ma'naviy qadriyatlarini qadrlash, o'zi tug'ilib voyaga yetgan diyorini ardoqlash va ular bilan faxrlanish tuyg'usi.

Milliy g'urur – Shaxs, ijtimoiy guruhning milliy o'z o'zini anglashi asosida shakllanadigan ajdodlar qoldirgan moddiy, ma'naviy merosdan, o'z xalqining jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasi, o'zga millatlar oldidagi qadr qimmat, obro' e'tiboridan faxrlanish hissini ifodalovchi tushuncha.

Sha'n - o'z-o'zini va muayan umummilliylik (ijtimoiy guruh, sinf, jamiyat, millat va x.k)ga mansubligini anglab yetgan hamda ush umumiylik manfaatlarini milliy g'oya va mafkura roqali ilg'ab olib, uni hamma joyda, har qanday vaziyatda himoya qilish uchun kurash jarayonida shaxsda shakllanadigan nodir ichki his tuyg'u, ro'hiy holat va insoniy fazilat bo'lb, mazkur shaxs yashab turgan jamoa, jamiyatning unga beradigan bahosini belgilovchi va idividual qadr-qimmatni ifoda etuvchi falsafiy tushunchadir

Milliy mintalitet - har bir millatning ayrim vakiliga yoki butun boshli ijtimoiy guruhga xos bo'lgan aqliy qobiliyat darajasi ma'naviy salohiyatidir.

Milliy o'zlikni anglash- har bir millat va elatning o'zini real mavjud subyekt, muayyan moddiy va ma'naviy boyliklarini ifodalovchi etnik birlik, til, urf-odatlar, an'analar, qadriyatlarga mansubligini, manfaatlar va ehtiyojlar umumiyligini tushunib yetishni anglatuvchi falsafiy tushuncha

Huquqiy madaniyat - qonunni tushunish, bilish, hayotga tadbiq etish, ijrosini ta'minlash va har bir shaxsni, fuqaroni ijtimoiy hayotda

faol ishtiroki va bunday faollikni boshqalardan ham talab qilish jarayoni.

Xalqaro tashkilotlar – mustaqil davlatlar yoki milliy jamiyatlar (assotsiatsiyalarning) siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy maqsadlarga erishishi uchun tuzilgan birlashmalar, mamlakatlar o'rtasida ko'ptomonlama hamkorlik qilishning eng muhim turlaridan biri.

BMT (Birlashgan millatlar tashkiloti) - Yer yuzida tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash, davlatlarning va millatlarning o'zaro hamkorligini rivojlantirish maqsadida 1945 yilda Ikkinchi jahon urushida fashizm ustidan g'alabaqozongan mustaqil davlatlarning ixtiyoriy birlashishi asosida tuzilgan xalqaro tashkilot. Eng nufuzli organi Bosh Assambleya. O'zbekiston 1992 yil 2 martda a'zobo'lgan.

YUNESKO - Birlashgan millatlar tashkilotining ta'lim, fan va madaniyat masalalari bo'yicha tashkiloti. Hozirda unga 186 ta davlat a'zo. Qarorgohi Parijda. 1993 yil 23 oktabrda O'zbekiston a'zo bo'ldi.

Shanxay Hamkorlik Tashkiloti (SHHT) – tinchlik, xavfsizlik va barqarorlikni mustahkamlash, o'zaro savdo iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish maqsadida tuzilgan xalqaro tashkilotlardan biri. Dastlab, 1996 yilda «Shanxay beshligi» (Xitoy, Rossiya, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston) sifatida tashkil bo'lgan ushbu tashkilot, 2001 yilning iyunida unga O'zbekiston a'zo sifatida kirishi natijasida Shanxay Hamkorlik Tashkiloti sifatida qayta nomlanib, 6 ta davlatni – Xitoy, Rossiya, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va O'zbekistonni o'z ichiga oldi. Ayni paytda kengayib bormoqda (2017 yilning iyunida Hindiston va Pokiston, 2022 yilning sentabrida Eron, Afg'oniston kuzatuvchi mamlakat sifatida, Turkiya esa dialog-partner). Uning doimiy faoliyat yurituvchi organlari 2 ta: Pekinda SHHT Kotibiyati va Toshkentda Mintaqaviy aksilterror tuzilmasi faoliyat olib bormoqda.

YevrAzES – Yevropa-Osiyo iqtisodiy hamjamiyati. 2000 yil Belorussiya, Qozog'iyaton, Qirg'iziston, Rossiya va Tojikiston mustaqil davlatlari rahbarlari imzo chekan Shartnoma asosida tuzilgan xalqaro tashkilot. 2006 yil yanvarda O'zbekiston a'zo bo'ldi.

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi (MDH) – Bir butun davlat, federatsiya yoki mamlakat emas, harbiy blok ham emas, balki davlatlar hamdo'stligining yangicha shakli. Unga kiruvchi har bir davlat xalqaro huquqning mustaqil va teng huquqli suyuyektidir. MDH 1991 yil 8 dekabrda Minsk shahrida SSSRning barham topishi munosabati bilan shakllandi. O'zbekiston 1991 yil 21 dekabrda a'zo bo'ldi.

Asosiy adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston", 2022.

2. Shavkat Mirziyoyev. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risidagi Farmon // Xalq so'zi. 2017. 8 fevral. № 28.

3. Mirziyoyev Sh. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. Tom 1. –Toshkent: "O'zbekiston", 2018. – 592 b.

4. Mirziyoyev Sh. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. Tom 2. –Toshkent: "O'zbekiston", 2018. – 508 b.

5. Islom Karimov. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.

6. Milliy istiqlol g'oyasi. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim bakalavriat bosqichi uchun darslik. –Toshkent: "Akademiya", 2005.

7. Nazarov N. Markaziy Osiyoda millatlararo munosabatlar. – Toshkent: "Global Books", 2018.

8. Tulenov J. G'afurov Z. «Mustaqillik va millatlararo munosabatlar taraqqiyoti» –Toshkent: 2008.

9. Ochildiyev A. Milliy g'oya va millatlararo munosabatlar. – Toshkent: O'zbekiston, 2004.

10.Yagonasan, muqaddas Vatanim, sevgi va sadoqatim senga baxshida, go'zal O'zbekistonim. Uslubiy qo'llanma. –Toshkent: “Ma’naviyat”, 2014.

11.Otamuratov S. Globallashuv: millatni asrash mas’uliyati. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2018.

12.Ochildiyev A. Globallashuv va mafkuraviy jarayonlar. – Toshkent: “Muharrir” nashriyoti, 2009.

13.Otamuradov S. Globallashuv va millat. –Toshkent: 2008.

14.Musayev O. O'zbekistonda millatlararo munosabatlar rivoji. – Toshkent: «Istiqlol nuri», 2016.

15.Iminov B. O'zbekistonning yangi taraqqiyot bosqitida millatlararo munosabatlar. –Toshkent: Bookmany print, 2022.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Ma’naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug’ati. Mas’ul muharrir Q.Nazarov –Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2021.

2. O'zbekistonda ma’naviyat sohasidagi islohotlar: rivojlanish bosqichlari, erishilgan natijalar va istiqbollar. –Toshkent: “Akademiya”, 2010.

3. O'zbekistonda davlat qurilishi sohasidagi islohotlar va huquqiy siyosat: rivojlanish bosqichlari, erishilgan natijalar va istiqbollar. –Toshkent: “Akademiya”, 2010.

4. G'oya va mafkura. –Toshkent: «Ijod dunyosi» nashr uyi, 2002.

5. Diniy ekstremizm va fundamentalizm: tarixi, mohiyati, bugungi xavfi. –Toshkent: G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1999.

6. Taraqqiyotning o'zbek modeli. –Toshkent: «Ijod dunyosi» nashr uyi. 2002.

7. Markaziy Osiyo: g'oyaviy jarayonlar va mafkuraviy tahdidlar. –Toshkent: «Ijod dunyosi» nashr uyi, 2002.

8. Nazarov N. Turk runologiyasi va etnomadaniy jarayonlar – – Toshkent: Bookmany print, 2022.

9. Bugungi dunyoning mafkuraviy manzarasi. –Toshkent: «Ijod dunyosi» nashr uyi, 2002.

10. O'zbekistonning mustaqil taraqqiyoti va mafkuraviy jarayonlar. –Toshkent: «Ijod dunyosi» nashr uyi, 2002.

11. Mirhamidov M. O'zbekiston: demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurish yo'lida. –Toshkent: «Universitet», 2003.

12. Nabiyeu G'. O'zbekiston demokratik jamiyat qurish yo'lida. O'quv qo'llanma. –Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti, 2005.

13. Samarov R.S. Xavfsizlikning metodologik asoslari. –Toshkent: Akademiya, 2010.

14. Samarov R.S. Axborotning psixologik xavfsizligini ta'minlash mexanizmi (uslubiy qo'llanma). –Toshkent: 2015.

15. Erkayev A. O'zbekiston yo'li. –Toshkent: "Ma'naviyat", 2011.

Электрон таълим ресурслари:

1. www.uzscience.uz
2. www.ideology.ru
3. www.globalistika.ru
4. www.lex.uz
5. www.milliy g'oya.ru

MUNDARIJA

1-Mavzu: «Milliy g'oa va millatlararo munosabatlar» fanining predmeti, maqsadi va vazifalari.....	6
2-Mavzu: O'zbekistonda millatlar xilma xilligining obyektiv va subyektiv omillari.....	19
3-Mavzu: Millatlararo munosabatlarning jamiyat taraqqiyotiga ta'siri.....	31
4-Mavzu: Milliy manfaatlar va ularga mos keladigan ichki va tashqi siyosat.....	38
5-Mavzu: Millatchilik va milliy ziddiyatlar ularning salbiy oqibatlari.....	53
6-Mavzu: Milliy o'zlikni anglash va milliy g'ururni o'sishi demokratik o'zgarishlarning qonuniy oqibati.....	78
7-Mavzu: Mustaqillik yillarida millatlararo munosabatlarni yaxshilashga bo'lgan e'tiborning ortib borishi.....	100
8-Mavzu: Milliy g'oya va millatlararo totuvlik tamoyili.....	120
9-Mavzu: Millatlararo munosabatlarning tabiiy-iqtisodiy omillari.....	133
10-Mavzu: Millatlararo munosabatlarning ijtimoiy-siyosiy omillari.....	154
11-Mavzu: Millatlararo munosabatlarning madaniy-ma'naviy omillari.....	170
12-Mavzu: Millat sha'ni va uni qadrlashning millatlararo munosabatlardagi o'rni.....	178
13-Mavzu: Dunyo mamlakatlaridagi beqarorlik sabablari. Beqarorlik xukmron mamlakatlarda qochoqlarning ahvoli.....	206
14-Mavzu: Millatlararo munosabatlar sohasida ziddiyatlarni bartaraf etish yo'llari.....	220
15-Mavzu: O'zbekistonda rasmiy tan olingan konfessiyalar faoliyatining millatlararo totuvlikni ta'minlashdagi roli.....	227

16-Mavzu: Millatlararo munosabatlarning rivojlanishida xalqaro tashkilotlarning o‘rni.....	244
17-Mavzu: Millatlararo munosabatlarni takomillashtirishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o‘rni.....	259
18-Mavzu: O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglikni ta‘minlash vazifalari.....	276
Asosiy adabiyotlar ro‘yxati.....	296

Nazarov N.A., Tog'ayev Sh.X.

MILLIY G'OYA VA MILLATLARARO MUNOSABATLAR

O'quv qo'llanma

Muharrir:	X. Taxirov
Tehnik muharrir:	S. Melikuziva
Musahhih:	M. Yunusova
Sahifalovchi:	A.Ziyamuhamedov

Nashriyot litsenziya № 2044, 25.08.2020 й

Bichimi 60x84¹/₁₆. "Cambria" garniturası, kegli 16.

Offset bosma usulida bosildi. Shartli bosma tabog'i 19. Adadi
100 dona. Buyurtma № 336

Zebo prints MCHJda chop etildi.

Manzil: Toshkent shahar, Yashnobod tumani,
22-harbiy shaharcha

QAYDLAR UCHUN

QAYDLAR UCHUN

QAYDLAR UCHUN